

T.C.

ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TAR YL 2015-0001

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE ERZURUM'UN
MÜSLÜMAN MİLLETVEKİLLERİNİN MECLİS-İ
MEBUSAN'DAKİ FAALİYETLERİ**

HAZIRLAYAN

Meryem AYDIN

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Ayten CAN

AYDIN-2015

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR YL 2015-0001

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE ERZURUM'UN
MÜSLÜMAN MİLLETVEKİLLERİNİN MECLİS-İ
MEBUSAN'DAKİ FAALİYETLERİ**

HAZIRLAYAN

Meryem AYDIN

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Ayten CAN

AYDIN-2015

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Meryem AYDIN tarafından hazırlanan **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Erzurum'un Müslüman Milletvekillerinin Meclis-i Mebusan'daki Faaliyetleri** başlıklı tez, 10.09.2015 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı ve Soyadı

Kurumu

İmzası

Yrd. Doç. Dr. Ayten CAN

Adnan Menderes Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Aysun SARİBEY
HAYKIRAN

Adnan Menderes Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Tuncay Ercan
SEPETCİOĞLU

Adnan Menderes Üniversitesi
Nazilli İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun ..... sayılı kararıyla ..... tarihinde onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Recep TEKELİ

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Meryem AYDIN

İmza :

AD SOYAD: Meryem AYDIN

BAŞLIK: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE ERZURUM'UN MÜSLÜMAN MİLLETVEKİLLERİNİN MECLİS-İ MEBUSAN'DAKİ FAALİYETLERİ

ÖZET

Meşrutiyet Hareketi, Osmanlıdan günümüze yalnızca parlamenter sistemin Anadolu topraklarında doğuşunun göstergesi değil, siyasal, hukuksal ve düşünsel hayatımızın da en önemli kaynaklarından biri olmuştur. 1908'de ikinci defa ilan edilen Meşrutiyet'in ortaya çıkışı, ülke yönetimine getirdiği yenilikleri, yeni oluşturulan kanun tasarıları, bu kanun tasarıları doğrultusunda yapılan uygulamalar, Erzurum İl'inin bu dönem içerisinde bulunduğu siyasi, sosyal, ekonomik ve idari özellikleri, Erzurum'un Müslüman Mebuslarının meclis içerisindeki faaliyetleri, müzakere edilen konular hakkında ki görüş ve uygulamaları, söz aldıkları birleşimlerin açıklamaları ve değerlendirmeleri genel olarak çalışmamızın çerçevesini çizmiştir.

Meşrutiyet dönemlerinin genel yapısı ve faaliyetleri, İkinci Meşrutiyet Dönemi seçimleri ve meclisin genel özellikleri ile beraber yaptıkları faaliyetler, Erzurum'un sosyal, siyasal, idari özellikleri ve Erzurum mebuslarının meclis tutanaklarındaki konuşmaları ve bu konuşmaların değerlendirilmesi çalışmamızın esasını oluşturan üç ana konu olmuştur.

ANAHTAR KELİMELER: Meşrutî İdari, Meclis-i Mebusan, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Erzurum, Erzurum Mebusları.

NAME: Meryem AYDIN

TITLE: ACTIVITIES OF MUSLIM DEPUTIES OF ERZURUM IN NATIONAL ASSEMBLY OF SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY ERA

ABSTRACT

Constitutional monarchy movement is not just birth of parliamentary system in Anatolia, at the same time it is one of the most important sources on our political, jural and intellectual life. Occurance of Constitutional Monarchy that was declared second time in 1908 and novelties which Constitutional Monarchy brought to land management, new draft of law, application that was done according to these drafts, political, social, economic and administrative features of Erzurum, activities of Muslim Deputies of Erzurum, opinions and implementations about topics that were discussed, explanations and evaluations of sessions that deputies made speech usually have set our borders on this study.

General structure and activities of Constitutional monarchy period, Second constitutional period elections, parliamentary activities with parliament's general features, social, political, administrative specialities of Erzurum and Erzurum Deputies' speeches in parliamentary minutes, assesment of these speeches are three main topics which forms the basis of our study.

KEYWORDS: Constitutional Administration, Parliament Deputes, the Committee of Union and Progress, Erzurum Deputes are.

ÖNSÖZ

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devlet'i yönetimi adına parlamenter sisteme geçişte ilk adım olmasının yanı sıra görev alan milletvekilleri içinde adeta parlamento okuludur. Meşrutiyet dönemine kadar, yalnızca yerelde, görevli oldukları il adına hizmet eden bu milletvekilleri, meşrutiyet yönetimi ile birlikte genel anlamda ülkenin tamamının sorunlarını ve sorumluluğunu kapsayan meclis görevini üstlenmelerinin ardından, yerel değil ülke geneli hizmet anlayışını öğrenmişler ve yapmaya çalıştıkları milletvekilliği görevlerinde de bunu sergilemeye çalışmışlardır

Ele aldığım bu çalışmada Erzurum Milletvekillerinin yerel yönetim anlayışından genel yönetim anlayışına geçiş aşamalarındaki meclis faaliyetlerine yer verirken, bana bu çalışmayı yapmamda her zaman maddi manevi büyük desteğini esirgemeyen sevgili babam Saadettin Aydın'a, çalışmalarımın ilerleyiş safhasını benden daha büyük bir titizlikle takip eden ve teşvikini esirgemeyen sevgili annem Zehra Aydın'a, yorucu günlerimin ağırlığını zaman sınırı olmadan paylaşmaktan kaçınmayan sevgili kardeşlerim Özlem ve Betül Aydın'a, yaptığım tez çalışmasının her safhasında desteği ve ilgisi ile her zaman yanımda olan sevgili Ünal Korkmaz'a teşekkürümü ve minnettarlığımı sunmaktan gurur duyuyorum.

Tez çalışmamız süresince yönlendirmeleri ve takip etmem gereken safhaları titizlikle anlatan ve takip eden Sayın Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Ayten CAN'A ve çalışmamız süresince değerli fikirleri ve yapıcı eleştirileri ile desteğini esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Aysun SARIBEY HAYKIRAN ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU hocama yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
EKLER LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
I. VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE MECLİS-İ MEBUSAN	4
1.1. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE MECLİS-İ MEBUSAN'IN GENEL ÖZELLİKLERİ VE FAALİYETLERİ	4
1.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE MECLİS-İ MEBUSAN'IN GENEL ÖZELLİKLERİ VE FAALİYETLERİ	14
1.2.1. II. Meşrutiyet'in İlanı	17
1.2.2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yapılan Seçimler	21
1.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi Yasama Faaliyetleri	25
1.2.4. II. Meşrutiyet Dönemi'nin Siyasi Partileri	29
1.2.5. II. Meşrutiyet'in İdeolojisi	32
1.3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ	34
İKİNCİ BÖLÜM	
19. YÜZYILIN SONU VE 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA ERZURUM	43
2.1. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE ERZURUM'UN GENEL YAPISI	43
2.1.1 Erzurum'un Tarihi Coğrafyası	43

2.1.2. Erzurum'un İdari Yapılanması	46
2.1.3. Erzurum'un Sosyo-Ekonomik Yapısı	47
2.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ERZURUM	54
2.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ERZURUM MİLLETVEKİLLERİNİN ÖZGEÇMİŞLERİ	67
2.3.1. Celalettin Arif Bey	67
2.3.2. Ahmet Ziya Efendi	69
2.3.3. Şevket Efendi	69
2.3.4. Seyfullah Efendi	69
2.3.5. Ziya –Mehmed Ziyaeddin- (Gözübüyük) Bey	70
2.3.6. Hüseyin Avni (Ulaş)Bey	70
2.3.7. Süleyman Necati (Güneri) Bey	72
2.3.8. Zihni (Orhan) Bey	73
2.2.9. Gayrimüslim Vekiller	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE ERZURUM'UN MÜSLÜMAN MİLLETVEKİLLERİNİN MECLİS-İ MEBUSAN'DA KONUŞMA YAPTIKLARI MESELELER	76
--	----

3.1. POLİTİK VE SİYASİ MESELELER	80
3.1.1. Kürt Meselesi	80
3.1.2. Askeri Kanun Layihaları	86
3.1.3. Siyasi Kanun Layihaları	93
3.1.4. İdari Kanun Layihaları	102
3.2. SOSYO-EKONOMİK MESELELER	141

3.2.1. Bütçe	141
3.2.2. Vergi	165
3.2.3 Belediyeler Hakkında Yapılan Görüşmeler ve Şahısların Alacakları Maaş ve Yardım Meseleleri	169
3.3. TOPLUMSAL MESELELER	177
3.3.1. Doğal Afetler ve Mülteci Meselesi	177
SONUÇ VE ÖNERİLER	184
KAYNAKÇA	186
EKLER	191
SÖZLÜK	197
ÖZGEÇMİŞ	209

EKLER LİSTESİ

EK 1: Ahmet Ziya Bey 1. Dönem, 6. Cilt, 26. Birleşim, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

EK 2: Ahmet Ziya Efendi 1. Dönem, 6. Cilt, 115. Birleşim, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

EK 3: Celalettin Arif Bey 4. Dönem, 1. Cilt, 2. Birleşim, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

EK 4: Hacı Lütfullah Vehbi Efendi 2. Dönem, 1.Cilt, 6. Birleşim, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.m: adı geçen makale

a.g.t.: adı geçen tez

bk.: bakınız

c.: cilt

çev.: çeviren

İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti

s.: sayfa

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDK: Türk Dil Kurumu

TTK: Türk Tarih Kurumu

Vb.: ve benzeri

Vs: vesaire

Yay.: yayını, yayınlayan

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, 1876'da Kanun-ı Esasi'yi kabul etmesiyle birlikte, parlamento hayatına da ilk adımı atmıştır. Bu, yalnızca parlamenter sisteme geçiş hareketi olmamış, halkın devlet idaresine ortak olma bilincinin de oluşmasında atılan büyük adımın başlangıcı haline gelmiştir.

Yüzyıllarca bir aileye mensup, tek kişinin idaresi ile yönetilen Osmanlı Devleti, yeni sisteme geçiş mücadelesinde ortaya çıkan sancılarını, yönetici kadro ve halk nazarında fazlasıyla hissetmiştir. İlk parlamento denemesi ile birlikte yönetimde iktidarını paylaşma taraftarı olmayan hükümdarın, yaşadığı bu paylaşım sıkıntısı sonucu, parlamento sürekli kapanışlara maruz kalmış ve bu nedenle de görevini tam olarak yerine getirememiştir.

İlk parlamento, yaşadığı tüm olumsuzluklara rağmen az da olsa parlamento geleneğinin oluşmasında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılışa sürüklendiği bu dönem içerisinde, kurtuluşun İstibdadın yıkılışında olduğunu savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti zamanla halkında desteğinin alarak 1908'de yeniden Meşrutî sisteme geçilmesini sağlamıştır.

Halk siyasi parti kavramına henüz çok yabancı olduğu için, bu hareketin başlamasını sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyetini, kurtuluşa götürecektir yol olarak görmüş ve desteklemiştir.

Her ne kadar zaman içerisinde İttihat ve Terakki Partisi içerisinde sorunların çıkması ve oluşan güçlü muhalefet partileri nedeni ile siyasi çekişmeler yaşanmış olsa da, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı süreç nedeni ile meclis üzerine düşen görevi yapmaya çalışmış ve siyasi, hukuki, ekonomik, toplumsal, askeri meseleler üzerine birçok müzakerelerde bulunarak, önemli kanun düzenlemeleri ve alınan kararların uygulanması yönünde büyük çaba göstermiştir.

Ele aldığımız bu çalışmada, II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan'ında görev alan Erzurum Vilayeti Müslüman Mebuslarının aktif oldukları meclis gündem konuları hakkında Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri'nde yer alan düşünce ve savunularını

orijinaline sadık kalarak, Türkçe diline çevirisi yapılmış ve ele alınan konular hakkında genel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde Meşrutiyet kavramı, Osmanlı Devleti'nde yaşanan Meşrutiyet Dönemleri'nin genel özellikleri ve meclis çalışmaları ele alınarak, meclisin devlet idaresindeki yeri ve önemi vurgulanmıştır. Ayrıca bu dönemler içerisinde imkânları dâhilinde yürürlüğe koydukları kanun tasarıları, sosyal, hukuki, idari, askeri, maddi konularda yaptıkları faaliyetlere de değinilmiştir. II. Meşrutiyet Döneminin ideolojisi, bu dönem de yapılan seçimler, seçim sonrası oluşan meclislerin genel yapısı, kurulan partiler ve partilerin genel özelliklerinin yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin reformları ve üstlendikleri görevler hakkında da bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Erzurum'un tarihi coğrafyası, idari yapılanması, sosyo-ekonomik yapısı ve yaşadığı doğal afetler ve savaşlar sebebi ile hangi yönlerde nasıl etkilendiği, bu dönemlerde Erzurum İli'ne valilik yapan şahıslar ve valilerin faaliyetleri, ayrıca yine söz konusu dönem içerisinde Erzurum'un yerel basınının faaliyetleri ve Erzurum Milletvekillerinin özgeçmişleri hakkında bilgi verilmiştir.

Tezimizin ana temasını içinde barındırdığı üçüncü bölümde ise II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan'ında görev alan Erzurum'un Müslüman Milletvekillerinin mecliste dâhil oldukları konular sınıflandırmış ve bu sınıflandırmalar içerisinde hangi mebusun ne gibi düşüncelerini meclise ifade ettikleri hakkında bilgi verilerek, konuşmalarının belirli bir kısmına metin içerisinde yer verilmiştir. Konuşmalar hakkında bilgi verilen birleşimlerin orijinal metinleri, sözlük çalışması yapılmış hali ile dipnotlarda gösterilmiştir.

Çalışmamızda Gayrimüslim mebuslar olan Ohannes Varteks Efendi, Karakin Varteks Efendi ve Varteks Efendi'nin özgeçmişleri hakkında verdiğimiz bilgilerin dışında, meclis tutanaklarındaki konuşmalarına yer vermememizin nedeni adı geçen mebuslar hakkında daha önce akademik çalışmaların yapılmış olmasıdır.

Yaptığımız çalışmada TBMM Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri kayıtlarında mebus ismi, dönemi ve birleşim sayısı kaydı belirtilen ancak söz konusu tutanak zabıt

ceridelerinde belirtilen kayıtların içerik yazılarının bulunmaması sebebiyle ve bazı tutanaklarda ise belirtilen kayıt isim ve numaralarının tutanak içeriğinde farklı gösterilmesi nedeni ile tezimizde bazı çalışmalara yer verilememiştir. Kayıtları ile içerik kayıtlarında farklılık olan Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri ise aşağıda ki listede bilgilerinize sunulmuştur.

Kayıtların bulunmaması ve kayıt farklılığı sorunlarını yaşadığımız mebusların konuşmalarının yer aldığı birleşimler:

1. Seyfullah Efendi 1. dönem 24. birleşim TBMM meclis tutanaklarında bulunmuyor. 25. birleşim tutanak içerisinde 24 olarak numaralandırılmıştır (sayfa 503). 51. birleşimde Seyfullah Efendi Erzincan Mebusu olarak kayda alınmıştır. Seyfullah Efendi 3. dönem 14. birleşim (sayfa 274) TBMM meclis tutanaklarında bulunmuyor.

2. Ahmet Ziya Efendi 1. dönem 18. birleşim (sayfa 329) TBMM meclis tutanaklarında bulunmuyor.

3. Şevket Efendi 1. dönem 33. birleşim (sayfa 771), 36 birleşim (sayfa 112-117) TBMM meclis tutanaklarında bulunmuyor.

4. Mehmet Rıza Efendi 1. dönem 15 birleşim (sayfa 255) TBMM meclis tutanaklarında bulunmuyor.

5. Feyzullah Efendi ismiyle kaydı bulunan 1. dönem 34. birleşim (sayfa 13)'de Feyzullah Efendi adı yerine Seyfullah Efendi adı bulunmaktadır.

6. Seyfeddin Efendi'nin konuşmalarının yer aldığı tutanaklara tesadüfen rastladığımız durumlar olmuştur ancak Zabıt Cerideleri konuşma listesine kaydı yapılmamıştır. Bu yüzden Seyfeddin Efendi'nin hangi dönem ve tutanakta yer aldığının kesin bilgilerini bilemediğimiz için konuşmalarına yer veremedik.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE MECLİS-İ MEBUSAN

Demokrasi tarihine baktığımızda toplumların demokratik parlamenter sistemlere geçmelerinin ve onu yaşatabilmelerinin pek de kolay olmadığını, bu yolda çeşitli acılar çektiklerini ve büyük bedeller ödediklerini görüyoruz.

Türk toplumu 1876'dan beri anayasalı, 1877'den beri de parlamentolu bir sistemle tanışmaktadır. Yeni Osmanlılar adı verilen bir avuç aydının zorlamasıyla, Osmanlı İmparatorluğu, mutlak yönetimden anayasalı yönetime geçmiştir. Yeterli hazırlığı, bilgi birikimi, koruyucu siyasal örgütleri oluşmadan geçmiştir. Yeterli hazırlığı, bilgi birikimi, koruyucu siyasal örgütleri oluşmadan geçilen anayasalı düzen ve ona dayalı olarak oluşturulan parlamentolu sistem, ne yazık ki uzun ömürlü olmamıştır. 1878'de yeniden mutlak monarşiye dönmüş, anayasayla sağlanan kısıtlı temel hak ve özgürlükler de askıya alınmıştır. Osmanlı Toplumunu demokratik bir düzene geçebilecek bilgi, beceri ve deneyimden yoksun bırakılmıştır.

Uzun bir istibdat dönemi yaşayan Osmanlı Halkı, 1908'de askeri bir müdahale ile yeniden meşruti sisteme geçmiştir. Ülkeyi meşruti sisteme taşıyanlar, çoğulcu ve parlamenter bir düzeni amaçlamalarına rağmen, bu amacı gerçekleştirememişlerdir. 1908'de başlayan II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu için hayli sıkıntılı olmasına rağmen, toplumu parlamentolu bir yaşama hazırlaması ve bazı demokratik gelenekleri yerleştirmeye çalışması bakımından yararlı olmuştur¹.

1.1. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE MECLİS-İ MEBUSAN'IN GENEL ÖZELLİKLERİ VE FAALİYETLERİ

Genç Osmanlılarla yaptığı anlaşmaya istinaden tahta çıkan II. Abdülhamit sözünü tutarak 23 Aralık 1876'da Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasasını ilan etti.

---

¹ Güneş, İhsan, Türk Parlamento Tarihi, "Meşrutiyete Geçiş Süreci I. Ve II. Meşrutiyet", Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:15, c. II, Eskişehir, 1997, s.vii.

Kanun-u Esasi, devletin genel yapısını, organlarını, bunlar arasındaki ilişkileri, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini belirlemiş, böylece ilk kez, Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuksal durumu belgelenmiştir. Buna karşılık, devletin temel yapısında hiçbir değişiklik yapılmamış, yani Padişahın yetkilerine sınır konulmamış, yasama ve yürütme güçleri onda birleştirilmiştir. Başka bir deyişle, ilk anayasa sadece padişahın sınırsız yetkilerinin kullanılış biçimini saptamıştır².

1876 Anayasasının kabul ettiği parlamentonun ismi “Meclisi-i Umumî”dir. Bu meclis, iki ayrı meclisten meydana gelmektedir. Bunlardan birisi “Heyet-i Âyan” diğeri de “Heyet-i Mebusan”dır. Heyet-i Âyan üyeleri doğrudan padişah tarafından seçilerek ve bunların toplamı Heyet-i Mebusan üyelerinin toplam sayısının üçte birinden fazla olmayacaktır³.

Kanun-u Esasi'nin 66. maddesi gereğince mebus seçiminin Kanun-u Mahsus'a göre yapılması gerektiği halde, böyle bir yasayı Kanun-u Esasi'ye göre ancak henüz açılmamış olan Meclis-i Umumi (parlamento) yapabilirdi (md. 55). Yasanın bu boşluğunu doldurmak için, Midhat Paşa seçim yolunu düzenleyen bir Talimat-ı Muvakkate hazırlatıp, Vükela Meclisi ve padişaha onaylatmıştır. (talimatın ilan olduğu tarih 28 Ekim 1876- Şevval 1293'tür). Bu talimata göre 80'i Müslüman ve 50'si Müslüman olmayan olmak üzere 130 mebusun seçilmesi kabul olunmuş ve bu sayı iller arasında paylaştırılmıştır.

Seçilme koşulları şunlardır: 1) iyi halli olmak, 2) 25 yaşından küçük olmamak, 3) devletin resmi dili Türkçeyi bilmek, 4) seçildiği ilin ahalisinden olmak, 5) ağır hapis cezasına çarptırılmamış olmak, 6) Türkiye'de az çok emlak sahibi olmak. Bu koşullar her nedense Kanun-u Esasi'nin 68. maddesinde aranan koşullara uymamaktadır. Anayasa, talimatın hiç sözünü etmediği koşulları içine aldığı gibi, seçilme yaşı olarak ta otuz yaş kabul etmiştir. (68. maddede 10 koşul vardır.)

Bunun dışında seçim iki dereceli olarak düzenlenmiş, yani seçme yeterliği olanlar, doğrudan doğruya mebusları seçemeyecekler, mebusları seçecek olan ikinci seçicileri seçeceklerdir. Ama bu ilk Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanabilmesi için il, liva ve ilçelerin idare heyeti üyeleri ikinci seçmen sayılmışlar ve bunlar mebusları

² Karaer, Medyan, II. Meşrutiyet Döneminde Ermeni Milletvekilleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.1.

³ Kızıltan, Yılmaz, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c.26, Sayı 1, Ankara, 2006, s. 262.

gizli oyla seçmişlerdir⁴. 13 Aralık 1877- 14 Şubat 1878 tarihleri arasında süren ikinci dönemdeki toplam mebus adları 106'ya inmiştir. Bunların 59'u Müslüman (% 56), 47'si Müslüman olmayandır (%44)⁵.

Her ne kadar bu dönemde meclis yetkileri çok sınırlı tutulmuş olsa da yargısal anlamda önemli derecede değişikliklere gidilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti uyuğu herkes, din ve mezhebi ne olursa olsun "Osmanlı" sayılır (md. 8). Bunlar, yasa önünde hak ve ödevler bakımından eşittir.(md. 17). Osmanlılar kişi özgürlüğüne (md. 9) ve kişi dokunulmazlığına sahip olup yasanın gösterdiği yollar dışında cezalandırılmazlar (md. 10). Konut dokunulmazlığı tanınmıştır (md. 22). Her türlü eziyet, işkence, müsadere ve angarya yasaktır (md. 24, 26).

Şu var ki Kanun-i Esasi kişi güvenliğini bir başka hükmüyle yok etmektedir. Abdülhamid'in direktmesi sonucu 113. madde metnine konan hükmün padişaha, "hükümetin emniyetini ihlal ettikleri" bir polis soruşturması sonucu belli olanları sürgüne yollama yetkisi vermiştir.

Din ve düşünce özgürlüklerine gelince, Kanun-i Esasi dinsel özgürlükleri tanımıştır (md. 11); ancak düşünce özgürlüğünden söz etmediği gibi basın "kanun dairesinde serbesttir" (md. 12) biçiminde her yana çekilebilir tehlikeli bir hükme de yer vermiştir. Madde basın özgürlüğünün özünü (düşünceleri serbestçe açıklayabilme) göstermediği gibi sansürü de yasaklamamıştır. Yasalara uymak kaydıyla genel ve özel öğretim yapma hakkı ise Kanun-i Esasi'nin tanıdığı bir özgürlüktür (md. 15). Okullar ve devletin gözetim ve denetimi altındadır (md. 16).

Çok uluslu bir imparatorlukta öğretim dili de önemli bir konudur. Kanun-i Esasi'nin 18. maddesi devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu bildirmektedir. Maddenin taslağında ise imparatorlukta bütün "akvam"ın (kavimler) kendi dillerinde öğrenim ve öğretim yapabilecekleri açıkça belirtilmiştir. Ancak, bu hükmün ayrılıkçılığı daha da körükleyeceğini ileri süren Eğinli Said Paşa'nın girişimiyle bu bölümün son metne girmemesi sağlanmıştır.

Ekonomik alanda da bazı önemli düzenlemeler vardır. Mal ve mülk güvenliği anayasallaştırılmış, kamu yararı gerektirmedikçe kimsenin mülkünün elinden alınmaması ilkesi benimsenmiştir (md. 21). Ticaret, zanaat ve tarım alanlarında yasalar

⁴ Akşin, Sina, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt: 25, Ankara, 1970, s. 21.

⁵ Akşin, a.g.m., s.22.

çerçevesinde ortaklıklar oluşturabilme hakkı tanınmıştır (md. 13). Vergiler ancak yasayla konabilecek, istisnasız herkes vergi verecek, vergilendirme herkesin “kudret nispetince” yapılacaktır (md. 20, 25).

Kanun-i Esasi, Türkçe bilmeleri koşuluyla herkesin kendi yeteneklerine göre devlet işlerine ve memuriyetine girebileceğini açıklamaktadır (md. 18, 19). Dilek ve şikâyetlerini bildirmek için ilgili mercilere ve Meclis-i Umumi’ye dilekçeyle başvurabilmek de Osmanlıların haklarından sayılmıştır (md. 14).

Seçme ve seçilme hakkı Kanun-i Esasi’de açıkça öngörölmüş değildir. Ama seçim ve temsil ilkelerine yer veren Anayasanın (md. 65, 69), bunları da dolaylı yoldan tanımış olduğu söylenebilir.

Haklar ve özgürlükler konusunda buraya kadar ki veriler, bütün eksiklik ve sakıncalarına karşın Kanun-i Esasi sisteminin katkısını göstermeye yeterlidir. Kanun-i Esasi, Tanzimat’ın bu konuda getirdiklerini çok aşan bir düzenlemeyle ortaya çıkmıştır. Üstelik haklar ve özgürlükler alanındaki katkıları burada da kalmamıştır. Bu alana bitişik bir başka önemli bölge de “yargısal güvencelerdir”.

Kişileri ilgilendiren yargısal güvenceler bakımından Kanun-i Esasi’nin getirdikleri hiç de azımsanacak gibi değildir. Kimsenin, yasayla bağlı olduğu mahkemeden başkasına gitmeye zorlanamaması (md. 23), bir davaya ancak ait olduğu mahkemede bakılması (md. 85), mahkemelerin kendi görevlerine giren davalara bakmaktan kaçınamamaları (md. 89) gibi esaslar, “tabii yargı yolu” ya da “tabii hâkim” anlayışının benimsendiğini gösteriyor. Kanun-i Esasi, yargılamaların açıklığı (aleniyeti) ilkesini (md. 82), herkesin mahkemeler önünde bütün yollardan yararlanarak kendisini ve davasını savunabilmesini (md. 83) kabul etmiştir. İşkence ve her türlü eziyetin yasaklanması (md. 26) da sanıklar için bir güvencedir. Fakat bütün bu yargısal güvencelerin, 113. madde hükmüyle büyük çapta etkisiz kalmaya mahkûm olduğu bir kez daha hatırlanmalıdır⁶.

I. Meşrutiyet ve yeni anayasanın ilanı ile birlikte siyasi akımlarda da bir canlılık kendini göstermiştir. I. Meşrutiyetin hazırlanmasında Midhat Paşa’nın büyük bir payı olduğu bir gerçektir. 1876 Anayasası geniş çapta Midhat Paşa ile kısmen ona yardımcı olan Genç Osmanlıların bir eseri olduğuna göre, onların felsefe ve görüşlerini yansıtacağı tabiidir. Anayasanın, ayan ve mebusan olarak ikili bir meclis yolu ile

⁶ Tanör, Bülent, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 10. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004, s. 145-147.

yürütme organını, yani padişahı kontrol altına almak istediği malumdur. Bu anayasanın getirdiği asıl yenilik, temsil fikri idi. Modernleşme hareketinin başlamasından beri halkın idareye şu veya bu şekilde katılması konusu tartışılmakta ve öteden beri bilinen “şura” ve “meşveret” yolları buna örnek olarak verilmekte idi. Meclis-i Mebusan bu görüşleri temsil edecek bir kuruluş olarak düşünülmüştür. Çoğu vilayet meclisleri tarafından seçilmiş kimselerden meydana gelen Meclis-i Mebusan geniş çapta Osmanlı orta sınıfını temsil etmekteydi. Böylelikle ilk defa halkla doğrudan doğruya teması olan kimseler, hükümet politikasına etki edecek bir mevkiye getirilmiş oluyordu. Öteden beri hissedilen devlet ve halk ikiliği, ilk meclisin 1877’de toplanması ile açık bir şekilde kendini göstermiştir. Gayrimüslimlerin sayılarının üstünde temsil edilmelerine rağmen, tabiatıyla büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bu meclis, hükümet icraatını inanılmayacak derecede sert bir şekilde eleştirerek işe başlamıştır⁷.

İlk Meclis-i Mebusan’da ulusalcı eğilim ve çatışmalar belirgin olmamasına rağmen, doğuş halindeki ulusalcı duygu ve eğilimlerin zaman zaman ortaya çıktığı görülecektir. Mebuslar daha çok geldikleri bölgelerin sorunları ile meşguldür. Eleştiriler vilayetlerdeki ehliyetsiz valiler, hırsız defterdarlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak Rumeli Vilayetlerinden bir iki Gayrimüslim mebus, özellikle vilayet meclislerinde Müslim ve Gayrimüslimlerin eşit oranda temsili ilkesini tenkitle, nüfus esasına göre temsil ilkesinin getirilmesini istemiştir. Bu gibi çekişen taleplerin yanında Arabistan Vilayetlerinin bazı mebusları tamamen pratik nedenlerle, mebus olacakların Türkçe bilme şartının kaldırılmasını istemiştir. Ahmet Vefik Paşa riyaset makamında kültürel milliyetçiliğin ilk örneği sayılan şu çıkışı yapmıştır: “gelecek seçime kadar daha dört yıl var. Akılları varsa bu zaman içinde Türkçe öğrenirler.” Gayrimüslim mebusların arasında hâkim millete karşı bir birlik yoktur. Rumeli’nin sözü geçen Hıristiyan mebuslarının yukarıda bahsettiğimiz taleplerine, Anadolu’nun Müslüman mebusları ile birlikte Mezopotamya Vilayetlerinin Hıristiyan mebusları da karşı çıkmışlardır.

Bütün bunlara rağmen, ilk Meclis-i Mebusan’ı, azınlık milletlerin gerçek talep ve eğilimlerinin temsil edilebileceği bir mahal olarak görmek pek yanlıştır. Esasen buraya gelen tabii millet temsilcileri, hükümetin itimadını kazanmış kimselerdir. Bu kimseler, genel bir oyla değil, geldikleri vilayetin valisinin seçimiyle, adeta tayin edilerek bu göreve gelmişlerdir. İlk anayasamızın ilanından sonra ne bir “İntihab

⁷ Karpaz, Kemal H., Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s.79-80.

Kanunu” çıkarılabilmiş ne de seçimler için gerekli hazırlık yapılabilmıştır. Bu durumda liva ve vilayet idare meclislerindeki seçimli üyeler arasından mebus seçmek uygun görülmüştür. Esasta bu üyelerin (liva ve vilayet idare meclisi üyesi) bir seçilmiş üye olmaktan çok, vali ve mutasarrıflar tarafından adeta tayin edilen kimseler olduğu, hem ilgili nizamnameden hem de uygulamadan biliniyor. Şimdi ise valiler bunların arasında en çok meşrebine uygun ve güvenilir kimselere mebusluk sıfatını adeta tevcih ediyordu. Bu nedenle gelen gayrimüslim mebuslarında, daha önce vilayetlerde idare meclisi üyeliğini merkezi hükümetin güvenini kazanacak şekilde yapanlardan olduğu anlaşılıyor⁸.

Gelen mebuslar ilk anda eski görevlerinden gelen alışkanlıkla, daha çok geldikleri yerlerin sorunları üzerinde durmuşlarsa da, kısa zamanda ülkenin genel sorunlarını kavramış, hatta dış politikayı bile tartışmaya başlamışlardır. Bu demokratik terbiyede yirmi yılı aşan vilayet idare meclisleri ve daha eskiye uzanan muhassıllık meclisleri geleneğinin büyük payı vardır. Meclis-i Mebusan’ın bir iç tüzüğü olmamasına rağmen mebuslar belli bir müzakere alışkanlığına sahiptir⁹.

Meclisin ilk zamanki atmosferini de gene bu meclisin fikir iklimi etkilemiştir. Bu özellik zamanla II. yasama döneminde giderek kaybolmaya yüz tutacaktır. Unutmayalım ki, 1877 meclisi Türk Parlamento hayatında, 1960’lara kadar göze çarpmayan bir cesaretin örneğini vermiştir.

Ayan Meclisi ise daha çok imparatorluğun yüksek rütbeli bürokrat ve askerlerinden oluşmuş, I. meclisin tersine yerel sorunlar konusunda ya bilgi sahibi değildir ya da bunları tartışmaya tenezzül etmiyor. Ancak bu kurulun hukuk ve idare alanındaki tecrübe ve bilgi üstünlüğünü göz ardı edemeyiz. Umumi politika, iç ve dış siyaset sorunlarında da, saltanata saygılı ve “hikmet-i hükümet” fikrinin gizlilik ilkesine bağlıydılar. O yüzden onlar da yönetici elitin tutumu içerisinde bir şeyi tartışıp itiraz etmemeye, irade-i seniyyenin buyurduğunu beklemeye hazırdılar. İlk yasama organları arasındaki bu derin fark, üyelerinin yapısal kökeninden ileri gelmektedir¹⁰.

Meclisin en renkli ve çoğulcu yanı ise farklı milliyet, din mezheplerden gelen kişilerden oluşmasıdır. Meclise Gayrimüslimlerin de girmesi, yönetmeyi sırf

⁸ Ortaylı, İlber, Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu Seçme Eserler II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2008, s.255-256.

⁹ Ortaylı, a.g.e., s.272-273.

¹⁰ Ortaylı, a.g.e., s.285-286.

Müslümanlara ait bir ayrıcalık sayan şeriatın yeni bir ulaşmadır. Meclis-i Mebusan çok uluslu imparatorluğun bir aynası gibiydi. Parlamentoda, Müslüman olmayanlar 1/3'ün üstünde bir temsil olanağı bulmuşlardır.

19. yüzyıl parlamentolarında, 1848'den itibaren halk sınıflarının (özellikle işçi sınıfının) temsiline gidilirken, ilk Osmanlı Parlamentosunun ayırt edici özelliği, etnik grupların temsiline dayalı bir renklilik göstermesidir. Bu yönüyle Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan sonra ikinci çok uluslu meşruti monarşi örneğini vermiştir. Müslüman olmayanların buradaki temsil oranı (Mebusan'da 47/119, Ayan'da 11/36), 1905'ten sonraki Rus Duma'larında (meclis) azınlık milliyetlerin eriştiği temsil gücünün bile üstündedir. Bunu yanlı dış baskılarla açıklamak yeterli olmaz. Olayın tarihsel kökleri de vardır. Şöyle ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda öteden beri devlet yönetimine katılabilmek etnik kökene değil, siyasal ve ideolojik sadakate bağlı tutulmuştur. Tanzimat'la açılan çağır da Müslüman olmayanların yerel organlarda ve mahkemelerde temsilini kolaylaştırmıştır. Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ndeki geleneksel öz yönetim sistemleri (Millet Sistemi), 1860'lardan itibaren bunların ulusal-cemaat meclislerine ve anayasalarına (Nizam) çevrilmiştir. Dolayısıyla dış baskıların rolünü unutmamak koşulu ile ilk Osmanlı Parlamentosunun etnik açıdan çoğulcu yapısının tarihsel gelişiminin uzantısında yer aldığı söylenebilir. Osmanlı bürokrasisinin kozmopolit yapısı ve Tanzimat'ın katkıları karşısında, ilk parlamentonun bu tablosu beklenmedik ve şaşırtıcı bir sonuç değildir. Asıl neden ise Parlamento'dan birleştirici bir kurum olarak yararlanma isteğidir.

İlk parlamentonun etnik bakımdan türdeş olmayan yapısı, onu milliyetler arası çatışmanın forumu haline de getirmemiştir. Azınlık milletlerin temsil oranının Avusturya ve Rusya Parlamentolarındakinden daha yüksek olmasına karşın, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ulusçuluk, diğerleri kadar yaygın ve güçlü değildir. Ayrıca Meclis-i Mebusan'da ki azınlık millet temsilcilerinin parlamento dışındaki örgütler ve kitle hareketleriyle organik bağları da yoktur. Bu nedenle Meclis-i Mebusan, azınlıkların geniş bir biçimde temsil edildikleri, fakat ulusluk sorununun en az görüldüğü bir meclis olmuştur¹¹.

Meclis-i Mebusan, demokratik ilerici düşüncelerin dile getirildiği bir sürsü olarak, demokrasi tarihimizde önemli ve şerefli bir yere sahiptir. Mizah gazetelerinin

---

¹¹ Tanör, a.g.e., s.156-157.

yasak olmaması, seçmenlik yaşının 21'e indirilmek istenmesi, oy verme hakkının mülk sahiplerine inhisar ettirilmemesi, mebus olmak için vergi vermek gerekmediği, seçimlerin tek dereceli olması gerektiği, mahalli idarelerde daha da demokratikleşme savunulmuştur. İktisadi kalkınmanın, yol yapımının, eğitimin önemi çok kez vurgulanmıştır. Zaman zaman laik görüşler ileri sürülmüştür. Memur teminatı, yüksek memurların maaşlarını azaltma, küçük memurların maaşlarını yükseltme, İstanbul'un ve İstanbulluların ayrıcalıklarına son verme gereği üzerinde durulmuştur¹².

Böylesine uysal ve tecrübesiz vekillerden meydana gelen Meclis-i Mebusan'da canlılık belirtisi gösteren bu konuların görüşülmesi hakkında o zamanlar Daily News'ün İstanbul Muhabiri olan Sir Edwin Pears bunu çok iyi tasvir etmiştir:

“Bağdat, Arnavutluk, Ermenistan ve Suriye gibi uzak yerlerden gelen temsilciler ilk kez bir araya geldiler. Tartışmaları son derece ilginç ve hatta şaşırtıcıydı. Üyelerin birçoğu kendi bölgelerindeki çözülmeyi bekleyen ciddi sorunları dile getirmekle beraber, sadece kendi bölgelerinin kötü bir yönetime maruz kalmadığını da öğrenmek onları şaşırttı. Kudüs, Bağdat, Erzurum ve Selanik temsilcileri bir araya geldiklerinde ülkede idarenin baştanbaşa yozlaştığını fark ettiler ve şikâyetlerini, bunların çaresini bulmak için sistemde yapılması gereken değişiklikleri açık yüreklilikle tartışmaya başladılar. Temsilciler arasında gerçekten yetenekli ve kafası çalışan pek çok insan vardı. Temsili yönetime dair hiçbir tecrübeleri yoktu ve yapılan konuşmaların bazıları İngiltere'deki, Amerika'daki veya bir İngiliz sömürgesindeki yasama meclisinde seslendirilecek olsa derhal başkan tarafından sona erdirilecek kadar bayağı idi. Sık sık kamuyla ilgisi olmayan, şahıslarla ilgili konuşuyorlar, en çok ta suiistimallerinden, rüşvetçiliğinden ya da yapması gereken işleri para almadan yapmayı reddetmesinden ötürü falan ya da filan paşaya hücum ediyorlardı. Eğer padişah, dalkavuklarının söylediği kadar akıllı olsaydı, böylesi ifadelerin ne kadar değerli olduğunu görür ve meclisteki tartışmaların devam etmesine müsaade ederdi. İlk olarak, nazırları bazı konulardaki kuralsızlıkları ve kötü idareleri nedeniyle itham edildiyse de, kesinlikle padişahın şahsına yönelik bir saldırı olmadı. Tartışmalar Türk Halkına yönelik bir açıklama niteliğindedeydi. Ülkenin bir ucundan diğer ucuna kadar köklü bir idari reforma ihtiyaç duyduğunu gösterdiler. Meclis başkanı Ahmet Vefik biz zamanlar III. Napoleon'un sarayında Türk büyükelçiliği yapmıştı, mükemmel bir Fransızcaya

¹² Akşin, Sina, Metin Kunt, Suraiya Faroqhi, Zafer Toprak, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, Türkiye Tarihi 3 “Osmanlı Devleti 1600-1908”, 7. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.160.

hâkimdi, kuşkusuz eğitim açısından neredeyse diğer bütün vekillerin çok ötesindeydi. Ancak özel ve toplumsal hayatında tam bir despottu. Meclis başkanı olarak, taşıdığı üstünlük havası ve öğretmen edası kibir doluydu ve bazen komik oluyordu. Sık sık vekillerin sözünü kesip konuştukları konu hakkında hiçbir şey bilmediklerini, saçmaladıklarını söyleyerek susturuyordu. Bir gün beyaz sarıklı bir vekil uzun ve sıkıcı bir konuşma yaparken başkandan gelen buyurgan bir “sus, eşek!” haykırışıyla kalakalmıştı. Robert Kolej’in başkanı olan Dr. Washburn de o gün mecliste bulunuyordu. Konuşması sanki kurşun yemiş gibi çöktü.

Bu arada üyelerin nazırların yolsuzluklarıyla ilgili dile getirdikleri iddialar biçimsel olarak daha ciddi ve kesin bir hal aldı. Bazı nazırların haklarındaki ithamlara meclis huzurunda cevap vermeleri gerektiğine dair teklif doğal olarak suçlanan nazırlar tarafından reddedildi. Abdülhamid’de bu öneriyi pek hoş bulmadı. Meclis ile paşalar arasındaki husumet git gide ciddileşti. Bazı muhabirlerin öngörüsüne göre, kısa bir zaman içinde ya meclis paşaların yönetimini iyice kızdıracaktı, ya da paşalar bu meclisten kurtulacaktı.”

Aslında meclisten kurtulan padişah oldu¹³.

Meşrutiyet ve Kanuni Esasi düzeni yalnız padişahı tedirgin eden bir yenilik değildir. İçte ve dışta buna karşı toplumsal, siyasal ve diplomatik tepkiler de doğmuştur.

İçte, Şeyhülislamlıktan başlayarak bütün kademeleriyle eleştiriye uğrayan ilmiye sınıfı, savaş yenilgisinden dolayı kınanan ve hesap vermeye çağırılan paşalar, düzenli bir vergi ve maliye sisteminin kurulmasını kendi spekülâtif kazançları için tehlike sayan Galatalı bankerler ve nihayet bürokrasinin kulluk anlayışına göre yetişmiş kesimi huzursuzdur. Dışta ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflığını kendi yayılma planlarının sıçrama tahtası sayanlar, parlamentolu, nispeten katılımlı az çok denetime yer veren bir anayasal monarşinin, imparatorluğun siyasal birliğini yeniden sağlamasından korkmuşlardır. Ortodoks Osmanlı uyruklarının temsilcileri Meclis-i Mebusan’da iken, Rusya açıktan açığa Slavların savunuculuğunu nasıl yapacaktır? Katolik mezhebinden olan mebuslar mecliste “Osmanlı” olarak konuşurlarken, Katoliklerin “koruyucusu” olarak türlü çıkarlar sağlamış olan Fransa bu kazançlarını nasıl sürdürebilirler? Protestanlığı yayma çabasındaki İngiltere, bundan sonra bu rolünü nasıl oynayabilecek? Ayrıca bu devletlerin desteklediği mali ve ekonomik çıkar

¹³ Lewis, Bernard, Modern Türkiye’nin Doğuşu, çev. Boğaç Babür Turna, 4. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010, s.229-231.

gruplarının yeni ayrıcalık elde etme çabaları, meclis denetimi karşısında nasıl başarılı olabilecek? Çünkü bunlar ve bunların destekçisi olan devletler o güne kadar ekonomik taleplerine muhatap olarak padişahı ve sadrazamı görmeye alışmışlardır. Bunları “ikna etmek” ise, meclisli bir yönetimden tavizler koparmaktan çok daha kolaydır. Üstelik parlamento hayatı daha yeni başladığı halde mebuslar yenilik çabalarına girişmişler, hazırladıkları taslak ve önerilerle bu yabancı devletlerin müdahale kozlarını ellerinden çekip almışlardır. Bu yüzden, yıllarca Osmanlı Devleti’nde reform yapılmasını istemiş olan bu devletler, Kanun-i Esasi lehine bir tavır takınmak şöyle dursun, meclis çalışmalarını gördükten sonra meşrutiyete düşman kesilmişlerdir. Çünkü “reform” derken kastettikleri, kendi amaçları doğrultusunda ve kendi denetimleri altında yapılacak işlerdir. Parlamento hayatının kendi kozlarını ellerinden aldığını görmeye başlayınca da, tıpkı Abdülhamit gibi meşrutiyet ve anayasa sözcüklerini bir daha ağızlarına almamayı tercih etmişlerdir.

Böylesine bir husumet çemberiyle kuşatılmış olan Meşrutiyet, kendisini ayakta tutacak ekonomik, sosyal ve siyasal desteklerden yoksundur¹⁴.

Kötüye giden savaş şartlarında ve Rus ordularının Ayastefanos’a (Yeşilköy) yaklaştığı günlerde sadrazamın bile muhalefetiyle karşılaşan Abdülhamit, bir darbe olasılığından korkmuştur. Durumu kurtarmak için topladığı olağanüstü bir kurulda bazı mebusların sert eleştirileriyle karşılaşınca, “Ben artık Sultan Mahmut’un yolundan gitmeye mecbur olacağım” diyerek toplantıyı terk etmiştir. Bir sonraki gün (14 Şubat 1878), bu sözün uygulanışına sahne olmuştur. Meclis-i Umumi’nin “tatil”e sokulması. Mecliste okunan İradesinde Sultan, “Heyet-i Ayan ve Mebusan’ın mücerret ahval-i hazıra-i fevkalade muktezasınca (var olan olağanüstü durum nedeniyle) bugünden itibaren tatil”ine karar verdiğini bildirmiştir.

Bu işlem, Kanun-i Esasi’nin 7. ve 35. maddelerinde padişaha tanınan fesih hakkının değil, yine 7. maddede tanınan “tatiline karar verme yetkisinin” bir uygulamasıdır. Fesih koşulları ortada bulunmadığı gibi, İrade-i Seniye’de de “fesih”ten değil “tatil”den söz edilmiştir¹⁵.

II. Abdülhamid anayasal yetkisini kullanarak meclisi tatil ederken Kanun-i Esasi’de hukuken olmasa bile, fiilen hükümsüz bir duruma düşmüş ve askıya alınmıştır.

¹⁴ Tanör, a.g.e., s.159-160.

¹⁵ Tanör, a.g.e., 160-161.

Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti 1908'e kadar, II. Abdülhamid'in istibdat dönemine ya da mutlak yönetimine sahne olmuştur¹⁶.

1.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE MECLİS-İ MEBUSAN'IN GENEL ÖZELLİKLERİ VE FAALİYETLERİ

Anayasanın yıkılması ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasını izleyen İstibdat Dönemi, acı darbelerin yaşandığı zaman dilimi olmuştur. Meşrutiyet'in ilanında büyük etkileri olan Genç Osmanlılardan fikirlerini terk ederek dönenler olmuş ve bu dönemlerine mükâfat olarak Sultanın hizmetinde memuriyetler bulmuşlardır. Diğerleri sürgün, hapis ve ölüme maruz kalmışlardır. II. Abdülhamit bu baskı idaresini biraz daha ileri götürerek, kurmuş olduğu hafiyeye örgütü ile insanların siyasal yönetime karşı olan tavırlarını izlemeye başlamıştır. Bu dönemde yazılan bütün yazılı mecmua ve eserler Abdülhamit Han'ın sansür politikası gereğince didik didik edilmiş; bu dönemde yazılmış eserlerden bazı kelimeler çıkartılmıştır. Yasak edilen kelimelerden başlıcaları şunlardı; Vatan, hürriyet, meşrutiyet, grev, suikast, ihtilal, anarşi, kıtal, sosyalizm, dinamit, kargaşalık, hal, Makedonya, Girit, Kıbrıs, Yıldız, Murat vb¹⁷.

23 Temmuz 1908 İhtilalı, 1876'dan beri hatırası yaşayan I. Meşrutiyet Hareketi'nin bir devamıdır. Fakat o kadar da değil. Bu hareket aynı zamanda, III. Selim ile başlayıp, II. Mahmut ile devam eden (1839-1876) fakat Sultan Mecit'in 1839 Gülhane Fermanı ile yürüyen Tanzimat hareketinin el attığı, fakat daima yarım kalan hareketlerin de geliştirilmesi içindir¹⁸.

Gerek modernleşme gerekse bağımlılık kuramlarını savunuyor olsunlar, gerek tarihte devamlılık gerekse kesinti savlarına inanıyor olsunlar, Türk tarihçileri hiç istisnasız, reform savına sarılmakta ve 1908'le birlikte gerçekleşen olaylar zincirini "Meşrutiyetin İlanı" ya da "anayasal rejimin kuruluşu" olarak adlandırmaktadır. Bu dönemdeki olaylar, beraberlerinde öyle derin toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimler getirmiştir ki, olayı, kelimenin tam anlamıyla "devrim" olarak nitelendirmek ve 1908'in

¹⁶ Ertan, Temuçin Faik, Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s.42.

¹⁷ Metin, Erhan, II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Olayları, Çankırı Karatekin Üniversitesi (<http://websitem.karatekin.edu.tr>), s.2.

¹⁸ Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam Cilt 1 (Mustafa Kemal 1881-1919), 17. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.118.

hemen öncesiyile sonrasını anlatır ve yorumlarken konuya bu açıdan yaklaşmak en doğrusu olacaktır¹⁹.

1904 baharına gelindiğinde, vergi yükü, kırsal kesimde köylüler, kasabalarda zanaatkârlar ve esnaf, şehirlerde ise tüccarlar için dayanılmaz bir hal almıştır. Buna birde vergi toplamakla yükümlü mültezimlerin keyfi açgözlülükleri eklenince durum vergi mükellefleri açısından iyiden iyiye zorlaşmıştır. Bu dönemde, bir çeşit gelir vergisi olan “temettüdün”, örneğin İzmir’de toplanması bir takım sorunlar doğurmuş, verginin toplanması süresiz askıya alınmıştır. Benzer olaylar 1905 yılının Şubatında Midilli’de de görülmüştür. Hayvanat-ı Ehliye Rüşumu’nun kaldırılması isteğiyle, 25 Mart 1905’te İşkodra’dan, 13 Nisan 1905’te Basra’dan, 28 Haziran 1905’te Trablusgarb’dan İstanbul’a telgraflar gönderilmiştir. Şahsi verginin kaldırılması isteğiyle de 14 Ocak 1906’da Kastamonu’dan ve 13 Eylül 1906’da Necd’den Bab-ı Ali’ye telgraflar çekilmiştir²⁰.

Vergi ayaklanmaları olarak bilinen ve 1906 yılının başlarında patlak veren olayların en önemli nedeni, hükümetin, birincisi, kişilerden alınacak “şahsi vergi” diğeri de hayvanlar üzerine konulan “hayvanat-ı ehliye rüşumu” adında iki yeni vergi toplama kararıdır. Hükümet yeni vergileri toplama girişimi ile birlikte, ülkenin her yerinde sivil itaatsizlik eylemleri düzenlenmeye başlanmıştır. Bu hareketlerin ilki, Anadolu’nun diğer kasabalarından Abdülhamit rejimi tarafından sürgüne gönderilmiş kimselerin yoğun olması dışında hiçbir farkı olmayan Kastamonu’da başlamıştır²¹.

Halk öncelikle, şahsi vergiden şikâyetçidir. Özellikle, vilayetteki tüm yüksek rütbeli devlet memurlarının vergiden muaf olması dolayısıyla, kendileri de vergi ödemeyi reddetmişlerdir²².

Hükümet çevreleri Kastamonu’nun vergilerden hoşnut olmayan diğer illere de örnek olacağına farkındadır. Tahmin edildiği gibi kısa sürede ülkenin diğer bölgelerinde de benzer olaylar baş göstermeye başlamıştır. Sinop’ta birkaç bin kişilik bir grup, kaymakamlığa yürümüş, telgrafhaneyi işgal etmiş ve Sinop Kaymakamını

¹⁹ Kansu, Aykut, 1908 Devrimi, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.35.

²⁰ Kansu, a.g.e., s.37-38.

²¹ Kansu, a.g.e., s.39-40.

²² Kansu, a.g.e., s.40.

İstanbul'a gitmekte olan bir gemiye zorla bindirmişlerdir. Musul'da da Ocak ayı sonuna doğru, yine vergi toplanması yüzünden bir ayaklanma patlak vermiştir. Ancak Kastamonu ayaklanmasının ardından en önemli ayaklanma Şubat 1906'da Erzurum'da olmuştur²³.

Örgütlenen Erzurumlular “dededen kalma” bir yönetime başvurmuşlar, “mazhar-ı umumi” yapılması fikri ortaya çıkarılmıştır. Mazhar-ı umumi iki üç satırlık arzuhaldir. Alınan karar ile mahalle mahalle bütün şehrin yaşı on sekiz ile yetmiş arasındaki tüm erkekleri, hazırlanan defterleri ayrı ayrı imzalayarak iki satırlık arzuhal ile bu defterleri valiye sunmaya karar vermişlerdir. Erzurum'daki vergi ayaklanması başından beri diğer şehirlerdeki ayaklanmalara göre hem daha iyi örgütlenmiş, hem de daha geniş bir kitleye yayılmıştır²⁴.

Vergi ayaklanmalarının boyutu mutlakıyetçi rejimi halkı memnun edecek bir takım önlemler almaya zorlamıştır. Hükümet Mayıs ayında Van, Bitlis ve Trabzon Valilerine birer talimatname yollayarak valilerin teftiş gezilerine çıkıp halktaki hoşnutsuzluğun nedenlerini tespit etmesini istemiş ve ayrıca hükümet valilerinden halka adilane davranmayan, görevini suiistimal eden tüm memurları da görevden almaları konusunda uyarmıştır.

Elde etmiş olduğu başarıdan cesaret alan Erzurum Halkı, rejime getirdikleri eleştiri dozunu daha da arttırarak, yönetimin yerel gereksinimler dışında herhangi bir vergilendirmeye gitme hakkı olup olmadığını sorgulamaya başlamıştır. Halkın temsil hakkı olmaksızın vergilendirilmesi karşısında özellikle şehrin ileri gelenlerinin yüksek sesle muhalefet yapmaya başlamış olması, devlet otoritesine karşı saygının ne kadar azaldığının açık bir kanıtı olmuştur²⁵.

Devlet yapısının cemaatler yerine fertlerin üzerine kondurulması bir yerde devletin, hükümetin ve hâkim kültürün vatandaşın kültürüne, isteklerine ve amaçlarına göre şekil almasını zorunlu kılmaktaydı. Çoğunluk kararı ile idare edilen demokrasi bunu gerektirmekteydi. Böylece devlet idaresi ile kişilerin isteklerinin ve eğilimlerinin uyuşması, devleti daha güçlü hale getireceği gibi, sultanı da ya halk idaresine uymaya

²³ Kansu, a.g.e., s.43-44.

²⁴ Kansu, a.g.e., s.44-45.

²⁵ Kansu, a.g.e., s.53-54.

zorluyor ya da uymadığı takdirde gereksiz, hatta kaldırılması gereken bir kurum haline sokuyordu²⁶.

Sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler ne kadar güçlü olursa olsun, bu gelişmeleri anlayacak, inceleyecek ve ileriye dönük olarak yol gösterecek, sağlıklı düşünce üreten bir elit ortaya çıkmazsa bu gelişmeler sonuç vermez. Osmanlı böyle bir eliti ancak 19. yy'da oluşturmaya başlamıştır²⁷.

Mebusan Meclisi zabıtlarını inceleyenler, Meclis-i Mebusan'da meydana gelen tartışmaların, cesaretli, ne istediğini bilen, görüşlerini hükümete ve sultana açıkça ifade etmekten çekinmeyen bir grubun, yani bir orta sınıfın demokrasi anlayışını, devletten ne gibi isteklerde bulduklarını görürler. Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye'nin demokrasi mücadelesinin artık bu anayasa ve halkın seçtiği meclis etrafında oluşacağı mukadderdir. 1876 Anayasasının getirdiği kavramla "halkına sorumlu" I. Meşrutiyet İdaresi, ithal edilmiş bir meta olmaktan çıkarak yavaş yavaş toplum kültürünün parçası haline gelmiştir. İttihat ve Terakki'nin Devrimi (1908-18), 1876 Anayasası ile vaat edilen; fakat Abdülhamid idaresi tarafından kaldırılan hak ve özgürlükleri yürürlüğe koymak için yapılmıştır. Tarih, Sultan Abdülhamid'i büyük modernleşme başarılarıyla değil, istibdat idaresi kurmakla anar. Sultan Abdülhamid, istibdadı, bu rejimin Osmanlı'ya ve İslam'a uygun olduğunu ileri süren bürokrasinin sözüne uyararak yerleştirmiştir. Bedelini de bir darbe sonucu yerinden edilmekle ödemiştir. Ona karşı İttihat ve Terakki Devrimini gerçekleştiren kuşak, taşra kasabalarında doğup büyüyen; fakat modern okullarda eğitim gören orta sınıf mensuplarıdır. Bu her bakımdan bir orta sınıf devrimidir. Her ne kadar devrimin gerçekleşmesinde ordu mensuplarının önemli katkıları olmuşsa da bu hareket bir askeri darbe değil, bir halk hareketidir²⁸.

1.2.1. II. Meşrutiyet'in İlanı

Meşrutiyet ikinci defa 23 Temmuz 1908 (Rumî 10 Temmuz 1908) tarihinde; Kolağası Niyazi Bey'in Resne'de, Enver Bey'in Tikves'te, Eyüb Sabri Bey Ohri'de, Selahattin ve Hasan Tosun Beylerin Arnavutluk'ta "Hürriyet Taburları" kurarak dağa

²⁶ Karpaz, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi "Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller", 2. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s.40-41.

²⁷ Karpaz, a.g.e., s.41.

²⁸ Karpaz, a.g.e., s.44-45.

çıkmaları ve cemiyetin Kanun-i Esasî'nin yürürlüğe konulması yönünde saraya telgraflar çekmesi üzerine ilân edilmiştir. Cemiyeti harekete geçiren ana sebebin, İngiltere Kralı ve Rusya Çarı'nın, İngiliz-Rus ilişkilerini gözden geçirmek ve Makedonya meselesini görüşmek için Reval'de buluşması olduğu kanaati araştırmacılar arasında yaygındır. Halk tarafından ilk önce sessizce ve tereddütle karşılanan meşrutiyetin ilânı, basta İstanbul, Selânik ve Manastır olmak üzere ülke genelinde günlerce süren bir şenlik havası yaratmıştır²⁹.

Osmanlı siyasal rejiminde 1908 (1324) yılının 23 (10) Temmuz'una değin açık bir çoğulculuk yoktur. Bu tarihte ise Osmanlı tarihinde ilk kez "Hürriyet'in İlanı" adıyla, meşrutiyetçi bir rejimin açılış töreni vardır. Bu aynı zamanda çok partili rejiminde başlangıcıdır. Yakın tarihimizde "II. Meşrutiyet" olarak anılan dönem (1908-1918) Türkiye'nin demokratik gelişmelerinde ileri ve yürekli atılımlarla doludur. Bu dönem II. Abdülhamid'le özdeşleşmiş bir istibdat rejimini yıkmış, Jön Türkleri ülkedeki tüm özgürlük savaşçılarıyla birleştirmiş, iş başına getirmiştir. Kanun-i Esasî'de yapılan ilk değişikliklerle (1325-1909 tadilatı) kamu özgürlükleri yelpazesini genişletmiş, üstlerindeki baskıları kaldırmış, toplanma ve dernek kurma hürriyetlerini tanımıştır.

1908 kapısından özellikle Batı'nın düşünce şablonları hızla girerken, bayram havası içindeki insanlar mucizelerin acele bekleyicileri olarak cennetin kapılarını açan demokratik bir rejime kavuşma heyecanını çok kısa bir süre de olsa yaşamışlardır³⁰.

1908 devrimi bir anlamda "geç kalmış" liberal bir devrimdir. 18. yy sonunda Fransa'da başlayan ve dalga dalga önce Avrupa'nın diğer ülkelerine, sonra da dünyaya yayılan özgürlükçü düşüncenin sonucu olarak ortaya çıkmış bir dönüşümün halkalarından biridir. 1905'te Rusya'daki devrimin ardından 1906 yılında İran'da gerçekleşen ve mutlakiyetçi, otokratik rejimlere karşı çıkışı simgeleyen devrim çabalarından da konjonktürel olarak hayli etkilenmiş olmasına rağmen 1908 Devriminin esas ilham kaynağı 1789 Fransız Devrimidir. Bu etki öylesine güçlü olmuştur ki 1908 Devriminin sloganları bile 1789'daki özelemlerin aynısıdır: "hürriyet, müsavat, uhuvvet" yani "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" ya da Fransızca orijinaliyle, "liberte, egalite, fraternite" bu sloganlar devrimci hareketi örgütleyen İttihat ve Terakki Cemiyetinin

²⁹ Çalen, Mehmet Kaan, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Meclis-i Mnebusan'ının Çalışmaları (1908-1912), Trakya Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008, s. 23.

³⁰ Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi Cilt 1), 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s.35.

hazırlattığı ve Makedonya'daki devrim taraftarı her evde devrim günü sokaklara çıkarılmak üzere saklanan bayraklara işlenmiştir ve devrimcilerin neyi amaçladıklarının en açık ve seçik delilidir. Hem devrimin ilk heyecanlı günlerinde, hem meclis için yapılan seçimlerde bu sloganlar yalnızca Türkler tarafından değil, bu yeni ve özgürlükçü düzende kendilerine saygın bir yer edinerek birinci sınıf vatandaşlık haklarının hepsinden yararlanmak isteyen tüm yurttaşlar tarafından büyük bir inançla tekrarlanmıştır³¹.

Gösteri kabileleri Yıldız Sarayı'nın önüne gidip padişahı alkışlamışlar, şükranlarını sunmuşlardır. Meşrutiyetin kansız bir devrim sonunda başlaması ve gösterilerin düzenli yapılması İstanbul'da yaşayan yabancılar arasında hayranlıkla karşılanmıştır. Yabancı bir yazar bu durumu önceki devrim hareketleriyle karşılaştırdıktan sonra "âlemin sekizinci harikası" diye adlandırmaya kadar gitmiştir.

Ne var ki dünyanın bu sekizinci harikası çok çabuk çökmeye başlamıştır. Meşrutiyetin duyurulmasıyla başlayan sevinç duyguları, meşrutiyetin yürütülmesiyle ilgili tedbirler alınmaya başlayınca hiddet ve şiddet suretinde belirtilmeye başlamıştır. Sansürün kaldırılması üzerine pek çok gazete yayınlanır olmuştur. Bunlarda, kişilerle uğraşmış, doğruluğunu kestirmenin pek de kolay olmadığı çeşitli olaylar anlatılmaya başlanmıştır. Halk bu bilgileri eleştirebilecek düşünce düzeyinde bulunamadığı için yazılanları doğru sanmış ve sorumluların hızla cezalandırılmasını istemişlerdir. Halkı hükümete karşı köpürten konulardan biri de genel af sorunu olmuştur: hükümet meşrutiyeti ilan ederken Selanik, Manastır ve Kosova'daki suçlular için af ilan etmiş, diğer vilayetler ile Avrupa'da bulunmakta olan siyaset suçluları bunun dışında bırakılmıştır. Padişah ve sadrazam Said Paşa genel af ilan edildiği takdirde, affa uğrayan kimselerin İstanbul'a dolup olaylar çıkaracaklarından korkmuşlardır. Bu olay halkın büyük topluluklar halinde Bab-ı Ali'ye gelerek: "af yok mu? Evlatlarımıza kardeşlerimize kavuşturulmayacak mıyız?" bağışmaları ile gösteriler yapmalarına neden olmuştur.

Halkın sokağa dökülmesine bir neden de İstibdatçı memurlar sorunudur. Saray yanlısı Hamid'in zaptiye nazırlığına atanması halkı çileden çıkarmıştır. Sadrazam, hatta padişaha karşı gösteriler yapılmıştır. Kimi nazırların, valilerin, subay ve memurların yerlerinden atılması istenmiştir. Hükümet şaşkınlık içinde olmasını, halk kayıtsızlık

---

³¹ Kansu, a.g.e., s.358-359.

olarak yorumlamıştır. İstenmeyen kimselerin adlarını taşıyan listeler Bab-ı Ali'ye ve saraya yağmaya başlamıştır. Böyle bir liste nazırlar heyeti toplantısında bulunan Şeyhülislam Cemalettin Efendi'ye verilmiş, gereğinin derhal yapılması istenmiştir.

Gün geçtikçe gelişen bu anarşi de direkt olmasa bile İttihat ve Terakki Cemiyetinin de payı vardır. Cemiyetin İstanbul'da bir örgütü bulunuyor, ancak temsilcileri yoktur veya bilinmiyor. Bu sahte ittihatçıların türemesine yol açmıştır³².

Yaşanan bu ilk buhran zamanında Sadrazam Said Paşa Kabinesi çekilmiştir. Sadrazam Said Paşa Kabinesinin çekilmesinde otorite bunalımından başka etkenlerde vardır: Said Paşa'nın Meşrutiyet anlayışı, Şeyhülislam Cemalettin Efendi'yle anlaşmazlığı ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin Güveninin kaybetmesi³³.

Halkın verdiği sert tepkileri padişahın kendisine yönelik yapıldığını düşünmesi nedeni ile meşrutiyeti sona erdirmeyeceğine dair yemin ettiği hattı hümayun hazırlatmış ve sadrazam aracılığı ile bildirmiştir.

Hattı hümayun 1 Ağustosta, Bab-ı Ali'de törenle okunmuş, padişah, gerekçede anayasaya (Kanun-i Esasi) bağlı kalacağını belirtmekle beraber, böyle bir hattı hümayunda yeri olmayan bazı yasama maddeleri de eklemiştir.

Hattı hümayunun kapsamından İttihat ve Terakki Cemiyeti de memnun kalmamıştır. Selanik'ten aralarında Cemil (Paşa), Talat (Paşa) ve Cavit'in bulunduğu bir kurulu İstanbul'a göndermiştir. Üç büyük üyenin Sadrazam Said Paşa ve II. Abdülhamid ile yaptıkları görüşmeler sonunda Said Paşa sadrazamlıktan çekilmek zorunda kalmıştır (5 Ağustos 1908) yerine Kamil Paşa atanmıştır³⁴.

1908'den sonra cemiyete yönelik muhalefet de yükselmeye başlamıştır. Eski Jön Türklerin yurda dönmeleri, cemiyetin bunların önemli bir bölümüne yakın bakmaması muhalefetin ilk nüvesini oluşturmuştur. Prens Sabahattin, Mizancı Murat, Said-i Kürdi (Nursi) bunların önde gelenlerinden olmuştur. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte bütün ülkede esen özgürlük havasının ilk somut sonuçları grev dalgası ile kadın hareketinin başlaması olmuştur. Başta Halide Edip (Adivar) hanım olmak üzere basında kadın hak ve özgürlüklerinin savunusunu yapan yazarlar çıkmış, bu arada o güne kadar görülmeyen, kadın-erkek birlikte alışverişe çıkma gibi eğilimler artmıştır.

³² Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi Cilt IX İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918), TTK. basımevi, Ankara, 1996, s.42-43.

³³ Karal, a.g.e., s.44.

³⁴ Karal, a.g.e., s.45-46.

Cemiyetin nispeten laik tutumu, kadın hareketinin yükselmesi, gerici olayların da görülmesine neden olmuştur³⁵. 1908 Temmuz'undan sonra muhalefetin hızla yükselmesi ve basın tutumu cemiyetin "otoriter demokrasi" diyebileceğimi bir tutumun içine girmesi sonucunu vermiştir. O günlerde Osmanlı İmparatorluğu'nu hedef alan dış dinamiklerde İttihat ve Terakki'yi böyle bir tutuma doğru sürüklemiştir. Avusturya - Macaristan'ın bir oldubitti ile Bosna - Hersek'i ilhak etmesi, diğer yandan Bulgaristan'ın sudan bir bahane ile bağımsızlığını ilan etmesi hürriyetin ilk anlarındaki en şaşırtıcı gelişmeleri olmuştur. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun iç birliğinin korunmasının ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştur³⁶.

Meclis'in açılmasından sonra İttihat Terakki şöyle bir ikileme karşı karşıya kalmıştır. Cemiyetin milletvekilleri çoğunluğuna sahip olmasına karşın hükümet içerisinde temsilcisi yoktur. Yani parlamenter bir düzende iktidara sahip olacak ekseriyeti bulduğu halde fiilen iktidara ortak bile değildir. Bu durumda Kamil Paşa'nın sadareten düşürülmesi, böylece İttihat ve Terakki'nin siyasal yaşam içerisinde başat güç olduğunun kanıtlanması gerekmektedir. İttihat ve Terakki, Kamil Paşa'yı hedef alırken, o da cemiyeti aşağılayıcı bir tutumun içine girmiştir³⁷.

Kamil Paşa'nın dış politika açısından başta İngiltere olmak üzere büyük devletlere karşı sürekli boyun eğen tutumu, seçimler sırasında ayrılıkçı eğilimleri daha bir ortaya çıkan azınlıklara yakın oluşu, Oğlu Said Paşa'nın yapmış olduğu suiistimaller, nihayet Meclis-i Mebusan'ı ikinci plana itme çabaları İttihat ve Terakki'nin sözcüleri tarafından ayrıntılı bir biçimde sergilenmiştir. Sonuçta "Tanin" Başyazarı ve İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit Bey tarafından meclise bir gensoru önergesi verilmiş, bu önergenin ardından İttihat ve Terakki'nin Kamil Paşa'ya yönelik eleştirileri de artmıştır. Olayların devamında Kamil Paşa'nın mührü alınarak yerine Hüseyin Hilmi Paşa tayin olunmuştur³⁸.

1.2.2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yapılan Seçimler

II. Meşrutiyet ilan edildiği zaman, 1876 ve 1877'den sonra 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'nun üçüncü genel seçimini yapması gerekiyordu. I. Meşrutiyet

³⁵ Çavdar, Tefvik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 101-102.

³⁶ Çavdar, a.g.e., s.102.

³⁷ Çavdar, a.g.e., s.104.

³⁸ Çavdar, a.g.e., s.105-106.

Parlamentosu “İntihab-ı Mebusan” (milletvekilleri seçimi) Kanununu hazırlamıştır. Abdülhamid Kanun-i Esasi’yi otuz bir yıllık erteleme uykusuna yatırdığı için, Meclis-i Umumi’nin kabul ettiği metin padişahın onayına sunulmadığı için kanunlaşmamıştır.

II. Meşrutiyet’in ilanı ile o zamana kadar bilinmeyen ya da unutulmuş olan bu durum birden bire ortaya çıkmıştır. Kanunlaşmamış metni bulmak için bile, Said Paşa’ya göre, hayli zorluk çekilmiştir. Siyasal çekişmeler henüz yoğunluk kazanmadığı için bu buluş ortak bir başarıdır³⁹.

1908-1919 arasında dört genel seçim yapılmıştır. 1908, 1912, 1914, 1919. Ayrıca 1911 ara seçimi de önemli sonuçları bakımından üzerinde durulacak niteliktedir.

Meşrutiyetin birinci genel seçimi 1908 Kasım ayı sonunda yapılmıştır. Rumlar, Ermeniler ve Bulgarların; Türk aleyhtarı kampanya gösterileri içinde yapılan seçimde İttihat ve Terakki rakipsiz durumdadır. Mebusan Meclisi’nin büyük çoğunluğu kendisindedir ve bu kitle içinde geleceğin muhalifleri de bulunmaktadır.

Nitekim üç yıl sonra, parlamento içinde İttihat ve Terakki’nin zayıflamasını vurgulayan ve 1911 Kasım ayının ikinci yarısında İstanbul’da yapılan bir ara seçim durumu kanıtlamıştır. Kurulalı bir ay kadar olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın adayı seçimi bir oy farkla kazanmıştır (196 oy). İttihat ve Terakki adayı ise 195 oy almıştır.

Bu durum üzerine güçlü ve uslu bir çoğunluğun sağlanması kararına varan İttihatçılar, Kanun-i Esasi’yi değiştirme istekleri çıkmaza girince, meclisi feshettirerek 1912’de yeni bir genel seçim yapılmasını sağlamışlardır. “Sopalı ve dayaklı seçim” olarak da adlandırılan bu seçim sonunda gayet az muhalif mebus meclise girebilmiştir. Fakat İttihat ve Terakki, Halaskaran hareketi üzerine muhalefete düşünce, birkaç ay çalışabilmiş olan Mebusan Meclisi bir kez daha feshedilmiştir.

1914 genel seçimi bu yılın Mayıs ayında yapılmıştır. İttihat ve Terakki tek partidir. Seçim de güdümlüdür. Ve dikkati çeken bir özelliği olmamıştır. 1919 genel seçimi ise son Osmanlı Parlamentosu’nu oluşturmuştur. Tüm seçimler 1908’de kısmen değiştirilen “İntihab-ı Mebusan” kanununa göre yapılmıştır. 1912 tarihli bir değişiklikte askeri şahısların oy vermeleri yasaklanmıştır. Seçimlerin tümü iki derecelidir ve tam anlamıyla geniş değildir⁴⁰.

³⁹ Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 3 “İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi”, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 205.

⁴⁰ Tunaya, a.g.e., s.38.

II. Meşrutiyet'in ilk genel seçimi 1908 yılının Kasım-Aralık ayları içinde yapılmıştır. İstanbul'da oy verme 28 Teşrinisani (Kasım) Cuma günü Yeni Postahane binasında yapılmıştır.

Bir an için, ilk seçimin Osmanlılık idealine uygun olarak düzenli biçimde yapıldığı düşünülebilirse de, unsurları birbirine pamuk ipliğiyle bağlı bir imparatorluk ülkesinde, kendilerini azınlık sayan cemaatler ve bunlarla hâkim unsur sayılan Türkler arasındaki kavgalar hemen ateşlenmiştir. Rumlar, Ermeniler ve Bulgarlar kısa sürede Türkler aleyhine harekete geçmişlerdir. Hemen tümü ortak bir planla seçim öncesinde ve sonrasında Türklere ve özellikle İttihat ve Terakki'ye karşı gösteriler ve yayınlar yapmışlardır.

Rumlar İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'ne verdikleri programda, "ekalliyetler" için nispi temsil istemişlerdir. Beyoğlu seçimini kanunsuz ilan ederek, 9 Kasım 1908 günü protesto gösterileri yapmışlar, seçimini sekiz gün daha uzatılmasını, intihap yerlerinde Rum temsilciler bulundurulmasını, ısrarla istemek üzere Bab-ı Ali önünde de, gösterilerini sürdürmüşlerdir. Türkleri Osmanlı Devleti'nde "millet-i hâkime" sayan Tanin başmuharriri Hüseyin Cahit Bey'i (Yalçın) "şoven", "nasyonalist şef" olarak ilan etmeleri daha işin başındaki tutumlarının kanıtıdır. Bu arada İttihat ve Terakki'nin dağılacağı haberini vermişlerdir. Cemiyette karşılık vermiştir. Bununla beraber, İstanbul'dan seçilenler arasında iki Rum Mebus vardır. Bu arada Yunanlı gazeteler Epir Bölgesi'nden Osmanlı Meclisi'ne üye göndermek gerekmeyeceğini belirtmişlerdir.

Bulgarlar da Selanik'te topladıkları bir kongrede nahiyelere kadar "muhtariyet" ve haklarının korunmasını istemişlerdir. Seçim sonucunu da iyi karşılamamışlardır⁴¹. Ermeniler, Osmanlılara daha dost olarak, duruma yaklaşmışlar ve iki mebus çıkarmışlardır. Oy verme günü 31 Mart lideri Derviş Vahdeti de Volkan Gazetesi'ni yayınlamaya başlamıştır. Takvim-i Vekayi seçim haberlerini ilk sayılarında vermeye başlamıştır. Taşra, hükümetçe yayınlanan tebliğe uyularak hazırlıklara başladığını bildirmiştir. Daha sonra da çeşitli bölgelerden seçilmiş olan mebusların isimleri başkente bildirilmeye başlanmıştır⁴².

Meşrutiyet'in ilk seçiminin tarihsel mesajı şu olmuştur: I. Meşrutiyet'in, son 1877 seçiminden itibaren otuz yıl, en azından 8 genel seçimlik bir dönemin istibdat

⁴¹ Tunaya, c.3, a.g.e., s.206-207.

⁴² Tunaya, c.3, a.g.e., s.207.

yönetiminde geçmesinden sonra, Meclis'te hiçbir suretle türdeş olmayan, her an bölünmeye ve çatışmaya hazır, 200-300 arası bir mebus kitlesi oluşmuştur. Bu seçim henüz yerleşmiş çok partili bir rejim içinde yapılmış değildir. Bu bakımdan geçici olarak İttihat ve Terakki çatısı altında birleşmiş olan bu grup, muhaliflerini ve çelişkilerini kısa bir süre sonra, Sadr-ı azam Kamil Paşa'ya güvenoyu sorununda ortaya çıkaracaktır. Azınlık mebuslarına gelince, onlar zaten Osmanlı'dan ayrılma amacıyla Meclis'e gelmişlerdir⁴³.

Bir genel seçim kadar önemli olan 1911 ara seçimin özellikleri Meşrutiyet siyasal hayatının koşullarından doğmuştur. 1908'den beri, üç yıl içinde, İttihat ve Terakki karşısında çığlaşan bir muhalefet oluşmuştur. Parlamentodaki azınlık mebusları –Müslüman ve Hıristiyan- bu cephededir. Küçük muhalefet fırkaları ve siyasal dernekler, meclis içi ve dışı birleşerek Meşrutiyet'in en güçlü ve kalabalık muhalefet partisini vücuda getirmişlerdir: Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 21 Kasım 1911 tarihinde kuruluşunu ilan etmiştir. Mebusan Meclisi'nde muhalif mebusların sayısı yaklaşık 70 kişilik bir grup oluşturmuştur. 1911 yılının Aralık ayında ortaya çıkan ara seçim, sonucu bakımından bomba etkisi yaratmıştır⁴⁴. Kuruluşundan bir ay kadar sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kazandığı bu zafer, İttihat ve Terakki için ağır bir yenilgi olmuştur. İstifalar başlamıştır. Mebusan Meclisi'ndeki çoğunluğu yitirmekte olduğunu gören İttihatçılar Kanun-i Esasi'de değişikliğe gidecekler, bunu başaramayınca da Meclis'i feshedeceklerdir⁴⁵.

1912 yılının ilk aylarında Meclis-i Mebusan içerisinde bulunan partili, partisiz tüm muhalifler bir birleşim muhalefet partisi kurma doğrultusunda anlaşmışlardır. Meclis'teki Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Fırkalarıyla, diğer muhaliflerin oluşturduğu bu parti “Hürriyet ve İtilaf” adını aldı. Özetle bu bir partiden ziyade, her türlü düşünceyi, eğilimi içeren bir “blok” hareketidir. Başta Şehzade Vahdettin olmak üzere saraya mensup bazı kişilerde bu partiyi desteklemişlerdir. Damat Ferit Paşa başkanlığa seçilmiştir. Parti uyguladığı saldırgan muhalefet politikası ile geniş bir toplumsal tabanı yanına çekmeyi başarmıştır. Partinin tüzük ve programı temelde liberal ekonominin kuralları ile ayrılıkçı akımları cesaretlendirecek ilkeleri kapsamaktadır⁴⁶.

⁴³ Tunaya, c.3, a.g.e., s.208.

⁴⁴ Tunaya, c.3, a.g.e., s.208-209.

⁴⁵ Tunaya, c.3, a.g.e., s.209.

⁴⁶ Çavdar, a.g.e., s.122.

İttihat ve Terakki bir yandan muhalefetin ölüm isteyen baskısını en aza indirmek diğer yandan Trablusgarp ve Yemen’de her gün ciddiyetini arttıran olayları daha radikal diyebileceğimiz bir çözüme kavuşturmak için hareket serbestliğine ihtiyaç duymuştur. Bu işse ancak seçimlerin yenilenmesi meclis’te çoğunluğun sağlanması ile mümkün olabilirdi. Bu koşullar altında seçime gidilmeye karar verilmiştir⁴⁷.

Seçim sisteminin sıkıntılı olmasının yanı sıra devlet ve kolluk güçleri seçmenler üzerinde çeşitli baskılar uygulamışlardır. 1912 seçiminde İttihat ve Terakki’nin baskılarının yüksek boyutlara ulaşması, bu seçimin birçok yayın organı ve kitaplarda “sopalı seçimler“ olarak adlandırılmasına yol açmıştır.

Seçimleri İttihat ve Terakki büyük çoğunlukla kazanmıştır. Muhalefetsiz olarak 13 Nisan 1912’de yeni meclis açılmıştır⁴⁸. Fakat oluşturulan meclis ancak iki buçuk ay kadar çalıştıktan sonra feshedilmiştir. Özellikle seçim sırasında çıkan Eskişehir ve İzmir olayları sarsıcı olmuşlardır⁴⁹.

Üçüncü yasama dönemini açan 1914 genel seçimi, 1914 yılı Mayıs’ında yapılmıştır. İttihat ve Terakki tek parti rejimini kurduğu için, tamamen kendi hâkimiyeti altında yaptırdığı seçimle oluşturulan Mebusan, I. Dünya Savaşı boyunca çalışmış ve süresi uzatılmış olarak Mondros Mütarekesi’nden sonra feshedilmiştir.

1919 genel seçimin yapıldığı tarihte, İttihat ve Terakki son kongresini yaparak Teceddüt Fırkası’na dönüşmüş ve bu fırka da İstanbul Hükümeti tarafından feshedilmiştir. İttihatçıların bir kısmı Malta’ya sürülmüştür. Anadolu’nun büyük bir kısmı da yabancı kuvvetlerin işgali altına girmiştir. Buna karşın İstanbul seçimlerinde İttihat ve Terakki adayları çoğunluğu almıştır. 16 Mart 1920’de Meclis basılıp, 11 Nisan’da feshedilince yeni bir seçim yolu açılmıştır. Bu seçim Osmanlı tarihinin son genel seçimi olmuştur⁵⁰.

1.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi Yasama Faaliyetleri

Anayasalar, siyasal gelişmeleri “koruyucu meleklerdir”. Varlıklarını ihtilalcı eylemlere borçlu olabilirler, fakat kendilerini yaratan bu hareketlerin koruyucuları olurlar ve giderek tutucu bir karakter kazanırlar. Bu durumun süresi, uzunluğu ve

⁴⁷ Çavdar, a.g.e., s.123.

⁴⁸ Çavdar, a.g.e., s.124.

⁴⁹ Tunaya, c.3, a.g.e., s.210.

⁵⁰ Tunaya, c.3, a.g.e., s.210.

kısalığı bir ülkedeki siyasal ve sosyal koşullara bağlıdır. Bundan çıkan sonuç, anayasaların ve değişikliklerin yapılış nedeni, daha doğrusu gerçek maddesi, toplumsal ve siyasal gelişmeleridir. Anayasada yapılan değişiklikler her zaman toplum katında ki gelişmelerle uyum halinde olmayabilir. Bununla beraber anayasalar ve o plandaki hukuk düzenlemeleri birinci derecede önem taşırlar, kendilerini yaratan olayların bu günden geleceğe bekçileri olurlar. Aynı durum II. Meşrutiyetin on yılını kapsar⁵¹.

Osmanlı Meclisinin birinci dönemi 27 Ağustos 1909'da sona erdi. Bu uzun ve olaylı dönemi, daha kolay incelemek için üçe bölmek doğru olur. Bunlardan birincisi 17 Aralık 1908'de meclisin açılışından 13 Şubat 1909'da Kamil Paşa'nın düşüşüne kadar geçen iki aylık süredir. Bu süre boyunca, meclis kanun yapmaktan çok, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i almasını ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin yarattığı buhranla uğraştı. Kaldı ki Mebusan Meclisi bir yasama organı için gerekli olan birlik ve tecrübeden yoksundu. İkinci süre, Kamil Paşa'nın görevinden alınmasından Abdülhamid'in yerine V. Mehmet'in tahta geçirilmesine (Mayıs 1909) kadar geçen zamanı kapsar. 31 Mart İsyânının başarısızlığa uğraması bir süre içinde olsa imparatorluk içinde tutucu ve ıslahat aleyhtarı unsurların sindirilmesine ve Mebusan Meclisi'ndeki köktenci ıslahat taraftarlarının yeniden canlanmalarına yol açmıştı. Bu yüzden, meclisin yasama görevini yapabildiği süre üçüncü, yani Mayıs başı ile 27 Ağustos arasındaki süre olmuştur⁵²

1908'de İttihatçı çoğunluk Mebusana hâkimdir ve daha öncede görüldüğü gibi İttihat ve Terakki "Cemiyet-i Mukaddese"dir, hukuken ve fiilen iktidardadır. Yeni koşullar altında oluşan bu iktidar mecliste büyük bir çoğunluk tarafından desteklenmektedir. Böylece hem icra, hem de teşri'e hâkimdir. Padişah, cemiyetin nüfuzu ve hatta baskısı altındadır. Meclisteki sadık ve uslu çoğunluk da bir daha 93 tehlikesini düşünemeyecek kadar rahattır.

Bununla beraber İttihat ve Terakki'nin öncülüğü ile Kanun-i Esasi yedi kez değiştirilmiştir. Bu değişikliklerin önemli olanları üzerinde durmak gerekir⁵³

⁵¹Tunaya, c.3, a.g.e., s.456.

⁵² Ahmad, Feroz, İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler), çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, Doruk Yay., Ankara, 2002, s.94-95.

⁵³ Tunaya, c.3, a.g.e., s.458-459.

1908’de toplanan yeni Meclis-i Mebusan 1876 Anayasasını hemen değiştirememiştir. Bunun bir nedeni de 29 Temmuz 1908 tarihli Hatt-ı hümayun’dur. Bu Hatt-ı Hümayun’da Abdülhamid aşağıdaki noktaları tüm ulusa ilan etmiştir.

- Yurttaşların her biri hangi ırk ve mezhepten olurlarsa olsunlar “hürriyet-i şahsiyelerine” malik ve ülkenin hukuk ve sorumluluğunda eşittirler.
- Kanun gereğinden başka bir nedenle kimse sorgulanamaz, tutuklanamaz, hapsedilemez vb. bir muameleyle cezalandırılmaz.
- Ne şekilde olursa olsun ve kim tarafından oluşturulursa oluşturulsun olağanüstü nitelikte komisyonlar ve mahkemeler teşkil edilemez, hiç kimse ait olduğu mahkemenin dışında bir yerde sorgulanamaz.
- Herkesin konutu saldırıdan masundur. Kanunun tayin ettiği husustan başka surette bir adamın konutuna girmek ya da onu gözetlemek caiz değildir.
- Kimse hakkında kanunun tayin ettiği usulden başka surette bir takibat yapılamaz.
- Yurttaşlarımızın gerek ticaret, gerekse gezi amacıyla istediği memlekete gitmeye, istediği kimselerle toplanmaya hakkı vardır.
- Gazeteler baskıdan önce hükümetin denetimine tabi tutulamaz. Ve şahsi mektuplar, yazılı evraklar postalarda alıkonamaz.
- Eğitim ve öğretim tamamen serbesttir.
- Askerler dışında hiç kimse rızası olmadan herhangi bir memuriyete tayin olunamaz. Memurlar, yasalara karşı olan durumlarda kendilerine verilen emirlere uymaya mecbur değildirler. Bu hükümden sonra aynı madde içerisinde beş fıkra da memurların tayin, görev vb. gibi özlük haklarıyla ilgili temel hükümler getirilmiştir.

1876 Anayasasının birçok maddesi I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar geçen süre içerisinde değiştirilmiştir. İlk kez 8 Ağustos 1909’da geniş kapsamlı bir değiştirme yapılmıştır. Bu değişiklikte ele alınan maddeler (değişik şekliyle) şöyledir:

Madde 3- bu maddede saltanat ve hilafetin eski kurallara göre değişeceği, fakat padişahın tahta çıkışlarında meclis önünde şeriat ve Kanun-i Esasi ahkâmına uyacağı ve vatan millete sadakat edeceğine dair yemin etmesi öngörülmektedir.

Madde 6- padişahın hukukunun, mal varlığının korunması bu maddeyle güvence altına alınmıştır.

Madde 7- bu maddede padişahın görevleri ve yetkileri ayrı ayrı sayılmaktadır. Temelde yetkiler kısıtlanmıştır. Bütün yetki Meclis-i Mebusan'a verilmiştir (Hâkimiyet-i Milliye ilkesi).

Madde 10- Bu maddede bireysel özgürlüğün her türlü saldırıdan masun olduğu belirtilmiştir.

Madde 12- basın kanun dairesinde serbest olduğu vurgulandıktan sonra sansür de bu madde ile yasaklanmaktadır.

Madde 27- Bakanlar Kurulu'nun sadrazam tarafından atanacağı ve padişahın onayına sunulacağı bu maddede düzenlenmektedir.

Madde 28- Bakanlar Kurulu sadrazamın başkanlığında toplanıp karar alınır dendiikten sonra bu kararların padişah onayına sunulacağı da aynı maddede yer almaktadır.

Madde 30- bu maddede hükümetin genel politikasından ötürü bakanların müşterek ve bakanlıklara ait işlemlerden ötürü de teker teker Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu oldukları yer almaktadır.

Madde 35- bu madde Bakanlar Kurulu ile Meclis arasındaki anlaşmazlıkların nasıl çözüleceğini hükme bağlamıştır. Maddeye göre herhangi bir anlaşmazlık durumunda bakanlar kendi kararlarında ısrar edip Meclis'in de bu kararı kesin olarak reddettiği durumlarda Bakanlar Kurulu ya Meclis'in kararını kabul eder, ya da istifa etmeye mecburdur. Yeni Bakanlar Kurulu eski kurulun kararında ısrar ederse ve Meclis de gene bu kararı reddederse padişah seçime gitmek üzere Meclis'i feshedebilir.

Madde 36/38- meclisin çalışmalarıyla ilgili düzenlemeleri yapmaktadır.

Madde 43/44- bu maddelerde Meclis'in her sene Kasım ayı başında davetsiz olarak toplanması ve Mayısın başında da gene padişah oluru olmadan tatile çıkması hükmü getirilmektedir. Eğer milletvekillerinin çoğunluğu tarafından istenirse padişah Meclis'i vaktinden önce de açabilir ve gene genel kurul kararıyla içtima süresini uzatabilir.

Madde 53- kanunların milletvekilleri ve ayan üyeleri tarafından ya da hükümetçe önerileceğini söylemektedir. Yasalaşma her iki meclisin kabul etmesiyle mümkündür.

Madde 54- kanunların tasdiki ve yürürlüğe girme sorunu onaylanma için çoğunluğun belirlenmesi konusu ele alınmıştır.

Madde 76- milletvekillerine her toplantı dönemi otuz bin kuruş maaş verileceği ve her ay beş bin kuruş maaşlı memurların harcırahına eşit bir yolluk verileceği hükmedilmektedir. Eğer toplantı süresi uzarsa uzadığı her ay için beş bin kuruş ek tahsisat verilecektir.

Madde 77- Meclis Başkanlık Divanı'nın seçimi bu maddede belirlenmektedir.

Madde 80- Bütçe Kanunu'nun düzenlenmesi de ele alınmaktadır.

Madde 113- sıkıyönetim koşullarını belirlemektedir. Eski anayasanın 119. Maddesi bütünüyle kaldırılmış ama yeni üç madde eklenmiştir. Bunlardan madde 119, postanedeki mektupların mahkeme kararı olmadıkça açılmayacağını; madde 120, Osmanlıların toplanma özgürlüğüne sahip olduğunu ve bu özgürlüğün nasıl kullanılacağını; madde 121 ise Ayan Meclisi'nin tartışmalarının açık ve aleni olduğunu, ancak beş üye tarafından gizlilik teklifi verilebileceğini, bu teklifin ise çoğunlukla kabul edilmesi gerektiğini düzenlemektedir.

Anayasanın değiştirildiği bu tarihten sonra anayasada çeşitli değişiklikler daha yapılmıştır. Bunların içinde en önemlisi 35. Madde değişikliğidir. Bu maddede padişaha verilen yetki biraz daha genişletilmiştir. Değişiklikler ve tarihleri şöyledir:

15 Mayıs 1914; 7,35 ve 43. Maddeler, 29 Kasım 1914; 7, 43 ve 102. Maddeler, 25 Şubat 1916; milletvekilliği maaşlarını düzenleyen 76. Madde, 7 Mart 1916; 72. Madde, 21 Mart 1918; 69. Madde değiştirilmiştir⁵⁴.

Sonuç olarak, gerek devlet aygıtının yeniden düzenlenişi gerekse kişi hakları açısından 1909 sisteminin, Türkiye'de ilk defa olarak gerçek anlamda parlamenter, meşruti (anayasal) bir monarşi kurduğu görülmektedir⁵⁵.

1.2.4. II. Meşrutiyet Dönemi'nin Siyasi Partileri

II. Meşrutiyet Dönemi'nin önde gelen siyasi partisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Bu örgüt 1908'den önce illegal olarak çalışmış, meşrutiyetin ilanını bir bakıma sağladıktan sonra ortaya çıkarak siyasi bir parti gibi oluşmuştur. 1908'den önceki dönemde tüm Osmanlı Aydınlarını kapsayan bir direnme örgütü şeklinde olan cemiyet, meşrutiyetin ilanından sonra bünyesinden birçok aydını yitirmiştir. Cemiyetten

⁵⁴ Çavdar, a.g.e., s.115-117.

⁵⁵ Tanör, a.g.e., s.197.

ayrılan bu aydınlar başka siyasi parti ve derneklere girmişler ya da bunların kuruluşunu sağlamışlardır. Yani İttihat ve Terakki, doğurgan (velud) bir dernektir⁵⁶.

Fedekaran-ı Millet Cemiyeti ise, 1908 Ağustos’unda İstanbul’da kuruldu. Kurucuları arasında Ertuğrul Şakir, Hasan Fehmi, Mevlanzade Rıfat gibi Abdülhamid döneminin sürgünleri vardır. Cemiyetin “Hukuku Umumiye” adında bir de yayın organı bulunmaktadır. Cemiyetin gayesi hükümet işlerine karışmamak vatan ve milletin menfaatlerine aykırı gördüğü işlerde hükümeti uyarmak, doğru yolu göstermektir⁵⁷.

Osmanlı Ahrar Fırkası, 14 Eylül 1908’de kurulmuştur. Parti programı şu temellere dayanır: İnsan hakları bildirisine dayanarak kanun karşısında eşit haklara sahip olmak, söz, basın, ticaret, haberleşme, vicdan, gezi, eğitim, toplanma, konut hürriyetleri, “tevsii mezuniyet ve tefrik-i vezai”, ırk ve din ayırımına hiçbir işte yer vermemek vb. gibi.

Osmanlı Demokrat Fırkası, 6 Şubat 1909’da kurulmuştur. Parti programında şu esaslara yer verilmiştir: Osmanlı adı altında bulunan millet fertlerinin ve bilhassa halkın çoğunluğunu teşkil eden köylüler, işçiler, esnaf ve sanayiden kurulu Osmanlıların hukukunu eşitlik ve hürriyet içersinde savunacağını, fabrika, taş ocağı, kumpanya gibi yerlerde çalışanların işverenler tarafından uğrayacakları zulüm ve adaletsizliğe karşı iş sahipleriyle işçiler ve esnaf heyetleri arasında antlaşmalara girişileceği; çiftçi, esnaf, işçi, sanayiciler ve köylülerden alınan vergilerin indirilmesi, eğlence ve keyif verici maddeler ile istifade edilmeyen ve saklanan servetlerden alınan vergilerin arttırılması, basın söz ve toplanma hürriyetlerinin verilmesi, tarıma elverişli fakat işlenmeyen toprakların köylüye dağıtılması, ormanlar ve maden ocaklarının hükümetçe işletilmesi, sanayi, ticaret ve arazi bankalarının kurulması. Kurucuları arasında Dr. İbrahim Temo, Dr. Abdullah Cevdet, Ahmet Rıfat, Bezmi Nusret, Muhlis Sabahattin, Şahabettin Süleyman vardır⁵⁸.

İttihad-ı Muhammedi Fırkası, 31 Mart olayının yaratıcısı olan siyasi partidir. 5 Nisan 1909 tarihinde Derviş Vahdeti tarafından kurulmuştur. Bediüzzaman Saidi Kürdi gibi kişilerinde yöneticiler arasında yer aldığı bu kuruluş tamamen dini temellere dayanan bir ıslahat programı önermektedir. Partinin düşünceleri “Volkan” gazetesi tarafından yayılmıştır.

⁵⁶ Çavdar, Tevfik, Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri, Köz Yay., İstanbul, 1974, s. 148-149.

⁵⁷ Çavdar, a.g.e., s.149.

⁵⁸ Çavdar, a.g.e., s.149-150.

21 Kasım 1911’de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Döneminin en önemli partilerinden biridir. İttihat ve Terakki’nin baskısına, toplumsal iktisadi ve siyasal alandaki kötü ve hatalı yönetimine karşı geniş bir muhalefet, ülke çapında büyümüştür. Bu ortamda tek başlarına etkin bir mücadele yapamayacaklarını anlayan küçük-büyük muhalefet partilerinden bir bölümü aralarında güc birliği yaparak Hürriyet ve İtilaf Partisini oluşturmuşlardır. Kurucuları arasında o günün birçok ünlü politikacısı ve düşünürü vardır.

Parti programının ana ilkeleri şöyle özetlenebilir: ilköğretimin zorunlu ve parasız olması, köy okullarının açılması, vilayetlerin idaresinde yetkilerin genişletilmesi ve görevlerin ayrılması, askerliğin iki yıla indirilmesi, bütün memurların, mülkiye amirlerinin ve yargıçların her hangi bir siyasi parti lehine nüfuzlarını kullanmamalarının temini, ceza ve basın kanunlarının değiştirilmesi, yabancı sermayenin ülkeye girmesinde kolaylık gösterilmesi ve de ülkenin yabancı sermaye ile rekabeti altında ezilmemesi için bir iktisat siyasetinin güdülmesi.

Osmanlı Sosyalist Fırkası, Eylül 1910 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Diğer partilere oranla belli bir iktisadi dünya görüşüne sahip tek parti olarak belirlenmiştir. Parti programında özetle şu noktalar üzerinde durulmuştur: seçimlerin tek dereceli olması, basın, toplantı ve gösterileri sınırlayıcı kanunların kaldırılması, idam cezasının kaldırılması, zaruri ihtiyaç malzemeleri üzerinden vergi alınmaması, gelire göre artan oranlı vergi sisteminin uygulanması, demiryolu, maden ve sigorta şirketlerinin millileştirilmesi, her türlü tekelin kaldırılması, tevsii mezuniyetin kabulü, barış zamanında ordunun milislerden oluşması, amacı barışın korunması olmayan hiçbir antlaşmaya katılmaması, grev ve sendika kanunlarının kaldırılması, grevin kısıtsız bir biçimde serbest olması, eğitimin her kademesinin parasız olması, hafta tatilinin kabulü, günlük iş süresinin 8 saatten fazla olmaması, 14 yaşından küçük erkek ve 16 yaşından küçük kızların çalıştırılmaması, bir işçi bakanlığının kurulması.

Partinin kurucuları arasında Hüseyin Hilmi, Pertev Tevfik, İsmail Faik ve Hamid Suphi vardır. Paris kolunun başında ise Dr. Refik Nevzat bulunmuştur. Bu partilerin dışında Cumhuriyet’in ilanına kadar irili ufaklı yirmi parti daha kurulmuştur⁵⁹.

---

⁵⁹ Çavdar, a.g.e., s.150-151.

1.2.5. II. Meşrutiyet'in İdeolojisi

1908 Jön Türk Devrimi subayların eşrafın ve onların eğitilmiş çocuklarının ortak eseri idi. 1918'deki askeri yenilgiyle birlikte imparatorluğu sona erdiren köklü sosyal, ekonomik ve siyasal değişikliklerin ön hazırlı niteliğindedir. 1908-1918 Jön Türk Dönemi Osmanlı Devleti'nin son safhası olmuştur. Aynı zamanda milli ve laik bir Türk Devletinin kurulması için gereken son koşulların da oluşturulduğu dönemdi. Bu dönemde Türk Milliyetçiliği ayırt edici laik özellikler kazandı ve bu da Arap Aydınlarını Osmanlı Devleti'ne sadakatten tamamen vazgeçerek kendi milli devletlerini kurmaya yöneltti. Jön Türkler ayrıca eğitim, siyaset ve ekonomi alanında bir dizi reform gerçekleştirdi. Bunlar arasında kapitülasyonların kaldırılması da vardır. Her tür eğilimden (İslamcı, Batıcı, Milliyetçi) siyasal parti kuruldu ve ülke genelinde ilgi görmüştür. Böylelikle Osmanlı Devleti siyasal modernleşme safhasına girmiş oldu. İmparatorluklar bu tür bir basınca nadiren dayanabildikleri ve karmaşık koşulların gerektirdiği yapısal ve siyasal değişikliklere ayak uyduramadıklarından, Osmanlı Devleti de bu dönüşüm sırasında ayakta kalamadı. Osmanlı Devletinin dönüşümü 1923 Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile sonuçlandı. Ancak Cumhuriyet içinde Osmanlı mirasını da taşıdı⁶⁰.

II. Meşrutiyet, ideolojik alanda çok önemli bir dönüşüme sahne olmuştur. Abdülhamid Dönemi'nde batının liberal ve sosyalist çevreleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milletlerin bağımsızlığını savunuyordu. Jön Türk Aydınlarının da liberalliğe ya da sosyalistliğe özenmesi, İmparatorluğun dağılması demek olabilirdi. Bu yüzden onlar Osmanlıcı, İslamcı ya da Türkçü olabiliyorlardı. İslamcılığa sarılan Abdülhamid'den farklı olarak Jön Türkler Osmanlıcılıkta karar kıldı. II. Meşrutiyet'in resmi, ya da görünürdeki ideolojisi Osmanlıcılık oldu.

Ancak, II. Meşrutiyet yılları Osmanlıcılık ülküsünün iflasını belgeledi. “Osmanlı Milleti”, “Osmanlı İttihadı” ya da “İttihadı Anasır” tezleri, kendilerinden beklenen birleştiricilik rolünü oynayamadılar. Sonuçta, ne dış müdahaleler ne de Türk olmayan ulusların ayaklanma ve ayrılmaları önlenemedi.

Öte yandan, Arnavutluk, Irak, Suriye ve Yemen'de görülen ulusçu eylemler “Din Birliği”nin de güvenilir bir dayanak olmadığını kanıtlamaktaydı. Aslında Osmanlı Türkleri ile Araplar arasında kapanmaz bir mesafe öteden beri vardı. Asya'daki

⁶⁰ Karpat, Kemal, Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset, çev. Hazırlayan Güneş Ayas, Timaş Yay, İstanbul, 2010, s.66.

anayurtlarını çoktan geride bırakmış, unutmuş ve Anadolu kültürü ile kaynaşmış olan Osmanlı Türkleri kendilerine Asyalı ya da Orta Doğulu olmaktan çok “ Akdeniz” li hissediyorlardı. Gerçi çok uluslu imparatorluk, Türklerle Arapların da uzun yıllar birlikte yaşamalarına olanak vermişti. Bunda, din birliği önemli bir rol oynamıştı. Ama uluslaşma çağına girildiğinde işler değişmeye başladı. İmparatorluğun muteber unsuru Araplar bile 19. yüzyıldan itibaren ulusçuluğa yönelmişlerdi. II. Meşrutiyet’in getirdiği liberal ortam sayesinde ve Jön Türklerin dilde Türkçülük politikalarına karşı da bir tepki olarak, özellikle Suriye Eyaletinde (bu günkü Suriye, Filistin, Ürdün, Lübnan) Arap milliyetçiliği hızla gelişti. Abdülhamid ile başlayan, batıya karşı İslam Enternasyonalı yaratma düşüncesi, sonuçta Türk Hilafetine karşı İslam Ulusçuluğundan başka bir şey doğurmayacaktı.

Böylece nasıl Balkan ve Ermeni Ulusçuluğu Osmanlıcılığın sonunu haber veriyse de, Arapların ulusçuluğa başlamaları, Osmanlıcılık ideolojisini yedeği olan İslamcılık Politikasının da tutunabilecek bir dal olmadığını ortaya koydu. II. Meşrutiyet bel bağladığı ulus üstü değer yargılarının çöküşü ile birlikte içinden çıkılmaz gibi görünen bir ideolojik bunalım düşmüş oluyordu.

Bu durumda İmparatorluğun Türklerine de sarılacak son halka olarak bir tek “milliyetçilik” kalıyordu. II. Meşrutiyet günlerini anlatan Falih Rıfkı Atay şöyle der: “bizler Türkçülük ile idealsiz kalmaktan ve boşlukta sallanmaktan kurtulmuştuk.” Gerçekten de, ulusçuluğa en son giren Türkler oldu; ama 1908’den ve özellikle Balkan Savaşlarından sonra bu akım hızla yükselen ideoloji haline geldi. Jön Türk kanatları arasındaki mücadelede ağır basan İttihatçı milliyetçiliği, gerileyen Prens Sabahattin ve Hürriyet ve İtilafın Osmanlıcılığı oldu. Bu ise, Jön Türklerin öteden beri asıl ve gizli programı olarak gösterilen ulusçuluğun açık fakat göstermelik program olan Osmanlıcılığı tahtından indirip onun yerini alması demektir. Böylece, “Jön Türk İhtilalı başlı başına bir Türk teşebbüsü” olma niteliğini su üstüne çıkarıyor, Osmanlı-Türk aydınlarının kafasındaki dincilik, uyduculuk anlamındaki batılcık ve özellikle Osmanlıcılık hayalleri de yıkılmış oluyordu⁶¹.

II. Meşrutiyet herkesi şüpheye düşürmüştü ve kimseyi tam olarak tatmin etmemiştir. Halk her ne kadar Meşrutiyet’in ilanına sevinse de, ne getirip neler götüreceği hakkında tam bir bilgiye sahip değildi. Meşrutiyet memlekete birdenbire

---

⁶¹ Tanör, a.g.e., s.210-212.

yeni fikirler getirmedi, sadece mevcut fikirlerin bütün serbestliğiyle ortaya çıkıp münakaşa edilmesine yol açtı. Padişah'ın otoritesi ittihatçı liderlerin eline geçtiği için, bu ideolojik kavgaların belli hudutlar içinde tutulması imkânı da kalmamış, devlet bizzat bu mücadelenin taraflarından biri haline gelmişti. İttihatçılarında bir politikası vardı ve bu politika “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” şeklinde tecelli ediyordu. II. Meşrutiyet’le ortaya çıkan zengin fikir akımlarına ve ideoloji hareketlerine bakılacak olursa; Bu dönemdeki Türk aydınlarının Devlet-i Aliye’yi kurtarmak ve geliştirmek üzere üç farklı istikamet tutturdıklarını görürüz:

1) Batıcılar; yani Batı kültür ve medeniyetini süratle alıp batı dünyası ile birleşmememizi isteyenler,

2) İslamcılar; modern teknoloji dışında bütün müesseselerimizi İslami esaslara göre düzeltmemizi ve İslam âlemi ile bütünleşmemizi isteyenler,

3) Türkçüler, Bir tarafta batı medeniyeti ve bir tarafta Türk kültürü esasına dayalı modern bir cemiyet yaratmak, Türk âlemi ile bütünleşmek davasında olanlar.

Ziya Gökalp bu üçüncü grupta bulunuyordu. Bu fikir hareketi onunda içinde bulunduğu bir genç aydınlar grubu tarafından başlatılmış, kısa zamanda yaygınlaşan bu fikir akımının fikir lideri olarak Ziya Gökalp ön plan geçmişti. Ziya Gökalp bu dönemde iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki Partisinin merkez-i umumi üyesi idi⁶².

1.3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

1908-1918 arasını içine alan süre, genellikle Jön Türkler, Genç Türkler veya İttihat ve Terakki Dönemi olarak adlandırılır. “Jön Türkler” tabiri Fransızcadan gelmekte olup, dil ve tarihi gerçek bakımından Türkçeye uymamaktadır. İttihatçılar, 1908-1913 arasında doğrudan doğruya iktidarı ele alamamışlar, hatta 1912’de tamamıyla kabineden çekilmişlerse de Mebusan Meclisi’ndeki ezici çoğunlukları sayesinde hükümeti yakından etkilemek imkânını buldukları için biz bu devreye İttihat ve Terakki ismini vermeyi tercih ediyoruz.

İttihat ve Terakki’nin nüvesini oluşturan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Atatürk’ün de telkinleriyle Selanik’te kurulmuş olup daha evvel onun Suriye’de iken kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin bir benzerini teşkil ediyordu. İsmail Canpolat, Talat, Ömer, Naci, Kazım Naki, Midhat Şükrü ve Bursalı Tahir Beyler tarafından 1906’da

⁶² Metin, a.g.m., s.5.

kurulan bu cemiyete, 1907’de III. Ordu’ya tayin edildikten sonra Mustafa Kemal’de üye olarak katılmıştır. Bu cemiyet, 1907’de Dr. Nazım vasıtasıyla Paris’teki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile irtibat kurarak onun ismini almıştır.

Cemiyet, özerklik isteyen Arnavut ve Bulgar gruplarıyla II. Abdülhamid’e karşı işbirliği yapmayı arzu etmiş ise de azınlıklar genellikle Prens Sabahaddin’in onlara özerklik vaat eden cemiyetini tercih etmişlerdir. 27-29 Aralık 1907’de Paris’te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ikinci kongresi gerektiğinde şiddete, yani ihtilale başvurmaya ve hatta icabında padişahı değiştirerek ülkeye parlamenter rejimi getirmeye karar vermişti. Bu maksadı gerçekleştirmek için kongre, Osmanlı topraklarında silahlı direnişler, grevler, gösteriler ve benzeri hareketler tertiplemeyi dahi öngörmüştür⁶³.

II. Meşrutiyet Sina Akşin’in ifadelerine göre Türklerin son çağa girişini temsil ediyor. Bir çeşit Fransızların 1789 Fransız İhtilali’na denk gelen olayıdır. Böyle bir çağ ayrımını temsil ettiği kabul edilmese dahi, II. Meşrutiyet’in büyük önemi şüphe götürmez. Tarık Zafer Tunaya’ya göre, bu dönem Cumhuriyet’in “siyaset laboratuvarıdır”. Yani Cumhuriyet’in başardığı pek çok şey, İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde tartışılmış olan konulardır. Mustafa Kemal’in bu dönemde faal olarak siyasetle ilgilendiği, İttihat ve Terakki hareketinin içinde yer aldığı düşünülürse, söz konusu düşüncenin isabeti de anlaşılır. Bu noktada İttihat ve Terakkililerin beş özelliği üzerinde durabiliriz:

-Türkçülük, yani Türk Ulusçuluğu ideolojisi. İT üyeleri arasında Müslümanlar büyük çoğunlukta. Az sayıda Müslüman olmayanlar, çoğu hürriyetin ilanından önce cemiyete girmiş olan ve ayrılıkçı, ulusçu iddialar taşımayan bazı Yahudi ve Ulahlardır. Müslümanların büyük çoğunluğu Türk’tür ya da etnik bakımdan Türk olmasalar da kendilerini Türk sayan ve Türkçü eğilimler besleyen kişilerdir.

-Gençlik. İhtilalcı bir örgütte gençlerin egemen olması olağandır, özellikle örgütün yasa dışı zamanlarında, ihtilalcılığın tehlike ve sorumluluğunu genellikle “delikanlı” ve özellikle bekâr olan gençler üstlenirler.

-Yönetenler sınıfından olmak. İT’liler genellikle memur ve subaydılar.

---

⁶³ Karpat, a.g.e., s.83-84.

-Mekteplilik. İT'liler çoğunlukla Batı tipi yükseköğretim öğrencileri ya da mezunlarıydılar.

-Burjuva zihniyetli olmak. İT'lilerin amacı Osmanlı toplumunu ve öncelikle Türkleri, Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri düzeyine yükseltmekti. Bu ülkelerin toplumları kapitalist olduğuna göre, İT'nin amacı da Türk toplumunu kapitalist (burjuva) topluma dönüştürmekti.

Osmanlı toplumu geleneksel bir toplumdur ve bu tür toplumlarda gençlerin başa geçmesi yadırganır. Bu yüzden İT, meşrutiyetin ilanından sonra hükümeti kuramadı. Zaman zaman Talat, Cavit gibi İT'liler nazır olabildilerse de, 1913'e değin sadrazamlardan hiçbiri İT üyesi değildi. Ama İT için iktidarda değil de denemedi. Çünkü hükümete "şunu yap" tarzında talimat verebiliyordu. Buna ben, tam iktidardan farklı olarak, denetleme iktidarı diyorum⁶⁴.

İttihat ve Terakki örgütü siyasi ve içtimai diye ikiye ayrılır. Siyasi örgütü ile İttihat ve Terakki, bir fırka (parti) kimliğine sahipti. Siyasi örgüt üç tabakadan oluşmuştu: 1) heyet-i müntehibe (seçmenler kurulu): İttihat ve Terakki'nin amaçlarını benimsemiş bütün Osmanlılar, diğer bir deyişle, İttihat ve Terakki'yi tutan, ona oy veren bütün kişilerdir. 2) Heyet-i İntihabiye (seçim kurulu): İttihat ve Terakki Cemiyetinin siyasetle uğraşırken aldığı addır. Cemiyet, heyet-i intihabiye olarak seçim işleriyle uğraşır, İttihat ve Terakki mebus adaylarının başarıya ulaşması için çaba gösterir. Demek ki cemiyette üye olan Osmanlılar, Siyasal çalışmalarda bulduklarında heyet-i intihabiye meydana getirilir. 3) heyet-i müntehibe (seçilmiş kurul): Mebusan Meclisindeki İttihat ve Terakki mebuslarıdır. Bütün bu siyasi örgüt yanında içtimai denem örgütü vardır. Ama bu noktadan sonra İttihat ve Terakki'nin yapısını açıklamak zor bir iş oluyor. Mesele şu: içtimai denem örgütüne özel, kendine özgü bir uzuv yoktur. Oysa ayrı bir örgüt olması için, o örgütün iradesini açıklayacak ayrı uzuv ya da uzuvların varlığı gereklidir. Öyleyse, ancak bir örgütün (cemiyetin) görev ikileşmesinden (içtimai ve siyasi) söz edilebilir.

Sözü geçen siyasi örgütünün birinci tabakası, yani, heyet-i müntehibe, cemiyetin bir uzvu sayılamaz, örgüt dışı bir varlıktır. Bir derneğin duygudaşları kendi aralarında örgütlenmedikçe, hukuki bir varlık kazanamazlar. İkinci tabaka, heyet-i intihabiye ise,

⁶⁴ Akşin, Sina, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 17. Baskı, İstanbul, 2013, s. 55-56.

olduğu gibi (merkez-i umumisi, vilayet ve livalarda heyet-i merkeziyeleri, kaza, nahiye ve köylerde kulüpleri, kongreleri ile) İttihat ve Terakki Cemiyetidir. Yalnız, görevi siyasaldır yani, diğer görevi olan içtimai görevin yanında ikinci bir görev. Siyasi bir örgütte üçüncü tabaka olan heyet-i müntehabeye gelince: Meclis-i Mebusan'daki İttihat ve Terakki Parti grubu, yani fırkadır. Bu son uzuv, cemiyetin bir parçası değildir ve yalnız siyasal görevi vardır⁶⁵.

Fırka çok geniş ve birbiriyle farklı özlemleri olan grupları bir çatı altında tuttuğundan türdeş (homogen) bir yapıya sahip olamamış ve Hizb-i Cedit adı altında sağ, Hizb-i Terakki adıyla sol kanatlara sahip olmuştur. Ancak bunlardan belirgin olanının sağ kanat olduğunu belirtmek gerekir. Bu grupların yavaş yavaş fırkadan ayrılması ile fırka özlediği yapıya kavuşmuştur.

İttihat ve Terakki'nin en önemli yapısal sorunu Fırka-Cemiyet ayrılığı ve bunun doğurduğu problemler olmuştur. İttihat ve Terakki'nin bir parti mi, yoksa bir cemiyet mi olduğu sorusu yalnızca muhaliflerini değil, aynı zamanda kendi üyelerini de uğraştıran bir konudur. Bir süre hem Cemiyet ve hem de Fırka olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde Cemiyetin ne olduğu da en çok tartışılan sorun olmuştur. Bir yandan kendilerine kutsallık sağlanan Cemiyet sıfatından vazgeçmeme arzusu, öte yandan "Avrupai bir siyasal parti" olmak istediği gibi iki çelişik amaç, örgüt üyelerini uzun süre uğraştırmıştır⁶⁶.

Meşrutiyetin ilanından sonra bir süre tüm basın organları Cemiyet'e methiyeler düzmüşler, onu göklere çıkarmışlardır. Eski dönemin önde gelen yayın organları İkdam ve Sabah ile İslamcı cephenin görüşlerini dile getiren Sırat-el Müstakim de bunlar arasındadır. Ancak bir süre sonra siyasal alanda olduğu gibi basın alanında da gruplaşma başlamıştır.

Doğrudan Cemiyet'e ait ve bağlı gazeteler olarak, Selanik'te çıkan, İttihat ve Terakki, Hürriyet, Rumeli ve İstanbul'da yayınlanan Tanin ile Şura-yı Ümmet belirtilebilir⁶⁷.

İttihat ve Terakki devrinde ve hatta ondan daha evvel ortaya çıkan "hürriyet" hürriyet isteklerinin biri felsefi, diğeri dar anlamda siyasal olmak üzere iki amacı vardı.

⁶⁵ Akşin, Sina, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.225-226.

⁶⁶ Tunaya, a.g.e., s.63-64.

⁶⁷ Tunaya, a.g.e., s.65.

Felsefi anlamıyla hürriyet, mutlakıyetçi devletin yetkilerini, bireyin bütün kabiliyetlerinin ortaya çıkmasına imkân verecek şekilde sınırlamaktı. İkincisiye bazı siyasi, sosyal ve hukuki hak ve hürriyetlerle ilgiliydi. İttihat ve Terakki devrinde ve daha sonrasında ana tartışmalar bu ikinci tür fikirler etrafında yürütülmüştür. Bu dönemde iktisadi, idari, sosyal hayatta ve eğitim alanında, sonu gelmeyen savaflara rağmen çok önemli bazı gelişmeler olmuştur. Her şeyden önce Osmanlı Tarihinde ilk defa olarak milli iktisat fikri doğmuştur. Gerçekten, birbirinden ayrı iktisadi şubelerden oluşmuş eski ekonomik sistem yerine bütün ülkeyi içine alan milli bir iktisadi sistem düşüncesi İttihatçılar zamanında yerleşmiştir. Kapitülasyonlardan arınmış milli bir iktisat kurmak için İttihatçılar ellerinden geleni yapmışlardır. İtalyanların Trablusgarb'a çıkmalarını protesto için bu ülke mallarına karşı düzenlenen boykotu, 1914'te kapitülasyonların ilgası takip etmiştir. Yerli malı kampanyaları ve buna benzer davranışlar, iktisadi hürriyet ve milli iktisat yolunda atılmış diğer önemli adımlardır. İttihatçılar ilk defa olarak yerli sermayenin sınai teşebbüslere yatırılmasını desteklemek için kanunlar çıkartmışlardır. Bu sayede kurulmaya başlayan küçük endüstriler, her ne kadar savaş yüzünden gelişememiş olsalar da, yine de bu alanda yapılan hamlenin, 1913 senesinde yapılan sanayi sayımına dayanarak oldukça başarılı olduğunu söyleyebiliriz⁶⁸.

İttihat ve Terakki Hareketi, temelde batının üstünlüğüne karşı ulusçu bir direniştir ve Asya ile Afrika direnişleri arasında belki de, eğer iktidara gelmek önemliyse, en başarılı olanıdır. Kısaca, 19. yüzyılın sonu ile 20.yüzyılın başında Avrupa dışı dünyada ortaya çıkan uyanışın ve isyanın çerçevesi içinde değerlendirilebilir. İttihat ve Terakki'nin ulusçu niteliği o dönemde açıkça ortaya konmamış olsa bile faaliyetlerinin özü ve 1908'de iktidara ağırlığını koyduktan sonraki önlemleri, batı-karşıtı ulusçu temelini duraksamaya yer vermeyecek ölçüde göstermektedir. İttihatçılar arasında çok çeşitli bölüntüler olmasına rağmen bir nokta da hemen hemen tüm üyeler birleşmişlerdi: laik bir temel üzerinde devleti parçalanmaktan ve kapitülasyonlar adı altında batının ekonomik ve mali denetiminden kurtarmak⁶⁹.

Bu dönemde kişi hak ve özgürlükleri alanında da demokratik gelişmeler yaşanmıştır. Yapılan anayasa değişikliği ile tutuklama ve cezalandırmalarda yasaya

⁶⁸ Karpat, a.g.e., s.101-102.

⁶⁹ Sander, Oral, Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü "Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme", İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 255.

uygunluk koşulları getirilmiştir. Padişaha tanınmış olan, yargı kararı olmaksızın, herhangi bir kişiyi sürgüne yollama yetkisi ve basına sansür uygulaması kaldırılmıştır. Aynı zamanda toplanma, dernek kurma, siyasal faaliyette bulunma ve siyasal parti kurma hakları da kabul edilmiştir.

İttihat ve Terakki, Osmanlı'nın hukuki, idari ve adli düzenini değiştiren bir takım önemli reformlar da yapmıştır. Buna göre padişahın bir kısım şahsi emlakı devletleştirilmiş, saray ve hanedan ödenekleri kısılmıştır. Şahsi davalara Şer'iyeh Mahkemeleri yerine, Nizamiye (adliye) Mahkemeleri'nde bakılması usulü getirilmiştir. Vilayetler Kanunu çıkartılarak, yeni bir mülki sisteme geçilmiş ve bürokrasinin gücü arttırılmıştır.

I.Dünya Savaşı yıllarında yaşanan Arap İsyanı ile İslamcılık düşüncesinin iflası, İttihatçılara, dinsel yapıdan çekinmeyerek, politikalarını serbestçe uygulama şansı tanımıştır. Böylece 1916 İttihat ve Terakki Kongresinde alınan karar uyarınca bütün Şer'iyeh Mahkemeleri Şeyhülislam'ın yetkisinden alınarak, Adliye Nezaretine bağlanmıştır. Bu gelişme şüphesiz ki, laikleşme yönünde atılmış çok önemli bir adımdır. 7 Kasım 1917'de Hukuk-u Aile kararnamesi çıkarılmıştır. Bu kararnamede Müslüman olsun olmasın tüm Osmanlı Aile Hukukunu düzenlemektedir. Burada da dört Sünni mezhepten çağdaş hayata uygun olan kurallar derlenmiştir. Müslüman olmayanlara da bazı özel hükümler konulmuştur.

Bir başka değişiklik takvimde yapılmıştır. 1 Mart 1917'den geçerli olmak kaydıyla Rumi Takvim ile Miladi Takvim arasındaki 13 günlük fark ortadan kaldırılmış, böylece Miladi ve Rumi takvimlerin gün ve ayları özdeşleştirilmiş, sadece yıl Rumi olarak muhafaza edilmiştir.

Başka bir değişim hareketi, 2 Nisan 1917'de Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun'dur. Bu kanunun amacı medreselerin çağdaş din eğitim kurumları haline dönüşmesi için bir sistem getirmektir. Medreselerin ders programlarına pozitif ve doğa bilimleri, Batı Dilleri getirilmiştir.

Aynı dönemde Osmanlıca harflerin Türkçeye daha uygun olabilmesi için bazı denemeler yapılmıştır. Enver Paşa'nın geliştirdiği "Enveriye" adıyla anılan bir yöntem hayata geçirilmiştir. Buna göre Osmanlıca alfabesinden yararlanılmakla birlikte,

harflerin birleşik değil, Latin Alfabesinde olduğu gibi ayrı ayrı yazılması uygulaması öngörülmüştür. Ancak I. Dünya Savaşı yılları olduğu için, bu sisteme geçilememiştir.

Bu dönemde kadınların hayatında da önemli değişiklikler olmuştur. Kızlar bu yıllarda çeşitli okullara ve Darülfünuna (üniversiteye) öğrenci olabilmişlerdir. Savaşın getirdiği zorunluluklar ve büyük bir erkek nüfusun silâh altında olması nedeniyle kadınlar özel alandan çıkıp, kamusal alana girmeye başlamışlardır. Böylece kadınların iş gücünden sadece tarlada değil, aynı zamanda fabrikalarda, belediye hizmetlerinde ve bunun gibi kamusal alanlarda da yararlanılmaya başlanmıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki de bu durumu teşvik etmiş ve kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, ordunun himayesine girmiştir. Bu cemiyet, ordunun üniforma ve çamaşır gibi ihtiyaçlarının karşılanması için kadınları örgütlemiş ve dikimevlerinde çalıştırmıştır. Kadınların orduya yardımları bununla da kalmamış, 1. orduya bağlı bir Kadınlar Taburu da kurulmuştur.

Bütün bu modernleş atılımları, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin milli ticaret ve sanayi burjuvazisi oluşturma gayretlerinin bir parçası olarak görülmüştür. Bu dönemde Milli İktisat Politikasının hayata geçirilmesi çerçevesinde ulusal bankacılık geliştirilmeye çalışılmış, yabancı sermayeye ait olan Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank'ın karşısına Milli İtibar Bankası kurulmuştur. Diğer yandan yerli sanayinin korunması için tedbirlerde alınmıştır. Bu bağlamda gümrük tarifelerinde değişikliğe gidilmiş ve gümrük vergileri 1916 yılında yüzde 12'ye kadar yükseltilmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki, ülkedeki en etkili siyasal ve askeri güç konumunda olmuştur. Bunda İttihat ve Terakki'nin örgütsel yapısı kadar, Padişah V. Mehmet Reşat'ın uysak kişiliğinin ve İstanbul'daki sürekli sıkıyönetim uygulamasının rolü olmuştur. İttihat ve Terakki, giderek muhalefete tahammülsüz bir iktidar anlayışını benimsemiştir. 1912'de çeşitli müdahaleler sonucu sopalı seçimler adıyla anılan seçimler ve 1913'te yaşanan Bab-ı Ali Baskını, bu anlayışın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir⁷⁰.

İttihatçılar, kabineyi kuramadılar, ama öyle bazı görevler yüklendiler ki, bir çeşit kamu hizmeti görmeye başlamış oldular. Bunlardan ilki, hürriyetin ilanından sonra

---

⁷⁰ Ertan, a.g.e., s.54-55.

yurtta ve özellikle İstanbul'da hüküm süren şaşkınlık içinde asayiş korumaya yardım etmeleri olmuştur. Bu, önemli bir işti, zira asayiş bozukluğunun meşrutiyet yüzünden olduğu düşüncesine meydan vermemek gerekti. Sonra da, kanunsuz davranışlarda bulunanlar bazen kendilerine İttihatçı süsü vererek, kovuşturmadan kurtuluyorlardı. Zaten polis de şaşkınlığından ne biçimde davranacağını pek kestiremiyordu, zira İstibdadın aleti olarak lekeli durumda bulunuyordu. Bu durumda cemiyet, yayımladığı bir bildiri ile memurları ödevlerini yapmaya çağırdı ve zorlukla karşılaştıkları takdirde kendisine başvurmalarını istedi. Ayrıca, meşrutiyetin ilk günlerindeki sokak gösterilerinin fazla heyecanını yatıştırmak için Dr. Rıza Tefvik ve Selim Sırrı Beyler sokaklarda at üstünde kol gezmişlerdi. Bahriyedeki bazı küçük rütbeli subaylarla erlerin işlerini bırakarak topluca terfi istemeleri de hem kumandanlığın, hem de İttihat ve Terakki'nin bildirileriyle kınanıyordu.

İttihat ve Terakki için ortaya çıkan başka bir zorluk vardı: bazı İttihatçılar, ya da kendilerine İttihatçı süsü verenler, cemiyeti iltimas yapmada, ya da hükümet işlerine karışmak için alet ediyorlardı. Bunun için de cemiyetin tutumunu açıklayan bir bildiri çıkarmak gerekmiştir:

“Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti muamelat-ı Remiye-i hükümete, bilhassa memurları tayin ettirmek gibi teferruata kat'iyen müdahale eylemek hakkını haiz değildir”⁷¹.

Cemiyetin üzerine aldığı görevlerden diğeri, yardım derneği işini görmektir. Hürriyetin ilanından sonra her halde, Almanya'da kurulan donanma derneklerinden ilham alarak, cemiyet, Niyazi ve Enver adlarını taşıyacak olan iki kruvazörün satın alınabilmesi için para toplama işine ön ayak olmuştu. 23 Ağustos 1908 de çıkan ve altı bin kadar evin yanmasına yol açan büyük çırçır yangını üzerine bu paralar yangından zarar görenlere yardım için ayrıldı. Yine görüyoruz ki İzmir'de bir deniz kazasında boğulanların yoksul ailelerin şirket-i Hamidiye aleyhinde dava açabilmeleri için cemiyet para yardımında bulunmaya hazırlanmaktadır. 1911 Nizamnamesinde cemiyetin bu görevi bir maddede belirtilmektedir: “...züafaya yardım ve muavenet göstermek...”

---

⁷¹ Akşin, a.g.e., s.246-247.

Cemiyetin görevlerinden biri de her yerdeki şubeleri vasıtasıyla bir kalkınma derneği olarak hizmet görmektir. 1911 Nizamnamesinin 13. maddesi şöyledir: “teşkilat-ı içtimaiyesi itibari ile İttihat ve Terakki bir kuvvei müteşebbisedir. Bu teşkilat itibariyle vazifesi nesl-i hazıra gece dersleri Kürşad ve nesl-i atıye mektepler tesis, gazeteler ve faideli kitaplar neşretmek, ziraat, sanayi ve ticareti teşvik eylemek... Ahlaken necip, siyreten adil ve müşfik olan Osmanlı milletini iktisaden faal ve fikren hür bir hale getirmeye çalışmaktır.” Nitekim ilk başlarda cemiyet, okul açmak ve yönetmek yolunda bir hayli çaba göstermiştir. 1908 kongresinin kararları arasında kalkınma işi “Terakki” adı altında önemli bir yer tutuyor ve “ahalinin teşebbüsat-ı şahsiyeleri”nin uyandırılması ön görülüyordu.

Türkçü olduğu için, yukarıda sayılan görevleri yerine getirirken, cemiyetin yapmak istediği, Türklüğün korunması ve yükseltilmesi idi. Osmanlı Devleti’nin yönetici sınıfını meydana getiren Türk unsuru eğitim bakımından, iktisadi refah bakımından Müslüman olmayan unsurların iyice gerisinde kalmıştı. Cemiyet bu açığı kapamaya uğraşırken ister istemez Müslüman olamayanları bu duruma getirmiş olan dini teşkilatları taklit etmiş oluyordu. Bu çabalar, hem Türkleri yüzyılların geriliğinden kurtarmak, hem de meşrutiyetin eşitlik ilkesi sayesinde Müslüman olamayanlara açılan yönetim görevlerinde ve okullarda Türkleri bu yeni gelenlerle mümkün olduğu ölçüde yarışabilmesi ve belki de Türklerin devlet ve çiftçilik işleri dışındaki alanlara da girebilmeleri için öngörülüyordu. “teşebbüsat-ı şahsiye” demek, iş hayatı, yani sanayi ve ticaret hayatı demektir⁷².

---

⁷² Akşin, a.g.e., s.248-249.

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILIN SONU VE 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA ERZURUM

2.1. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE ERZURUM'UN GENEL YAPISI

Erzurum gerek tarihi, gerekse coğrafi açıdan Türkiye'nin en önemli yerleşim merkezlerinden birisidir⁷³. Çok önemli yolların düğüm noktasında bulunması ve konumunun müdafaya elverişli olması sebebiyle, tarih boyunca, askeri ve ticari önemi ön planda olmak üzere Anadolu'nun önde gelen şehirlerinden biri olmuştur. Anadolu'nun en büyük pazarı olmakla birlikte her şeyden önce bir geçit yeridir ve bu rolü hepsinden üstündür⁷⁴.

2.1.1. Erzurum'un Tarihi Coğrafyası

Doğusunda Kars ve Ağrı, Güneyinde Muş ve Bingöl, Batısında Erzincan ve Bayburt, Kuzeyinde ise Rize ve Artvin illeri ile komşu olan Erzurum İli, iki coğrafi bölgede toprağı bulunan bir ildir. Topraklarının %30'u Doğu Karadeniz'de bulunurken, geri kalan % 70 oranındaki toprağı ise Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır. Yüz ölçümü bakımından Türkiye Cumhuriyeti'nin 4. büyük ilidir. Şehir genel olarak yüksek arazilerden oluşur. İl arazisinin büyük çoğunluğunda, kışların uzun ve sert, yazların ise kısa ve sıcak geçtiğı karasal iklim özellikleri hâkimdir. Arazisinde egemen olan bitki örtüsü ise steptir⁷⁵. Erzurum en eski çağlardan beri önemli ticari ve askeri yolların kavşak noktasında yer almıştır. Zengin akarsu kaynaklarına ve doğal savunma zeminine sahiptir⁷⁶.

Erzurum'un kuruluş kökeni, Milattan Önce 4 bin yıl öncesine dayanmaktadır. Erzurum'un yerleşik olarak bilinen ilk halkı Urartular olup, sonraki süreçte sırasıyla

⁷³ Geçikli, Recep Murat, 1946-1960 Yılları Arasında Erzurum'da Siyasi Hayat, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010, s.1.

⁷⁴ Selvi, Haluk, Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.1.

⁷⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, "Seçilmiş Göstergelerle Erzurum 2013", Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2014, s.7.

⁷⁶ Arslan, Mukaddes, "Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı 85, 2013, s.207.

Hurriler, Hititler, İskitler, Medler, Persler, Partlar, Romalılar, Sasaniler, Araplar ve Bizanslılar bu alanda yaşamışlardır. Anadolu'nun en eski kentlerinden biri olarak Erzurum, milattan önceki yüzyıllardan bugüne değin tarihi kaynaklar incelendiğinde, Karintis, Karin ya da Garin, Karana, Karnoi Kalghak, Kağak, Erzen gibi adlarla anılmıştır. Bizanslılar, kenti Anastasiupolis olarak adlandırmıştır. Yeni gelen Oğuz ve Selçuklu topluluğu, kenti Arz-ı Rum ya da Erzen-er-Rum diye adlandırmıştır. Çünkü Selçuklular tarafından tahrip edilmesi üzerine, kurtulabilen ahalsinin Theodosiopolis'e (Kalikala ya da Karin) iltica etmelerinin ardından bu kente, Erzen ve Türk egemenliğinin ilk aşamalarında, bu adın sonuna, Meyyafarikin (bugünkü Silvan) ile Siirt arasındaki Erzen'den ayırmak üzere, Anadolu'ya aidiyetini belirtecek Rum kelimesi eklenerek, Erzen al-Rum denilmesinden çıkmıştır. Daha sonra Erzurum şeklini almıştır⁷⁷.

Erzurum'un, Mısır seferinden sonra 1518-1519 tarihleri arasında Osmanlı yönetimine dâhil edildiği sanılmaktadır. Nitekim bölgenin 1520-1530 yıllarında yapılan tahrirlerinin genel sonuçlarını içine alan Karaman Rum Vilâyeti Tahrir Defteri'nde Erzurum Osmanlı sınırları içinde gösterilmektedir. Aynı tahrirden anlaşıldığına göre şehir harap ve boş olduğundan padişah hasları içine alınmıştır⁷⁸.

Bir şehrin, bir bölgenin iktisadi ve ticari hayatı sadece kendini oluşturan sebepler ve değerlerden değil, o şehrin bulunduğu ekonomik-sosyal yapısı ve bunların devamından meydana gelir. Erzurum'un ticari hayatını ve iktisadını anlayabilmek, şehrin bulunduğu jeostratejik, jeokültürel, jeoekonomik konumunu belirlemek, bunlara etki eden faktörleri ortaya koymakla mümkün olabilir.

Erzurum Kafkas Dağları'nın Güneyinde, Arabistan çöl uzantısının devamında, doğu, batı, güney, kuzey yollarının kesim noktasında ve tarihi "İpek Yolu'nun" üzerinde bulunan bir şehirdir. Rusya'da, Ortadoğu'da, Balkanlar'da ve İpek Yolu'nda meydana gelen her değişme Erzurum'un konumunu da etkilemiştir⁷⁹.

⁷⁷ Çolakoğlu, Elif, "Kent Tarihi ve Yerel Yönetim İlişkisi Yönüyle Erzurum", Türk İdare Dergisi, sayı 479, s. 30.

⁷⁸ Küçük, Cevdet, "Erzurum", İslam Ansiklopedisi, cilt 11, 1995, s.323.

⁷⁹ Zeynal, Abdurrahman, XIX-XX Yüzyılda Erzurum Ekonomisi, Bayrak Yay., İstanbul, 2011, s.15.

Ortaçağ boyunca önemli ve kalabalık bir merkez özelliği taşıyan Erzurum bu durumunu uzun süre devam ettirmiştir. Çeşitli milletlerin idareleri altında gelişen ve büyüyen şehir, müstahkem bir kale olarak Ortaçağ İslâm müelliflerinin ilgisini çekmiştir. XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'nun en önemli ve mâmur şehirlerinden biri haline gelen Erzurum, XIV. yüzyılda Akkoyunlu - Karakoyunlu mücadelesi sırasında tahrip edilmiştir. Nitekim 1336-1337'de burayı gören İbn Battûta, şehrin çok geniş olduğunu, ancak büyük kısmının Türkmenler arasında çıkan karışıklıklar yüzünden harap bir halde bulunduğunu belirtir. XV. yüzyıl başlarında Timur'un sarayına giderken Erzurum'a uğrayan İspanyol Seyyahı ve Elçisi Clavijo ise, buranın kuleli surlarla çevrili, iç kaleye sahip bir belde olduğunu, önceleri çok büyük ve geniş iken şu andaki nüfusunun fazla kalabalık olmadığını, içinde az miktarda Ermeni bulunduğunu yazar. Erzurum'un bu tarihten sonra fizikî durum ve nüfus yönünden gittikçe gerilemeye başladığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Hâkimiyetine girişi sırasında da bu harap durumu korumaktadır. Şehir, esaslı bir şekilde imar hareketini Kanûnî Sultan Süleyman'ın İran Seferleri sırasında görmüştür. Nitekim Erzurum'un Osmanlı İdaresine geçmesinden az sonra yapılan tahririne göre burası on iki mahalleden ibaret olup, harap ve boş durumdadır. Defterde mahalleleri Tebriz Kapısı, Erzincan Kapısı, Gez Kapısı, Melik Saltuk, Ahî Pîr Mehmed, Haydarîhâne, Edhem Şeyh, Babakulu, Kılıçoğlu, Hasan Basri, Ziyadoğlu ve Hasan Şeyh adlarıyla kaydedilmiştir. Bunlardan dokuzunun zâviyelerin adıyla anılması, ileride yapılacak iskânın ne şekilde sağlandığının ve yönlendirildiğinin bir göstergesidir. Takip edilen bu iskân politikası sayesinde Erzurum yirmi beş yıl içinde giderek yeniden toparlanmaya başlamıştır⁸⁰.

Çeşitli milletlerin hâkimiyetine giren Erzurum, mevkiinin askerî önemi dolayısıyla tarihi boyunca canlı bir ticaret merkezi özelliği kazanmıştır. Ortaçağ Bizans ve İslâm kaynaklarına göre Erzurum, zengin birçok milletten tüccarın bulunduğu, halı imalinin yaygın olarak yapıldığı bir şehir durumundadır. XIV. ve XV. yüzyıllarda sarsılan şehir Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde yeniden ticarî canlılığına kavuşmuştur. Tokat Yolu'yla Bursa'ya ulaşan "İpek yolu" üzerinde bulunması, önemini daha da arttırmıştır. Asya ülkelerinden getirilen ipek, deri, pirinç ve baharat gibi mallar Avrupa Ülkelerine ve Osmanlı Devleti'nin batı bölgelerine burada pazarlandığı gibi, Batı ülkelerinden gelen hırdavat, kumaş gibi mamul mallar da Asya ülkelerine, buradan

⁸⁰ Küçük, a.g.m., s.325.

naklediliyordu. Malların şehre giriş çıkışlarında gümrük resmi alınmış, demir ve bakır dışındaki malların geçişine izin verilmiştir. Bu bakımdan Erzurum'un en önemli gelir kaynağı transit ticaretten alınan gümrük, nakliye ve depolama ücretleridir.⁸¹

Bir yerde ekonominin ve toplumsal hayatın gelişebilmesi için insanların can, mal, namus emniyetinin olması gerekir. Üretimin olması, dağıtımın düzenli olması ancak güvenle sağlanabilir. Savaşlar, soygun olayları, isyanlar ve eşkıyaların olduğu yerlerde ekonominin gelişmesi beklenemez. Erzurum'da tarih boyunca bunun sıkıntılarını çekmiştir. 17. yüzyıldan önce İran-Osmanlı Savaşları belirleyici olmuştur. 1929 Osmanlı-Rus Savaşı, Kırım Savaşı 1853-56 yılları, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı, Doğuda meydana gelen Ermeni çete faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşı, İpek Yolu'nun olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. 1829'lardan başlayarak, 1923 yılına kadar devam eden tüm olaylar, bölgenin beşeri coğrafyasını da etkileyerek iktisadi ve ticari faaliyetleri bazen durma noktasına getirmiştir⁸².

2.1.2. Erzurum'un İdari Yapılanması

Erzurum'da Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte idarî taksimat da yeniden düzenlenmiştir. Erzurum merkez sancak olmak üzere Çıldır, Kars, Beyazıt, Muş ve Van Sancaklarından oluşan yeni eyaletin başında bulunan valinin yetkileri de sınırlandırılmıştır. Eyaletin malî işleri müstakil defterdara, askerî işleri Anadolu Ordusu Seraskerliğine bırakılmıştır. Yalnız mülkî görevleri kalan valiye, belirli bir maaş bağlanmıştır. Yetkileri kısılan valiler, yeni oluşturulan şehir meclislerine danışmadan hiçbir iş yapamayacaklardı. Tanzimat reformlarına karşı başlayan olayların bastırılmaması üzerine Van Sancağı, Muş Sancağı ile birlikte Erzurum'dan ayrılarak Diyarbakır'e bağlanmıştır (1264/1848). Bu durum 1266 (1849 - 50) yılına kadar sürmüştür. Bu tarihte Trabzon Eyaletine bağlı bulunan Gümüşhane ve Ordu Sancakları Erzurum Eyaletine dâhil edilmiştir. Bu iki sancak 1268'de (1851) tekrar Trabzon'a bağlanmıştır. 1269'da (1852) Hakkâri Eyaleti kurulunca buraya bağlanan Van Sancağı, 1272'de (1855) müstakil eyalet haline getirilmiş ve Hakkâri Sancağı ona bağlanmıştır. Muş Sancağı da tekrar Erzurum'a dâhil edilmiştir. 1272'den (1855) 1282'ye (1865)

⁸¹ Küçük, a.g.m., s.327.

⁸² Zeynal, a.g.e., s.16.

kadar devam eden bu yeni teşkilâta göre Erzurum Eyaleti; Erzurum, Çıldır, Kars, Beyazıt ve Muş Sancaklarından oluşmuş ve toplam kırk sekiz kazaya sahiptir.

1864 tarihli Vilâyet Kanunu'na göre 1865'te yeniden düzenleme yapılmış ve Erzurum, sekiz sancak ve kırk sekiz kazadan oluşan bir vilâyet haline getirilmiştir. Erzurum Vilâyeti; Erzurum, Çıldır, Muş, Kars, Şarkîkarahisar, Beyazıt, Erzincan ve Van - Hakkâri Sancaklarından oluşturulmuştur. Şarkîkarahisar Sancağı 1286'da (1869) Sivas'a bağlanmıştır. 93 Harbi sonunda Erzurum Vilâyetinin bir kısım toprakları Rusya'ya terk edildiği için idarî taksimat yeniden düzenlenmiştir. 1299'da (1882) Erzurum Vilâyeti; Erzurum, Bayburt, Beyazıt ve Erzincan Sancaklarından; 1317'de (1899) Erzurum, Erzincan ve Beyazıt Sancaklarından oluşmuştur. 1914'te Erzincan Erzurum'dan ayrıldığı gibi 1925'te Beyazıt'ın da ayrılmasından sonra vilâyetin sınırları tekrar değişmiştir. Cumhuriyet Döneminde yapılan idarî düzenlemeden sonra Erzurum; Aşkale, İspir, Tortum, Oltu, Pasinler (Hasankale), Hınıs, Tekman (Tatos) ve Karayazı olmak üzere dokuz kazadan oluşan bir vilâyet haline getirilmiştir⁸³.

2.1.3. Erzurum'un Sosyo-Ekonomik Yapısı

Tarihi süreç içerisinde dünya üzerinde çeşitli sebeplerden dolayı kuraklık ve onun tabii bir neticesi olan kıtlık hadiseleri görülmüştür. Doğal afet olarak adlandırabileceğimiz kuraklık, etkisi altına aldığı coğrafi alanın boyutuna göre tesiri büyük, orta veya küçük ölçeklerde olmuştur. Bu afetlerin neticesinde; göç hareketleri, yiyecek fiyatlarının artışı, karaborsacılık, aç kalan insanların hayatta kalabilmek için değişik beslenme yolları araması, salgın hastalıkların zuhuru, açlık veya açlığın sebep olduğu kötü artlardan dolayı ölüm hadiseleri ortaya çıkmıştır. Kıtlıklar, sadece kıtlıklar döneminde kendini hissettirmemekte ve etkisi sadece ortaya çıktığı an ile sınırlı kalmamaktadır. Kıtlıkların ortaya çıktığı dönemlerde, toplum sosyo-iktisadi açıdan derinden etkilemiş ve açmış olduğu yaraların sarılması uzun yıllar almıştır⁸⁴.

Erzurum Vilayeti, kapladığı yüzölçümü ve barındırdığı nüfus itibariyle Osmanlı vilayetleri içerisinde önemli bir yere sahiptir⁸⁵. 1892–1906 yıllarına ait yaşanan kuraklık

⁸³ Küçük, a.g.m., s.328.

⁸⁴ Gül, Abdülkadir, "Osmanlı Devletinde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği 1892–1893 ve 1906–1908 Yılları)" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, Volume 2/9 Fall 2009, s.144-145.

⁸⁵ Gül, a.g.m., s.147.

ve kıtlık olayları, Erzurum Vilayeti'nin her bölgesinde aynı şiddette yaşanmamıştır. Ancak küçük farklılıklar olmasına rağmen her iki kuraklıktan etkilenen bölgeler benzerdir. Özellikle, Erzurum Şehri ve ona bağlı Ova Kasabası ve ova köyleri, Pasinler Kazası'na bağlı köyler, Kemah Boğazı boyunca uzanan vadinin her iki kenarlarındaki köyler, İspir ve köyleri, Beyazıt Kazası özellikle Karaköse, Diyadin, Elekirt Nahiyeleri ve bağlı köyleri, Erzincan Şehri ve köyleri, Tercan, Hınıs, Refahiye, Pülümür, Narman, Tercan Kazaları ve bağlı köyler, Bayburt Kazası ve yakınındaki Kelkit ve İran havalisinde kuraklık ve kıtlık olayları şiddetli hissedilmiştir⁸⁶.

1892 ve 1906 senelerinde kıtlığın ilk yıllarında vilayet dâhilindeki ambarlardan piyasaya zahire sürülmüştür. Ancak takip eden senelerde kıtlık kendisini daha şiddetli hissettirmeye başlamış ve vilayet dâhilindeki zahire stokları tükenmiştir⁸⁷.

Önlemlere rağmen yardımlarının dağıtılmasında bir takım aksaklıklar meydana gelmiştir. Bu olumsuzluklar arasında; özellikle vilayette yeterli ulaşım ağının bulunmaması, şiddetli kışa bağlı soğuk hava şartları, zahire dağıtımında idarecilerin adil davranmaması ve vilayet dışından gelen zahire sevkiyatlarının gecikmesi gibi sebepler sayılabilir. Bu gibi sebeplerden zahire yardımını almakta geciken yöre halkı, kuraklık sonucu meydana gelen kıtlığın yol açtığı açlık nedeniyle yaşamını yitirmekte ya da çareyi yeterli gıdanın bulunduğu yörelere doğru göç etmekte bulmuştur. Bu durum içerisinde 1893 senesinde “iane” olarak Efrenc tüccarları vasıtasıyla Trabzon İskelesine 60 bin kile zahire nakil edilmiştir. Zahirenin, Trabzon Limanı'ndan, Bayburt'un Balahor Köyü'ne kadar sevki, bölge insanı ve idarecileri tarafından yapılmıştır. Zahirenin buradan Erzurum'a kadar nakli ise Erzurum Kazası'nda ki ahali tarafından yapılmıştır⁸⁸.

1906-1908 senelerinde vilayetin çeşitli kazalarına zahire yardımlarının hemen hemen tamamı “tavizen” şeklinde verilmiştir. 1907 senesinde banka sandıklarından 20 bin kuru nakit para ile yine bankanın ambarlarından 250 bin inik buğday ve arpa Erzurum ve Erzincan Kazaları'na gönderilmiştir. Ancak, Erzincan Sancağına bağlı Pülümür Kazası'na bağlı Tizik Köyü'nde muhtaç her hane için 300 kuru verilmesi kararlaştırılmış, bu oranın yetmeyeceği anlaşıldığından hane başına 500 kuruş olmak üzere toplam 650 bin kuru kredi verilmiştir. Aynı tarihlerde Erzincan

⁸⁶ Gül, a.g.m., s.147.

⁸⁷ Gül, a.g.m., s.148.

⁸⁸ Gül, a.g.m., s.148.

Mutasarrıflığı'ndan gönderilen telgraf nağmeye göre Refahiye ahalisine bir haftaya kadar yetiştirilmek üzere toplam 100 bin inik zahireye gönderileceği bildirilmiştir⁸⁹.

Erzurum halkının sıkıntı çektiği diğer bir durum da 1910 yılında yaşanan sel felaketidir. Meclis-i Vükela'nın gerek resmi makamlar gerekse halk nezdinde yapılan müracaatlar sebebiyle, Erzurum'da meydana gelen sel felaketi ile ilgili olarak görüşmeler yaptığı bilinir. Meclis-i Vükela üyelerinden olan mebus Seyfullah Efendi 11 Ağustos 1326 tarihinde Tortum Kazasına gelerek halkın şikâyetlerini dinlemiş ve Erzurum Valisini bilgilendirmiştir. Seyfullah Efendi'nin teftiş gezisinde afetzedelerin kendine müracaat ederek aklıktan ötürü "ot yemek" zorunda kaldıklarını belirtmeleri gıda yardımı için de gerekli olan talimatın çıkmasını hızlandırmış olmalıdır. Seyfullah Efendi, Erzurum Valisine, Mihregum ve Tortum Kazası halkına yardım edilmesi ve selden zarar gören suyuolları ile çeşmelerin tamiri için 35.000 kuruşluk bir yardımın yapılacağı taahhüdünde bulunmuştur. Erzurum Valisinin 1 Eylül 1326'da telgrafla gerçekleştirdiği hatırlatma, vadin bir hayli zaman geçmesine rağmen yerine getirilmediği anlamını taşımaktadır. Ne var ki 17 Mart 1327 tarihli Tortum Kaymakamı'nın konu ile ilgili olarak Erzurum Valisi'ne yazdığı "tahrirat raporunda" aradan yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen Seyfullah Efendi'nin yardım vadinin yerine getirilmediği anlaşılmaktadır. Kaymakam tarafından yazılan raporda, Seyfullah Efendi tarafından sözü verilen, suyuolları için (toplam 4.000 kuruş) ve ziraat yapmaları için 150 kile buğday ile 100 kile arpanın (toplam 6.000 kuruş) henüz yerine getirilmediği belirtilmektedir. Tortum Kaymakamı Erzurum Mebusu Seyfullah Efendi'nin teftiş gezisi esnasında yanında getirdiği 50 lirayı yörede ihtiyacı olanlara dağıttığını da raporuna kaydetmiştir. Ayrıca, 7 Haziran 1326 tarihli Meclis-i Mebusan görüşmelerinde Erzurum Mebusu Ahmet Ziya Beyin Hasankale'de sel felaketine uğrayanlar için Padişahın 500 liralık yaptığı yardıma teşekkürü kayıtlardaki yerini almıştır⁹⁰.

Devlet görevlilerinin doğal afetle birlikte başlattıkları hasar tespit çalışmaları esnasında halkla temas içinde oldukları anlaşılmaktadır. Ancak yine de yetkililerin insafına kalan bireyler, sorunlarına çözüm arayışlarını bu defa resmi makamlar nezdinde gerçekleştirdikleri yazılı müracaatlarla sürdürmüşlerdir. Erzurum'da meydana gelen

⁸⁹ Gül, a.g.m., s.149.

⁹⁰ Erler, Mehmet Yavuz, "Meşrutiyet İdaresi Altında Erzurum Sel Baskını 1910" Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, sayı 11, 2007,s.49

felakete maruz kalanlar resmi yetkililere ulaşmak için arzuhal adı verilen dilekçelerden çok telgrafı kullanmayı tercih etmişlerdir. Gayrimüslim cemaatin ise aracı olarak Patrikhane'yi devreye soktuğu anlaşılmaktadır⁹¹.

Erzurum Vilayeti'nde yaşanan sel felaketi karşısında mağdurların ve ihtiyaçlarının devlet yetkilileri vasıtasıyla belirlendiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar bazı durumlarda mağdurlar kendi ihtiyaçları ile birlikte herhangi bir aracı yetkili olmaksızın devlet yetkililerine müracaat etmiş olsa bile, mağduriyetinin yetkililerce onaylanmasını beklemek durumunda bırakılmıştır. Bölgesel maddi yardımların sevk ve kontrolünde ise tamamen devletin yetkili kurum ve kuruluşlarının devreye girdiği anlaşılmaktadır. Kamu binalarının tahribatı karşısında devlet yetkililerinin, okul, cami, hükümet konağı, telgraf binası gibi binalarda meydana gelen hasarın tespitini gerçekleştirdikleri bilinir. Erzurum'da yaşanan sel felaketinde hasara uğrayan bireylere ait konutlar, suyolları ve sel nedeniyle taşan dere, çay ve nehir gibi akarsulara yapılacak su bentleri gibi konularda ise, halkın talebi ile harekete geçildiği anlaşılmaktadır⁹².

Maliye Nezareti, halkın talepleri doğrultusunda yetkililerin onayladığı sel mağdurları için gerekli olan yardım meblağının ödendiği haberini Dâhiliye Nezareti aracılığı ile duyurmaktadır. Maliye Nazırı namına Müsteşar Zeki Bey, Pasinler sel mağdurlarının gündelik ihtiyaçlarının giderilmesi ve konutlarındaki gerekli tamirat işlemlerinin tamamlanması için 200.000 kuruşun 9 Haziran 1326 tarihinde ödendiğini bildirmektedir. Yine aynı yazıda 600.000 kuruşunda 12 Haziran 1326 tarihinde Hasankale sel mağdurlarının inşaat masrafları için ödemesinin yapıldığı belirtilmektedir. Anlaşılabacağı üzere Pasinler ve Hasankale sel baskınından çok kısa bir süre sonra yöre idarecilerinin belirlediği yardım meblağı ödenmiş ve halkın mağduriyetleri giderilmeye çalışılmıştır. Özellikle Vali Celal'in 12 Haziran 1326 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta Hasankale sel mağdurları için bir günde 400 kıyyelik ekmek dağıtıldığını belirtmesi, devlet yetkililerinin bazı rutin sorumlulukları olduğunu ortaya koymaktadır⁹³.

Osmanlı Devleti'nin mali engellerinin yanı sıra, afetler ve bunlar karşısında mağdur olan insanlara bakış açısı olarak belirginlik kazanan salt gerçek, gelir

⁹¹ Erler, a.g.m., s.50.

⁹² Erler, a.g.m., s.55.

⁹³ Erler, a.g.m., s.57.

kaynaklarını ayakta tutma endişesidir. Bu durum en az masrafla afet yaralarının sarılması ve en kısa sürede afet bölgesi ve insanların devlet gelir kaynaklarına dâhil edilme çabası olarak değerlendirilebilir. Devletin hedefleri doğrultusunda başarılı icraatlarından söz etmekle beraber sosyal adalet ve kırsal alanların kalkınması konusunda yetersiz olduğunu belirtmek mümkündür⁹⁴.

Osmanlı Devleti tarafından iç sanayi, ithalatı ve ihracatı geliştirmek, kıtlık veya deprem gibi durumlarda koruyucu önlemler üretmek ve ticaret faaliyetlerinin kolay yürümesini sağlamak için kimi zamanlarda ticari mallara gümrük muafiyeti tanındığı olmuştur. XIX. yüzyılın son çeyreğinde gümrük muafiyetleri özellikle zirai teknolojiyi modernleştirmek ve yerli sanayiye canlandırmak gibi amaçlarla gündeme gelmiştir⁹⁵. Bazı afet durumlarında Osmanlı Devletinin halka yaptığı gümrük muafiyetlerine örnek olarak:

“İranlı tüccarın, “...Rusya’da vaki Poti Tarikine men-i meyil ve rağbetleri mültezem-i âli...” olmasından, bu tüccarlar için Erzurum Gümrüğü’nde pek çok defa kolaylıklar gösterilmiş ve ticaretin kolay bir şekilde yürütülmesi için Arziye Vergisi’nin bazı durumlarda alınmadığı görülmüştür. 93 Harbi’nden sonraki sınır değişikliklerinin bir sonucu olarak köyleri Osmanlı Topraklarında, arazileri Rus Topraklarında kalmış olan, hayvancılıkla uğraşan gruplar, yurda giriş çıkışlarında gümrük vergisinden muaf tutulmuş, kendilerine ücretsiz olarak tezkereler verilmiştir. 1893-94 yılları arasında Erzurum’da yaşanan kıtlıktan dolayı kısa bir süre için Rusya’dan getirilecek zahireye de gümrük vergisi muafiyeti getirilmiştir. Bu kıtlığın etkisi birkaç yıl devam ettiği için İran’ın Ovacık ve Makü taraflarından Erzurum’a gelecek zahirenin de geçici olarak gümrük vergisinden muaf tutulması uygun görülmüştür. İran’dan gelecek mallara tanınan gümrük kolaylığının 1894 yılı Haziran ayı sonuna kadar Rusya yönünden gelecek mallara da uygulanması kararı alınmıştır. Rusya’dan gelecek buğdaylar için öngörülen gümrük kolaylığının, ayrıca arpa, darı ve mısır gibi zahireyi de kapsamı uygun bulunmuştur. Yine Rusya’dan sadece damızlık için getirilecek inek ve at cinsleri (Kars ve havalisindeki âla inek ve boğalarla Asya cinsine mensup veya Karabağa

⁹⁴ Erler, a.g.m., s.61.

⁹⁵ Karataş, Yakup, Sacit Uğuz, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönem İç Gümrük Rejimi ve Bunun Taşradaki Yansımaları: Erzurum Örneği” History Studies: International Journal of History ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print) Volume 4 Issue 2, July 2012, s. 218.

kısrakları) için Şura-yı Devlet kararıyla yalnız Erzurum Vilayeti için belli bir müddet gümrük vergisi alınmaması uygun görülmüştür. Bu uygulamayı da memlekette hayvancılığın gelişmesine yönelik bir teşvik unsuru olarak değerlendirmek mümkündür. Erzurum Valiliği tarafından, Bayezid Sancağı'ndaki ahalinin acil ihtiyaçlarının karşılanması için İran'ın Ovacık ve Makü taraflarındaki fazla zahireden ve bu zahirenin nakliyatından geçici bir süre gümrük vergisi alınmaması talebinde bulunulmuştur. 1901 tarihinde Erzurum'da meydana gelen depremden zarar gören evlerin yeniden yapılması veya tamir edilmesi maksadıyla gerekli kerestenin Rusya'dan getirilirken 6 ay müddetle gümrük vergisinden muaf tutulması istihramı Sadaret'e iletilmiştir. Bir başka örnekte ise Erzurum İdadi Mektebi Muallimlerinden Ahmed Efendi'nin kimya dersi deneyleri sırasında kırmış olduğu 20 kalem kimya aletinin İstanbul'dan getirilmesi konusunda kendisine gümrüklerde kolaylık tanınmış olduğu tespit edilmiştir. Buna benzer bir kolaylık da Erzurum Vilayeti Nafia Sermühendisi Abdülhalim Efendi için gösterilmiştir. Bu zat Erzurum Vilayet Matbaası için İstanbul'dan almış olduğu alet ve edevatı gümrüklerden geçirirken kendisine kolaylıklar gösterilmişse de ne tür imkânlar sağlandığı belirtilmemiştir. Yine yurt çapında sanayiye geliştirmek için, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında, Erzurum'da açılacak olan bir un fabrikasının ilk kuruluş malzemelerinin nakliyesi konusunda gümrük muafiyeti tanınmıştır. Bu muafiyetin, yerli sanayiye geliştirmeye yönelik özendirici bir uygulama olduğu açıktır. Son olarak verilecek örnekte Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nin sonlarına ait bir belgenin içeriğinden çıkarılmıştır. Şöyle ki; Erzurum'un Kiskim, Narman ve Tortum Kazalarındaki ahalinin zaruri ihtiyaçlarının görülebilmesi adına, Rusya'dan getirilecek buğday ve arpa gibi zahirenin geçici olarak gümrük vergisinden muaf tutulması kararını gösterebiliriz⁹⁶.

Erzurum'da yaşanan tüm bu doğal afetler ve savaşların etkisi ile nüfus oranlarında da önemli ölçüde değişimlerin olduğu gözlemlenmektedir. Erzurum eyaletine ait nüfus kayıtları XIX. yüzyılda başlamaktadır⁹⁷. Etnik olarak Erzurum Vilayeti, Türk, Kürt ve Ermenilerden Meydana gelmiştir⁹⁸. 1831'de bazı eyaletlerde

⁹⁶ Karataş, a.g.m., s.218-220.

⁹⁷ Küçük, a.g.m., s.328.

⁹⁸ Kızılkaya, Oktay, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Erzurum Vilayetinde Yaşanan Zorluklar(1914-1915)", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/7 2014, Ankara, s. 448.

uygulamaya konulan genel nüfus sayımının tatbik edilmediği Erzurum'da 1252'de (1836) sayım yapılmışsa da usulüne uygun hareket edilmediği için sonuçları yayımlanmamıştır. Bu tarihlerde Erzurum ve çevresinden pek çok Gayrimüslim tebaa Rusya'ya göç ettiği halde hâlâ eski kayıtlara göre cizye toplanması mevcut reayanın şikâyetine yol açmış olduğundan 1258 (1842) yılında sadece Gayrimüslim erkek nüfusunun sayımı yapılmıştır. Sayım sırasında Gayrimüslimlerin oturduğu pek çok köy ve mahallenin boşalmış olduğu, yine de Erzurum Sancağı'na bağlı dokuz kazada 13.556 Gayrimüslim erkek nüfusun yaşadığı ve eski kayıtlara göre 6000'den fazla Gayrimüslim erkek nüfusunun azaldığı ortaya çıkmıştır. Bundan iki yıl sonra Müslümanları da içine alan bir genel nüfus sayımı yapılmıştır (1844). Fakat halk yeni vergiler yükleneceği endişesiyle gerçek nüfusu sakladığından sayım sonuçları yayımlanmamıştır. Bu sayım sonuçlarını yayımlayan Ubicini'ye göre, Erzurum Eyaleti'nin toplam nüfusu 100.000 civarındadır. Tanzimat'ın uygulanması sırasında yapılan ve sadece erkek nüfusun yazıldığı 1847 sayımına göre Erzurum Sancağı'na bağlı on kazada (Erzurum, Bayburt, Tercan, Şiran, Erzincan, Pasin-i Ulyâ, İspir, Kiğı, Tortum ve Pasin-i Süflâ/Mecinkerd) 78.447 Müslüman'a karşılık 27.182 Gayrimüslimin yaşadığı tespit edildi. Erzurum Merkez Kazası ise elli üç mahalle ve 156 köyden oluşuyor, mahallelerden yirmi sekizinde Gayrimüslimler, yirmi beşinde Müslümanlar, köylerin de 105'inde Müslümanlar, elli birinde Gayrimüslimler oturuyor ve 18.458'i Müslüman, 7848'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 26.306 erkek nüfus bulunuyordu.

Vilâyet Kanunu'nun uygulanmasından sonra Şarkîkarahisar hariç diğer yedi sancağın toplam erkek nüfusu 450.000 civarında olup bunun 330.000'i Müslüman, 120.000 kadarı da Gayrimüslimdir. Erzurum Merkez Kazası'nın ve ona bağlı 158 köyün toplam erkek nüfusu ise 20.386'sı Müslüman ve 10.030'u Gayrimüslim olmak üzere 30.416 idi. Cuinet'in verdiği bilgilere göre Erzurum Vilâyetinin 1890'larda toplam nüfusu 645.602 kadardı (500.782'si Müslüman, 134.967'si Ermeni, 3747'si diğer Gayrimüslimler, 6206'sı yabancı). Köyleriyle birlikte Erzurum Merkez Kazası'nın nüfusu da 87.619 idi (60.097'si Müslüman, 24.946'sı Ermeni, 538'i diğer Gayrimüslimler ve 2038'i yabancı). Kâmûsü'l-a'lâm'a göre ise Erzurum Vilâyeti'nin

toplam nüfusu 464.129'u Müslüman, 109.835'i Ermeni ve geri kalanları da diğer Gayrimüslimler ve yabancılar olmak üzere 581.753'tür⁹⁹.

Doğu Anadolu'nun önemli merkezlerinden biri olan Erzurum, ilk önemli nüfus kaybını 1829 yılında Rus İşgaline uğradığı zaman yaşamıştır. İşgalin geçici bir surette gerçekleşmesine rağmen Ruslar, Ermenileri de yanlarına alarak şehri boşaltmışlardır. 1830 yılında Ruslar çekildiklerinde şehir harabe durumuna dönmüştür. Kurtuluştan sonra şehirde düzenlemelere gidilmiş, işgalin yaraları sarılmaya çalışılmıştır¹⁰⁰.

1859-1868 depremleri, 1865 kolera salgını ve en önemlisi 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ile gelen felaket şehrin nüfusunu yarıya indirmiştir. Ayastefanos Antlaşması gereğince Erzurum, Ruslar tarafından boşaltılmış, fakat Oltu, Sarıkamış ve Kars, Ruslarda kalmıştır. Buradaki Müslüman halk Ruslar tarafından göçe zorlanınca Erzurum yeni göçmenlerle dolmuştur¹⁰¹. Erzurum'un nüfusu için müracaat edebileceğimiz kaynaklardan olan salnamelerden anlaşıldığına göre Erzurum'un nüfusu en az altı yılda yenilenmiştir. Erzurum'un 1893-1898 yılları arasındaki nüfusun çok az oluşu, 1899 yılında ise birden bire artması bunu doğrulamaktadır. Erzurum'un yıllık nüfus artışı 0,014 olarak ortaya çıkmaktadır. 1877-1916 yılları arasında Erzurum Vilayeti nüfusunun arttığı gözlemlenmektedir. Bu durum bu tarihler arasında vilayette göç ve ölüm oranlarının azaldığını ortaya koyar. Birinci Dünya Savaşı bütün Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Rus işgaline uğrayan Erzurum'da da nüfusun çok azalmasına sebep olmuştur¹⁰².

2.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ERZURUM

Osmanlı Devletinin önemli bir bölgesinde bulunan Erzurum, II. Meşrutiyeti'nin ilanında da önemli rol oynamıştır. 1906 yılında Erzurumluların yeni konulan şahsi vergi ve hayvanat resmi yüzünden Sultan Abdülhamit iradesine karşı gelmeleri, Meşrutiyeti'nin ilanı teşebbüslerinin de başlangıcı sayılabilir. Şehirde önemli sayıda yabancı temsilciliklerinin bulunması, okullaşma sürecinin yoğunluğu, ticari ve sanayi kuruluşlar,

⁹⁹ Küçük, a.g.m., s.328-329.

¹⁰⁰ Selvi, a.g.e., s.20.

¹⁰¹ Selvi, a.g.e., s.20.

¹⁰² Selvi, a.g.e., s.21.

askeri teşkilatlanma ve gelir seviyesinin yüksekliği gibi etkenler Erzurum’da bu harekette etkili olmuştur.

23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi de Erzurum’da karışıklıklara sebep olmuştur, ”padişah” ve “meşrutiyet” arasında bölünmeler yaşanmıştır. Erzurum’da her türlü toplantı ve gösteri yasaklanmış, Erzurum Valisi Yusuf Paşa 25 Nisan 1909 da İstanbul’da idam edilmiştir. Erzurum’daki mülki ve askeri erkân ise meşrutiyeti sevinçle karşılamışlar, İstanbul’a tebrik telgrafları göndermişlerdir¹⁰³. Belediye Başkanı Şerif Bey Meşrutiyet rüzgârlarından faydalanarak başkente çektiği telgrafla Erzurum’un sorunlarını dile getirerek şehre yardım sağlamıştır¹⁰⁴.

I.Dünya Savaşı’nda yaşanan dehşet ise Anadolu’nun hiçbir yerinde, Erzurum’daki kadar şiddetli görülemez. 4 yıl boyunca ölüm her yanı sarmış, şark vilayetlerinin iktisadi merkezi yok olmuştur. Harp, hicret, katliamlar, tifüs gibi çeşitli felaketler her şeyi yok etmiştir. Bu yıkılış Erzurum’da ilk defa yaşanmamıştır. 1828 Rus mağlubiyetinde 132 bin olan nüfus 100 bine inmiş 1876 felaketi ile de şehir kökünden sarsılmıştır. Fakat bu seferki yıkılış çok farklıdır. Ölüm kendinden başka bir şey bırakmamış, uçsuz bucaksız bir mezarlığın ucunda küçük bir “şehir iskeleti”, sadece bir harabeyi çevreleyen birkaç kapı, birkaç bozuk yol kalmıştır¹⁰⁵.

I.Dünya Savaşı’nda Erzurum daha başlangıcından itibaren Rus ordularının en önemli hedefi olmuştur. Sarıkamış mağlubiyetinden sonra 16 Şubat 1916 da Ruslar Erzurum’a girmişlerdir. Halk Ruslarla birlikte gelen Ermenilerin katliamından kurtulmak için ordu ile Anadolu içlerine göç etmeye başlamışlardır. Bu arada Erzincan üzerinden Kayseri, Adana, Sivas ve Tokat taraflarına göç etmeye çalışan çok sayıda Türk donarak hayatlarını kaybetmiştir. Rus Generali Yudenic ciddi bir direniş görmeden şehre girmiştir. Yaklaşık iki yıl Rus işgali altında kalan Erzurum, 12 Mart 1918’de kurtarıldığı tarihe kadar çok kötü günler yaşamıştır¹⁰⁶.

Erzurum’un kurtarıldığını gören muhacir halk geri dönmeye başlamış fakat eski hanelerini bulamamışlardır. Geri dönenlerle şehir nüfusça güçlenirken bu defa en

¹⁰³ Selvi, a.g.e., s.4.

¹⁰⁴ Taşyürek, Muzaffer, Erzurum Kongresi ve I.BMM’de Erzurum Milletvekilleri, Erzurum Kitaplığı, 1.baskı, 2000, İstanbul, s.22

¹⁰⁵ Selvi, a.g.e., s.8.

¹⁰⁶ Selvi, a.g.e.,s.5.

önemli mesele yiyecek olmuştur. Köylerde ekilecek mahsul de mevcut değildir. Ve buralardan şehre göç başlamıştır. Dâhiliye Nezareti bu durumun önüne geçebilmek için vilayetleri uyararak Erzurum Vilayeti mültecilerinin yiyecek ve iskân müsaitliğinden dolayı dönmelerine müsaade edilmemesini istemiştir (4 Mayıs 1918) buna rağmen şehir aşırı göç yüzünden köylüleşmiş, ölümden kurtulanlar eski evlerinin harabelerinde birer ikişer oda tamir ederek içine sığınmışlar, geri kalan enkazı yakarak kışı geçirmeye uğraşmışlardır.

Erzurum Vilayetinin bu acıklı durumunu eski Erzurum Valisi ve bu vilayetin önde gelen eşrafından Mehmet Sabit Bey, İstanbul'da kalemi ile gözler önüne sermiştir. Atı Gazetesi'ndeki "memalik-i müstahlaza ne olacak?" başlıklı makalesi ile Erzurum çiftçisinin dertlerini dile getirmiştir. Erzurum ahali de söz konusu gazeteye başvurarak acil yardım talebinde bulunmuşlardır. İstanbul Hükümeti tarafından görevlendirilen ve savaş sonrası Doğu Anadolu'daki durumu incelemek için 9.Ordu Karargâhında bulunan teftiş heyeti, 22 Mart 1918'de Dâhiliye Nezaretine gönderdiği raporda Ermenilerin Erzurum'u tamamen tahrip ettiğini, çekiliş esnasında 2500 den fazla Müslüman'ı katlettiklerini, köylerin yok edildiğini, hükümet işlerini yürütecek memurun dahi bulunmadığını, ordunun elinden gelen yardımı yaptığı halde bunun yeterli olmadığını, halkın açlık içerisinde bulunduğunu anlatmışlardır¹⁰⁷.

Meclis-i Vükela daha köklü tedbirler almak için harekete geçmiş ve 10 Nisan 1918'de Kayseri Mutasarrıfı Münir Bey'i Erzurum Valiliğine tayin etmiştir. Bunun yanında vilayetin yiyecek ve tohumluk ihtiyacının temini ve harap olan evlerin imarı için hükümet tarafından buralara yardımda bulunulması kararı da alınmıştır¹⁰⁸.

Haziran ayı başında Erzurum'da valilik görevine başlayan Münir Bey ilk olarak vilayet işlerini düzene koymuş, dâhiliye nezaretinden Sivas'a nakledilmiş bulunan Erzurum Osmanlı Bankası Şubesi'nin bir an evvel Erzurum'a iadesini, vilayet ihtiyacını karşılamaya başlangıç olmak üzere Kars'ta bulunan erzaktan bir kısmının Erzurum'a naklini istemiş ve bu teklif Meclis-i Vükelaca 7 Kasım 1918'de kabul edilmiştir. Bunların dışında vilayette bulunan hayvanların yüksek fiyat karşılığı dahi olsun satışını önlemiş, vilayete acilen memur ve polis gönderilmesini, darüleytam kurulmasını, ticari

¹⁰⁷ Selvi, a.g.e., s.8-9.

¹⁰⁸ Selvi, a.g.e., s.9.

işlerin kolaylıkla görülmesi için de Osmanlı i'tibar-i Milli Bankasının bir şubesinin Erzurum'da açılmasını dâhiliye nezaretinden istemiştir. Münir Bey Erzurum Halkının devletin içerisinde bulunduğu durumdan habersiz olduğunu, haberlerin zamanında ulaşmadığı için halkın kötümser bir hale geldiğini belirterek ajansların her gün düzenli olarak Erzurum'a gönderilmesini hükümetten istemiş ve bunu temin etmiştir¹⁰⁹.

Maliye Nezareti bir komisyon teşekkül ettirerek Vilayat-ı Şarkiye ahalisine tohumluk ve yemeklik ile ziraat alet ve edevatı verilmesini kararlaştırmıştır. Bu komisyona maliye ve ticaret nezaretlerinden Hilali Ahmer Cemiyetinden ve muhacirin müdüriyetinden birer memur tayin edilmiş ve yardımın ne surette icra edileceği konusunda da bir talimat düzenlenmiştir. Vilayete Tokat ve Amasya civarından gelecek olan zahire nakli Ağustos ayında kesilmiş ve bu uygulama valiliğin itirazlarına sebep olmuştur. Bu sırada vali vekâletinde bulunan Hurşit Efendi Dâhiliye Nezaretine müracaat ederek vilayetin yiyecek, tohumluk ve para sıkıntısı içerisinde bulunduğunu bildirmiştir. Bunu üzerine nezaret vilayete 50 bin lira göndereceğini 31 Ağustosta bildirmiş ayrıca vilayet ahalisinden vergi alınmayacağı kararını da almıştır. Ekim ve Kasım aylarında hükümet Vilayat-i Müstahlasa'ya (Erzurum, Van, Bitlis, Trabzon Vilayetlerine) yardım edilmesi konusunda karar almış, 10 milyon kuruşluk yardımı bu vilayetlere göndermiştir¹¹⁰.

Bütün alınan bu tedbirlerden ve çalışmalardan sonra Erzurum Vilayetinin 1919 yılı sonundaki durumu hala kötüdür. Aralık ayında Erzurum'da bulunan Fevzi Paşa teftiş heyeti hükümete gönderdiği 13 Aralık tarihli raporunda postaların düzensiz gelmesinden dolayı halkın dünyadan bihaber olduğunu, mekteplerin hala kapalı bulunduğunu, cami, çeşme gibi hayratın harap ve kullanılmaz durumda olduğunu, tohumluk ve yakacak sıkıntısının hat safhaya ulaştığını bildirmiştir¹¹¹.

Osmanlı Devleti'nin, son dönemlerinde nasıl bir durumda olduğunu görebilmeye önemli kaynaklardan birisi de şüphesiz vilayetlerden gönderilen vali raporlarıdır. Zira bu raporlar özel manâda vilayetlerin durumunu ortaya koyarken, genel manâda devletin birçok bakımdan içerisinde bulunduğu vaziyeti gözler önüne serebilmektedir.

---

¹⁰⁹ Selvi, a.g.e., s.10.

¹¹⁰ Selvi, a.g.e., s.16.

¹¹¹ Selvi, a.g.e., s.17.

Devletin önemli merkezlerinden biri olan Erzurum Vilayeti'nde görev yapan valiler de kendi görüş, hizmet ve beklentilerini ortaya koyan raporlarını çeşitli zamanlarda merkeze bildirmişlerdir¹¹².

Erzurum Vilayeti Osmanlı Devleti'nin en büyük ve önemli idari merkezlerinden biridir. Fakat XX. Yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin her alanda içinde bulunduğu sıkıntılı durum Erzurum Vilayeti de dâhil hemen her yerde kendisini hissettirmektedir. Vilayetin bu dönemdeki en büyük problemi yokluk ve fakirliktir. Bunların yanında asayişsizlik de çok büyük bir sorundur. Özellikle hayvan hırsızlığı, arazi tecavüzü, cinayet ve kanun tanımazlık, ihtikâr stokçuluk vilayetin genelinde oldukça yaygındır. Defter-i Hakani kayıtlarının düzensizliği dolayısıyla arazilerin sınırları çoğu zaman sağlıklı bir şekilde tayin edilememekte, bu da toprak sahipleri arasında anlaşmazlığa sebep olmaktadır. Zabıta kuvvetlerinin eksikliği ve yetersizliği dolayısıyla mütegalibenin halkı ezdiği vilayette, tütün ve silah kaçakçılığı da görülmektedir. Kırsal alanlarda su yüzünden çıkan huzursuzluklar da vilayette görülen sıkıntılardandır. Erzurum Trabzon ve Trabzon Erzincan yolunun mal ve tarım ürünlerinin nakliyatı için yetersiz olması, Erzurum Bayezid yolunun yok hükmünde olması ve diğer bütün yolların ve nakil vasıtalarının yetersizliği, mahsulün bol olduğu senelerde yeterince ihracat yapılamadığı için aşırı fiyat düşüklüğüne, mahsulün kıt olduğu senelerde de ithalat olmadığı için fiyat artışına sebep olmaktadır. Tarım arazilerinin çorak ve gübresiz olduğu, çok rahat ağaç yetişebilecekken ormanların yetersiz olduğu vilayette ki en büyük problemlerden birisi de eğitim faaliyetlerinin yetersizliğidir. İşte bu sıkıntıların mevcut olduğu vilayete gelen bütün idareciler bu sıkıntıları aşmak için çeşitli icraatlar yapmışlardır ki bu idarecilerden birisi de Mustafa Nazım Beydir¹¹³.

Yenişehir eşrafından ve ulemeden Ali Tayfur Bey'in oğlu olan Mustafa Nazım Bey, 1862 yılında Yenişehir Fener'de doğmuştur. Sıbyan Mektebi ile Rüştüye'de okuduktan ve özel öğretmenlerden Fransızca öğrendikten sonra Hukuk Mektebi'ne girmiştir. 1881 yılında Hariciye Mektubi Kalemi'nde işe başlamış, 1888 yılında Şura-yı Devlet Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumi Muavinliği'ne tayin edilmiş, 1894 yılında da Bidayet Müdde-i Umumiliği'ne terfi etmiştir. İki sene sonra Şura-yı Devlet İstinaf

¹¹² Cevzîliler, Erkan, Ali Servet Öncü, "Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey'in Vilayetteki Çalışmalarına Dair Raporu (1905)", History Studies Volume 5 Issue 1 Ocak/January 2013, s. 71.

¹¹³ Cevzîliler, a.g.m., s. 73.

Müdde-i Umumiliği'ne yükselmiştir. Ertesi yıl da bu görevine ilave olarak Teftiş Komisyonu Azalığı'na atanmıştır. Aynı yıl bu görevlerine ek olarak iki aya yakın bir zaman için Girit'te Islahat-ı Adliye Komisyon'u Reisliği görevi ile Girit'e gönderilmiştir. 1897 tarihinde Şura-yı Devlet Temyiz Müdde-i Umumiliği'ne terfi etmiştir. Bir yıl sonra Mülkiye Mektebi Usul-ı İdare Muallimliği'ne ve Hukuk Mektebi hukuk dersi muallimliğine atanmıştır. Bu günlerde özel memuriyetle bir defa İzmit ve Midilliye, iki defa da Sisam'a gönderilmiştir. Mustafa Nazım Bey 1900 senesinde Brüksel'de toplanan Hapishaneler Konferansı'na Osmanlı delegesi olarak katılmıştır. 1900 yılında Musul Vilayeti'ne vali olarak atanan Mustafa Nazım Bey, 1901 yılında Golç Valiliğine getirilmiştir. Mustafa Nazım Bey Erzurum Valiliği'ne, Şerif Mehmet Rauf Paşa'dan sonra 1902 yılında atanmış ve 1906 yılına kadar bu görevini devam ettirmiştir. Ağır vergiler ve ekonomik sebeplerden dolayı Mart 1906'da Erzurum'da meydana gelen halk ayaklanmasında, halkın isteklerini yerine getiremeyen ve telgraf görüşmelerini kendi evine bağlatarak kontrolü altına alan Mustafa Nazım Bey, Erzurum halkının tepkisiyle karşılaşmış, memur ve askerlerin de desteğini alan halk İstanbul'dan valinin görevinin sonlandırılmasını istemeye başlamıştır. Bunun üzerine, olayın ciddiyetini ve doğurabileceği sonuçları gören Sultan II. Abdulhamid, Mustafa Nazım Bey'i azlederek yerine Nisan 1906'da Diyarbakır Valisi Atabey'i atamıştır. Erzurum'dan sonra Diyarbakır'a vali olarak gönderilen Mustafa Nazım Bey aynı ayın içinde de Kastamonu Valiliği'ne getirilmiştir. Görülen lüzum üzerine bu görevden alınarak Irak bölgesinde Heyet-i Islahiye Reisliği'ne tayin edilmiştir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Yanya Valiliği'ne atanan Mustafa Nazım Bey, görevine gitmeden istifa etmiş yine o sene kurulan Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nde Adliye Nazırlığı'na getirilmiştir. Bu görevine devam ederken 13 Nisan 1909 tarihinde patlak veren 31 Mart Hadisesi'nin başladığı gün Bab-ı Ali'den Yıldız Sarayı'na giderken yolda isyancılar tarafından öldürülmüştür¹¹⁴.

Erzurum Valilerinden Mehmet Emin Yurdakul ise, 13 Mayıs 1869 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. 14 Ocak 1944 tarihinde ise İstanbul'da vefat etmiştir. Milli Edebiyat ve Türkçülük akımının en büyük temsilcilerinden biridir. Mektebi Mülkiye'nin idadi bölümünden ayrıldı. Daha sonra devlet memurluğu yaptı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Şiirleriyle İstanbul hükümetini eleştirince 1907 yılında

¹¹⁴ Cevzilliler, a.g.m., s.72-73.

Erzurum rüsumat nazırlığına tayini çıkarıldı ve böylece İstanbul'dan uzaklaştırıldı. İkinci Meşrutiyet'in ilanının akabinde aynı görevle bu defa Trabzon'a gönderildi. 31 Mart Olayı'ndan sonra 13 Nisan 1909'da İstanbul'a çağrıldı. Bahriye Nezareti Müsteşarlığı'na atandı. Hicaz ve Sivas'ta valilik görevinde bulundu. 1910 yılında İstanbul'a geri döndü. Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer aldı. Türk Yurdu dergisinin yayın sorumluluğunu üzerine aldı. İttihat ve Terakki ile anlaşmazlığa düşünce 1912 yılında Erzurum Valiliği'nden emekliye ayrıldı. 1914'te Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Musul milletvekili oldu. Aralık 1919'da Türk Fırkası'nı kurdu. İstanbul'un işgalinin akabinde 1921'de Anadolu'ya geçti. Antalya, Adana, İzmir illeri çevresinde çalıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Şarkikarahisar, sonra da Urfa ve İstanbul milletvekili oldu. Mehmet Emin Yurdakul, yaşamını yitirene dek milletvekilliği yaptı. Yazmaya şiirle başladı. İlk şiiri 1897'de Servet-i Fünun dergisinde yayımlandı. Devrinin şiir anlayışının dışına çıktı, hece ölçüsüne dayalı yalın bir Türkçe kullandı. Türk edebiyatına halkın sesini getiren gerçekçi bir şair olarak değerlendirildi. Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarına karşı Türkçülüğü savunan şiirler yazdı. Coşku, ulusal duygular, kahramanlık, yüreklendirme ve öğreticilik öğelerini ön plana çıkardı. Milli edebiyat akımı ve Türkçülüğün önde gelen temsilcileri arasında yer aldı. "Türk Şairi", "Milli Şair" unvanı ile tanınır¹¹⁵.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, Ağustos 1911'de Erzurum Valiliğine atanan Mehmet Emin (Yurdakul) Bey, Erzurum için şehrin gazetecilikten pek fakir tarafını görerek valiliği sırasında Bingöl-Necat ve Fârik gazetelerinin yayın hayatına atılmalarına yardımcı olmuştur. Mehmet Emin Bey görevde kaldığı süre içinde Erzurum Vilayetinin her sorunu ile yakından ilgilenmiştir. Valinin Erzurum'da çözmek istediği sıkıntıların başında ise, bölgedeki yol problemi gelmektedir. Erzurum Vilayetinin yol durumunu ayrıntılarıyla ele alan ve vilayetin ihtiyaçlarını belirleyen Vali Mehmet Emin Bey, 21 Rebiülevvel 1330/27 Şubat 1327 (11 Mart 1912) tarihli raporunu Dâhiliye Nezareti'ne yollamıştır. Bu raporda, sadece Erzurum'un değil, Erzurum'la bağlantılı olan bütün bölgenin II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki yol durumu hakkında önemli bilgiler mevcuttur.

---

¹¹⁵ www.edebiyatgretmeni.net

Raporun girişinde Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu sıkıntıları gündeme getiren Mehmet Emin Bey, gelişmiş ülkelerin ulaştığı medeniyet seviyesine kavuşabilmek ve ülke içindeki vatandaşları rahat ettirip dünyada söz sahibi olmak için mutlaka asrın yeniliklerine ayak uydurmak zorunluluğunu ifade etmiştir. Mevcut medeniyet seviyesini yakalamanın kurtuluş için tek çare olduğunu ileri süren Mehmet Emin Bey, kalkınma ve ilerlemenin Osmanlı Devletinin tek gayesi olması gerektiğini belirtmiştir¹¹⁶.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde birçok valiliklerde ve Dâhiliye Nazırlığı'nda bulunmuş bir devlet adamı olan Mehmed Celal Bey ise 1863 yılında İstanbul'un Kızıltoprak semtinde doğmuştur. Mart 1910 - Haziran 1911 tarihleri arasında Erzurum Valiliği, Temmuz-Ekim 1911 tarihlerinde Edirne Valiliği, Aralık 1911 - Ağustos 1912 tarihlerinde Aydın Valiliği, Temmuz 1913 - Haziran 1915 tarihlerinde Halep Valiliği, Haziran - Ekim 1915 tarihlerinde Konya Valiliği ve Kasım 1919 - Ağustos 1920 tarihlerinde de Adana Valiliği yapmış, ayrıca Ekim - Aralık 1911 tarihlerinde Dâhiliye Nazırı, Ocak-Haziran 1913 tarihleri arasında da Ticaret Nazırı olarak hizmet etmiştir.

Mehmed Celal Bey Ermeni Tehciri sırasında Halep ve Konya Valilikleri yapmaktaydı. 10-13 Aralık 1918 tarihlerinde Vakit gazetesinin baş sayfasında yayınladığı 3 bölümlük yazısında Ermeni vatandaşların tehcir sırasında uğradıkları kötü muameleyi önlemek için elinden geleni yaptığını fakat bunları önleyemediği için görevinden ayrılmak zorunda kaldığını¹¹⁷:

“Ermenilerin en hafif tabiriyle tehcirini gerekli bulanlar ve bu işe teşebbüsü millî mefkûre olarak adlandıranlar, benim kendileriyle işbirliği yapamayacağımı nihayet anladılar ve azlimi istediler. Ben de memuriyetime devamımın kabil olamayacağımı anlamıştım. Azledilme kararıyla kaldırılmaklığım için vuku bulan müracaatlarım aynı zamana tesadüf etti ve Konya'dan ayrılarak İstanbul'a geldim.

Daha hareketim günü akşamı Konya'daki Ermenilerin sevkine memur olanlardan ikisinin İstanbul'daki Ermenilere “Babanız gitti, siz de gideceksiniz” dediklerini İstanbul'da haber aldım. Şu felaketin önünü alabilmek için İstanbul'da

¹¹⁶ Öncü, Ali Servet, “Erzurum Valisi Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'in Erzurum-Trabzon Yolları ile İlgili Bir Raporu”, Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, sayı 4, 2008, s.62.

¹¹⁷ tr.wikipedia.org.

*mümkün olabilen her şeyi yaptım. Herkese müracaat ettim. Hiçbir fayda sağlanamadı. Bilakis “sen kanaatini millî mefkûreye feda etmedin” diye terslendim.”*sözleri ile dile getirmiştir.

Mehmed Celal Bey'in son devlet hizmeti Temmuz 1921-Mart 1922 tarihleri arasında üstlendiği İstanbul Şehreminliğidir (Belediye Başkanlığı). 1926 yılında İstanbul'da vefat etmiştir¹¹⁸.

Erzurum'a valilik yapan diğer önemli şahıslardan biri de Ahmet Münir Bey'dir. 24 Kasım 1871'de İstanbul'da Hoca Paşa'da dünyaya gelmiş, Gemlik Gümrük Müdürü Sefaizade Mehmet Sait Efendi ile Hasibe Eda Hanım'ın oğludur. Münir Bey, Haziran 1885'de İzmir Rüştîye mektebini bitirerek İzmir idadi mektebine devam eden Münir Bey, annesinin rahatsızlığı nedeniyle ailesiyle birlikte bir süre Rodos'ta kaldığı için eğitimine ara vermiştir. Mekteb-i idadiden verilen tasdiknamede Münir Beyin takip ettiği derslerde gayret göstererek sınıfında dördüncülük derecesini kazandığı ayrıca sahip olduğu güzel ahlakı nedeniyle okulda herkesin kedisinden memnun olduğu yazmıştır. Eylül 1893'te İzmir Mülkiye Mektebi'nin idadi kısmından mezun olduktan sonra İzmir Mülkiye Mektebi'nin yüksek kısmına devam eden Münir Bey, Ağustos 1896'da burayı da başarıyla tamamlamıştır. 24 Kasım 1896'da Aydın maiyet memurluğuna atanan Münir Bey sırasıyla Palamut ve Karaburun Nahiye Müdürlüğü, Karaburun, Alaşehir, Ödemiş, Bergama Kaymakamlığı, Gölce, Menteşe Mutasarrıflığı, Birinci sınıf mülkiye müfettişliği, Kudüs ve Kayseri Mutasarrıflığı görevlerine getirilmiştir. 31 Mart 1918 tarihli mazbata ile Elazığ Valisi Refet Bey'in Erzurum Valiliği'ne atanması üzerine Münir Bey üçüncü sınıf maaşla Elazığ Valiliği'ne atanmış, ancak Refet Bey'in Elazığ Valiliği'nde kalmayı istememesi nedeniyle 10 Nisan 1918 Tarihli mazbata ile Münir Bey yine üçüncü sınıf maaşla Erzurum Valiliği'ne atanmıştır.

Münir Bey'in Erzurum Valiliği oldukça sıkıntılı bir döneme rastlar. Bolşevik İhtilali sonrası Rus Ordusu'nun doğu vilayetlerini boşaltması üzerine Ermeni çetelerinin Rus askerlerinden elde ettikleri silahlarla donanarak Müslüman halkı katletmeye başlaması ancak Yakup Şevki Paşa Komutasındaki III. Ordu'nun ileri harekâta başlaması ile durdurulabilmiştir. Kazım Karabekir komutasındaki I. Kafkas Kolordusu, 12 Martta Erzurum'a girerek Ermeni çetelerinin katliamlarına son vermiştir.

¹¹⁸ <http://t24.com.tr/>

İşte Münir Bey, Erzurum ve çevresinde Ermeni çetelerinin yaptığı akıl almaz katliamların izlerinin henüz görülebildiği bir dönemde göreve başlamıştır. Göreve başladıktan sonra, Erzurum'daki işgal ve katliamların yaralarını sarmak için gayret göstermiş, öncelikle Erzurum'da düzenin tesis edilmesi için mülki teşkilatın yeniden teşekkülüne çalışan Münir Bey, Erzurum'daki ticari ve iktisadi hayatı canlandırmaya çalışmıştır. İaşe sıkıntısını da çözmeye gayret eden Münir Bey, mevcut imkânlar dâhilinde, Ermeni baskısı nedeniyle Anadolu'nun içlerine kaçmış olan Müslüman ahaliden geri dönenlerin iskân edilmelerini, belediye ile birlikte sağlamıştır.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası Erzurum'da asayiş ve düzenin sağlanması hususu daha önemli hâle gelmiştir. Zira Mütareke'nin 24. maddesi "Vilayat-ı Sitte'de igtışaş zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler" şeklindedir. Mütareke'nin İngilizce metninde "The six Armenian vilayets" Fransızca metninde ise "lessix vilayet armeniens" ifadeleri kullanılmıştır. Bu durum İtilaf Devletleri'nin bölge ile ilgili emellerini açıkça göstermektedir. Kullanılan ifade ile bölgenin Ermenilere aitmiş gibi gösterilmeye çalışıldığını ve İtilaf Devletleri'nin ilerisi için tasarladıkları planları sezmemek mümkün değildir. İleride Erzurum'un da içinde olduğu bu altı vilayette bir Ermeni devletinin kurulacağı endişesi, bölge aydınlarının harekete geçmesine ve İstanbul'da Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni kurmalarına neden olmuştur. Dursunbeyzade Cevad Bey, Cemiyet'in Erzurum'da bir şubesini açmakla yetkilendirilmiştir. Münir Bey, Cemiyet'in Erzurum'daki şubesinin açılmasına ve bu şubenin çalışmalarına izin vererek milli gayenin karşısında olmayacağını göstermiş oldu. Mütareke gereğince Türk Ordusu, işgal ettiği bölgeleri ve Elviye-i Selâse'yi boşaltarak 1914 sınırına çekilmek zorunda kalmış, Türk Ordusunun boşalttığı bölgelerde milli teşekküller kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle Elviye-i Selâse bölgesinde kurulan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti bölgenin yeniden Ermeni işgaline uğramasına engel olmaya çalışmış ancak Batum'a asker çıkaran İngilizler, Ardahan ve Kars'ı işgal ederek Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni dağıtmışlardır. Batum ve Ardahan'ı Gürcülere, Kars'ı da Ermenilere teslim ettiler. Bu durum bölgenin yeniden Ermeni mezalimi ile karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir. Ermeni katliamı, baskı ve tehdidi nedeniyle yurtlarını terk etmek zorunda kalan Müslüman ahali Trabzon, Erzurum Vilayetleriyle, Bayezid Sancağına yerleştirilmiştir. Münir Bey, Dâhiliye

Nezaretine 7/8 Haziran 1919'da çektiği telgrafta, Ermeni zulüm ve baskısından dolayı yarım milyon Türk'ün Osmanlı Devleti'ne ya da İran'a sığınmak istediğini belirterek nezaretin bu trajik duruma dikkatini çekmeye çalışmıştır.

Mütareke sonrası Erzurum'daki kötümser havanın dağılmasında Münir Bey'in katkıları olmuştur. Yakup Şevki Paşa'nın ayrılışı ile Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığı'na Kazım Karabekir atanmıştır. 3 Mayıs'ta Erzurum'a gelen Kazım Karabekir ile karşılıklı anlayış ve saygı çerçevesinde işbirliği yapan Münir Bey, Erzurum'daki milli faaliyetlere de destek vermiştir. Örneğin Damat Ferit Paşa tarafından Erzurum Valiliği'ne gönderilen telgrafta, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Hariciye Nazırı Fahrettin Bey'in derhal tutuklanarak Trabzon'daki İngiliz torpidosuna teslim edilmesi emrini aldığı hâlde Münir Bey bu emri yerine getirmemiştir. Fahrettin Bey hatıralarında, daha önce de benzer üç telgrafın geldiğini ancak Erzurum Valiliği'nin hiçbir zaman kendisine zorluk çıkarmadığını ifade etmiştir.

Erzurum'da Müdafâ-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde kurulan halk teşkilatının her geçen gün güçlenmesi Damat Ferit Paşa Hükümetini oldukça rahatsız etmiştir. Özellikle Erzurum'da toplanması planlanan kongre çalışmaları mülki ve askeri yetkililerinde desteği ile hızla devam ederken, İstanbul Hükümeti'nin bu duruma ilk tepkisi ise Münir Bey'i azlederek göstermiştir. 9 Haziran 1919 tarihli Meclis-i Vükela kararı ile “Van vali-i sabıkı Haydar Bey'in ibkâ-yı memuriyetine” lüzum görüldüğü belirtilerek “Erzurum Valisi Münir Bey'in ehemmiyet-i mahalliye ile mütenâsibrü'yet ve faaliyet ibraz edememekte olmasına binâen Van Vilayeti Valiliğine ahiren tayin bulunmuş olan Mithad Bey'in Erzurum Vilayeti'ne icra-yı memuriyeti...” uygun görülmüştür. Bu atama ile ilgili irade-i seniyye ise ertesi günü çıkmış, böylece Münir Bey 10 Haziran tarihi itibarıyla resmen görevinden uzaklaştırılmıştır¹¹⁹.

Münir Bey'den sonra Erzurum Valiliği bir sorun hâline gelerek idari ve askeri yetkililer arasında birçok problem yaşanmıştır. Yaşanan bu problemler nedeniyle Erzurum'da Milli Hükümet ve Doğu Cephesi Komutanlığı ile uyum içerisinde çalışacak birinin valiliğe atanması gündeme gelmiştir. Daha önce bu görevi başarılı bir şekilde yürütmüş olan Münir Bey, Haziran 1921'de Doğu Cephesi Komutanı Kazım

¹¹⁹ Erden, Ömer, “*Milli Mücadele Döneminde Erzurum Valisi Münir Bey*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 54, 2015, s. 654-657.

Karabekir'in isteği ile bu defa Ankara Hükümeti tarafından Erzurum Valiliğine yeniden atanmıştır. Böylece Erzurum'daki Valilik sorunu çözülmüştür¹²⁰.

Erzurum Valiliği görevi sonrasında ise Dâhiliye Vekâleti Müsteşarlığı'na atanmış, daha sonra İzmir ve Giresun'dan milletvekili seçilen Münir Bey 19 Eylül 1927'de İçişleri Bakanlığı Müsteşarı ve Giresun Milletvekili iken emekliye ayrılmıştır. Münir Bey 14 Kasım 1947'de Ankara'da vefat etmiştir¹²¹.

Erzurum İli yaşadığı sosyal ve siyasal sorunlar karşısında sesini duyurmak amacı ile basın gücünü de daima kullanmasını bilen bir il olmuştur. 1866'da Anadolu'da ve dolayısıyla Erzurum'da neşr edilen, ilk gazeteler arasında yer alan gazete Envar-i Şarkîye'dir. Envar-i Şarkîye doğunun aydınlığı anlamına gelmektedir¹²². Gazete başlığı altındaki klişede “iş bu gazete dâhil ve hariç havadis ve mühabis-i mütenevviyeyi şamil olarak Erzurum Vilayeti Celilesi Matbaasında hafta bir kere Çarşamba günleri tab ve neşr olunur. Nüshası 60 paradır. Fünun ve umur-ı hayriyeye dâhil olan bu husus meccanen tab kılınacaktır” yazısı vardır. İlk nüshası 1866 da çıkmış bir yüzü Osmanlıca arka sayfası Ermeni harfleriyle neşredilmiştir. Abdülaziz ve II. Abdülhamid devirlerinde gazetede önemli yazılar yayımlanmıştır. Rus işgalinde çıkarılmayan Şarkîye, Cumhuriyet Dönemi'nde yayın hayatını devam ettirmiştir¹²³.

Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'in valiliği sırasında Erzurum'da neşredilen diğer bir gazete de Sada-yı Şark'tır. İlk sayısı 13 Haziran 1911'de çıkmış ve parasız dağıtılmıştır. Doğunun sesi anlamındaki gazetenin kurucusu Erzurum'un dava vekillerinden Seyyid Nazım Bey'dir. Adalet ve millet yanında olduğunu ilan eden gazete, aslında Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin bir yayın organı kimliğini taşımaktadır. 20 sayı çıkmıştır. Yazarları arasında şu isimler vardır; Müftüzade Abdullah Efendi, Dursunbeyzade Müştak Sıdkı, Ali Rıza, Mustafa Nuri ve Nurullah Ratıp¹²⁴.

Farık Gazetesi ise 1912 de yayın hayatına atılmıştır. Sahibi Hacı Serderzade Sıdkı Bey'dir. Gazetenin ismi “fark eden ayıran” anlamına geliyor. Uzun ömürlü

¹²⁰ Erden, a.g.m., s. 666.

¹²¹ Erden, a.g.m., s. 668.

¹²² Taşyürek, a.g.e., s.23.

¹²³ Taşyürek, a.g.e., s.24.

¹²⁴ Taşyürek, a.g.e., s.24.

olmayan muhalif bir gazetedir. Kurucusu önceleri padişaha karşı İttihatçıların yanında yer almışken, Meşrutiyetin ilanından sonra İttihatçıları hedef alan yazılar neşretmiştir.

Meşrutiyetin ilanından sonra Envar-i Şarkîye'den başka yayın hayatına giren diğer bir özel gazete de “hür olanların bahçesi” anlamına gelen Hadikatü'l Ahrar'dır. İmtiyaz sahibi Mustafa Durak ve sorumlu müdürü Ahmet Fevzi Efendi'dir¹²⁵. Gazetenin idarehanesi Kuyumcular Başı'nda, sanayi mektebi yanında olmuştur. Nüshası 10 paraya satılmış ve haftada bir yayımlanmıştır. 1908 yıllarının yaşanan havasını yansıtan yazılarla dolu gazetede, yazı ailesinde şu imzaları görüyoruz: Elazizli Galip Bey, Topçu Teğmeni Surbahanlı Hüseyin Vehbi (Kocagüney), Tivnikli Halil Kemal (Koçer), Kazanasmazoğullarından Küçük Kazım (Yurdalan), Yusuf Ziya (Uludağ)¹²⁶.

Erzurum ve Elviye-i Selase'nin teşkilatlanması konusunda önemli kararların alındığı 2. Ardahan Kongresi'nde, Milli Mücadele yolunda içerdekileri uyarmak, dışarıdakilere de çeşitli yayınlar ve resmi delegelerle milli hakları tanıtmak için Erzurum'da Albayrak adında bir gazetenin neşrine karar verilmiştir¹²⁷.

Albayrak Gazetesi ilk defa 1 Mart 1329 (14 Mart 1913)'de Erzurum'da İttihat ve Terakki Fırkası tarafından yayınlanmaya başlamıştır. Erzurum Hükümet Konağı civarındaki Milli Kütüphaneden idare edilen gazete, bu dönemde haftada bazen bir, bazen iki defa çıkarılmıştır. Gazetenin adı, “payitaht” yerine “hanbalık”, “şubat” yerine “küçükbay” denilmesi, imlada vokallerin kullanılması bu duyguyu yansıtmaktadır. Gazetenin ilk dönemi, Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edilmesiyle son bulmuş, Mondros Mütarekesi'nden sonra gazeteyi yeniden yayın hayatına geçirme çalışmaları başlamıştır¹²⁸. Süleyman Necati Bey, Albayrak'ın hem mesul müdürü hem de başyazarıdır. Kardeşi Mithat Bey, Dursunbeyzade Cevad ve kardeşi Sıdkı Beyler yazı kurulunda bulunmuşlardır¹²⁹.

Albayrak Gazetesi bu ikinci yayın döneminde, siyasi durumun karışıklığından dolayı Türkçü duygu ve düşüncelere daha sıkı sarılmış, sadece Erzurum'un değil, bütün

¹²⁵ Taşyürek, a.g.e., s.24.

¹²⁶ Taşyürek, a.g.e., s.25.

¹²⁷ Selvi, a.g.e., s.46.

¹²⁸ Selvi, a.g.e., s.47.

¹²⁹ Selvi, a.g.e., s.47.

vilayet-i Şarkiyye'nin haklarını müdafaa etmiştir¹³⁰. Erzurum'da meydana gelen birçok siyasi hadisede önyak olan ve halkı yönlendiren Albayrak Gazetesi, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile de iç içeydi. Albayrak Hey'eti'nden iki kişi; Necati ve Cevad Beyler aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdare Heyeti'nde de yer almışlardır. Aynı kişiler Erzurum Kongresi'ne delege olarak katılmışlar ve böylece gazete Erzurum Kongresinin sözcülüğünü de üstlenmiştir. Erzurum'daki fikri cereyanlarda Albayrak Gazetesi ne kadar önemli rol oynamışsa da, Albayrak Hey'eti de bu düşüncenin eyleme dönüşmesinde o kadar etkili olmuştur¹³¹.

Bu zor şartlar altında faaliyet sürdüren Albayrak Gazetesi, kurulduğu günlerde zengin bir kadroya sahipken 1919 yılı sonlarından itibaren yazarlarını birer birer kaybetmeye başlamıştır. Süleyman Necati Bey, Erzurum Meb'usu seçildiği için İstanbul'a gitmiş, Cevad Bey, Kars Maarif Müfettişliğine tayin edilmiştir. Böylece okul ve gazete Sıdkı ve Midhat Beylere kalmıştır. Fakat Mithat Bey'in sert davranışları bu ortaklığın daha fazla devam etmesine imkân bırakmamış, Sıdkı Bey okulu, Mithat Bey de gazeteyi almış ve gazetenin sahibi, müdürü, başyazarı olmuştur. Bundan sonra Albayrak Gazetesi eski çizgisini kaybetmiştir¹³².

2.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ERZURUM MİLLETVEKİLLERİNİN ÖZGEÇMİŞLERİ

2.3.1. Celalettin Arif Bey

1875'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Mehmet Arif Bey'in oğludur. Galatasaray Lisesi'ni, daha sonra da Fransa'ya giderek Paris Hukuk Fakültesi'ni ve Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu'nu bitirmiştir. Yurda dönünce Mısır' a gitmiş ve burada avukatlık yapmıştır. Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra İstanbul'a dönmüştür. Hukuk ve Siyasal Bilgiler Okuluna, Anayasa Hukuku öğretim üyesi olarak atanmıştır. İttihat ve Terakki'ye karşı kurulan Ahrar Fırkası'nın kurucu üyeleri arasında yer almıştır. 1914'te Baro Başkanlığına seçilmiş¹³³ ve bu görevini 1920'ye kadar sürdürmüştür. Mondros Mütarekesinden sonra Divanı-ı Harbe verilen İttihat ve Terakki Partisi mensuplarının

¹³⁰ Selvi, a.g.e., s.48.

¹³¹ Selvi, a.g.e., s.49.

¹³² Selvi, a.g.e., s.49.

¹³³ Güneş, Türk Parlamento Tarihi, a.g.e., s.210-211.

muhakemesinde savunma avukatı olarak bulunmuştur. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sonrasında 26 Mayıs 1919'da sarayda Sultan Vahidettin Başkanlığında toplanan Saltanat Şurası'na barış temsilcisi olarak katılmış ve burada heyecanlı bir konuşma yapmıştır. Milli Ahrar Fırkası ve Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin adayı olarak katıldığı seçimlerde İstanbul Mebusu seçilmiştir (18 Aralık 1919)¹³⁴.

12 Ocak 1920'de başkan olan Reşat Hikmet'in ölümü üzerine Meclis başkanlığına seçilmiştir (4 Mart 1920). Milli Mücadele yanlısı Felah-ı Vatan Grubu başkanı olarak "Misak-ı Milli"nin kabulünde etkili olmuştur. İstanbul'un işgali ve meclisin dağıtılmasından sonra 2 Nisan 1920'de Ankara'ya gitmiştir.

Mustafa Kemal ile görüş ayrılığında olmasına rağmen Milli Mücadeleyi desteklemiş, 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ye Erzurum Milletvekili olarak katılarak meclis ikinci başkanlığına getirilmiştir. İki gün sonra kurulan Muvaakat İcra Encümeni'ne 3 Mayıs 1920'de adliye vekilliğine getirilmiştir. Milli mücadeleye katıldığı için İstanbul'da kurulan Divan-ı Harp tarafından gıyabında ölüme mahkûm edilmiş, sağlık durumu ve seçim bölgesini teftiş etmek gibi bahaneler ileri sürerek meclisten aldığı iki aylık izinle 15 ağustos 1920 de Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) ile birlikte Erzurum'a gitmiş ve burada Kazım Karabekir tarafından törenle karşılanmıştır. (6 Eylül 1920)

Erzurum'dan Ankara'ya gönderdiği telgraflarla buradaki yolsuzluk iddialarının tahkikini ve bir kısım memurların değiştirilmesini istemiştir. Fakat bu istekleri Mustafa Kemal tarafından inandırıcı bulunmamıştır. Bu arada Kazım Karabekir, Celalettin Arif'in Şark Vilayetleri Umumi Valililiğine veya müfettişliğine tayini için TBMM'ne teklifte bulunmuştur. Mustafa Kemal'in karşı çıkmasına rağmen geçici olarak Erzurum Vali Vekilliğine getirilmiştir. Fakat bazı faaliyetlerden dolayı Kazım Karabekir, Celalettin Arif Bey için yaptığı tekliften vazgeçmiş, bunun üzerine Ankara'ya geri çağrılan Celalettin Arif, seçim bölgesinin teftişini tamamlamadan gelemeyeceği cevabını vermiş ancak daha sonra Ankara'ya dönmesi sağlanmıştır.

24 Ocak 1921'de Adliye vekilliğinden ve Meclis İkinci başkanlığından istifa etmiştir. 2 Nisan 1921 de anayasayı hazırlamakla görevli özel komisyona başkan olmuş,

---

¹³⁴ Taşyürek, a.g.e., s.175.

Mustafa Kemal tarafından tedavi bahanesiyle Avrupa'ya gönderilmiştir. (14 Mayıs 1921) asıl amaç ise İtalya ve Fransa ile ilişkileri yumuşatmasıdır. Aralık 1921'de de Cami Bey'in (Baykut) yerine Roma temsilciliğine tayin edilmiştir. 12 Temmuz 1922'de gıyabında ikinci defa Adliye Vekilliğine tayin edildiyse de bu görevi kabul etmemiştir. Haziran 1923'te Roma temsilciliği görevinden ayrılarak ve Paris'e yerleşmiştir. 18 Ocak 1930'da burada vefat etmiştir. 14 Şubat 1930'da İstanbul Merkez Efendi Kabristanında toprağa verilmiştir. Basılı eserleri Hukuk-in Esasiye 4 kitap 2 cilt İstanbul 1325 (1909), Hukuk-i Esasiye, İstanbul 1332 (1916)¹³⁵.

2.3.2. Ahmet Ziya Efendi

Ahmet Ziya Efendi, 1853'te Kığı'da dünyaya gelmiştir. Şeyh Yusuf Efendi'nin oğludur. Hususi mektepte okumuştur. Bağdat'ta, Basra'da Adliye Müfettişliği yapmıştır. Musul Adliye müfettişi iken adaylığını koymuş ve 16 Kasım 1908'de 184 oy alarak Erzurum'dan mebus seçilmiştir. Rüşumat encümeni Reisliği görevinde de bulunan Ahmet Ziya Efendi, üçüncü devrede de mebusluk görevini sürdürmüştür¹³⁶.

2.3.3. Şevket Efendi

Hacı Yusuf Efendi'nin oğlu olan Şevket Efendi, 1873'te Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Medreseden mezun olmuştur. Vaizlik yaparken adaylığını koymuş, 16 Kasım 1908'de 187 oy alarak Erzurum'dan mebus seçilmiştir¹³⁷.

2.3.4. Seyfullah Efendi

Seyfullah Efendi, 1859'da Erzurum'da doğmuştur. Mehmet Şerif Efendi'nin oğludur. Rüştiyeyi bitirmiştir. Dava vekili iken adaylığını koymuş, 16 Kasım 1908'de 198 oy alarak mebus seçilmiştir. Meclis-i Mebusan'da Arzuhal Encümeni Reisliği de yapan Seyfullah Efendi, üçüncü devrede de mebusluk görevini sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı sırasında oluşturduğu özel müfreze ile Artvin ve Ardahan yöresinde düşman güçlerine karşı savaşmıştır¹³⁸.

¹³⁵ Taşyürek, a.g.e., s.176.

¹³⁶ Güneş, Türk Parlamento Tarihi, a.g.e., s.359.

¹³⁷ Güneş, Türk Parlamento Tarihi, a.g.e., s.360.

¹³⁸ Güneş, Türk Parlamento Tarihi, a.g.e., s.362.

2.3.5. Ziya –Mehmed Ziyaeddin- (Gözübüyük) Bey

Erzurum'da 1877'de doğmuştur. Ali Galip Bey'in oğludur. Rüştîye ve Medrese öğretmenliği yapmış, Arapça ve Farsça dillerini bilmektedir. Darü'l Hilafe Medresesi müdürlüğü yapmıştır. Birinci meclise girmiştir.¹³⁹ 25 Nisan 1920'de istifa etti, ikinci dönem tekrar seçilmiştir.

Gözübüyükzade Ziya Bey fikir ve kanaat kahramanlarından olup kendisinden bilhassa bahsedilmesi gereken şahsiyettir. İlmiye sınıfındandır. Erzurum Darü'l Hilafetü'l Aliyye medresesinin müdürü iken mebusluk görevine getirilmiştir. Birinci meclise iştirak etmemiş, meclise ikinci dönemde katılmıştır.

Ziyaeddin Bey vekar içindeki tok sözlülüğü ile Erzurum toprağının yetiştirdiği kahramanlar silsilesinin medeni cesaret sahasındaki sayılı örneklerindedir.

Hiçbir kuvvetin önünde eğilmemiş, hakkı müdafaa etmiş, ne kuvvet ne de hatır ve de dostluğa hiçbir zaman taviz vermemiştir. İnanmadığı her söz ve teklif karşısında derhal ortaya atılıp, muhatabını münakaşaya davet eden, meseleleri ait olduğu vekile, hatta meclis reisine kadar takipten yorulmayan ve çekinmeyen bir şahsiyettir.

Gözübüyükzade Ziyaeddin Bey meclisin ikinci döneminden sonra İstanbul'a gelip yerleşmiş, siyasetten tamamen uzaklaşıp, okuma ve hüsn-i hat ile meşkul olarak ömrünü geçirmiştir. 16 Aralık 1944 Cuma günü vefat etmiş, Merkez Efendi kabristanına gömülmüştür¹⁴⁰.

2.3.6. Hüseyin Avni (Ulaş)Bey

1887 (1303) de Erzurum'un kümbet köyünde halen doğmuştur. Dursunağazade Musa Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Kiğı Rüştîyesi ve Vefa İdadisinde tamamladıktan sonra İstanbul Darü'l Fünunu şubesine girmiştir. 23 Eylül 1912'de mezun olarak, stajını tamamladıktan sonra 29 Kasım 1913te İstanbul Barosuna kaydolarak avukatlık yapmaya başlamıştır. I.Dünya Savaşı seferberliğinde 20 Temmuz 1914'te askere alınarak İstanbul yedek subay talimgâhındaki eğitiminden sonra Doğu Cephesinde 9. firka 50. alaya takım komutanı olarak atanmıştır. Savaş sonu mütarekede

¹³⁹ Taşyürek, a.g.e., s.177.

¹⁴⁰ Taşyürek, a.g.e., s.177-178.

üst teğmen rütbesiyle terhis edilmiştir. Memleketi Erzurum'a giderek hazine avukatı olmuştur. Milli mücadelenin başından itibaren direnişçiler arasında yer alarak, Doğu Anadolu Müdafâ-i Hukuk Cemiyeti'nde çalışmıştır. Erzurum Kongresinde Doğu¹⁴¹ Beyazıt Delegatesi olarak bulunmuş, İstanbul Mebusan Meclisinin son dönemi için 19 Ocak 1920 de yapılan seçimde Erzurum Milletvekili olmuştur. Meclisin kapatılmasından sonra Heyet-i Temsiliye'nin talimatına uyarak Ankara'ya gelmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışında hazır bulunmuş, Mecliste adalet, milli savunma, anayasa, mali kanunlar, PTT ve Bütçe komisyonlarında çalışmıştır. İkinci toplantı yılında mali kanunlar komisyonunun başkanlığını, anayasa komisyonunun kâtipliğini ve PTT komisyonunun sözcülüğünü yapmıştır. Mali kanunlar komisyonu başkanlığını 3. Toplantı yılında da sürdürmüştür. 10 Mayıs 1921 de Müdafâ-i Hukuk Grubunun kurulmasında muhalefetteki 2. Grupta yer alarak hemen her konuda kürsüde bulunmuş ve karşı görüşlerini dile getirmiştir. 93 gizli oturumlarda olmak üzere 409 konuşma ile meclisin kürsüde en çok konuşan hatibi olmuştur. Ayrıca 9 soru önergesi vermiş, yaptığı 8 kanun teklifinden nakil vasıtaları hakkındaki kanunda değişiklik yapılmasına dair kendisinin ve arkadaşlarıyla birlikteki istiklal mahkemeleri konulu olanı hükümet tasarısı ile birleştirilerek ve 198 sayılı avans kanununa dair Ali Şükrü Bey (Trabzon) ile birlikte sırasıyla 5 Şubat 1921 tarih ve 91 sayılı, 31 Temmuz 1922 Tarih ve 249 sayılı ve 11 Eylül 1922 tarih ve 260 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir. Kasım 1922'de 1. Başkan vekili seçilmiştir. Bu görevini 1 Mart 1923'te yeniden seçilmek suretiyle 4. Toplantı yılında da korumuştur. Milletvekilliği sona erince İstanbul'a dönerek avukatlığını sürdürmüştür. 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının İstanbul yönetim kurulunda görev almıştır. 17 Haziran 1926'da İzmir'de meydana çıkarılan Atatürk'e suikast girişimi olayı ile ilgili görülerek tutuklanmış, Ankara İstiklal mahkemesinde yapılan yargılama sonucunda 26 Ağustos 1926'da suçla ilgisi görülmeyle beraatine karar verilmiştir. İstanbul'da Avukatlığına devam etmiş, başvurusu üzerine 30 Haziran 1939'da boş olan İstanbul 5. Noterliğine atanmıştır. Bu görevde iken 23 Şubat 1948'de vefat etmiştir¹⁴².

---

¹⁴¹ Taşyürek, a.g.e., s.178.

¹⁴² Taşyürek, a.g.e., s.179.

2.3.7. Süleyman Necati (Güneri) Bey

1889 (1305) da Bingöl-Kiğı İlçesinde doğmuştur. Mehmet Galip Beyin oğludur. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra 1911'de Konya Hukuk Mektebinden mezun olmuştur. 1913'te Erzurum'a yerleşmiştir. İttihat ve Terakki Mektebinde müdürlük ve Türkçe öğretmenliği yapmakla beraber Albayrak adıyla bir gazete çıkarmaya başlamıştır. I. Dünya savaşında Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edilmesiyle Konya'ya giderek İttihat ve Terakki Okulu müdürlüğünü üstlenmiştir¹⁴³. Erzurum'un geri alınmasından sonra Erzurum'a dönüp Albayrak Gazetesini yeniden çıkarmıştır. Milli mücadeleyi destekleyen yayınlarıyla dikkati çekmiştir. Erzurum kongresine şarki Anadolu Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin Karaköse delegesi olarak katılmıştır. Kongresinin divan kâtipliğini yapmış, kongre kararıyla oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin üyeleri arasında yer alarak cemiyetin ana tüzüğünü hazırlayan nizamname encümeninde çalışmıştır

İstanbul Mebusan Meclisinin son dönemi içinde 6 Ocak 1920 de yapılan seçimde Erzurum milletvekili olmuştur. Meclisin feshinden sonra Heyet-i Temsiliye'nin talimatına uyarak Ankara'ya gelmiş ve 23 Nisan 1920 de TBMM'nin açılışında hazır bulunmuştur. Mecliste milli eğitim, mali kanunlar, iktisat ve anayasa komisyonlarında çalışmıştır. 19 Ağustos – 11 Eylül 1920 arası Matbuat Umum Müdürü olarak görev yapmıştır. 2 Aralık 1920'de Ermenistan ile imzalanan Gümrü Antlaşmasında delege ve 21 Şubat 1921'de Londra'da toplanan konferansa Bekir Sami Bey (Amasya) başkanlığında katılan kurulda danışman olarak bulunmuştur. Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubunun kurulmasında muhalefetteki 2. Grupta yer almıştır. Dönem içinde üçü gizli oturumlarda olmak üzere 23 konuşma yapmıştır. Bir soru önergesi vermiş, İntihabı Mebusan Kanununda değişiklik yapılarak TBMM'ne seçilecek üyelerin Türkiye'nin bu günkü sınırları içindeki yerler halkından olması ve seçileceği çevrede oturmuş bulunmasını ve dolayısıyla Mustafa Kemal Paşayı bu koşulları taşımamamsı nedeniyle meclis dışında bırakmayı amaçlayan Emin Bey (Canik) ve Selehattin Bey (Mersin) ile birlikte yaptığı teklif, anayasa komisyonunca uygun görülmeyerek reddedilmiştir.

---

¹⁴³ Taşyürek, a.g.e., s.182.

Birinci dönem milletvekilliği sona erince İstanbul'a yerleşmiş, 17 Haziran 1926'da ortaya çıkarılan Atatürk'e suikast girişimi olayı ile ilgili görülerek Ankara İstiklal mahkemesinde yapılan yargılama sonunda 13 Temmuz 1926 da beraatına karar verilmiştir.

Beşinci dönemde, Diyarbakır Valiliğine atanması nedeni ile istifa eden Dr. Mithat Altıok'tan boşalan Zonguldak Milletvekilliğine seçilerek 26.11.1937 de meclise katılmıştır. 1930'dan sonra çeşitli okullarda öğretmenlik yaparak yaşamını sürdürmüş, 20 Haziran 1944'te İstanbul'da vefat etmiştir¹⁴⁴.

2.3.8. Zihni (Orhan) Bey

1883 (1299) de Erzurum da doğmuştur. Hacı Osman Efendi'nin Oğludur. İlk ve orta öğrenimini Erzurum Rüştüyesinde ve Askeri İdadide tamamladıktan sonra 13 Mart 1898'de Harbiye mektebine girmiştir. 2 Şubat 1901'de süvari teğmen rütbesiyle mezun olarak 4. Ordu emrine verilmiştir. 22 ve 19. Süvari alaylarında görevlendirilmiş, 9 ağustos 1906'da atandığı Rusya Hudut kumandanlığı emrinde görevli iken 12 Nisan 1909'da üsteğmenliğe yükseltilerek 7. Fırka emrine atanmıştır. Bir süre 3.süvari müfettişliği yaverliğinde bulunmuş, 27 Haziran 1911'de yüzbaşı olarak 8 aşiret süvari alayına tayin edilmiştir. 2 Temmuz 1912'de Rusya hududundaki anlaşmazlık konusu arazi hakkında teşkil edilen komisyonda çalışmıştır. Görevinin sona ermesi üzerine 26 Nisan 1914'te 25.süvari alayındaki görevine dönmüştür. 3. Fırka mülhaki olarak katıldığı muharebede 10 Ocak 1915'te yaralanarak bir süre hizmet dışı kalmıştır. İki yıl kıdem zammı ile 30 Kasım 1915'te kıdemli yüzbaşı olmuştur. 1 Eylül 1916'da da binbaşılığa yükseltilerek 3. Ordu emrine verilmiştir.

2. Kafkas Livası İdari Reisi Vekâletinde bulunduktan sonra 1 Ekim 1917'de merkezi Sivas olan asayiş bölge komutanlığına atanmıştır. Kafkas harekâtında mürettep süvari 1. alayı komutanı olarak hudutta görev yapmıştır. Serdarabbatta Ruslar ve Ermenilere karşı savaşmış, Gence'yi aldıktan sonra Bakü harekâtına katılmıştır. 26 Şubat 1919'da son savaşın tecrübelerine göre süvari talimnamelerinde yapılacak değişiklik için kurulan komisyona memur edilmiş, 18 Eylül 1919'da Erzurum 15.

¹⁴⁴ Taşyürek, a.g.e., s.183.

Kolordu emrine tayin olunmuştur. Alayı ile Bayburt'un Har Köyünde patlak veren Şeyh Eşref Ayaklanmasını bastırıştır.

İstanbul Mebusan Meclisi'nin son dönemi için 6 Ocak 1920'de yapılan seçimde Erzurum Milletvekili olmuştur. Meclisin feshinden sonra Heyet-i Temsiliye'nin talimatına uyarak Ankara'ya gelmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışında hazır bulunmuştur. Ancak görülen lüzum üzerine 9 Mayıs 1920'de vekiller heyeti kararı ile Sinop Mutasarrıf ve komutanlığına atanmıştır. 5 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu milletvekilliği ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunmasını yasakladığından mutasarrıflığı tercih¹⁴⁵ ile milletvekilliğinden istifasına dair 22 Kasım 1920 tarihli telgraf dilekçesi 27 Kasım'da genel kurulda okunarak kabul edilmiştir. 4 Ocak 1922'de Bitlis valiliğine nakledilmiştir. 4 Ağustos 1923'te görevden alınmış, bir süre ordu açığında kalmıştır. 16 Eylül 1925'te isteği ile askerlikten emekliliğe ayrılmıştır. 1931-1935 arası Kars'ta CHP İl İdare Kurulu Başkanlığı yaparak politika ile ilgisini sürdürmüştür.

1939'da 6. dönem için yapılan seçimde Kars'tan tekrar milletvekili olmuştur. Meclisteki yerini 7. ve 8. dönemlerde tekrar seçilmek suretiyle korumuştur. 24 Aralık 1955'te vefat etmiştir¹⁴⁶.

2.3.9. Gayrimüslim Milletvekiller

Erzurum'un Ermeni Milletvekillerinden, Pastırmacıyan'ın oğlu olan Karakin Efendi, 1873'te Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Erzurum'da Sansaryan Mektebini, Fransa'da Ziraat mektebini ve Cenova Üniversitesi'ni bitirmiştir. Maden mühendisi iken adaylığını koymuş ve 16 Kasım 1908'de 169 oy alarak Erzurum Mebusu seçilmiştir. Bir ara Meclis-i Mebusan İdare Amirliği görevinde de bulunmuştur. İkinci devrede de mebusluk görevini sürdürmüştür¹⁴⁷.

Seringülyan Efendi'nin oğlu olan Varteks Efendi ise, 1870'te Erzurum'da dünyaya gelmiştir. "Millet Mektebi"ni bitirmiştir. Gedikpaşa Ermeni Mektebi Müdürü iken Taşnaksutyan Cemiyeti'ne üye olmuştur. Yakalanacağını anlayınca kaçmış ise de, kurtulamamış bir süre tutuklanmış ve idama mahkûm edilmiştir. Meşrutiyet'in ilanı

¹⁴⁵ Taşyürek, a.g.e., s.184.

¹⁴⁶ Taşyürek, a.g.e., s.185.

¹⁴⁷ Güneş, Türk Parlamento Tarihi, a.g.e., s.361.

üzerine kurtulan Varteks Efendi, adaylığını koymuş ve 16 Kasım 1908'de 162 oy alarak Erzurum'dan mebus seçilmiştir. İkinci ve üçüncü devrede de aynı görevini sürdürmüştür¹⁴⁸.

---

¹⁴⁸ Güneş, Türk Parlamento Tarihi, a.g.e., s.363.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE ERZURUM'UN MÜSLÜMAN MİLLETVEKİLLERİNİN MECLİS-İ MEBUSAN'DA KONUŞMA YAPTIKLARI MESELELER

Çağdaş demokrasilerde parlamentoların vatandaşlar tarafından izlenmesi, açıklık ve şeffaflık açısından önemlidir. Bu izleme faaliyetlerinin yapılabilmesi için parlamentonun ürettiği bilgi ve belgelerin ulaşılabilir olması gerekir.

I.Meşrutiyetten itibaren Meclisi-i Mebusan ve Meclisi-i Âyan döneminde yerleşmiş bulunan görüşmelerin kayıt altına alınması Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ciddi bir gelenek olarak aktarılmış ve 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından bu yana da geliştirilerek devam ettirilmiştir¹⁴⁹.

II. Meşrutiyet Devri'ne gelinceye değin, Osmanlı İmparatorluğunun siyasal yaşamında “hükümet programı” kavramı yer almamıştır. Bunun en önemli nedeni Kanun-i Esasi'de hükümetin meclise karşı sorumluluğunu saptayan ilkelerin yer almamış olmasıdır. Buna rağmen ünlü devlet adamı Kamil Paşa, Meşrutî kurallara işlerlik kazandırabilmek için Anayasada olmayan bir uygulamayı başlatarak Osmanlı siyasal yaşamına hükümet programını sokmuştur. Ondan sonra gelen sadrazamlar ise bu yolda kimi ilerlemeler sağlamışlardır. Hükümet programları salt okunmakla kalmamış, meclis üyeleri program hakkındaki görüşlerini program dolayısı ile ülke sorunları hakkındaki düşüncelerini açıklama fırsatı bulmuşlardır. Böylece ülkemizin siyasal kültürünün gelişmesinde belirleyici rol oynamaya başlamıştır.

Meclis-i Mebusan'da partiler oluşarak iktidar muhalefet ayrımı başladıktan sonra hükümet programı hakkındaki tartışmaların daha da yoğunlaştığı, bunun da doğal bir gelişme olduğu görülmüştür¹⁵⁰.

¹⁴⁹Yurddaş, Rıza, İrfan Neziroğlu, **Tutanak Hizmetleri Başkanlığı Tutanak Yazım Rehberi**, 2005, s.iii.

¹⁵⁰ Güneş, a.g.e., **Hükümet Programları**, s.186.

II. Meşrutiyet ile başlayıp mütareke dönemi ile devam eden süreç Osmanlı tahninin en bunalımlı kesitlerinden biridir. Zira bu kesitte yüzlerce yıldan beri varlığını sürdürmeye çalışan bir imparatorluk, hızla yıkıma doğru sürüklenirken yeni bir devletinde doğuş süreci başlatılmıştır.

Ülkenin uçuruma doğru sürüklendiğini gören gençler “İttihad-ı Osmanî” adı altında bir örgüt kurarak imparatorluğun kötü gidişatını durdurmaya karar vermişlerdir. Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alan bu örgüt zaman içinde gelişerek ülke sorunlarının çözümü için adeta tek umut kaynağı olmuştur. Ülke sorunlarının istibdatçı yönetimden kaynaklandığı tezinden hareket eden İttihatçılar, bu yönetimin yıkılmasıyla ülkenin düzluğe çıkacağını düşünmüşlerdir. O nedenle de tüm çalışmalarını istibdadın yıkılmasına yöneltmişlerdir. Yurt içinde ve yurt dışında yaptıkları çalışmalar sonunda ordunu da desteğini alarak 23 Temmuz 1908’de Meşrutî sisteme yeniden geçilmesini sağlamışlardır.

Sadrızam Said Paşa’nın istifa ederek yerine Kamil Paşa’nın atanmasından sonra Meşrutî sistemin ön gördüğü düzenlemeler hız verilmiştir. Parlatonun açılabilmesini sağlamak için seçim çalışmaları hızlandırılmıştır. Ahrar adı ile kurulan yeni bir parti seçim meydanlarında halktan oy istemiştir. Osmanlı toplumu genel ve eşit oyla temsilcilerini seçmek üzere sandık başına gitmiştir. Böylece ülkede çok partili ve serbest seçime dayanan anayasalı bir dönem başlamıştır¹⁵¹.

Hükümdar, saray, bürokrasi ve din kurumlarının dışında, ilk kez ortaya çıkan siyasal parti, 1908 devriminin sonuçlarındandır. Diğer önemli bir sonuç ise siyasal parti belirlenmelerinde önce devrimin yarattığı yeni bir toplumsal duygu havası için Türk Ulusu sezgisinin doğuşudur. Üçüncü önemli sonuç ise genç subayların, padişaha ubudiyet sadakat eğitimi ile yetiştirilen eski tip komutanlardan farklı olarak padişah-halife otoritesine bağlılık ile türk halkına bağlılık arasında bir seçme yapma durumuna gelmeleri, birinciden koştukları ölçüde ikinciye dayanma yanlısı olmalarıdır¹⁵².

Çok uluslu ve çok sorunlu Osmanlı toplumunda siyasal parti kavramı çok yeni olduğu için, 1908 seçimlerinde halk “vatan-i” bir örgüt olarak gördüğü İttihat ve Terakki Cemiyeti adaylarını desteklemiştir. Meclis-i Mebusan adeta tek partiye dayanan

¹⁵¹ Güneş, a.g.e., Hükümet Programları, s.361

¹⁵² Berkes, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yay., 15. Baskı, İstanbul, 2010, s.393.

bir meclis olmuştur. Ancak zaman ilerledikçe İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin algılanmasında ve yorumlanmasında mebuslar arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bunun sonucunda da mecliste yeni yeni partiler doğdu. Bu durum kuşkusuz ki Osmanlı devletinde bazı demokratik geleneklerinde oluşmasına ve yerleşmesine olanak sağladı.

Hükümetlerin iktidarda kaldıkları süre içinde uygulayacakları politikaları belirleyen programlarını, beyannamelerini Meclis-i Mebusan'a sunmalarını, hükümetlik için mebusların güvenin alınmasının zorunlu olduğunu ön gören bir anlayış doğmuştur. Bu da hükümetlerin ülkeyi yönetirken gücünü padişah yerine, halkın temsilcileri olan mebuslardan alması geleneğini doğurdu. Böylece halk egemenliğine doğru gidişte önemli bir aşama kaydedilmiş oldu.

“Hükümet Programı” kavramını Osmanlı siyasal kültürüne Kamil Paşa sokmuştur. Daha Meclis-i Mebusan açılmadan programını hazırladı ve kamuoyuna sundu. Hüseyin Hilmi Paşa ise programını meclise sunarak mebusların güvenoyuna başvurulması geleneğini getirdi. Daha sonraki yıllarda kurulan hükümetlerin çoğunlu değişik ölçeklerde program hazırlama geleneğini sürdürdü. Ancak kimi hükümetlerde bu geleneğin dışına çıkarak program hazırlamadılar. Örneğin Mahmut Şevket Paşa, Damat Ferit Paşa vb. ancak TBMM açıldıktan sonra oluşan ilk hükümette bu geleneğe bağlı kalarak programını hazırladı ve meclise sundu. Ondan sonraki hükümetler program hazırlamadı taki ulusal kurtuluş savaşı kazanılıncaya dek. Seçimler yinelandikten ve Fethi Bey başkanlığında yeni bir hükümet kurulduktan sonra bu hükümette geleneğe bağlı kalarak programını hazırladı ve meclise sundu.

İncelediğimizi dönemde hükümetlerin hiçbirinin programlarındaki amaçları gerçekleştiremediklerini görüyoruz. Bunun en önemli nedeni ülkenin içinde bulunduğu kötü koşullar ve bu koşulların zorlaması sonunda sık sık hükümetlerin değişmesidir. Zira bu süre içinde dört büyük savaş yaşanmış, çeşitli ölçeklerde isyanlar olmuş, sık sık hükümetler değişmiştir. Tüm bu gelişmeler programlardaki amaçlara ulaşmayı engellediği gibi, ülkenin çağdaş çoğulcu bir demokratik yapıya ulaşmasını sağlayacak açılımları da engellemiştir. 31 Mart İsyanı üzerine ilan edilen sıkıyönetim süreklilik kazanmış; Mondros Mütarekesinden sonra ihtilaf devletlerinin de isteği ile daha da sertleştirilmiştir. 1911 yılı sonlarında yapılan ara seçimi İttihat ve Terakki karşıtı adayın kazanması ise Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi gibi kötü bir geleneğin yanında,

iktidarda bulunan güçlerin, devlet olanaklarını kullanarak seçim sonuçlarını etkileme gibi demokratik kurallara aykırı bir uygulamayı da beraberinde getirmiştir¹⁵³.

Hükümet programları tartışılırken zaman zaman azınlık sorunları da gündeme gelmiştir. Ancak özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra kurulan Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa hükümetlerinin programları tartışılırken azınlık mebuslarının konuşmaları “İttihadı Anasır” düşüncesinin yaşamayacağını bir kez daha açıkça ortaya koymuş, ulusal devlete geçiş arzusunu güçlendirmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde henüz çoğulculuk esasına dayanan siyasal kültür gelişmediği için gerek hükümet programlarının hazırlanmasında, gerek bunların parlamentoda ki tartışmalarında düşünsel ayrışmanın netleşmediği, ülke sorunlarına getirilen çözümlerin çok tutarlı olmadığı dikkati çekmektedir. İçerik açısından bakıldığında 1908-1918 yılları arasında hazırlanan programların 1918-1922 döneminde Osmanlı hükümetlerinin hazırladığı programlara göre daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Meclisteki yankıları bakımından ise yine 1908-1918 deki programlarının görüşülmesi daha tartışmalıdır. Özellikle İbrahim Hakkı Paşa, Said Paşa ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetlerinin programları adeta iktidar-muhalefet ayrışması boyutunda tartışılmıştır. Buna karşılık Said Halim Paşa ve Talat Paşa hükümetlerinin programları tek parti programları olarak ele alındığı için yeterince tartışılmamıştır.

Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa hükümetlerinin programları boyut ve içerik bakımından zayıflarken, adeta “barış antlaşmasını yapalım da, ondan sonra sorunları çözecek programlar üretiriz” mantığı ile hareket edildiği izlenimini vermektedir. Buna da Osmanlı ordularını yenilmesini fırsat bilen Müslüman olmayan mebusların tavır ve davranışları yol açmıştır. Hükümet programlarının tartışılmasında azınlıklar sorunu önemli bir yer tutmuştur¹⁵⁴.

Görülüyor ki hükümet programları ve bunların meclisteki tartışmaları, hükümetlerin, mebusların ülke sorunlarına bakış açılarını gösteren somut belgeler olmaları yanında; siyasal kültürün gelişmesine, demokratik geleneklerin oluşmasına ve

¹⁵³ Güneş, a.g.e., Hükümet Programları, s.361-362.

¹⁵⁴ Güneş, a.g.e., s.363.

yerleşmesine önemli katkılar sağlayan verilerdir. O nedenle ülke sorunlarına çözüm arayan her kesin bu belgeler üzerine eğilmelerinde yarar vardır¹⁵⁵.

Türkiye’de parlamento tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen II. Meşrutiyet Dönem’inde Erzurum Milletvekillerinin de üzerinde durdukları konular ve çalışma alanları, o zamanın şartları içerisinde, devletin içinde bulunduğu sıkıntılı süreç nedeni ile askeri ihtiyaç ve yönetim konuları, bütçe düzenlemeleri, milli iradeye sahip çıkma çabası, hukuki düzenleme yapma çalışmaları, kadın hakları ve eğitim konusunda hazırlanan kanun tasarıları, bayındırlık hizmetleri, halkın nakdi ve ayni ihtiyaçlarının karşılanabilmesi adına çıkarılan kanun tasarıları, yabancı okulların denetim altına alınmaya çalışılarak zararlı faaliyet girişimlerinin önlenmesi çabası, vergi alanında reform çalışmaları gibi konular etrafında yoğunlaşmıştır.

3.1. POLİTİK VE SİYASİ MESELELER

3.1.1. Kürt Meselesi

24 Temmuz 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet, cemaatten topluma, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş olarak açıklanan yeni bir siyasal kamusal alan anlayışının ve onun aktörü olarak “vatandaş”ın ortaya çıkışına vesile olmuştur. İkinci Meşrutiyetin getirdiği modern yönetim anlayışında eşitlik önemli bir kazanım olarak ortaya çıkar¹⁵⁶.

1908’de iktidara ortak olan İttihat ve Terakki, modern, merkezi bir ulus devlet yaratılmasını hedefleyerek, bunun en temel ilkesinin vatandaşlık kurumu olduğuna inanmış ve tüm üyelerin eşitlik ilkeleri dâhilinde, sadece devlete karşı sorumlu olmalarını sağlayacak bir yapı kurmayı planlamıştır. Bu amaç için, Osmanlı Millet Sistemi içerisinde asker vermeyen, vergi ödemeyen cemaatlerin yaşadığı bölgeleri merkeze bağlayan ve buralar için merkezi bir eğitim programı uygulanmasını isteyen İttihat ve Terakki, böylece imparatorluğun tüm unsurlarının birlik olmasının sağlanabileceğini düşünmüştür. Fakat bu birliği sağlayacak, ortak bir kültürel bağ mevcut değildir. İttihat ve Terakki’nin bu soruna çözümü son derece klasik bir yöntem

¹⁵⁵ Güneş, a.g.e., s.364.

¹⁵⁶ Polat, Ezgi Güzel, “Osmanlı’dan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”, Ankara Barosu Dergisi, sayı 3, Ankara, 2011, s.136.

olarak, vatandaşlık prensiplerini, egemen ulus olan Türklerin değerleri etrafında yaratılan bir kültürel kimlik ile birleştirmek şeklinde olmuştur¹⁵⁷.

İttihat ve Terakki, ulusal bir devlet yaratmak için ideolojik, siyasi, idari, ekonomik tüm alanları kapsayan son derece kapsamlı bir çalışma içine girerek her alana ilişkin ayrıntılı planlar hazırlamıştır. Öncelikli mesele olarak görülen Türk olmayan unsurların tasfiyesi süreci gerçekleştirilmiş; Anadolu hızla Türkleştirilmeye başlanmıştır¹⁵⁸.

1908-1919 yılları, yeni vatandaşlık anlayışının benimsetilmeye ve sevdirmeye çalışıldığı yıllardır. Bu kapsamda, yeni ulusal egemenliğin dışa vurumu olarak oy verme işlemi, bir vatandaşlık töreni olarak görülmüş; bu sayede birleşik bir kamusal-siyasal alanın varlığı hem fiili hem de sembolik olarak ortaya konmuştur. Siyasal katılımın dışında kalan kitleleri “yeni toplum-yeni insan” projesi çerçevesinde seferber etmek için ise kutlamalar, bayramlar icat edilmiş, vatandaşları bölen dini bayramların karşısına onları bir bütünün parçaları yapacak bir dizi yeni bayram ve kutlamalar getirilmiştir. Bunlara örnek olarak İkinci Meşrutiyet’in yıldönümlerinde kutlanan “İyd-i Milli-yi Osmanî” (Osmanlı Ulusal Bayramı), İkinci Meşrutiyet Meclisi’nin toplandığı günün yıldönümünde “Meclis-i Millinin Yevm-i Küşadı”, “Mektepliler Bayramı”, “Çocuklar Bayramı”, “İdman Bayramı” gibileri sayabiliriz¹⁵⁹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin öncülük ettiği 1908 Devrimi’nden sonra anayasanın yürürlüğe girmesi ve meşruti bir devletin kurulmasından sonra ülkede bir özgürlük havası esmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti’ni oluşturan halkların hemen tümü özgür vatandaşlar olarak kendi ulusal kimliklerini esas alan örgütler kurmuşlardır. Bu arada gelişmeleri izleyen Kürt aydınları da kendi aralarında örgütlenmeye girişmişlerdir. Bunların ilki 1908’de Bedirxanilerin ve Şeyh Abdülkadir’in öncülüğünde kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyetidir. Cemiyetin programında Kürtçe’nin resmi dil olarak tanınması, Kürdistan’da Kürtçe eğitim veren okulların açılması ve Kürtçe yayın talepleri yer almıştır. Ancak 1909 Temmuz ayına kadar varlığını sürdüren cemiyet Jön Türklerin müdahalesiyle kapatılmıştır. 1912 yılında bir Kürt öğrenci derneği olan HEVİ Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet Roji Kurdi ve Hatevi Kurdi dergilerini

¹⁵⁷ Polat, a.g.m., s.136.

¹⁵⁸ Polat, a.g.m., s.137.

¹⁵⁹ Polat, a.g.m., s.137-138.

yayımlamıştır. Ancak Cemiyet, 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine kendiliğinden varlığına son vermiştir. Savaştan sonra tekrar kurulmuş; ancak pek uzun süreli olmamıştır. 1908 devriminin getirdiği özgürlük ortamında yapılan seçimlerde çeşitli etnik grupları temsil eden bir parlamento oluşturulmuştur. Bu parlamentoda İttihatçılar 160 milletvekili ile Prens Sabahattin'in Ahrar Partisi ise 25 milletvekiliyle temsil edildiler. Parlamento'ya ayrıca 70 bağımsız milletvekili girmiştir. Etnik kökenleri itibariyle bu milletvekillerinin 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 10'u Slav ve 4'dü de Yahudilerden oluşmaktadır. Resmi belgelerde bu gruplar arasında Kürt milletvekillerinden söz edilmediği dikkat çekicidir. Anlaşılan Kürtler, İttihat Terakki ya da Ahrar Partisi içindeki Türkler arasında gösterilmişlerdir. Oysa o dönemde Bulgarların 'Devrimci Bulgar Partisi' ve Ermenilerin de 'Taşnak Partisi' adıyla oluşturulan siyasi partileri olduğu halde Kürtlerin bağımsız siyasi partileri yoktur. Çünkü Kürt feodalleri Osmanlı Padişahının otoritesine bağlıdır. Küçük burjuva aydınlarının kurdukları derneklerin, Kürt aşiret ve beyliklerini örgütleyerek siyasal bir güç haline getirmelerinin koşulları mevcut değildir. 31 Mart 1909 olayını takiben İttihat ve Terakki Cemiyetinin yaptığı Bab-ı Ali baskını ile mutlakıyetçi rejime son verilmiştir; İttihat ve Terakki'nin otoriter rejimi kurulmuştur. İttihat Terakki Hükümeti 1914'te Almanlarla ittifak yaparak I. Dünya Savaşı'na girmiş ve 1918'de savaştan yenilgiyle çıkmıştır. Savaş sonrasında galip gelen İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgal etmesi üzerine bir iktidar boşluğu oluşur. İşgalci devletlerin denetimi altında padişahın oluşturduğu hükümetin hiçbir fonksiyonu yoktur. İstanbul'daki halklar yeniden örgütlenmeye başlamışlardır. Bu arada Kürt aydınları da 30 Ocak 1918'de Kürt Teali Cemiyeti'ni kurarlar. Merkezi İstanbul'da olan cemiyet 3 yıllık yaşamı boyunca Kürt aydınlarının öncülüğünde Diyarbakır, Malatya, Bitlis, Van, Elazığ vb., illerde örgütlenerek etkinlik göstermiştir. Cemiyet kapanıncaya kadar İstanbul'da JİN Dergisi'ni yayımlanmıştır. İtilaf devletlerinin desteğiyle 5 cemiyetin doğuda bir devlet kurmak amacı ile yaptığı çalışmalar Kürt aşiret ve beylerinin ittifakını sağlamayı başaramadığı için sonuçsuz kalmıştır¹⁶⁰.

24 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, cemaatten topluma, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş olarak açıklanan yeni bir siyasal kamusal alan anlayışının ve onun aktörü olarak "vatandaş"ın ortaya çıkışına vesile olmuştur. II.

¹⁶⁰ Ekinci, Tanık Ziya, "Kürt Siyasal Hareketi'nin Sınıfsal Kökenleri", www.gelawej.net, 2006, s.4-5.

Meşrutiyetin getirdiği modern yönetim anlayışında eşitlik önemli bir kazanım olarak ortaya çıkar¹⁶¹.

1908’de II. Meşrutiyetle birlikte iktidara ortak olan İttihat ve Terakki, modern, merkezi bir ulus devlet yaratılmasını hedefleyerek, bunun en temel ilkesinin vatandaşlık kurumu olduğuna inanmış ve tüm üyelerin eşitlik ilkeleri dâhilinde, sadece devlete karşı sorumlu olmalarını sağlayacak bir yapı kurmayı planlamıştır. Bu amaç için, Osmanlı Millet Sistemi içerisinde asker vermeyen, vergi ödemeyen cemaatlerin yaşadığı bölgeleri merkeze bağlayan ve buralar için merkezi bir eğitim programı uygulanmasını isteyen İttihat ve Terakki, böylece imparatorluğun tüm unsurlarının birlik olmasının sağlanabileceğini düşünmüştür. Fakat bu birliği sağlayacak, ortak bir kültürel bağ mevcut değildir. İttihat ve Terakki’nin bu soruna çözümü son derece klasik bir yöntem olarak, vatandaşlık prensiplerini, egemen ulus olan Türklerin değerleri etrafında yaratılan bir kültürel kimlik ile birleştirmek şeklinde olmuştur¹⁶².

Ele aldığımız çalışma da devletin milli çıkarlarını ve bütünlüğünü korumak amaçlı ortaya çıkan sorunlarla ilgili üzerinde hassasiyetle durulduğu müzakereler olmuştur. Milletvekilleri, özellikle Kürtlerin bağımsızlık istekleri iddiaları üzerine gelen haber ve meydana çıkan sorunlar hakkında, detaylı araştırmaların yapılmasını öngörmüşlerdir. Konuşmalarında genel olarak Türk-Kürt ilişkilerinin tarihi geçmişine değinmişler ve o dönem içerisinde Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında bulunan Kürtlerin devlet ile aralarında bulunan olumlu ilişkilere vurgu yapmışlardır.

Erzurum Milletvekillerinden Celalettin Arif Bey, “Kürtlerin Camia-i İslâmiyye ve Osmâniyyeden ayrılmak fikrinde olmadıklarına ve bu babta Şerif Paşa ve emsali tarafından vaki teşebbüsâtı reddettiklerine dair Erzurum ve Diyarbekir’den mevrud telgrafnameler” konusunun ele alındığı birleşimde yaptığı konuşmasında, ülkenin yaşadığı bu Kürt sorununun, dış kuvvetler ve devlet içerisinde menfaatçi, ayrılıkçı düşüncelerle hareket eden kişiler tarafından meydana getirildiğini dile getirerek:

” Nice senelerden ve hatta diyeceğim ki asırlardan beri serhatlerimizde vatanın ikinci bekçiliğini, Rus Çarlığına karşı sinisini bir siperi ahenin ittihaz eyleyen ve birbirlerine karşı habli metin-i İslam ile merbut olan Türk ile Kürd’ü birtakım

¹⁶¹ Polat, a.g.m., s.136.

¹⁶² Polat, a.g.m., s.136.

menfaatperestan ve hatta müsaadenizle söyleyeceğim birtakım vatansızlar bu iki öz kardeşi birbirinden ayırmak istiyorlar."¹⁶³ sözlerine yer vermiş, Kürt ve Türklerin tarihi kardeşlik ve birliklerini vurgulayarak konu hakkında Şerif Paşa ve Lütfi Fikri Bey'in bu ayrılıkçı düşünceyle hareket ettikleri iddiasını kabul etmediğini dile getirmiştir. Bu bölgelerde yaşayan Kürtlerin de Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediklerine dair görüşlerini bildirdikleri telgraflar hakkında meclisi bilgilendirmiştir.

Kürt meselesinin görüşüldüğü "Ve rüfekası Ayan Azası Abdülkadir Efendi'nin Kürtler hakkında Jurnal Doryan Gazetesine verdiği beyanata dair takrir" birleşimde ise Celâlettin Arif Bey, Ermenilerin 6 vilayette kendilerinin çoğunlukta olduklarını iddia ederek burayı kendilerine verilmesini istemeleri üzerine, Kürtlerin bu isteğe karşı çıktığını belirterek, vilayetlerde ağırlıklı olarak Kürt nüfusunun yaşadığını ifade ettiklerini söylemiştir. Konuşmasında:

*"Şerif Paşa Kürt murahhası (delege) olarak hareket edebilir. Biz Kürtlerle meskûn altı Vilâyetin muhtariyetini istiyoruz.» Bu ifadesi vâki ise Abdülkadir Efendi Ayan âzası sıfatı ile Kanun-u Esasinin kırk altıncı maddesine tevfikân Zât-ı Hazret-i Padişâhiye ve Vatanına sadakat ve Kanun-u Esasî ahkâmına riayet edeceğine dair yemin ettiği halde bir kısım Memleketin iftirakına sâî olduğunu isbat sureti ile yemininde hânîs olmuş ve Kanun-u Esasinin kırk sekizinci maddesine tevfikân Ayan âzalığine istihkakını iskat etmiştir. Esasen bütün Türk Aşiretleri ile ahalisi Şerifin vekâlet-i fuzuliyyesini red ettiler ve camia-i Osmâniyyeden ayrılmak istemediklerini bildirdiler."*¹⁶⁴ açıklamalarına yer vermiştir. Bu konu üzerine iddiaların tespiti için

¹⁶³ Kürtlerin Camia-i İslâmiyye ve Osmâniyyeden ayrılmak fikrinde olmadıklarına ve bu bapta Şerif Paşa ve emsali tarafından vaki teşebbüsâtı reddettiklerine dair Erzurum ve Diyarbakir'den mevrud (gelen) telgrafnemeler münasebetiyle yaptığı konuşmanın tamamı için bkz. Celalettin Arif Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, 4. Dönem, cilt 1, Birleşim 14, Oturum 1, s. 210.

¹⁶⁴ Ve rüfekası Ayan Azası Abdülkadir Efendi'nin Kürtler hakkında Jurnal Doryan Gazetesine verdiği beyanata dair takrir; "Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Ayan âzasından Abdülkadir Efendi, Şerifin Bogos Nubarla olan fuzulî mukavelenamesi hakkındaki reyini soran Jurnal Doryan Gazetesi muhabirine zirdeki beyanatta bulunmuştur:

«Malûm olduğu üzere Ermeniler altı Vilâyetin kendilerine verilmesini istediler. Bunun üzerine biz Kürtler de bu Vilâyetlerde ekseriyeti bizim teşkil ettiğimizi söyleyerek Meclis-i Âliye müracaat eyledik ve tahkik için bir Heyet gönderilmesini talep ettik. Bogos Nubar buna muvafakat etti. Bundan mâdâ Kürtler aleyhinde propaganda yapmamaklığımı vaad etti. İşte matbuatın bahs ettiği Kürt-Ermeni itilâfı bundan ibarettir. Şerif Paşaya gelince; kendisi Kürt Cemiyetinin murahhasıdır ve Cemiyetin mahiyet-i milliyyesi vardır.

Binaenaleyh Şerif Paşa Kürt murahhası (delege) olarak hareket edebilir. Biz Kürtlerle meskûn altı Vilâyetin muhtariyetini istiyoruz.» Bu ifadesi vâki ise Abdülkadir Efendi Ayan âzası sıfatı ile Kanun-u Esasinin kırk altıncı maddesine tevfikân Zât-ı Hazret-i Padişâhiye ve Vatanına sadakat ve Kanun-u Esasî

heyet görevlendirilmesini istemiştir. Kürt- Ermeni sorunun bu olduğunu ifade ederek Ayan Azası Abdülkadir Efendi'nin görev ve sorumluluklarına uygun hareket etmediğini belirtmiş ve konu hakkında Kanun-i Esaside belirtilen muamelenin uygulanması teklifinde bulunmuştur.

Hüseyin Avni Bey ise “Kürtlerin Camia-i İslamiyye ve Osmanîyyeden ayrılmak fikrinde olmadıklarına ve bu babta Şerif Paşa ve emsali tarafından vaki teşebbüsâtı reddettiklerine dair Erzurum ve Diyarbekir'den mevrud telgraflar münasebetiyle” konusunda söz hakkı almış ve konuşmasında Türk - Ermeni savaşına dikkati çekerek:

“Bugün Kürtlerle Ermeniler «Ararat» dağlarında hali harptedirler. Hem altı aydan beri hali harptedirler. Her gün beynlerinde kıtal var. Onlar kardeş olamaz. Sonra Kürtler, Müslümanlık dolayısıyla Türklerle kardeş olduklarını söylüyor. Bunu fiilen «Antranik» de söylemiştir. Muvakkaten Ermeni hâkimiyeti altında kalan Erzurum ve havalisi, vilayâtı şarkiye ve elviyei selaseden geçerken Ermeniler isim sorarak ahaliyi kesmişlerdir, yani Kürt, Türk aramamışlardı. Müslüman olmak dolayısıyla hepsini doğramı şıardı ve Avrupa'ya karşı bilirsiniz ki Ermeniler daima Kürtlerden şikâyet ederlerdi.

... Bunu arzdan maksadım, olabilir ki Ermeni fecayiini bihakkın neşredemediğimiz yerlerdeki Kürtler de bilsinler ki Ermeniler Kürtlerle kardeş olmak değil, daima birbirlerinin kanını içerler. Ermenilerin bunlara yapmadıkları şenaat kalmadı, Ermeniler, Kürtlerin ırzını payimal etmişlerdir. Ermeniler Kürtlerin kanına girmiştir. Binaenaleyh, bunların şu halde kardeş olmak ihtimali kalmamıştır.”¹⁶⁵ sözleri

---

ahkâmına riayet edeceğine dair yemin ettiği halde bir kısım Memleketin iftirakına sâî olduğunu isbat sureti ile yemininde hânis olmuş ve Kanun-u Esasinin kırk sekizinci maddesine tevfikân Ayan âzaltığına istihkakını iskat etmiştir. Esasen bütün Türk Aşiretleri ile ahali Şerifin vekâlet-i fuzuliyyesini red ettiler ve camia-i Osmâniyyeden ayrılmak istemediklerini bildirdiler.

Binaenaleyh Mumaileyh Abdülkadir Efendi hakkında Kanun-u Esasî ahkâmına tevfikân icrayı muamele edilmesini talep ederiz.” Birleşimin tamamı için bkz. Celalettin Arif Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 17, Oturum 1, s. 301.

¹⁶⁵“Artık bunun mahiyeti hakkında söz söylemeye lüzüm yoktur ve şurasını da arz edeyim ki bugün Kürtlerle Ermeniler «Ararat» dağlarında hali harptedirler. Hem altı aydan beri hali harptedirler. Her gün beynlerinde kıtal var. Onlar kardeş olamaz. Sonra Kürtler, Müslümanlık dolayısıyla Türklerle kardeş olduklarını söylüyor. Bunu fiilen «Antranik» de söylemiştir. Muvakkaten Ermeni hâkimiyeti altında kalan Erzurum ve havalisi, vilayâtı şarkiye ve elviyei selaseden geçerken Ermeniler isim sorarak ahaliyi kesmişlerdir, yani Kürt, Türk aramamışlardı. Müslüman olmak dolayısıyla hepsini doğramı şıardı ve Avrupa'ya karşı bilirsiniz ki Ermeniler daima Kürtlerden şikâyet ederlerdi.

Halbuki Kürtlerin nan ve nimetiyle perverde oldukları halde onlardan şikâyet eder, arazilerini almak için bir arazi kavgası filan yapar ve nihayet vilayâtı şarkiyenin hâkimiyetini nez edecek birçok vakayi ihdas

ile Kürtlerin mensup oldukları dinin İslam olması sebebi ile kendilerini Türklerle kardeş olarak kabul ettiklerini ifade eden düşüncelerini dile getirmiştir.

Aynı telgraf hakkında konuşma izni alan Ziya Bey ise Trakya bölgesinden gelen telgraflara karşı gösterilen muamelenin aynısının gösterilmesini teklif ederek: *“Muhterem refiklerim, şimdi okunan telgrafnameler, Kürtlerin hissiyatını tamamiyle teşrih ettiği için bir kelime daha zam etmeyeceğim. Yalnız Heyeti Aliyenizden şunu rica edeceğim ki, Trakya'nın telgraf nameleri hakkında ne karar verildi ise aynı kararların bu telgraf namelere de teşmilini teklif ediyorum; bu telgrafnameler hakkında aynı muamele icra edilsin, bu teklifimin kabulünü rica ederim. («Hay, hay» sadaları) “¹⁶⁶ sözlerini dile getirmiştir.*

3.1.2. Askeri Kanun Layihaları

Ülkenin içerisinde bulunduğu savaş hali sebebi ile askeri konularda da birçok kanun tasarısı Meclis-i Mebusan tarafından müzakere edilmiştir. Askere alınma yaşı, askerlikten men edilme şartları, savaş vergileri ya da askeri görev yerlerinin belirlenme koşulları gibi birçok konuda karar alınan ve kanunname hazırlanan Meclis-i Mebusan'da, Erzurum Milletvekillerinden Ahmet Ziya Bey Ahz-ı Asker (askere alma) Kanununun İkinci maddesinde askere alınma yaşı hakkında tartışmaların yapıldığı esnada söz alarak konu hakkında yapılan açıklamaların daha net olması gerektiğine vurgu yapmış ve konuşmasında:

---

ederek hükümeti müşkilat karşısında buldururlardı. Binaenaleyh böyle irken düşman olan ve yekdiğerine karşı irsen nefrecperverde edenler birbirleriyle kardeş olmazlar ve olamayacaklardır. Bunu arzdan maksadım, olabilir ki Ermeni fecayiini bihakkın neşre demediğimiz yerlerdeki Kürtler de bilsinler ki Ermeniler Kürtlerle kardeş olmak değil, daima birbirlerinin kanını içerler. Ermenilerin bunlara yapmadıkları şenaat kalmadı, Ermeniler, Kürtlerin ırzını payimal etmişlerdir. Ermeniler Kürtlerin kanına girmiştir. Binaenaleyh, bunların şu halde kardeş olmak ihtimali kalmamıştır.” Sözlerini dile getirmiş ancak kendisinden sonraki mebusların konuşmasını eleştirmeleri üzerine tekrar konuşmaya dahil olarak: “Kelâmımın evveli vardı ki bu cihet nazar-ı dikkate alınmıyor. Ben söze başladığım zaman hal-i harbte olduklarını söylemişim. Yalnız bu kin, bu garaz Ermenilerin mukaddema vükubulan tecavüzlerinin intikamıdır, demiş, sonra Kürtlerle Ermenilerin el'an hal-i harbte olduklarını arz etmişim, yoksa bizde onlara karşı husumet görmüyorum.

Onlar hakka riayet ederlerse biz zulüm yapmayız, esasen zulüm yaptığımız yoktur. Müslümanlar hiç bir zaman zulüm yapmazlar, tarihte yoktur. Fakat intikamlarını da kimseye bırakmazlar. Bunu da kemal-i fâhr ile söylüyorlar. El'an Ermenilerin irtikâb etmekte oldukları cinayetlerin intikamını almak için onlarla harb ediyorlar.” Belgenin tamamı için bkz. Hüseyin Avni Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, Cilt 1, Birleşim 14, Oturum 1, Sayfa 210-212.

¹⁶⁶ Kürtlerin Camia-i İslâmiyye ve Osmanîyyeden ayrılmak fikrinde olmadıklarına ve bu bapta Şerif Paşa ve emsali tarafından vaki teşebbüsâtı reddettiklerine dair Erzurum ve Diyarbekir'den mevrud telgraflar münasebetiyle belgenin tamamı için bkz. Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 14, Oturum 1, s.211.

“Kanunlar, zevelden (suçtan) arî (bağımsız) olması lazımdır. Evvela şuradaki sicilli nüfusta mukayyed (kayıtlı) olduğu ibaresinde tarihî tevellüdüne (doğum) göre bunda bir şey var; Mukayyet olan kendisi değil zaten, Tarihî tevellüdüdür. 20 yaşına duhulünü takip eden sene Martının birinden itibaren sinni mükellefiyete(mükellefiyet çağı) girer. Şimdi, 20 yaşını ikmal (tamamladıktan sonra) ettiği tarihten sonra, misal olarak deniliyor ki, 1305 senesi içinde tevellüt eden, 1326 senesi Martında sinni mükellefiyete (Mükellefiyet yaşı)duhul eder. 1305 senesi Ağustosunda tevellüt etmiş olan bir adam, 1325 senesi Ağustosunda 20 yaşına girmiş olmaz. 20 yaşını ikmal etmiş olur. Şuhalde 1305 senesi içinde tevellüt eden, 1325 senesi Martının birinci günü mükellefiyete girmiş olacak ve illa ikmal etmiş olur. Şu suretle ibare tashih (iyiletme) olunmalıdır.”¹⁶⁷ sözlerini dile getirmiştir.

Celalettin Arif Bey ise “Harp Kabinesinin Divanı Aliye şevki hakkındaki evrakın bir şubeye havalesine dair tahrir münasebetiyle” söz hakkı alarak kendisinden önce konuşan Misyon Efendinin, görüşülen konunun öncelikle ruznameye dahil edilmesi gerektiği düşüncesini savunarak konuşmasında:

“Efendim, Misyon Efendinin söyledikleri doğrudur. Fakat zannederim, Meclis daimî surette ruznâmesinin hâkimidir. Bugün bir karar verir ve bugünkü ruznâmeye o tahriri ithal eder. Ondan sonra tahririn bugün müzakere edilip edilmemesi veyahut yeni Şubeye gönderilmesi hususu hakkında da Meclis kararını veririz.”¹⁶⁸ teklifinde bulunmuştur.

¹⁶⁷ Ahz-ı Asker (askere alma) Kanunu münasebetiyle. “Kanunlar, zevelden (suçtan) arî (bağımsız) olması lazımdır. Evvela şuradaki sicilli nüfusta mukayyed (kayıtlı) olduğu ibaresinde tarihî tevellüdüne (doğum) göre bunda bir şey var; Mukayyet olan kendisi değil zaten, Tarihî tevellüdüdür. 20 yaşına duhulünü takip eden sene Martının birinden itibaren sinni mükellefiyete(mükellefiyet çağı) girer. Şimdi, 20 yaşını ikmal (tamamladıktan sonra) ettiği tarihten sonra, misal olarak deniliyor ki, 1305 senesi içinde tevellüt eden, 1326 senesi Martında sinni mükellefiyete (Mükellefiyet yaşı)duhul eder. 1305 senesi Ağustosunda tevellüt etmiş olan bir adam, 1325 senesi Ağustosunda 20 yaşına girmiş olmaz. 20 yaşını ikmal etmiş olur. Şuhalde 1305 senesi içinde tevellüt eden, 1325 senesi Martının birinci günü mükellefiyete girmiş olacak ve illa ikmal etmiş olur. Şu suretle ibare tashih (iyiletme) olunmalıdır. 1305 senesi içinde tevellüt eden, 1325 senesi içinde sinni mükellefiyete dahil olmuştur.” Ahmet Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, cilt 4, Birleşim 73, Oturum 2, s. 147.

¹⁶⁸ Harp Kabinesinin Divanı Aliye şevki hakkındaki evrakın bir şubeye havalesine dair tahrir münasebetiyle. “Efendim, Misyon Efendinin söyledikleri doğrudur. Fakat zannederim, Meclis daimî surette ruznâmesinin hâkimidir. Bugün bir karar verir ve bugünkü ruznâmeye o tahriri ithal eder. Ondan sonra tahririn bugün müzakere edilip edilmemesi veyahut yeni Şubeye gönderilmesi hususu hakkında da Meclis kararını veririz.” Celalettin Arif Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 9, Oturum 1, s. 96.

Hacı Lütfullah Vehbi Efendi “Mensubin-i askeriyyenin siyasiyyat ile men’i iştigali hakkında Askerî Ceza kanunnamesine zeyl kanun Lâyihası münasebetiyle” söz hakkı almış, kullanılan kelimelerin anlam ve görevlerine dikkat çekerek konu hakkında:

“Efendim, kavânîn-i mevzûanın mutunu mehmâemken (mümkün olduğu kadar) münakkah olmak, yani haşiv ve zâidden ve tekrardan masun olmak lâzım idi. Varest-e-ityânı burhandır. Hâlbuki Askerî ve Adliye Encümenlerince tâdîlen kabul olunan mevâdd-ı kanuniyyenin birinci maddesinde (siyasî içtimâât ve tecemmuât) tâbir olunmuş; içtimâât ve tecemmuât kelimelerinin biri kâfidir. Zira bunların mânâları birdir. Yani vâzı, lûgat-i Arabiyeyle bunları bir mânaya vazeylemiştir. Kütübü lügatta da böylece beyan olunmuştur. Bunların her biri başka başka manalarda müstameldir demek, vâzın daire-i beyanı tecavüz etmektirki buda büyük bir cesarettir. Şu hâlde Hükümetin (içtima ve nümaişler) tâbirinin daha savap olduğu fikrindeyim. Yine madde-i mezkûrede Hükümetin (tekerrürü halinde) tabiri encümenlerin (mükerrirlerden) tabirinden daha açık ve daha ahsendir. Bilmem ki Hükümetin tabirinde ne hücnet var imişki encümenler böyle yapmış. Hâlbuki encümenlerin tabiri müsamahahdır. İki tabir seyyân olsa bile, Hükümetin tabirine tebdil etmek muvafık değil idi. Zira lâyin-i tarîk etmek, İlmî Münazara kanunu hududundan çıkmaktır.”¹⁶⁹ sözlerini dile getirmiş ve kullanılan kelimelerin anlam ve amaç açısından layihaya uygun olması gerektiğini vurgulayarak, amacına en iyi şekilde hizmet eden bir layihanın meydana getirilmesi gerektiğini savunmuştur.

¹⁶⁹ Mensubin-i askeriyyenin siyasiyyat ile men’i iştigali hakkında Askerî Ceza kanunnamesine zeyl kanun Lâyihası münasebetiyle. “Efendim, kavânîn-i mevzûanın mutunu mehmâemken (mümkün olduğu kadar) münakkah olmak, yani haşiv ve zâidden ve tekrardan masun olmak lâzım idi. Varest-e-ityânı burhandır. Hâlbuki Askerî ve Adliye Encümenlerince tâdîlen kabul olunan mevâdd-ı kanuniyyenin birinci maddesinde (siyasî içtimâât ve tecemmuât) tâbir olunmuş; içtimâât ve tecemmuât kelimelerinin biri kâfidir. Zira bunların mânâları birdir. Yani vâzı, lûgat-i Arabiyeyle bunları bir mânaya vazeylemiştir. Kütübü lügatta da böylece beyan olunmuştur. Bunların her biri başka başka manalarda müstameldir demek, vâzın daire-i beyanı tecavüz etmektirki buda büyük bir cesarettir. Şu hâlde Hükümetin (içtima ve nümaişler) tâbirinin daha savap olduğu fikrindeyim. Yine madde-i mezkûrede Hükümetin (tekerrürü halinde) tabiri encümenlerin (mükerrirlerden) tabirinden daha açık ve daha ahsendir. Bilmem ki Hükümetin tabirinde ne hücnet var imişki encümenler böyle yapmış. Hâlbuki encümenlerin tabiri müsamahahdır. İki tabir seyyân olsa bile, Hükümetin tabirine tebdil etmek muvafık değil idi. Zira lâyin-i tarîk etmek, İlmî Münazara kanunu hududundan çıkmaktır. Hülâsa-i kelâm, kanunların gerek mebnî ve gerek mânîsinin mertebe-i mümkinde fasılı olunmasını teklif ederim. Evet, gerek lâfz ve gerek mâna ve gerek gaye itibariyle mükemmel bir kanun yapmak tavik-ı beşer haricindedir. Bu babda, itirazı nâ kabil ve her cihetten mükemmel ve her bir derdimize derman olan usûl, Kütübü Mukaddese-i Semâviyyeden mehuz ve müstanbit olan kavaid-i şekliyyedir. Binaenaleyh yapacağımız kavânîni elden geldiği kadar kavâid-i şer’iyyeye tatbik etmeye çalışmamızı rüfekayı kiramın cümlesinden temenni ve rica eylerim.” Hacı Lütfullah Vehbi Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 23, Oturum 1, s. 563.

Harp Vergisi Kanunu Lâyihası 2. maddesi hakkında ise, savaş hali olması sebebi ile millette maddi ve manevi fedakârlıkta bulunulması gerektiğini vurgularak, konuşmasında:

“Efendiler, muharebe, yani cihad, şairi islamiyededir. Haydi, müddetten beri düşman karşısında olan ihvanımıza her türlü muavenet etmek, yani malen ve bedenen muavenet etmek hepimize lazımdır. «Men ceheze gaziye fe'kad gaza» ve El-cihadü bakın ilâ yevmilkıyameti» Hadisi Şerifleri malumlarıdır. Muharebe bir farzı kifayedir. İşte İtalya'nın karşısında olan ihvanımız bu vazifeyi ifa ediyor. Biz de onlara her türlü muavenet etmek lazımdır. Muavenette kusur etmek layık değildir.”¹⁷⁰ sözlerini dile getirmiştir.

Mehmet Şaban Efendi ise “Yemen Dördüncü Kolordu ve Hicaz Fırkası Necit ve Fizan kıtaatı askeriyesine tayin olunacak sunufu muhtelif ümera ve zâbitânı hakkındaki Kanunun tadiline dair kanun Lâyihası” hakkında söz hakkı alarak askerlere Yemen’de üç yıl görev yapmasının ardından rütbe verilmesi kararına karşı çıkmış ve konu hakkında:

“...Ordusunun intizamını temin için Hükümet-i İcrâiyyenin teklif ettiği o kanunlar, onlar hakkında eğer tahakkuk ederse, rütbelerin istirdat edilmesini tensip ediyor. Bendeniz, Hükümet-i İcrâiyyenin fikrine taraftarım. Encümen-i Askerî, oradaki vazifesini üç sene memdûhan ifa eylediği vakit, bu rütbeyi kendisine vereceğiz diyor. İşte bendeniz buna müterizim. Çünkü Türk Zabiti, Osmanlı Zabiti oralara hizmet ve vazifeden başka bir emel ve fikirle gitmez. Evet, Zabitler o üniformayı, kendilerinin namusu üzerine takıp giderler...”¹⁷¹ sözlerini dile getirmiştir.

¹⁷⁰ Harp Vergisi Kanunu Lâyihası münasebetiyle. “Efendiler, muharebe, yani cihad, şairi islamiyededir. Haydi, müddetten beri düşman karşısında olan ihvanımıza her türlü muavenet etmek, yani malen ve bedenen muavenet etmek hepimize lazımdır. «Men ceheze gaziye fe'kad gaza» ve El-cihadü bakın ilâ yevmilkıyameti» Hadisi Şerifleri malumlarıdır. Muharebe bir farzı kifayedir.

İşte İtalya'nın karşısında olan ihvanımız bu vazifeyi ifa ediyor. Biz de onlara her türlü muavenet etmek lazımdır. Muavenette kusur etmek layık değildir. Bunun için dördüncü maddede «Ahzı Asker Kanununun 118 inci maddesi mucibince efradı nizamiyeden bedeli nakdî vereceklerin bedel nakdîleri elli liradan altmış liraya ve kanunu mahsusunun ikinci maddesi ilaahirihi.» Hulasai kelim, bu dördüncü maddeyi, hükümetin teklifi ve Encümenin kabul eylediği veç ile biz de aynen kabul ediyoruz.” Hacı Lütfullah Vehbi Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 2, Birleşim 30, Oturum 1, s. 218.

¹⁷¹ Yemen Dördüncü Kolordu ve Hicaz Fırkası Necit ve Fizan kıtaatı askeriyesine tayin olunacak sunufu muhtelif ümera ve zâbitânı hakkındaki Kanunun tadiline dair kanun Lâyihası münasebetiyle. “Bendeniz, rüfeka-yı muhteremeye arz ediyorum ki, kanuna, ne şiddetle müterizim ve ne de tamamiyle Encümen-i Askerînin yaptığı tâdil lehindedim. Evvelâ hulasaten bu meselenin Harbiye Nezaret-i Celîlesince neden

Tecemmuât Kanunu Lâyihası münasebetiyle yaptığı konuşmasında ise silahların kullanımını hakkında yapılmak istenen kısıtlama ve bazı şartlara bağlanması hakkında kullanılan tabirlere dikkati çekmiş ve konu hakkında:

“Efendim, bu kanunu, tabii, bu vatanın dört köşesi için yapıyoruz, değil mi efendiler? Bendeniz, müsellaah ile gayri müsellaahı maatteessüf anlayamıyorum. Çünkü bizim taraflarda, Erzurum cihetinde silah şereftir.

Mesela, kamayı şurasına sokar, şöyle oturur; 5, 10'u da, 100'ü de gelse buna gayri müsellaah diyeceksiniz. Her halde şu müsellaah tabirinin bir manası olmalıdır. Rica ederim, bunu buraya yazınız. Müsellaah kime dersiniz, gayri müsellaah kime dersiniz?”¹⁷² sözlerini dile getirmiş ve konuya netlik kazandırılması gerektiğini açıklamıştır.

---

dolayı böyle tâcilen ortaya konduğunu arz ettikten sonra neticede Encümen-i Askerîye karşı olan itirazımı da arz edeceğim.

Hatırlayabildiğim hemen 40 seneyi mütecevizdir, Yemen'e gidecek zâbitan-ı askeriyeye için, Mekteb-i Harbiyyeden Mülâzım-ı Sani çıkar çıkmaz kur'a çekerlerdi, bâzısı gönüllü de olurdu, fakat ekseriyette kur'a ile Yemen'e sevk edilirdi. O vakit zâbitân me'yûs (ümitsiz) idi. Gerçi vazifeye gidiyor, me'yûs olmamaları lâzım gelir; fakat me'yûs idi; sebebini arz edeyim. Yemen'e gitti mi, unutulurdu, Yemen'de onları bir daha arayan olmazdı. Yemen'den İstanbul'a avdet veyahut diğer bir noktadaki memlekete dönmek için mutlaka fevkalâde bir iltimasa ihtiyaç vardı. Yahut Mâbeyn'de bir müntesibi olmalı idi ki, yakasını kurtarabilsin.

Bundan dolayı oralara me'yûs giderlerdi, ilân-ı Hürriyyet oldu, Harbiye Nezareti bihakkın Allah için düşündü, buradaki zâbitanın mağduriyyetini anladı ve bunu derhal bir nizam tahtına aldı. Burada hizmet-i askeriyeyi iki seneye indirdi ve onlara birçok imtiyazat verdi. Tâki onlar taltif olunsun ve vazifelerinde mukdim bulunsunlar. Sonra bunu üç seneye iblâğ etti; fakat hiçbir vakitte Türk Ordusu, Osmanlı Ordusu hakkında böyle İhmâl, tekâsül, vazifesinde âdem-i takayyüt gibi bir şey kimsenin hatırından geçmez. Bu, bizim Ordu'da, hamden sümme şükren on binde bir böyle ahvale tesadüf olunmaz. Ve bunu, zannedirim ki cümle arkadaşlarımız kalben tasdik ederler. Beşeriyet muktezası bir fikir üzerine böyle temaruz ve tekâsül edenler olursa, mevkiin fevkalâde olan ehemmiyeti, oradaki harekât-ı askeriyenin, Encümen-i Askerînin dediği gibi müfrez olması cihetle. Ordusunun intizamını temin için Hükümet-i İcrâiyyenin teklif ettiği o kanunlar, onlar hakkında eğer tahakkuk ederse, rütbelerin istirdat edilmesini tensip ediyor. Bendeniz, Hükümet-i İcrâiyyenin fikrine taraftarım. Encümen-i Askerî, oradaki vazifesini üç sene memdûhan ifa eylediği vakit, bu rütbeyi kendisine vereceğiz diyor. İşte bendeniz buna müterizim. Çünkü Türk Zabiti, Osmanlı Zabiti oralara hizmet ve vazifeden başka bir emel ve fikirle gitmez. Evet, Zabitler o üniformayı, kendilerinin namusu üzerine takıp giderler.

Şayet onların arasında böyle bir temaruz eseri gösteren olursa onların rütbeleri ya bir heyet huzurunda alınır veyahut Yemen Kumandanlığına bu babda fevkalâde bir selâhiyet bahşedilir. Encümenle ayrıldığım nokta budur. Yoksa o Harbiye Nezaret-i celîlesinin, Hükümet-i İcrâiyyenin bize vâki olan teklifin doğrudan doğruya kabul edilmesini temenni ederim. Bir zabit... Yemenden gittiği zaman üniforma tamamıyla kendilerinin olmalıdır. Üç sene sonra gelecek memdûhan gelsin, gelmesin, zaten bu tabiidir. Bu, nazar-ı dikkate alınmamalıdır. Çünkü zâbitanın şeref ve haysiyeti nokta-i nazarından böyle bir kaydın bulunmasına taraftar olamam. Oraya giden her zabit, bizce mukaddesdir. Oraya gittikten sonra üç sene beklemesini ve ancak döndükten sonra rütbesi kendisine verilmesini mâkul görmüyorum.” Mehmet Şaban Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 10, Oturum 1, s. 190.

¹⁷² Tecemmuât Kanunu Lâyihası münasebetiyle “Efendim, bu kanunu, tabii, bu vatanın dört köşesi için yapıyoruz, değil mi efendiler? Bendeniz, müsellaah ile gayri müsellaahı maatteessüf anlayamıyorum. Çünkü bizim taraflarda, Erzurum cihetinde silah şereftir.

Raif Efendi ise, “Jandarma nefer, Onbaşı, çavuş ve başçavuşlarının muhassasatları (ödenekleri) ile sureti tekaütleri (emeklilikleri) hakkındaki kanun Lâyihasının irsal kılındığına dair Sadaret tezkiresi münasebetiyle” söz hakkı alarak özellikle jandarmalık görevi için insanların bu göreve talip olmadıklarını, bu yüzden ele alınan tezkirenin bu sorun hakkında çözüm oluşturabileceğini dile getirerek konuşmasında:

“...Çünkü birçok jandarmalık münhaldir (memuru yoktur), talip bulunmuyor. Herbir mesleğin istikbali için bir şey gösterilmez ise, talip az bulunur. Bu kanun, o mesleğe rağbet ve mabetlerinin tevsii için bir teşebbüstür ve asayiş memleket noktasından da bu gibi mevadda müstacelen karar vermek taraftarıyım...”¹⁷³ ifadelerine yer vermiştir.

“Mensubini askeriyenin siyasiyat ile meni işigali hakkında Askerî Ceza Kanunnamesine zeyl kanun Lâyihası münasebetiyle” ile yaptığı konuşmasında ise devletçe kabul edilen cemiyet ve cemiyat vasfını almayan cemiyetleşmeye çalışan kurumlara uygulanması gereken cezaların ayrı olmasının gereksiz olduğunu savunarak konu hakkında:

“Bendenize kalırsa zaten hükümete tasdik ettirilmemiş cemiyetler herhangi raddesinde bulunursa bulunsun ona cemiyeti hafiyeye diyeceğiz. Her cemiyet, cemiyet hakkını alınca, hükümete tasdik ettirmeye mecburdur ve böyle olduğu takdirde gayri musaddak cemiyete intisap (mensup olanlara) edenlere ayrı bir ceza, cemiyeti hafiyeyi

---

Mesela, kamayı şurasına sokar, şöyle oturur; 5, 10'u da, 100'ü de gelse buna gayri müsellaah diyeceksiniz. Her halde şu müsellaah tabirinin bir manası olmalıdır. Rica ederim, bunu buraya yazınız. Müsellaah kime dersiniz, gayri müsellaah kime dersiniz?

Çünkü bir rüvelver var, Harbiye Nezareti celilesi zaten 15 santimi geçti mi, onları men ediyor ve bunu tamim etti. Şimdi, onlar mı silahtır, yoksa küçücük rüvelverler var, onlar da silah mıdır? Siz, yarın mahkemeye götürdünüz mü, adam, «o silah değil, onu hükümet men etmedi, biz daima onu gezdiriyoruz» diyecek.” Mehmet Şaban Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 16, Oturum 1, s. 393.

¹⁷³ Jandarma nefer, Onbaşı, çavuş ve başçavuşlarının muhassasatları (ödenekleri) ile sureti tekaütleri (emeklilikleri) hakkındaki kanun Lâyihasının irsal kılındığına dair Sadaret tezkiresi münasebetiyle. “Bendeniz, müstaceliyet (acil olma hali) lehinde söyleyeceğim. Çünkü taşrada bulunuyordum, bu jandarma meselesi için müracaat vuku buldu; hatta hükümet, o vakit bize bu meseleyi Meclis-i Mebusana müstaceliyet kararıyla koyacağını işaret etti.

Çünkü birçok jandarmalık münhaldir (memuru yoktur), talip bulunmuyor. Herbir mesleğin istikbali için bir şey gösterilmez ise, talip az bulunur. Bu kanun, o mesleğe rağbet ve mabetlerinin tevsii için bir teşebbüstür ve asayiş memleket noktasından da bu gibi mevadda müstacelen karar vermek taraftarıyım. («Reye» sedaları)” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 6, Oturum 1, s. 55.

teşkil edenlere ayrı bir ceza vermek birbirini tutmuyor. Fark, pek fahiştir."¹⁷⁴ sözlerini dile getirmiştir.

“Onbeş seneyi ikmal etmeden istifa eden eimmei (âlimler) askeriyenin rütbelerinin refine dair Kanunu muvakkat münasebetiyle” söz hakkı alarak, söz konusu kişiler hakkında görev yaptıkları yıllar göz önünde bulundurulursa, yüzbaşı rütbesine denk geldiklerini belirtmiş ve bu kişilere yüzbaşılara nasıl muamele ediliyorsa bu kişilere de aynı şekilde muamele edilmesi gerektiğini savunmuş ve konuşmasında:

*“Bendenize kalırsa tabur imamlıkları meratib-i askeriyeden bir derece itibar edilsin. Gerek maaş hususunda ve gerek teşrifat hususunda tayinat ve sairede bunlar meratib-i askeriyeden addedilmelidir. Şimdi bunlar hangi mertebe-i askeriyeden addediliyorsa o derecedeki zabıt efendilere ne muamele yapılıyorsa bunlara da öyle yapılsın. Şimdi bendeniz zannederim ki bunlar yüzbaşı rütbesinde itibar ediliyorlar. Bunlar tabiî tahsil görmüşler ve sıfat-ı askeriyeyi de iktisap etmişlerdir. Bunların gerek istifalarında ve gerek istifalarından sonra onlar hakkındaki usul ne ise bunlara aynen tatbik edilsin. Ne için istisna ediliyor?...”*¹⁷⁵ ifadelerine yer vermiştir.

“Kısmen veya kâmilen (tamamen) seferberlik halinde vazı yed edilecek gayrimenkuller hakkında Kanunu muvakkat münasebetiyle savaş nedeni ile malları zarar gören kişilerin zararlarının telafisi” için yapılan görüşmede Raif Efendi hazırlanan

¹⁷⁴ Mensubini askeriyenin siyasiyat ile menî işigali hakkında Askerî Ceza Kanunnamesine zeyl kanun Lâyihası münasebetiyle. “Bir sarahat olsun. Cemiyyat diyor. Hükümetçe musaddak(tasdik olunmuş) cemiyyatla gayri musaddak cemiyyat bir midir? Encümenden bir şey soracağım. Hükümetçe henüz tasdik edilmemiş olan cemiyet hali hafada addolunur. Gayri musaddak addolunabilir.

Bendenize kalırsa zaten hükümete tasdik ettirilmemiş cemiyetler herhangi raddesinde bulunursa bulunsun ona cemiyeti hafiyeye diyeceğiz. Her cemiyet, cemiyet hakkını alınca, hükümete tasdik ettirmeye mecburdur ve böyle olduğu takdirde gayri musaddak cemiyete intisap (mensup olanlara) edenlere ayrı bir ceza, cemiyeti hafiyeyi teşkil edenlere ayrı bir ceza vermek birbirini tutmuyor. Fark, pek fahiştir. Aşağıdaki şeyleri çıkarmak elzemdir.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 23, Oturum 1, s. 569.

¹⁷⁵ On beş seneyi ikmal etmeden istifa eden eimmei (âlimler) askeriyenin rütbelerinin refine dair Kanunu muvakkat münasebetiyle “Bendenize kalırsa tabur imamlıkları meratib-i askeriyeden bir derece itibar edilsin. Gerek maaş hususunda ve gerek teşrifat hususunda tayinat ve sairede bunlar meratib-i askeriyeden addedilmelidir. Şimdi bunlar hangi mertebe-i askeriyeden addediliyorsa o derecedeki zabıt efendilere ne muamele yapılıyorsa bunlara da öyle yapılsın. Şimdi bendeniz zannederim ki bunlar yüzbaşı rütbesinde itibar ediliyorlar. Bunlar tabiî tahsil görmüşler ve sıfat-ı askeriyeyi de iktisap etmişlerdir. Bunların gerek istifalarında ve gerek istifalarından sonra onlar hakkındaki usul ne ise bunlara aynen tatbik edilsin. Ne için istisna ediliyor? Bendeniz diyorum ki; bunlar bir yüzbaşı derecesinde itibar edilmiştir. Binaenaleyh, bir yüzbaşı hakkında ne muamele icra edilirse ve bir yüzbaşı askerden istifa ettiği vakit ne yapmak lazım gelirse bunlar hakkında da öyle muamele yapılsın. Bendenizin teklifim budur.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 5, Oturum 1, s. 89-90.

kanun metninin daha açık ifadelerle hazırlanması gerektiğine vurgu yapmış ve konu hakkında:

“Mal sahibinin malumatı veya vukufu tarihinden itibaren olursa, daha iyi olur. Olabilir ki, orada bulunmayanların hakkı zayi olur. Asker ne kadar oturacak bilinemez. Kendisi başka bir yerde bulunur. Heyeti ihtiyariyeye bıraktı, gitti. İki, üç ay sonra tekrar geldi, gördü ki, birçok tahribat var. Dava edemezse hakkı zayi olur. «Mal sahibinin vukufu tarihinden itibaren» denilse, daha iyi olur.”¹⁷⁶ sözlerini dile getirmiştir.

Ziya Bey ise “Harp Kabinesinin Divanı Aliye şevki hakkındaki evrakın bir şubeye havalesine dair tahrir münasebetiyle söz hakkı alarak:

“Teklif, teklif-i kanunî olursa Mişon Efendinin söyledikleri ve mütâlâaları vâridtir. Fakat Mebusan tarafından verilen böyle tahrirler hemen okunur ve hemen kararı verilebilir. Vehbi Efendinin dedikleri gibi bu mesele bir şube tarafından tetkik edileceği için artık başka suretle düşünmeye mahal yoktur.”¹⁷⁷ ifadelerini dile getirmiştir.

3.1.3. Siyasi Kanun Layihaları

Ele aldığımız II. Meşrutiyet Dönemi, yeni yönetim tarzının lehinde ve aleyhinde meydana gelen düşünce ve faaliyetlerin oldukça fazla yaşandığı bir dönemdir. Meşruti

¹⁷⁶ Kısmen veya kâmilen (tamamen) seferberlik halinde vazı yed edilecek gayrimenkuller hakkında Kanunu muvakkat münasebetiyle. “Mal sahibinin malumatı veya vukufu tarihinden itibaren olursa, daha iyi olur. Olabilir ki, orada bulunmayanların hakkı zayi olur. Asker ne kadar oturacak bilinemez. Kendisi başka bir yerde bulunur. Heyeti ihtiyariyeye bıraktı, gitti. İki, üç ay sonra tekrar geldi, gördü ki, birçok tahribat var. Dava edemezse hakkı zayi olur. «Mal sahibinin vukufu tarihinden itibaren» denilse, daha iyi olur.” Teklifinde bulunmuştur.

12. maddede ise:

“Harekâtı askeriye esnasında harp vukuunda vuku bulan haşarat tazmin edilmemelidir. Bu muvafıktır. Ancak, böyle hiçbir zaman tazminat verilmeyecektir gibi olmamalı. Bendenize kalırsa, bu gibi ziyat, badelharp, inşallah bu harpten muzaffer çıkacağız, hesap edilecektir. Ve o vakit alınacak tazminattan bu gibi zarardide olanların zararı nazarı dikkate alınmayacaktır gibi bir mana çıkarmak için burada, bendenize kalırsa, seferberliğin devamı müddetince Hazineden tazminat verilmeyecektir, denilse de atisi muhafaza edilse daha iyi olur.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 11, Oturum 1, s. 221-222.

¹⁷⁷ Harp Kabinesinin Divanı Aliye şevki hakkındaki evrakın bir şubeye havalesine dair tahrir hakkında: “Teklif, teklif-i kanunî olursa Mişon Efendinin söyledikleri ve mütâlâaları vâridtir. Fakat Mebusan tarafından verilen böyle tahrirler hemen okunur ve hemen kararı verilebilir. Vehbi Efendinin dedikleri gibi bu mesele bir şube tarafından tetkik edileceği için artık başka suretle düşünmeye mahal yoktur. En az âzası olan şube yirmi sekiz otuz kişiden ibarettir. Bunlar her ciheti düşünür ve lâzım gelen kararı verebilir. Binaenaleyh kura keşide ile bir Şubeye havalesini teklif ederim.” Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 9, Oturum 1, s. 96.

rejim tartışmalarının yanı sıra I. Dünya Savaşı, Rus İşgali, Ermenilerin Bağımsızlık mücadeleleri, kaybedilen Osmanlı Topraklarından devlete sığınan mülteci meseleleri gibi çok önemli sorunların yaşandığı bu dönemde, Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma faaliyetlerini engellemek ve devletin içte ve dışta kurtuluşunu temin etmek amacı ile birçok siyasi görüşmenin yapıldığı meclis toplantıları olmuştur. Erzurum milletvekilleri de bu konularda mecliste oldukça aktif rol oynamışlar, yaptıkları konuşma ve sundukları kanun teklifleri ile devletin kurtuluşu adına üzerlerine düşen görevleri yapmaya çalışmışlardır.

Celalettin Arif Bey, Ali Rıza Paşa Kabinesinin beyannamesi münasebetiyle yaptığı konuşmasında Milli iradenin mecliste göreve başlaması ile ilgili mebuslara üzerlerine düşen görevleri layıkı ile yaptıkları için teşekkür ederek, devletin içinde bulunduğu savaş hali, sebebi ile birlik beraberlik çerisinde olmanın önemini vurgulamış ve hükümete itimat oyunun verilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Azınlık hakları ve garimüslimlerin müfettişliği konularına da değinen Celalettin Arif Bey konuşmasında:

“...Maatteessüf ne Hükümetimiz tamamiyle icra-yı vazife edebiliyor ve ne de hukuk-u mukaddese-i milliyemize indirilen darbelere karşı bizler seslerimizi çıkarabiliyoruz. Bugün Hükümet-i Hazıraya benim fikrimce itimat reyini vererek bütün cihana ilân eylemek lâzım gelir ki Hükümet-i Osmaniyye, bütün milleti Osmaniyyenin, ekseriyetini haizdir. Ve kendisinin istinat edeceği bir millet mevcuttur. (Alkışlar) Tabî Millet-i Osmaniyye içinde de akalliyetler vardır.

Hükümet-i Seniyye beyannamesinde bunların hukukunu tanıdığını ve tanıyacağını beyan ediyor, buna hepimiz iştirak ediyoruz. Ve akalliyetlerin (azınlık) hukukunu vikaye (koruma) etmek, tanımak bizim için de bir hakk-ı esasıdır. Zaten Kanun-u Esasımız bu babta lâzım gelen esasatı vaz' eylemiş ve kavanin-i müteaddide ile bunlar himaye ve muhafaza edilmiştir. Bugün gözümüzün önünde gördüğümüz «Senjermen» ve «Nöyyi» Muahedeleri akalliyetlerin hukukunu tespit ediyor. Bendeniz yine fikr-i şahsime ibtinaen söylüyorum ve zannediyorum ki, rüfeka-yı muhtereme dahi bendenizin fikrine iştirak buyururlar. Bugün bu suretle ahden kabul edilen akalliyetler hukuklarını biz, çoktan beri kabule amadeyiz.

Evet efendim, kabul ve tatbik etmiş idik. Şimdi bir temsil-i nisbiden bahsolunuyor. Bu temsil-i nisbî, bütün dünyada mevcut olan bir esastır. Fakat bu temsil-i nisbidir ki ilk defa olmak üzere anasıra teşmil edildiğini görüyoruz. Temsil-i nisbi esasen hukuk-u siyasiyye kitaplarında münderiçtir.

Bunlar ancak fırka, daha doğrusu içtihadat-ı siyasiyye için yapılmış birtakım esasattır. Bundan dolayı bu cihetin de ayrıca tavazzuh eylemesi lâzımdır. Evet, gerek dâhilen ve gerek haricen birçok hadisat Memleketimizde yapılması lâzım gelen ıslahatı tamamen ifaya bize müsaade eylemiştir...

“... Müfettişler meselesinden bahsettiler. O, yeni bir şey değildir. Daîmi surette biz Memleketimizde ecnebi müfettişler görmüşüzdür. Gerek umur-u idariyyede, gerek umur-u maliyye ve Adliyyede birçok ecnebi mütehasıs ve müfettişler var idi. Fakat bunların hepsi memurîn-i Osmaniyyeden idi. Yine bunların memurîn-i Osmaniyye sıfatıyla hizmet-i devletde bulunmalarını kabul etmeyecek, zannedirim ki, kimse bulunmaz...”¹⁷⁸ sözlerini dile getirmiştir.

¹⁷⁸ Ali Rıza Paşa Kabinesinin beyannamesi münasebetiyle. “Muhterem refiklerim, evvelâ müsaade buyurur iseniz Meclis-i Milliye bir an evvel toplamak gayretinde ve daha doğrusu azminde bulunan Hükümet-i hâzıraya teşekküratımı takdim edeyim. (Sürekli alkışlar) Hükümet, kıraat eylediği beyannamesinde irade-i milliyyenin artık Mecliste tecelli edeceğini söyledi.

Tabîdir ki bir hükümet-i meşruta olan Hükümetimizde, irade-i milîyye ancak Millet Meclisinden doğar ve bu İrade-i Milliyyenin merkezi tabîi ancak Meclis-i Âlinizdir. İrade-i Milliyyenin tecellisinde bittabi Zat-ı Hazret-i Padişahı Azaminin ve Milletin de aynı suretle haiz-i tesir olduğunu benden daha iyi bilirsiniz. Zat-ı Hazret-i Şahane de Millet, tarih-i Osmani tetkik edilecek olursa görüldüğü ki, daimi surette birbirlerinin lâzım-ı gayr-i mufarikidir. Et ile tırnak gibi hiçbir veçhile birbirlerinden ayrılamazlar. (Şiddetli alkışlar) Memleketimizin mağlup bulunduğu böyle bir anı vahimde biz Şevketli Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin etrafında yekdil ve yekcan olarak toplanıp irade-i milliyyeyi tecelli ettirmeye azimiz. («Hay hay» sadaları)

Malûmu âlileri olduğu üzere bir milletin içinde bütün efrad bittabi aynı veçhile düşünemez. Arzu olunan vahdeti hazan ihlâl edenler bulunabilir. Lâkin biz ümit ederiz ki bu vahdeti ihlâl eyleyenler ancak ve ancak kanaat ve içtihadat-ı siyasiyyeleri ile kendilerini bu yola sevk etmişlerdir. Bugün Sevgili Vatanın hâlâsı bütün efrad-ı milletin yekdil ve yekcan olmasına menuttur (Bağlı). Tabî Hükümet -i Seniyyenin de beyannamesinde söylendiği gibi eyyam-ı mütarekenin temadisi milletin muhtaç olduğu sükûnu ihlâl etmiştir. Bu kadar zamandan beri devam eden mütareke, Memleketimizi gayr-i tabîi bir hale vaz' eylemiştir.

Maatteessüf ne Hükümetimiz tamamiyle icra-yı vazife edebiliyor ve ne de hukuk-u mukaddese-i milliyyemize indirilen darbelere karşı bizler seslerimizi çıkarabiliyoruz. Bugün Hükümet-i Hazıraya benim fikrimce itimat rey-i vererek bütün cihana ilân eylemek lâzım gelir ki Hükümet-i Osmaniyye, bütün milleti Osmaniyyenin, ekseriyyetini haizdir. Ve kendisinin istinat edeceği bir millet mevcuttur. (Alkışlar) Tabî Millet-i Osmaniyye içinde de akalliyetler vardır.

Hükümet-i Seniyye beyannamesinde bunların hukukunu tanıdığını ve tanıyacağını beyan ediyor, buna hepimiz iştirak ediyoruz. Ve akalliyetlerin (azınlık) hukukunu vikaye (koruma) etmek, tanımak bizim için de bir hakk-ı esastır. Zaten Kanun-u Esasımız bu babta lâzım gelen esasatı vaz' eylemiş ve kavanin-i müteaddide ile bunlar himaye ve muhafaza edilmiştir. Bugün gözümüzün önünde gördüğümüz «Senjermen» ve «Nöyyi» Muahedeleri akalliyetlerin hukukunu tespit ediyor. Bendeniz yine fikr-i

Lozan Görüşmelerinin devam ettiği sırada Meclisi Mebusan Reisliği görevine getirilmesi sebebi ile meclise hitaben:

“Riyasetinize intihap ile bendenize bahşeylemiş olduğunuz şereften dolayı teşekküratımı takdim eylemekliğime müsaade buyurmanızı rica eylerim. Reisimiz merhum ve mağruf Reşat Hikmet Beyin uful-ü ebedisi ile boş kalan bu kürsü-i muallâyı, muterif (itiraf etmek) olduğum aczimle her ne kadar merhum Müşarünileyh derecesinde dolduramaz isem de («Estağfurullah» sadaları) Vatanıma olan fart-ı merbutiyetim (bağlılık) ve her kârda ibraz eylemeye say ettiğim gayretimle hâtırası ilelebet ruhlarımızda menkuş (işlenmiş) kalacak olan o mübeccel refikimizin fıkdanını elden geldiği kadar göstermeye ceht eyleyeceğim. Zamanın vehamet ve nezaketini bendenizden daha ziyade takdir buyurmakta olduğunuzdan, bulunduğumuz şu müşkil anlar hakkında irad eyleyeceğim birkaç sözlü efkâr-ı umumiyeyi cihan huzurunda zannedersem, tercümanınız olacağım...” sözlerini dile getiren Celalettin Arif Bey, konuşmasının devamında Londra görüşmelerinin devam ettiğine dikkati çekerek, milletin savaşta yenilmiş olmasının mahvolduğu anlamına gelmediğini, ülke adına diğer devletlerle barışçıl, uzlaşmacı politika güttüklerini vurgulayarak, ülke ve dünya politikası hakkında yaptığı açıklamalarda:

şahsime ibtinaen söylüyorum ve zannediyorum ki, rüfeka-yı muhtereme dahi bendenizin fikrine iştirak buyururlar. Bugün bu suretle ahden kabul edilen akalliyetler hukuklarını biz, çoktan beri kabule amadeyiz.

Evet efendim, kabul ve tatbik etmiş idik. Şimdi bir temsil-i nisbiden bahsolunuyor. Bu temsil-i nisbî, bütün dünyada mevcut olan bir esastır. Fakat bu temsil-i nisbidir ki ilk defa olmak üzere anasıra teşmil edildiğini görüyoruz. Temsil-i nisbi esasen hukuk-u siyasiye kitaplarında münderiçtir.

Bunlar ancak fırka, daha doğrusu içtihadat-ı siyasiye için yapılmış birtakım esasattır. Bundan dolayı bu cihetin de ayrıca tavazzuh eylemesi lâzımdır. Evet, gerek dahilen ve gerek haricen birçok hadisat Memleketimizde yapılması lâzım gelen ıslahatı tamamen ifaya bize müsaade eylemiştir.

Hükümet-i Hâzıra bu ıslahatın tamamı-i tatbiki arzusunda bulunuyor, tabiidir ki Memleketimizin ıslâhını hepimiz arzu ederiz ve o suretle arzu ederiz ki bizim âmâl-i milliyemiz de her veçhile tatbik ve tatmin edilsin, istiklâlimiz, inkişafat-ı milliyeye ve ik-tisadiyyerniz hiç bir veçhile rahnedâr (zarar uğramış) olmasın.

Müfettişler meselesinden bahsettiler. O, yeni bir şey değildir. Daîmi surette biz Memleketimizde ecnebi müfettişler görmüşüzdür. Gerek umur-u idariyyede, gerek umur-u maliyye ve Adliyyede birçok ecnebi mütehassıs ve müfettişler var idi. Fakat bunların hepsi memurîn-i Osmaniyyeden idi. Yine bunların memurîn-i Osmaniyye sıfatıyla hizmet-i devletde bulunmalarını kabul etmeyecek, zannedirim ki, kimse bulunmaz. (Pek tabii sadaları) İşte zannediyorum ki Hükümet-i Seniyyen in bize kiraat buyurdıkları beyânname şöyle ayrı ayrı nıkat üzerinden teşrih edilecek ve tartılacak olursa görüyorum ki bütün âmâl-i milliyemizi temin eyleyecek esasat dairesinde yazılmıştır. Onun için bendeniz Hükümet-i Seniyye itimadını izhar edeceğim ve bu bâbta diğer rüfekam ile beraber izhar etmiş olduğum bir teklifi de Makam-ı Riyasete takdim ediyorum.” Celalettin Arif Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 8, Oturum 2, s. 76-77.

“...Padişah-i Alempenah Efendimiz Hazretlerinin buyurdıkları veçhile, bir milletin harpte mağlup olması o milletin mahvolmasını intaç eylemez. «Wilson» Prensiplerine istinat eyleyerek bir refik-i muhteremin beyan eylediği gibi, biz, galipleri silahımızla selamladık. Muahedenamelerin bir paçavra olmadığını iddia eyleyen devletlerle bir mütareke muahedenamesi akdeyledik. Fakat o mütarekename ahkâmı ne oldu ve ne suretle tatbik olundu? Bu cihetlerde tatvil-i kelâm eyleyerek zaten rencide olan kalplerimizi yeniden kanatmak istemem. Zira mütareke olduğu halde İzmir'de bugün bile akıtılan masum kanları cümlemizi dilhun eylemektedir. («Kahrolsun» sadaları)

Evet, Milletimiz masumdur, düşmanlarımız kurmuş oldukları bühtan, tesvilat ve tezvirat destegâhları ile her gün yeni bir iftira ortaya atmaktan tehaşi eylememektedirler. Bugün de yeniden bir katliam efsanesi ortaya atılıyor. «Atina Ajansları» birçok Rumların katlinden, «Bogos-Nobar Ajansı» da Ermenilerin katliamından bahs ile dünyayı velveleye veriyor. («Yalan yalan» ve «kahrolsun» sadaları) Bir kizb-i mahzdan, bir çirkin iftiradan başka bir şey olmayan bu kabil haberler, Hristiyanlık âlemini aleyhimize çevirmek için tertip edilen menfur hud'alardır. («Kendileri yapıyorlar» sadaları) Maraş ve havalisinde akıtılan Müslüman kanlarını yalanla silmek için tertip edilen bu gibi müfteriyat maalesef Garbın büyük bir payitahtında makes buluyor. İşgali askeriden istifade ile ecnebi askeri kisvesine bürünerek akurane bir surette Müslümanlara savlet eden yerli canilere karşı vuku bulan müdafaa-i nefis bir cinayet suretinde ilân olunuyor, («öyle arzu olunuyor» sadaları) Meselenin böyle geçiştirilmesi taraftarı değiliz. Bir cinayet lekesiyle lekelenmek istemeyiz. Amerikalıların evvelce yaptıkları gibi yine Amerikalı bir heyet gitsin, o havalıyı teftiş eylesin ve hükmü versin. Biz alnımız açık olduğu halde verilecek adil bir karara gerdendade-i inkiyat oluruz.

Bir fikr-i adaletle harbe kıyam eylemiş olduklarını ilân eden büyük milletlerin bugün vicdan-ı pakine müracaat eyliyor ve diyoruz ki: Mademki bir milliyet prensibi mevcuttur, mademki hak ve adi dünyadan kalkmamıştır, mademki «Kaysere ait olanı kaysere veriniz» emri İncil-i Şerifte muharrerdir, o halde biz de hâkimlik vazife-i ulviyyesini ifa eyleyen zevata tevcih-i hitapla ve kemal-i vekar ve bir nasiyye-i gurur ve necabetle:

«Efendiler; bizim de bu güneşten istifadeye hakkımızvardır» diyoruz. (Alkışlar)

İşte efendiler; gayr-ı kabil-i inkâr ve izale olan bu hakk-ı mevcudiyetimize istinat ve bugün mukadderat-ı âlemi takrir eden zümre-i galibenin nihayet insaf ve adaletle hareket edeceklerine itimatederek kemal-i vekar ve sükûnetle Millet'in bize tevdi eylediği vazife-i tarihiyyeyi ifaya devam eyleyelim. Tevfik Allah'tandır. (Alkışlar)»¹⁷⁹
açıklamalarına yer vermiştir.

¹⁷⁹ Meclisi Mebusan Reisliğine intihabı münasebetiyle. “Riyasetinize intihap ile bendenize bahşeylemiş olduğunuz şereften dolayı teşekküratımı takdim eylemekliğime müsaade buyurmanızı rica eylerim. Reisimiz merhum ve mağrur Reşat Hikmet Beyin uful-ü ebedisi ile boş kalan bu kürsü-i muallâyı, muterif (itiraf etmek) olduğum acizimle her ne kadar merhum Müşarünileyh derecesinde dolduramaz isem de («Estağfurullah» sadaları) Vatanıma olan fart-ı merbutiyetim (bağlılık) ve her kârda ibraz eylemeye say ettiğim gayretimle hâtırası ilelebet ruhlarımızda menkuş (işlenmiş) kalacak olan o mübeccel refikimizin fıkdanını elden geldiği kadar göstermeye ceht eyleyeceğim. Zamanın vehamet ve nezaketini bendenizden daha ziyade takdir buyurmakta olduğunuzdan, bulunduğumuz şu müşkil anlar hakkında irad eyleyeceğim birkaç sözlü efkâr-ı umumiyyei cihan huzurunda zannedersem, tercümanınız olacağım.

Efendiler, onüç asırlık bir Hilafet-i Mübecceie, yedi asırlık bir Saltanat-ı Muazzamanın bütün kutsiyyeli, bütün tarihi hakkında ittihaz-ı mukarrerat olunmak üzeredir. Bütün ümidlerimiz; bütün düşüncelerimiz «Londra»da devam etmekte bulunan bu müzakerata bağlıdır. Fakat emin olunuz ki tarihte şan ve şerefiyle ciltler dolduran ve daima harikalar ibraz eyleyen Millet-i Osmaniyye, başlarında Halifeleri ve Hakanları olduğu halde verilecek kararı kemali azim ve metanetle bekliyor. (Alkışlar) Sizi temin ederim ki, düşmanlarımızın gûna gün tevziratına rağmen daima namuskârane yaşamış olan ve şerefle ölmesini bilen ve hakk-ı hayatını kendi kanı pahasına kazanmış olan bir millet, asırdide istiklâlîne öyle sellernehüselam veda eyleyemez. (Şiddetli alkışlar)...

...Padişah-i Alempenah Efendimiz Hazretlerinin buyurdıkları veçhile, bir milletin harpte mağlup olması o milletin mahvolmasını intaç eylemez. «Wilson» Prensiplerine istinat eyleyerek bir refik-i muhteremin beyan eylediği gibi, biz, galipleri silahımızla selamladık. Muahedemelerin bir paçavra olmadığını iddia eyleyen devletlerle bir mütareke muahedemesi akdeyledik. Fakat o mütarekename ahkâmı ne oldu ve ne suretle tatbik olundu? Bu cihetlerde tatvil-i kelâm eyleyerek zaten rencide olan kalplerimizi yeniden kanatmak istemem. Zira mütareke olduğu halde İzmir'de bugün bile akıtılan masum kanları cümlemizi dilhun eylemekledir. («Kahrolsun» sadaları)

Evet, Milletimiz masumdur, düşmanlarımız kurmuş oldukları buhtan, tesvilat ve tezvirat destegâhları ile her gün yeni bir iftira ortaya atmaktan tehaşi eylememektedirler. Bugün de yeniden bir katliam efsanesi ortaya atılıyor. «Atina Ajansları» birçok Rumların katlinden, «Bogos-Nobar Ajansı» da Ermenilerin katliamından bahs ile dünyayı velveleye veriyor. («Yalan yalan» ve «kahrolsun» sadaları) Bir kizb-i mahzdan, bir çirkin iftiradan başka bir şey olmayan bu kabil haberler, Hristiyanlık âlemini aleyhimize çevirmek için tertip edilen menfur hud'alardır. («Kendileri yapıyorlar» sadaları) Maraş ve havalisinde akıtılan Müslüman kanlarını yalanla silmek için tertip edilen bu gibi müfteriyat maalesef Garbın büyük bir payitahtında makes buluyor. İşgali askeriden istifade ile ecnebi askeri kisvesine bürünerek akurane bir surette Müslümanlara savlet eden yerli canilere karşı vuku bulan müdafaa-i nefis bir cinayet suretinde ilân olunuyor, («öyle arzu olunuyor» sadaları) Meselenin böyle geçiştirilmesi taraftarı değiliz. Bir cinayet lekeliyle lekelenmek istemeyiz. Amerikalıların evvelce yaptıkları gibi yine Amerikalı bir heyet gitsin, o havalıyi teftiş eylesin ve hükmü versin. Biz alınımız açık olduğu halde verilecek adil bir karara gerdendade-i inkiyat oluruz.

Bir fikr-i adaletle harbe kıyam eylemiş olduklarını ilân eden büyük milletlerin bugün vicdan-ı pakine müracaat ediyoruz ve diyoruz ki: Mademki bir milliyet prensibi mevcuttur, mademki hak ve adi dünyadan kalkmamıştır, mademki «Kaysere ait olanı kaysere veriniz» emri İncil-i Şerifte muharrerdir, o halde biz de hâkimlik vazife-i ulviyyesini ifa eyleyen zevata tevcih-i hitapla ve kemal-i vekar ve bir nasiyye-i gurur ve necabetle:

«Efendiler; bizim de bu güneşten istifadeye hakkımızvardır» diyoruz. (Alkışlar)

Mehmet Şaban Efendi ise “Devleti Aliye ile Bulgaristan hükümeti beyrinde münakit (iki taraf arasında kabul olunmuş) Ticaret ve Seyrisefain Muvakkat Mukavelenamesinin bir sene müddetle temdidini hakkında kanun Lâyihası münasebetiyle” Söz hakkı alarak, görüşülen layihanın devletin aleyhine olan bir durum olduğunu açıklamış ve konu hakkında:

“Gerek Meclis-i Alî emrivaki karşısında kalsın, gerek kabul etsin ve gerek etmesin, bu temdit keyfiyeti, Bulgaristan Hükümetinin tuttuğu usul mucibince tamamıyla ekmeğine yağ sürmektedir, bizim ise tamamıyla aleyhimize bir muahedenamedir. Emîn olunuz efendiler, bundan 20 - 25 seneden beri istibdat zamanında Bulgarlar, bizi daima aldattı, aldattı, aldattı. Haniden sunime şükren siz Meşrutiyeti ilân ettiniz, geldiniz, bu Meclis-i Âlîyi kurdunuz. Fukarayı ahalinin hukukunu temin edeceğiz dediniz, etmediniz. Hükümet ticaret mukavelesini temdit etti, o vakit bin tane muhalif çıktı, dedi ki «Yahu, yazıktır, bunu temdit etmeyin. Bizim gümrüklerimiz, ticaretimiz bu âlemedir» dedi.

Hükümet uykuya yattı, yine geldi temdit teklif ediyor. Eğer sekiz ay sonra yine size temdit teklif etmezse benim yüzüme tükürün...”¹⁸⁰ Sözleri ile hazırlanan layihaya karşı çıkmıştır.

İşte efendiler; gayr-ı kabil-i inkâr ve izale olan bu hakk-ı mevcudiyetimize istinat ve bugün mukadderat-ı âlemi takrir eden zümre-i galibinin nihayet insaf ve adaletle hareket edeceklerine itimatederek kemal-i vekar ve sükûnetle Milletin bize tevdi eylediği vazife-i tarihiyyeyi ifaya devam eyleyelim. Tevfik Allah'tandır. (Alkışlar)” Celalettin Arif Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 18, Oturum 1, s. 325.

¹⁸⁰ Devleti Aliye ile Bulgaristan hükümeti beyrinde münakit (iki taraf arasında kabul olunmuş) Ticaret ve Seyrisefain Muvakkat Mukavelenamesinin bir sene müddetle temdidini hakkında kanun Lâyihası münasebetiyle. “Gerek Meclis-i Alî emrivaki karşısında kalsın, gerek kabul etsin ve gerek etmesin, bu temdit keyfiyeti, Bulgaristan Hükümetinin tuttuğu usul mucibince tamamıyla ekmeğine yağ sürmektedir, bizim ise tamamıyla aleyhimize bir muahedenamedir. Emîn olunuz efendiler, bundan 20 - 25 seneden beri istibdat zamanında Bulgarlar, bizi daima aldattı, aldattı, aldattı. Haniden sunime şükren siz Meşrutiyeti ilân ettiniz, geldiniz, bu Meclis-i Âlîyi kurdunuz. Fukarayı ahalinin hukukunu temin edeceğiz dediniz, etmediniz. Hükümet ticaret mukavelesini temdit etti, o vakit bin tane muhalif çıktı, dedi ki «Yahu, yazıktır, bunu temdit etmeyin. Bizim gümrüklerimiz, ticaretimiz bu âlemedir» dedi.

Hükümet uykuya yattı, yine geldi temdit teklif ediyor. Eğer sekiz ay sonra yine size temdit teklif etmezse benim yüzüme tükürün. Bu, açık pek açıktır. Öyle birtakım fikarât-ı siyasiyyeyi arnika bilmem ne iş olmaz, bunlar boş sözlerdir. Efendiler, emîn olunuz, Edirne Vilâyetinde büyük birtakım esnaf vardır. Bunlara haffaf (ayakkabı terlik vs. yapan ve satan) derlerdi. Edirne Mebustan buradadır. Onlar da bilirler. Bugün bunlar mahvoldu. İşte bunlar meyânında Suriye Vilâyetinin pamuklarını Bulgarlar topluyor. Oraya gittiği vakitte geri gönderiyor. Sizde şeker çıkmaz diye helvayı da geriye gönderiyor. En sonra yine birtakım tatlı ibarelerle gelecek, hepimizin huzuruna çıkacak (Alkış) Haydi tasdik, tasdik... Vallahi günah...” Mehmet Şaban Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 12, Oturum 1, s. 260-261.

Necati Bey ise, “Ali Rıza Paşa Kabinesinin beyannamesi münasebetiyle” söz hakkı alarak işgal edilen bölgelerde meydana gelen kuvvayı milliye hareketinin kaynağına ve amacına değinerek, devletin içinde bulunduğu durum hakkında bilgi verdiği konuşmasında:

“...Hak ve adalet bekleyen ve arz olunan ihtiyacı umuminin şevkiyle millîden doğan efkâr ve harekât-ı milliyye, her türlü şahsî ve hususî tesirlerden azadedir. Ve vicdan-ı umumiden nebean (pınar suyunun yerden kaynaması) etmiş bir irade bir arzuyu millîdir. Bunda şu veya bu zatın âmil gösterilmesi zat-ı hakikate karşı ne kadar garip ve gayr-ı tabîî bir istinat ise, buna müfrit emeller tevcihi de o derece şayan-ı red ve takbihtir. Hak ve adalet isteyen Milletimiz, hak ve adalete hürmet etmek lüzumunu da mukaddirdir.

Bu daire haricine çıkmamak bugün Millet'in umde-i esasıyyesidir, Hülâsa Kuva-yı Milliyye ile beraber millî, harsî, siyasî, iktisadî hukukuna hürmet isteyen Heyet Umumîdir ve bütün Millettir. İşte vaziyet-i dahiliyyemiz budur.

İzmir etrafındaki cidale gelince: Bu, hayat-ı mukaddesatı tenzil eden, hukukî ve insanî esasların hiçbirine riayet etmeyen bir mütearrızın muvacehesinde, ıztırarî, hatta süngüler sineye dayandıktan sonra ihtiyar edilmiş bir müdafaa'dır. Bu müdafaa'nın bir müdafaa-i meşrua olduğunu kabulden bütün vicdan-ı beşeriyyetin tereddüt etmeyeceğine de katiyen eminim.

Muahharen Maraş ve Urfa havalisinde başlayan ve vaziyet ve mukaddesata karşı pek elim surette tecavüzatı ihtiva eden hadisat-ı müessife muvacehesinde, insaniyyetin derin bir hiss-i teellüm ve hicap hissedeceğine ve binaenaleyh Hükümetin pek açık bir lisan ve kemali emniyyetle Memleketin vaziyet ve bu âmal-i meşruasını cihan efkâr-ı umumiyyesine karşı vaz' etmesinde bir mahzur olmasa gerektir.

Bununla beraber Memleketin fımabaat Hükümet-i Hazıraca yeni esaslar üzerinde ihyakâr ve muktedir ellerle idare ve bütün diarî ihtiyaçlara karşı en seri

vesait-i mümküne ile şitab edileceğine dair olan kanaat ve itimadımı burada izhar ederim.”¹⁸¹ Sözlerini dile getirmiştir.

¹⁸¹ Ali Rıza Paşa Kabinesinin beyannamesi münasebetiyle. “Efendiler, size müsaadenizle ahval-i dâhiliyemiz hakkında bazı maruzatta bulunacağım. Pek büyük mesaip (felaketler) ve âlâma (acılar) giriftar (uğramış) olmuş olan Milletimiz mütarekeden sonra pek haklı olarak Hükümetten sükûn ve tesüyet (teselli) bahş ahval beklerken pek makûs ahval ve icraat karşısında kaldığını gördü. Fazla olarak memur azil ve tebdiliyle başlayarak nihayet asrın ve vaziyet-i ahirenin icap ettirdiği esasat-ı idariyye ve içtimaiyye ile yakından istisnas edememiş bazı zevatın tekrar işbaşına getirilmesiyle husul bulan bir icraat dahi memleketin her zamandan ziyade bir şiddetle hissettiği faaliyet ve tekâmül ihtiyacını tatmin edemedi.

Milletin yeni gayeler üzerinde yaşamak ve teceddüt gayelerine doğru yürümek yolundaki arzu ve emellerini tatmin edemedi. Hatta bazı enzar-ı ihtirasın münatıf bulunduğu ve vilayat-ı müstahlasamızın bazı aksamında teşkilat-ı idarenin derhal tatbiki gibi bir teşkilatı bile vaktiyle nazar-ı dikkate alamadı ve ihmal etti.

Bu gün Memleketimiz baştanbaşa tekâmül ve faaliyet ihtiyaçları içinde çırpınmakta olduğundan, Hükümetin bu nikat-ı mühimmeyi nazar-ı dikkatten dür tutmayacağına dair gözlerimizde bir itminan muhafaza etmek istiyoruz. Söz buraya gelmiş iken Memleketin ahval-i umûmiyyesine atıf-ı enzar ile şimdiye kadar türlü türlü telakkilere uğramış olan vaziyet ve amal-i milliyye hakkında bazı izahat vererek meselenin tenvir ve tavzihine musaraat etmeliğime müsaade talep edeceğim.

Vatanımızın malum olan vaziyet-i mübhemesi taayyün edince Millet, Hürriyet ve istiklalinin, tarihinin, hayat ve bekasının müdafaasız kaldığını hissederek pek derin teessürler içinde kaldı.

Beşeriyeti idare eden esasat-ı idariyye ve hukukiyye ve desatir-i âliyye-i insaniyyeye istinaden, vatanımıza da şamil ve müstekar olan hukuku milliyyemizin teslim olunacağına dair olan kanaati elden bırakmakla beraber İzmir işgali ve onu takip eden mezalim ve fecayi üzerine beka ve istiklâlimizin bir tehlikeyi muhtemele karşısında bulunduğu takdirde bir hal-i müdafaa alınması lüzumu meşru bir azim ve iman halinde Milletın kalbinde vicdan-ı millisinde tecelli etti.

Harekât-ı milliyye bu arzuyu umumiden ibaret olup zan ve işaa edildiği gibi bir takım müsellaah çeteler halinde değildir ve hiç bir zaman bu hali iktisap etmemiştir ve etmeyecektir. Efkâr-ı umumiyeye mahiyetini tecavüz etmemiş ve hiç bir vakit hakkına tecavüz edilmedikçe silaha sarılmak hatırına bile gelmemiştir.

Hak ve adalet bekleyen ve arz olunan ihtiyacı umuminin şevkiyle millîden doğan efkâr ve harekât-ı milliyye, her türlü şahsî ve hususî tesirlerden azadedir. Ve vicdan-ı umumiden nebean (pınar suyunun yerden kaynaması) etmiş bir irade bir arzuyu millîdir. Bunda şu veya bu zatın âmil gösterilmesi zat-ı hakikate karşı ne kadar garip ve gayr-ı tabî bir istinat ise, buna müfrit emeller tevcihi de o derece şayan-ı red ve takbihtir. Hak ve adalet isteyen Milletimiz, hak ve adaletle hürmet etmek lüzumunu da mukaddirdir.

Bu daire haricine çıkmamak bugün Milletın umde-i esasıyyesidir, Hülâsa Kuva-yı Milliyye ile beraber millî, harsî, siyasî, iktisadî hukukuna hürmet isteyen Heyet Umumîdir ve bütün Millettir. İşte vaziyet-i dahiliyemiz budur.

İzmir etrafındaki cidale gelince: Bu, hayat-ı mukaddesatı tenzil eden, hukukî ve insanî esasların hiçbirine riayet etmeyen bir mütearrızın muvacehesinde, ıztırarî, hatta süngüler sineye dayandıktan sonra ihtiyar edilmiş bir müdafaadır. Bu müdafaanın bir müdafaa-i meşrua olduğunu kabulden bütün vicdan-ı beşeriyetin tereddüt etmeyeceğine de katiyen eminim.

Muahharen Maraş ve Urfa havalisinde başlayan ve vaziyet ve mukaddesata karşı pek elim surette tecavüzatı ihtiva eden hadisat-ı müessife muvacehesinde, insaniyyetin derin bir hiss-i teellüm ve hicap hissedeceğine ve binaenaleyh Hükümetin pek açık bir lisan ve kemali emniyetle Memleketin vaziyet ve bu âmal-i meşruasını cihan efkâr-ı umumiyyesine karşı vaz' etmesinde bir mahzur olmasa gerektir.

Bununla beraber Memleketin fimabaat Hükümet-i Hazıraca yeni esaslar üzerinde ihyakâr ve muktedir ellerle idare ve bütün diârî ihtiyaçlara karşı en seri vesait-i mümküne ile şitab edileceğine dair olan kanaat ve itimadımı burada izhar ederim.” Necati Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 8, Oturum 2, s.73-74.

3.1.4. İdari Kanun Layihaları

Osmanlı Devleti bu dönemde devlet bünyesinde yeni idare düzenlemeleri yoluna gitmiş ve Meclis-i Mebusan'da ele alınan İdari kanun layihalarında çoğunlukla devlet idaresini aksatan ve düzenlenmesine ihtiyaç duyulan konular ele alınmıştır. Bazı oturumlarda ise hazırlanan kanun layihalarında kullanılan kelimeler titizlikle incelenerek, kullanılan ifadelerin geleceği anlamlar tartışılmış, doğru anlama gelecek kelimeler hakkında bilgi verilerek yapılan tekliflerle, hukuki ve idari yönetim mekanizmasının işlevleri rahatlatılmaya çalışılmıştır.

Celalettin Arif Bey “Zaptı sabık hakkında İçtimai Fevkaladeden ne kastedildiğine dair” konusun ele alınması ile söz hakkı alarak, bazı bölgelerde seçimlerin sorunlu olması veya yapılamaması nedeni ile meclisin açılmasına verilen eleştirilere cevap olarak:

“...Bugün görüyoruz ki, Dâhiliye Nezaretinden Makam-ı Riyasete varid olan cetvelden de anlaşıldığına göre bu suretle ancak 170 âza intihap olunabiliyor.

Bunun da nisab-ı ekseriyyeti nısfının bir ziyadesi olan 86 Mebus ile hâsıldır. Bununla beraber bizim Meclisi açmamız ve müzakereye ibtidar (bir işe süratle başlama) etmemiz hiçbir suretle intihap (seçim) icra olunmayan mahallerdeki hukukumuzu terk ve feda eylediğimizi işrab (bir maksadı kapalı olarak anlatma) eylemez. Teessürat-ı Şahanaye, iştirak etmekle beraber biz daha ileri gideriz; ahval-i mücbire ve fevkaladeyi nazar-ı dikkate alarak bu ahval-i fevkaladenin icabatı icra olunamadığından dolayı Meclisi protestoya davet ederim ki bu da bizim hukukumuzun bir kâfilidir.”¹⁸² sözlerini dile getirmiştir.

¹⁸² Zaptı sabık hakkında İçtimai Fevkaladeden ne kastedildiğine dair. “Muhterem refiklerim; bir seneyi mütecevaz devam eden fasıla-i Meşrutiyetten sonra bugün Meclisimizi açıyoruz. Fakat herhalde mevzuubahs ve münakaşa olan ve Rıza Nur Bey refikimiz tarafından serdedilen itirazı zannederim ki nazar-ı dikkate almak mecburiyetindeyiz. Fakat iyice tetkik etmek icap eder. Zat-ı Hilâfetsemat Hazret-i Padişahi, Nutk-u Hümayûnlarında bu ciheti isabet buyurarak, Memalik-i Osmaniyyenin bilcümle mahallatında (mahallelerinde) intihap icra olunamadığından dolayı beyan-ı teessüfat (teessüfler) ve teessürat (üzüntüler) buyuruyorlardı.

Zannederim ki Meclis-i Âlinizin bütün efradı da bu teessüfat ve teessürata iştirak ederler. («Şüphe yok, hay hay» sadaları) İntihabatta da nazar-ı itibare alınacak olan esas, Hükümet-i Seniyyenin intihabat icra ettirebildiği mahallerdir. Bugün görüyoruz ki, Dâhiliye Nezaretinden Makam-ı Riyasete varid olan cetvelden de anlaşıldığına göre bu suretle ancak 170 âza intihap olunabiliyor.

Bunun da nisab-ı ekseriyyeti nısfının bir ziyadesi olan 86 Mebus ile hâsıldır. Bununla beraber bizim Meclisi açmamız ve müzakereye ibtidar (bir işe süratle başlama) etmemiz hiçbir suretle intihap (seçim)

Hacı Lütfullah Vehbi Efendi ise “Arizai Cevabiyye Encümeni mazbatası münasebetiyle” söz hakkı alarak düzeltilme yapılmasının istendiği kısım için tadilata gerek olmadığını ifade etmiş ve konuşmasında:

“Müddet-i muayyene zarfında intihabat-ı cedide icrası ile... İlaahir, bu ibarede hiçbir tadilata lüzum göremiyorum. Yalnız bazılarının söyledikleri gibi, bu fıkra karine-itafsiliyye (uzun uzadıya görüşülerek çözülmesi) ile malumdur ki, bu teşekkür, huzur-u Şahane içindir, onun için. Öyle ise bu kısımda hiçbir mahzur yoktur...”¹⁸³ Sözlerini dile getirmiştir.

Tecemmuât (toplantılar) Kanunu Lâyihası hakkında ise kullanılan ifadelere dikkatleri çekerek konu ile ilgili:

“1 inci maddeye hakikaten birçok nazarlar vardır. Şimdi bazılarını arz edeceğim. Nitekim rüfekayı kiramdan bazıları beyan ettiler.

Eğer bizim rüfekayı kiramımızdan Necmettin Beyefendinin buyurdıkları gibi, bu madde bütün bütün tayyedilirse, ne güzel, yok, tayyedilmezse, Ahmet Mahir Efendinin buyurdıkları gibi «Evveli iham sonra tafsil evkaa finnüfus» gibi, bu kaideye riayet edilir.

Bu madde ipka olunursa tecemmu kelimesi, kelime-i Türkiye değildir, kelime-i Farişî de değildir, kelime-i Fransaviye değildir, kelime-i Arabiyedir. Bizim vazedeceğimiz kanun o kadar münakkah (tenkih edilmiş) olmalı ki, 1 itiraza hedef olmasın. «Tariki âmm üzerinde nasın velvele ile toplanmasına tecemmu tabir edilir.»

Bu maddede münakkahiyet yoktur. Bu (cevheri) de ve (ahteri) de de yoktur. Bunu nereden yapmışlar? Bu tarif, efradını acmi ağyarını mani değildir, bozuktur.

---

icra olunmayan mahallerdeki hukukumuzu terk ve feda eylediğimizi işrab (bir maksadı kapalı olarak anlatma) eylemez. Teessürat-ı Şahanaye, iştirak etmekle beraber biz daha ileri gideriz; ahval-i mücbire ve fevkaladeyi nazar-ı dikkate alarak bu ahval-i fevkaladenin icabatı icra olunamadığından dolayı Meclisi protestoya davet ederim ki bu da bizim hukukumuzun bir kâfilidir. (Alkışlar)” Celalettin Arif Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 2, Oturum 1, s. 9.

¹⁸³ Arizai Cevabiyye Encümeni mazbatası münasebetiyle. “Müddet-i muayyene zarfında intihabat-ı cedide icrası ile... İlaahir, bu ibarede hiçbir tadilata lüzum göremiyorum. Yalnız bazılarının söyledikleri gibi, bu fıkra karine-itafsiliyye (uzun uzadıya görüşülerek çözülmesi) ile malumdur ki, bu teşekkür, huzur-u Şahane içindir, onun için. Öyle ise bu kısımda hiçbir mahzur yoktur. Bu veçhile aynı savap olduğunu itiraf edenlerdenim. Yalnız şurası fesholunup, böyle yazılırsa her veçhile evfak olur itikadındayım.

Bir de Padişahımız Efendimiz kelimesi zam olunsun.” Hacı Lütfullah Vehbi Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 6, Oturum 1, s. 67.

Kanun çıktığı gibi evvelemerde itirazlar hazırdır. Bunu ne yapmalı? Tarık- ı amm tabirini tayyetmeli. Tarık-ı amm üzerinde olsun yahut Tarık-ı hass üzerinde olsun, bu, hepsine şamildir.

Şimdi velvele ile yahut velvelesiz tecemmulara gelelim: bunların hepsine tecemmu denilir. Rüfekayı kiramın hepsinin malumudur. Bu, cem babından sūlasiden bir mastardır. Bu tecemmu kelimesi böyle ipka edilirse, buna ne demeli? «Tarık-ı âmm üzerinde nasıl velvele ile toplanmasına veya bu hal ile toplaşmasına Örf Kanununda tecemmu tabir edilir» demeli...¹⁸⁴ uyarılarında bulunmuştur.

“Kanunu Esâsinin 7, 35, 43 ve 74 üncü maddelerinin tâdiline dair kanun Lâyihası münasebetiyle” söz hakkı alarak padişahın fesih hakkı üzerine yapılan eleştirilere cevaben konuşmuş ve konuşmasında:

“Efendiler, Encümenin kabul ettiği şekli biz de kabul ediyoruz. İbaresini de, manası da yolundadır ve muvafıktır. Mebhûsünanhanın olan bu 35’inci madde aleyhinde rüfekayı kiramdan bazıları söz söylediler. Yani lafza dair ibaresine dair itirazatta bulundular ki, o itirazlar vaki idi. Mazbata Muharriri İsmail Hakkı Bey güzel ecvibe kâfiye verdi o itirazlar bertaraf oldu.

Yalnız şurasını beyan edeceğim ki, mebdede ve miadda esas, bizim selamet ve saadetimizi mütekeffil ve mübeyyin olan Fıkhî Şerif olduğu cümlemizin malumudur. Bu

¹⁸⁴ Tecemmuât Kanunu Lâyihası münasebetiyle. “1 inci maddeye hakikaten birçok nazarlara vardır. Şimdi bazıları arz edeceğim. Nitekim rüfekayı kiramdan bazıları beyan ettiler.

Eğer bizim rüfekayı kiramımızdan Necmettin Beyefendinin buyurdıkları gibi, bu madde bütün bütün tayyedilirse, ne güzel, yok, tayyedilmezse, Ahmet Mahir Efendinin buyurdıkları gibi «Evveli iham sonra tafsil evkaa finnūfus» gibi, bu kaideye riayet edilir.

Bu madde ipka olunursa tecemmu kelimesi, kelime Türkiye değildir, kelime Fârisî de değildir, kelime Fransaviye değildir, kelime Arabiyedir. Bizim vazedeceğimiz kanun o kadar münakkah (tenkih edilmiş) olmalı ki, 1 itiraza hedef olmasın. «Tarık-ı âmm üzerinde nasıl velvele ile toplanmasına tecemmu tabir edilir.»

Bu maddede münakkahiyet yoktur. Bu (cevheri) de ve (ahteri) de de yoktur. Bunu nereden yapmışlar? Bu tarif, efradını acmi ağıyarını mani değildir, bozuktur. Kanun çıktığı gibi evvelemerde itirazlar hazırdır. Bunu ne yapmalı? Tarık- ı amm tabirini tayyetmeli. Tarık-ı amm üzerinde olsun yahut Tarık-ı hass üzerinde olsun, bu, hepsine şamildir.

Şimdi velvele ile yahut velvelesiz tecemmulara gelelim: bunların hepsine tecemmu denilir. Rüfekayı kiramın hepsinin malumudur. Bu, cem babından sūlasiden bir mastardır. Bu tecemmu kelimesi böyle ipka edilirse, buna ne demeli? «Tarık-ı âmm üzerinde nasıl velvele ile toplanmasına veya bu hal ile toplaşmasına Örf Kanununda tecemmu tabir edilir» demeli.

Olabilir ki, örf-ü hassda olabilir. Yoksa ıstılahtan hudut muteber değildir. Bu veçhile «örf-ü kanunda tecemmu tabir edilir» suretinde tasrih edilmelidir. Bu veçhile tashihini teklif ederim.” Hacı Lütfullah Vehbi Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 16, Oturum 1, s.383-384.

Fikh-ı Şerife müntesip olan fukahayı kiram, kütübü muteberede buyuruyorlar ki Halifenin yani Padişahın raiyyedeki tasarrufu, maslahata mevkuftur.

Şu halde Padişahımız nassarallah, istediği zaman yani (ledel iktiza) (gerektiği zaman) maslahat demektir, bir maslahat gördüğü vakit mebusanı feshedebilir. Ve bu mesele kütübü muteberede ümmehatı mesaili fikhiyedendir. Bu meseleye muvafık olur.

Gelelim müşaverenin meşru olmasına. Evet, müşaverenin faydası derkârdır fakat müsteşar mütemen olmalı. Zatı Şahane mecbur değildir...¹⁸⁵ sözlerini dile getirmiştir.

Hüseyin Avni Bey'in "Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Beyin, Meclisin muntazaman içtimai ve azanın devamının temini hakkında Nizamname-i Dâhiliyeye bir madde ilavesine dair teklifi"¹⁸⁶ de diğer teklifler gibi yalnızca okunup meclis oyuna sunulmuştur.

"Karesi Mebusu Hasan Ferhat Bey ve rüfekasının Nizamname-i Dâhili'nin «Usulü Müzakere» ye dair maddesinin tadili hakkındaki teklifine dair Nizamnamei Dâhili Encümeni mazbatası" konusu ele alındığında reis beyin konunun fıkra fıkra ele alınmasını söylemesi üzerine, Erzurum Mebusu Mehmet Şaban Efendi söz hakkı alarak bu isteğe tepkili başladığı konuşmasında:

¹⁸⁵ Kanunu Esâsinin 7, 35, 43 ve 74 üncü maddelerinin tâdiline dair kanun Lâyihası münasebetiyle "Efendiler, Encümenin kabul ettiği şekli biz de kabul ediyoruz. İbaresini de, manası da yolundadır ve muvafıktır. Mebhûsunanha olan bu 35'inci madde aleyhinde rüfekayı kiramdan bazıları söz söylediler. Yani lafza dair ibaresine dair itirazatta bulundular ki, o itirazlar vaki idi. Mazbata Muharriri İsmail Hakkı Bey güzel ecvibe kâfiye verdi o itirazlar bertaraf oldu.

Yalnız şurasını beyan edeceğim ki, mebd ve miadda esas, bizim selamet ve saadetimizi mütekeffil ve mübeyyin olan Fikhî Şerif olduğu cümlemizin malumudur. Bu Fikh-ı Şerife müntesip olan fukahayı kiram, kütübü muteberede buyuruyorlar ki Halifenin yani Padişahın raiyyedeki tasarrufu, maslahata mevkuftur.

Şu halde Padişahımız nassarallah, istediği zaman yani (ledel iktiza) (gerektiği zaman) maslahat demektir, bir maslahat gördüğü vakit mebusanı feshedebilir. Ve bu mesele kütübü muteberede ümmehatı mesaili fikhiyedendir. Bu meseleye muvafık olur.

Gelelim müşaverenin meşru olmasına. Evet, müşaverenin faydası derkârdır fakat müsteşar mütemen olmalı. Zatı Şahane mecbur değildir. Her vakit Ayanla veyahut Mebusanla müşavere etsin, arzu ettiği, emin bildiği bir kimse ile müşavere ederse, ledel iktiza Mebusanı feshedebilir. Bu da hukuku celilei Hazreti Padişahîdendir. Ve devrei sabıkada Mebusanın feshi de o noktadandır. Hülâsa şu 35 inci maddeyi, Encümenin kabul ettiği şekil üzerine kabul ederim ve bunun muvafık olduğu fikrindeyim. («Müzakere kâfi» sadaları)" Hacı Lütfullah Vehbi Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 19, Oturum 1, s.476.

¹⁸⁶ Meclisin muntazaman içtimai ve azanın devamının temini hakkında Nizamname-i Dâhiliye bir madde ilavesine dair teklifi. Metnin tamamını görmek için bkz. Hüseyin Avni Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 13, Oturum 1, s. 192.

“Ben; birinci, ikinci, beşinci fıkra anlamam. Ben, söyleyeceği söylerim. Ben, fıkra mıkra anlamam.

Benimki, biraz umûma da ait olacak, dinlerseniz dinlerisiniz. Bakın bu kadar kalabalıksınız, sizin sözünüz sözdür, elinizi vicdanınıza koyun, öyle dinleyin. Allah aşkına, şu derdi sizin başınıza getiren yine sizsiniz. İçtima-ı umûmîye muntazam gelmediniz, encümenlere doğru gitmediniz. Başınıza böyle bir dar, mühim bir zamanda bir nizamname soktular. Şimdi bunu hepiniz bir bir uykuya yatmış gibi, yani hiç başka işimiz yokmuş gibi, gûyâ muhabbet ediyorsunuz. Kâtip böyle söylesin, şöyle okusun diyorsunuz. Hâlbuki bunun öz canınıza olan tesiri olan ciheti var. Müstâcelen ona karar veriniz ki, o sizin, hem bu Meclise muntazaman gelmenizi ve encümenlere muntazaman devam etmenizi takviye edecek tekîd edecek. Şimdilik bir ay için buna karar verin. Ondan sonra ne yapacaksınız yapın...”¹⁸⁷ sözlerini dile getirerek daha geniş bir zamanda yapılması gereken işler hakkında karar verilmesini istemiştir.

Aynı konunun başka birleşimde ele alınması ile yapılan meclis görüşmesinde, meclisin çalışma disiplini hakkında mebuslar tartışmaya başlamışlar ve konu hakkında söz hakkı alan Mehmet Şaban Efendi konuşmasında:

“Sabahtan beri dinledim. Anladım ki, hepiniz devamâ âşiksınız. Fakat bir şey unuttunuz; unuttuğunuza da şaştım kaldım. Siz, 600 senelik Türk Devletinin, Türk Meclisi Mebusanının azalarındansınız.” ifadelerini dile getirince reis bey tarafından Osmanlı Devleti tabirini kullanması gerektiği uyarısını alınca Mehmet Şaban Efendi konuşmasına:

¹⁸⁷ Karesi Mebusu Hasan Ferhat Bey ve rüfekasının Nizamname-i Dâhili'nin «Usulü Müzakere» ye dair maddesinin tadili hakkındaki teklifine dair Nizamname-i Dâhilî Encümeni mazbatası münasebetiyle. “Ben; birinci, ikinci, beşinci fıkra anlamam. Ben, söyleyeceği söylerim. Ben, fıkra mıkra anlamam. Benimki, biraz umûma da ait olacak, dinlerseniz dinlerisiniz. Bakın bu kadar kalabalıksınız, sizin sözünüz sözdür, elinizi vicdanınıza koyun, öyle dinleyin. Allah aşkına, şu derdi sizin başınıza getiren yine sizsiniz. İçtima-ı umûmîye muntazam gelmediniz, encümenlere doğru gitmediniz. Başınıza böyle bir dar, mühim bir zamanda bir nizamname soktular. Şimdi bunu hepiniz bir bir uykuya yatmış gibi, yani hiç başka işimiz yokmuş gibi, gûyâ muhabbet ediyorsunuz. Kâtip böyle söylesin, şöyle okusun diyorsunuz. Hâlbuki bunun öz canınıza olan tesiri olan ciheti var. Müstâcelen ona karar veriniz ki, o sizin, hem bu Meclise muntazaman gelmenizi ve encümenlere muntazaman devam etmenizi takviye edecek tekîd edecek. Şimdilik bir ay için buna karar verin. Ondan sonra ne yapacaksınız yapın. Geniş vakitlerde Reis mi yapacaksınız, yoksa Başkâtip mi kovacaksınız, beni mi göndereceksiniz, ne yapacaksınız yapın. («Bravo» sesleri.) Kabul ediyorsanız, iş de buradadır. (Alkış, «Kabul» sadaları) “ Mehmet Şaban Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 14, Oturum 2, s. 318.

“Osmanlı olsun. Bu halde, siz, demek ki, bir terbiye-i askeriyye dâhilinde devam edelim diyorsunuz. Binaenaleyh, hep birden karar veriniz. Encümene de içtima-ı umumisine de, şubesine de müsavaten devam etmek lâzım gelir. Kimisi gelecek, kimisi gelmeyecek, kimisi sonradan gelecek. Gözümüzün önünde birçok muntazam idarelerimiz var. Sabahleyin alafranga saat 9'da geliyor, alafranga saat 5'te paydos ediyor, herkes çıkıp gidiyor. Öyle muntazaman, hep birden gelsek, bu kadar münakaşaya meydan kalmaz, bu cezalar da olmaz...”¹⁸⁸ sözlerine yer vererek Avrupa'daki meclis çalışma disiplini ve saatlerinin örnek alınmasını ve buna göre bir çalışma düzeninin oluşturulmasını savunmuştur.

“ Kanunu Esasi'nin 7, 35, 43 ve 74 üncü maddelerinin tadiline dair kanun layihası münasebetiyle” yapılan meclis müzakeresinde Kanunu Esasi'nin 35. Maddesi hakkında söz alarak yapılan tadilatlar nedeni ile hükümeti eleştirdiği konuşmasında:

“Bendeniz Mebus olmazdan evvel 35 inci madde hakkında, tabii, bir fikrim vardı; Mebus olduktan sonra buraya geldim, yine fikrimde bir bozukluk yok. Kemâl-i selâmetle 35 inci maddeyi tasdik edecektim ve el'an da ettim ya. Fakat Hükümet mızıkçılık etti. (gürültü) Aslı ile getirip bize vermedi, tuttu, tadilât yaptı. Yani tadilâtına da bazı öteberi soktu.

¹⁸⁸ Karesi Mebusu Hasan Ferhat Bey ve rüfekaşının Nizamname-i Dâhili'nin «Usulü Müzakere» ye dair maddesinin tadili hakkındaki teklifine dair Nizamnamei Dahilî Encümeni mazbatası münasebetiyle. “Sabahtan beri dinledim. Anladım ki, hepiniz devamâ âşıksınız. Fakat bir şey unuttunuz; unuttuğunuza da şaşım kaldım. Siz, 600 senelik Türk Devletinin, Türk Meclisi Mebusanının azalarındansınız.” İfadelerini dile getirince reis bey tarafından Osmanlı Devleti tabirini kullanması gerektiği uyarısını alınca Mehmet Şaban Efendi konuşmasına:

“Osmanlı olsun. Bu halde, siz, demek ki, bir terbiye-i askeriyye dâhilinde devam edelim diyorsunuz. Binaenaleyh, hep birden karar veriniz. Encümene de içtima-ı umumisine de, şubesine de müsavaten devam etmek lâzım gelir. Kimisi gelecek, kimisi gelmeyecek, kimisi sonradan gelecek. Gözümüzün önünde birçok muntazam idarelerimiz var. Sabahleyin alafranga saat 9'da geliyor, alafranga saat 5'te paydos ediyor, herkes çıkıp gidiyor. Öyle muntazaman, hep birden gelsek, bu kadar münakaşaya meydan kalmaz, bu cezalar da olmaz.

Birden karar vermeliyiz. Yoksa encümene geldi, filâna gitti, şubeye devam etmedi, bunlara hacet kalmaz. Zaten hep birdir. Bu babda verilecek bir karar var, o da sabahleyin filan saatta Mebusîn-i muhtereme gelmeli, filan saatta çıkmalı; yoksa birisi gelmemiş, birisinin işi varmış, birisinin mazereti varmış... Zâten, şubeler, reisini ne için yaptılar? Reis, bunun hepsine bakamaz. Şubelere niçin taksim olundu? Taksim-i mesail edilir, evvelâ şube reisi bakacak ki azadan birisi gelmiş mi, gelmemiş mi. Binaenaleyh, bendeniz diyorum ki, mutlaka saat 9'da gelmeli, filan saatta buradan çıkmalı. («Gelmezse» sedaları) İşte o gelmezseyi siz tâyin buyurunuz.

Bulunmayanlara cezayı yapmalısınız. Disiplin militer, asker gibi gelmek. Zaten kışlalara müracaat edin. Deminden, bu Mübarek Daireyi nasıl muhafaza edeceğiz diye düşünüyorsunuz, hâlbuki kışlalar, nasıl zapt-u rapt ediliyor, eşyayı emîriyye hesaba nasıl alınıyor; yoksa bunlar idare memuruyla bitmez. Bunlar, suret-i muntazamada olacak işlerdir. Mademki, asker gibi istiyorsunuz, asker gibi gelip asker gibi çıkmalı.” Mehmet ŞabanEfendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 15, Oturum 1, s.361.

İzah ediyorum. Hükümet bu defa getirdiği mevaddı, evvelki aslı ile vermedi, ona bazı teferruat ilave etti. Tam Türkçesi, (kaytardı) diyorum. (Handeler) Yani aslından çıkardı. Binaenaleyh o vakit ben ve benim gibi hukuku esasiyeden çıkmayanlara şüphe geldi. Bu nedir ve ne oluyor? Allah razı olsun bizim Kanunu Esasi Encümeni içinde hukukçu var, adliyecı var, bilmem neci var. Bihakkın çekti çevirdi, hükümetin ise sert hap şeklinde getirdiğini bir parça tamir etti. Buna bir dereceye kadar aklımız yattı, biz de buna yatıştık.

Şimdi gel efendim teferruatına. Benim, onların teferruatına da itirazım yok, 35 inci maddenin kabulüne de itirazım yok. Yalnız bu oyunda millet aldaniyor...¹⁸⁹ sözleri ile metnin aslının gösterilmemesine tepki göstermiş ve ayrıca mebusların çalışma zamanlarına göre aldıkları paraların hesaplanmadığını dile getirerek devletin hazinesinin görevli mebuslar tarafından kendi mefaatleri doğrultusunda haksız kullanılmasına karşı çıkmıştır.

Raif Efendi “İçtima Kanununun 9 uncu maddesinin tadiline dair kanun Lâyihası münasebetiyle” söz hakkı olarak maddenin daha öncesinde de görüşüldüğünü ancak son kararı verilmeden önce maddenin tam olarak anlaşıldığına emin olunması gerektiğini ifade etmiş ve konuşmasında:

¹⁸⁹ Kanunu Esasi'nin 7, 35, 43 ve 74 üncü maddelerinin tadiline dair kanun layihası münasebetiyle. “Bendeniz Mebus olmazdan evvel 35 inci madde hakkında, tabii, bir fikrim vardı; Mebus olduktan sonra buraya geldim, yine fikrimde bir bozukluk yok. Kemâl-i selâmetle 35 inci maddeyi tasdik edecektim ve el'an da ettim ya. Fakat Hükümet mızıkçılık etti. (gürültü) Aslı ile getirip bize vermedi, tuttu, tadilât yaptı. Yani tadilâtına da bazı öteberi soktu.

İzah ediyorum. Hükümet bu defa getirdiği mevaddı, evvelki aslı ile vermedi, ona bazı teferruat ilave etti. Tam Türkçesi, (kaytardı) diyorum. (Handeler) Yani aslından çıkardı. Binaenaleyh o vakit ben ve benim gibi hukuku esasiyeden çıkmayanlara şüphe geldi. Bu nedir ve ne oluyor? Allah razı olsun bizim Kanunu Esasi Encümeni içinde hukukçu var, adliyecı var, bilmem neci var. Bihakkın çekti çevirdi, hükümetin ise sert hap şeklinde getirdiğini bir parça tamir etti. Buna bir dereceye kadar aklımız yattı, biz de buna yatıştık.

Şimdi gel efendim teferruatına. Benim, onların teferruatına da itirazım yok, 35 inci maddenin kabulüne de itirazım yok. Yalnız bu oyunda millet aldaniyor. (Gürültü)

Hepinize anlatacağım. Haber vereceğim, maddelerde aldanmıyor, affedersiniz, iyi dinleyiniz nerede aldandığını sonra anlarsınız. Millet, benim bildiğim nev'ama, bizi ücreti vekâletimizi verip buraya gönderiyor. Fakat bize deniyor ki bitmez tükenmez Hazineden gidin paraları alın, kânunusanide gittiğiniz halde, şubat nihayetine kadar paraları alın.

Sonra yine nisanda mayısı alın, haziranı alın ve daha alacağınızı alın. Mademki o maddelere teciller, tatiller ilave ediyorsunuz, bir de sizin menafii mülk ve millet diye bağırduğunuz şeyleri de ilave ediniz. Yani kalbiniz, dilinizden düşer gibi çarpıyorsa, oraya deyiniz ki bir sene zarfında bizim alacağımız ücreti vekâlet tatil olsun, tecil olsun, az gelelim, çok gelelim şu kadar olsun, fazlası olmasın.”

Hâlbuki öyle olmuyor, boyuna alıyorlar, kimden ise, fetvayı almışlar. Sabık muhteremler kânunusani ne kadar çalışmışlar, paraları tamamiyle almışlar.” Mehmet Şaban Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 19, Oturum 1, s. 475-476.

“...Bu maddenin tadilâtına ait olan sözler evvelce söylenmiş, takrirler okunarak kabul edilip edilmeyeceği tabî tezahür edecek. Bu madde hakkında kabul ve âdemi kabul ciheti tamamiyle anlaşıldıktan sonra tekrar heyet-i umumiyesi hakkında bir daha söz söylemek, bir daha reye koymak bendenize kalırsa zaittir. Madde, bir maddedir; hatta reddine dair de söz söylendi.”¹⁹⁰ Sözleri ile tereddüdünü dile getirmiştir.

“Tecemmuât (toplantılar) Kanunu Lâyihası münasebetiyle” yapılan müzakerede Zeynelabidin Efendi’nin hükümeti eleştiren konuşması sebebi ile söz hakkı olarak yapılan eleştirilere cevap veren Mehmet Şaban Efendi konuşmasında:

“Bendeniz birinci defa, Zeynelabidin Efendi Hazretlerine bir şey söyledim. Müsaade buyurunuz da ona cevap vereyim demişlerdi. Onun için bir iki söz söyleyeceğim. Bir kere maddelerin müzakeresine başlanılmış iken, her nasılsa heyeti umumiyesi hakkında söz söylemeye başladılar.

Sonra meseleyi daha başka suretle düşünüp, tabiata mugayir kanunlar yapıyor, şöyle oluyor, böyle oluyor diye hükümet aleyhine birtakım sözler söyledi. Ondan sonra da, ahaliyi hükümet tazyik ediyormuş, boğuyormuş gibi birtakım lakırdılar çıkardı ve buna karşı söylenilen bir söze de avamfiribane (halkı avlayan, demagog) dedi. Bana kalırsa asıl avamfiribane söz budur...”¹⁹¹ ifadelerini dile getirmiştir.

“Kanunu Esasi’nin 7, 35, 43 ve 74 üncü maddelerinin tadiline dair kanun Lâyihası münasebetiyle” söz hakkı olarak tadil edilecek maddelerin görüşülme zamanının yanlış olduğuna dikkatleri çekmiş ve konu hakkında:

¹⁹⁰ İçtima Kanununun 9 uncu maddesinin tadiline dair kanun Lâyihası münasebetiyle. “Bendeniz, iki nokta-i nazarı arz etmek istemiyorum; bu nazariyeler kabul edilirse, Mahir ve Maselyah Efendilerin nazariyyelerince bu, tekerrürden ibaret kalacak. Bu maddenin tadilâtına ait olan sözler evvelce söylenmiş, takrirler okunarak kabul edilip edilmeyeceği tabî tezahür edecek. Bu madde hakkında kabul ve âdemi kabul ciheti tamamiyle anlaşıldıktan sonra tekrar heyet-i umumiyesi hakkında bir daha söz söylemek, bir daha reye koymak bendenize kalırsa zaittir. Madde, bir maddedir; hatta reddine dair de söz söylendi.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 13, Oturum 1, s. 273.

¹⁹¹ Tecemmuât (toplantılar) Kanunu Lâyihası münasebetiyle. “Bendeniz birinci defa, Zeynelabidin Efendi Hazretlerine bir şey söyledim. Müsaade buyurunuz da ona cevap vereyim demişlerdi. Onun için bir iki söz söyleyeceğim. Bir kere maddelerin müzakeresine başlanılmış iken, her nasılsa heyeti umumiyesi hakkında söz söylemeye başladılar.

Sonra meseleyi daha başka suretle düşünüp, tabiata mugayir kanunlar yapıyor, şöyle oluyor, böyle oluyor diye hükümet aleyhine birtakım sözler söyledi. Ondan sonra da, ahaliyi hükümet tazyik ediyormuş, boğuyormuş gibi birtakım lakırdılar çıkardı ve buna karşı söylenilen bir söze de avamfiribane (halkı avlayan, demagog) dedi. Bana kalırsa asıl avamfiribane söz budur. Tabî, hükümet, bugün milleti temsil eden şu Meclisin ekseriyetine müstenit bir heyettir.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 16, Oturum 1, s. 393.

“Encümen, Hükümetin teklifini tadil ederken iki ayı münasip görmüş ve öylece kabulü cihetine gitmiş. Bendenize kalırsa, bu düşünülürken bazı ihtimalat hatıra getirilmemiş. 1 evvelki maddede tecil ve tatil hakkını kabul etmiştik.

Bu suretle tecil vâki olmuş ise, evvelce Teşrinisani iptidasında Meclis inikad edecek iken, Şubat iptidasında içtima vuku bulunduğunu ve Temmuz kadar devam ederek Temmuz içinde feshedildiğini farz edersek şu halde dört ay sonra da içtima edecek olan Meclis, yine Teşrinisani iptidasında içtima edecek demektir. O vakit bu iki ay tabirini ne suretle istimal (kullanma) edeceğiz?...”¹⁹² sözlerini dile getirmiştir.

“Muhafazai Abidan Nizamnamesi mucibince hedmine (yıkımına) müsaade olunan kıla (kaleler) ve esvarın (hisarlar) belediyelere terki hakkında kanun Lâyihası münasebetiyle” yapılan görüşmede söz hakkı alan Raif Efendi vakti zamanında askeriyenin yaptığı binaların maliyeye devredilen yerlerin belediyeler tarafından kullanılmak istenmesine maliyenin neden karşı çıktığının açıklamasının yapılması gerektiğini savunarak konu hakkında:

“Gerçi maddede sarahat varsa da yine zikredilmek icap eder. Taşralarda tefrikte tereddüt ediliyormuş. Vaktiyle bazı yerlerde arsa haline gelmiş olan yerlere askerî komisyonlar vasıtasıyla, icarei zemin ile ebniye (binalar) yapılmış, sonra Maliyeye terkedilmiş. Şimdi belediyeler bu gibi yerleri esasen kıla mahallî olduğundan

¹⁹² Kanunu Esasi'nin 7, 35, 43 ve 74 üncü maddelerinin tadiline dair kanun Lâyihası münasebetiyle. “Encümen, Hükümetin teklifini tadil ederken iki ayı münasip görmüş ve öylece kabulü cihetine gitmiş. Bendenize kalırsa, bu düşünülürken bazı ihtimalat hatıra getirilmemiş. 1 evvelki maddede tecil ve tatil hakkını kabul etmiştik.

Bu suretle tecil vâki olmuş ise, evvelce Teşrinisani iptidasında Meclis inikad edecek iken, Şubat iptidasında içtima vuku bulunduğunu ve Temmuz kadar devam ederek Temmuz içinde feshedildiğini farz edersek şu halde dört ay sonra da içtima edecek olan Meclis, yine Teşrinisani iptidasında içtima edecek demektir. O vakit bu iki ay tabirini ne suretle istimal (kullanma) edeceğiz?

Bendenize kalırsa, bu, kabil olamayacaktır. Bu sarahata (açıklığa) karşı Meclis mutlaka iki ay sonra, Teşrinisani iptidasında inikad ettiği halde eğer temdit edilmezse, kendi halinde tatil edilecektir. Bunun için bendeniz, bu fıkranın «Meclis-i Mebusan feshedildiği halde içtima edecek olan Heyet-i Cedidenin içtimai eyyamı (günleri), içtima-ı adiyeye tesadüf etmediği halde bir içtima-ı fevkalade olacaktır» tarzında yazılmasını teklif ediyorum.

Eğer böyle bir kayıt ilave edilecek olursa, Emanuelidi Efendi Hazretlerinin göstermiş oldukları mahzurların birçokları da mündefi (anlatılmış) olmuş olur.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, cilt 1, Birleşim 19, Oturum 2, s.483.

dolayı almak istiyor. Maliye Nezareti vermek hususunda tereddüt gösteriyormuş. Maliye Nezaretinden bir memur varsa bu hususu izah etsin... ”¹⁹³ sözlerini dile getirmiştir.

“Usulü Muhakematı Cezaiyye Kanununa zeyl kanun Lâyihası münasebetiyle” yapılan müzakerede bu kanunun gerekli bir kanun olmadığını savunarak konu hakkında:

“Bu kanunun pek lüzumlu bir şey olmadığı anlaşılıyor. Çünkü asayiş umumiyyeye taallûku, cümlei mühimmesiyle işe girilerek, birçok sair mevad cezaiyyeye takdimen ceraimi matbuatın muhakemelerinin tesvi edileceğini münasip görmüşler. Hâlbuki bazı mevad, asayiş umumiyyeye müteallik olabilir. Lakin kısmı küllisi böyle değildir. Bunun, birtakım mevaddı umumiyyeye müreccah olaraktan müstacelen fevkalade bir surette mahakimde rüyet edilmesi için yine birtakım fevkalade olarak tadiller ve tezyitlerle uğraşmak muvafık değildir... ”¹⁹⁴ sözlerini dile getirmiştir.

“Evkafa ait bilcümle icarat ve mukataatı seneviyyenin devairi vakfiyye tarafından tahsiline dair kanun Lâyihası münasebetiyle” yaptığı konuşmasında değişim yapılması gereken konular hakkında:

“Söyleyeceğim sözleri gerek beyefendi ve gerek diğer refikim söylediler. Bendeniz, zaten maddei kanuniyyenin yukarı fıkrasıyla aşağı fıkrası beyinde bir haksızlık da görüyorum. Gerek Encümenin tadilatında ve gerek Müsteşar Beyin şifahen

¹⁹³ Muhafazai Abidan Nizamnamesi mucibince hedmine (yıkımına) müsaade olunan kıla (kaleler) ve esvarın (hisarlar) belediyelere terki hakkında kanun Lâyihası münasebetiyle. “Gerçi maddede sarahat varsa da yine zikredilmek icap eder. Taşralarda tefrikte tereddüt ediliyormuş. Vaktiyle bazı yerlerde arsa haline gelmiş olan yerlere askerî komisyonlar vasıtasıyla, icarei zemin ile ebniye (binalar) yapılmış, sonra Maliyeye terkedilmiş. Şimdi belediyeler bu gibi yerleri esasen kıla mahallî olduğundan dolayı almak istiyor. Maliye Nezareti vermek hususunda tereddüt gösteriyormuş. Maliye Nezaretinden bir memur varsa bu hususu izah etsin. Çünkü bu kanunun bu yeni yerlere şümulü sarihtir. Sonra müşkilata tesadüf olunur.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 14, Oturum 2, s. 277.

¹⁹⁴ Usulü Muhakematı Cezaiyye Kanununa zeyl kanun Lâyihası münasebetiyle. “Bu kanunun pek lüzumlu bir şey olmadığı anlaşılıyor. Çünkü asayiş umumiyyeye taallûku, cümlei mühimmesiyle işe girilerek, birçok sair mevad cezaiyyeye takdimen ceraimi matbuatın muhakemelerinin tesvi edileceğini münasip görmüşler. Hâlbuki bazı mevad, asayiş umumiyyeye müteallik olabilir. Lakin kısmı küllisi böyle değildir. Bunun, birtakım mevaddı umumiyyeye müreccah olaraktan müstacelen fevkalade bir surette mahakimde rüyet edilmesi için yine birtakım fevkalade olarak tadiller ve tezyitlerle uğraşmak muvafık değildir. Bu kanunun tarihi neşr ve teklifini rüfekayı kiram nazın itibare alıyorlar mı? Bu kanunun hangi tarihte ve ne suretle neşredilmiş olduğu çayı nazardır. Tabiidir ki, ehemmi mühimmine tercihan tetkik ve müzakere etmek lüzumuna nazarı dikkatinizin celbini münasip görüyorum. Hâlbuki bu kanuna hiç hacet yoktur. Mahkemeler, mühim olan mevad müstacelen müzakere ederler. Yoksa bu gibi yalnız asayiş müteallik ceraimi matbuatın umuma teşmil edilerek böyle kanun şeklinde yapılması muvafık değildir.

Zemmü-kadih (yergi ve sövme) davalarının bazı mühim ırz davalarına vesaireye tercihan tesrii münasip olamaz. Binaenaleyh, buna hiç hacet yoktur; reddini teklif ederim.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 17, Oturum 1, s. 361.

verdikleri izahatta bu birinci maddenin yukarı ki fıkrasında muaccelat (peşin ödemeler) ve mukaataat (kesilmiş) tabiri var. İş yalnız burada kalsaydı, ihtimal ki, başka surette de düşünülürdü. Fakat aşağı fıkarda "Evkafı mülhaka namına tahsil olunacak" diye ibare mutlak bir halde bırakılmış. Demek ki muaccelat ve müeccelatını kastediyorlar ki, caiz değildir. Sonra Encümen, yine yukarıda müeccetati çıkarıp, muaccelatı kastediyor, zikrediyor. Sonra aşağıda Evkafı Mülhakaya gelince, "bilcümle" tabiriyle gerek muaccel ve gerek müeccelini nazarı dikkate alıyor. Bu, zaten olamaz. Hele Evkafı Mülhakanın muaccelatında ki Evkaf Nezareti peşin peşin tahsil edecek, vasıtai tahsiliyyeye müracaat etmeye hacet kalmayacaktır. Bu hususta mütevellilere, vesair halka bu pek fena tesir hâsil eder. Hatta geçen defa Evkaf Bütçesinin müzakeratında arz etmiştim ve o zaman vadetmişlerdi ki, böyle evkaftan alınmakta olan birtakım vergiler vardır. Harç, muhasebe, mali maktu namlarıyla gayet ittatsız birtakım vergiler almıyor. Bu mantıksız vergilerden birçok müşkilat oluyor, birçok dedikoduyu calıp bulunuyor ve Nezaret, zaten bu vakıfların muhasebeleri görüldüğü vakit, katibiyye namıyla harç alıyor. O vakit alacağı harç da, getireceği tarifede yapılmıştır, hazırdır; getireceğim diyordu. Daha henüz gelmemiş..." ifadelerini kullanmış ve konuşmasının sonunda:

"...Binaenaleyh, zürriyet munkati olursa vaziyed eder. Hâlbuki onu Evkaf Nezaretinin haricinde bırakmak da olmasın. Diğer evkaf ile beraber lüzum hiss olunursa onları da alsınlar, varidatını tahsil etsinler. Ancak ötekiler gibi alsınlar. Evkaf Nezaretinin, Nezareti zaide suretinde eğer şartı vakıf mucibince zürriyet munkati olursa, ona, Evkaf Nezareti vaziyed eder, alır, haliyle sarfeder. Teklifim bundan ibarettir."¹⁹⁵ teklifinde bulunmuştur.

¹⁹⁵ Evkafa ait bilcümle icarat ve mukataatı seneviyyenin devairi vakfiyye tarafından tahsiline dair kanun Lâyihası münasebetiyle. "Söyleyeceğim sözleri gerek beyefendi ve gerek diğer refikim söylediler. Bendeniz, zaten madde kanuniyyenin yukarı fıkrasıyla aşağı fıkrası beyninde bir haksızlık da görüyorum. Gerek Encümenin tadilatında ve gerek Müsteşar Beyin şifâhen verdikleri izahatta bu birinci maddenin yukarı ki fıkrasında muaccelat (peşin ödemeler) ve mukaataat (kesilmiş) tabiri var. İş yalnız burada kalsaydı, ihtimal ki, başka surette de düşünülürdü. Fakat aşağı fıkarda "Evkafı mülhaka namına tahsil olunacak" diye ibare mutlak bir halde bırakılmış. Demek ki muaccelat ve müeccelatını kastediyorlar ki, caiz değildir. Sonra Encümen, yine yukarıda müeccetati çıkarıp, muaccelatı kastediyor, zikrediyor. Sonra aşağıda Evkafı Mülhakaya gelince, "bilcümle" tabiriyle gerek muaccel ve gerek müeccelini nazarı dikkate alıyor. Bu, zaten olamaz. Hele Evkafı Mülhakanın muaccelatında ki Evkaf Nezareti peşin peşin tahsil edecek, vasıtai tahsiliyyeye müracaat etmeye hacet kalmayacaktır. Bu hususta mütevellilere, vesair halka bu pek fena tesir hâsil eder. Hatta geçen defa Evkaf Bütçesinin müzakeratında arz etmiştim ve o zaman vadetmişlerdi ki, böyle evkaftan alınmakta olan birtakım vergiler vardır. Harç, muhasebe, mali maktu namlarıyla gayet ittatsız birtakım vergiler almıyor. Bu mantıksız vergilerden birçok müşkilat oluyor,

“Hükkamı Şer Kanunu Lâyihası ve 1330 senesi Seyrisefain İdaresi bütçesi münasebetiyle” yapılan görüşmenin ele alındığı 1. ve 2. Oturumda 1. madde hakkında söz alan Erzurum Mebusu Raif Efendi layihada tadilat yapılması zorunluluğunu vurgulayarak konu hakkında:

“...Müsaade buyurunuz, madde encüme gitti geldi, bu veçhile maddenin tadil edilmesini istirham ediyorum. Mesele mühimdir. Henüz takrirler muamelededir. Şimdi bir kaçının bidayeten mesleki Kazaya kabul edilmesi için cünha ile mahkûm olmamak

birçok dedikoduyu calıp bulunuyor ve Nezaret, zaten bu vakıfların muhasebeleri görüldüğü vakit, katibiyeye namiyale harç alıyor. O vakit alacağı harç da, getireceği tarifede yapılmıştır, hazırdir; getireceğim diyordu. Daha henüz gelmemiş. Arz ettiğim gibi, hâlâ da ittatsız vebirçok ihtilafıdaki olan usullerle harcı taşralar da alıyor. Onu tevhit ettikleri takdirde alınacak harca bir miktar zammedilmek düşünülür, bila ücret tahsilât icra olunur. Binaenaleyh, burada her halde yalnız ihtiyara bırakmak lazım gelir.

Evkaf Nezaretine ait olan hususatta bedelatı istihaliyyede bu gibi bir usule müracaat pek doğrudur, pek muvafıktır. Hakikaten birtakım mahakime müracaatla iş tehhüre uğruyor, tahsilât kalıyor. Böyle şeyler yapmak çok güzeldir. Ancak Evkafı Mülhakanın, hususiyle muaccelatını böyle kayıt altına almak ise, birkaç yerden varidat almak demektir ki, birkaç yerden böyle vakıflardan varidat tahsil etmek gibi bir şey olur. Bu da muvafık değildir. Binaenaleyh, buyurdukları gibi bunda hiçbir mahzur lazım gelmez, öteki alınan harçlardan muhasebe, vesaire gibi müteaddit şeyleri de tevhit etmelidir. Zira bakınız, bir mantıksızlık oluyor ki, şimdi beş bin kuruşa kadar olan fazlai varidattan yüzde ondan şu kadar kuruş alınacak. Bu miktar beş kuruşu tecavüz ederse, yüzde yirmi alınacak deniyor. Mesela yüzde onu alacak da deniyor. Beş bin kuruşu tecavüz ederse, yüzde yirmi alınacak deniyor. Beş bin bir kuruş olursa yüzde yirmisini umumundan alacaklar. Yani bir kuruş fazlai varidat için iki misli harç almıyor. Taşralarda da böyledir. Bu suret, gayet mantıksız ve muvazenesizdir.

Geçen sene bütçesinin müzakeresi esnasında arz etmiştim. Binaenaleyh, bunun için bir çare düşünülüyor denilmişti. Bunu da düşününler, bu surede getirsinler de, oy veçhile o harç tarifesi, zamanında, başka bir şey düşünülün. Bu, herhalde pek muvafıktır ve pek güzeldir ve bu yolda arz ettiğim gibi olursa, zürriyeti evkafın muamelatı da düşünülür, onlar da yapılır. Çünkü onlar da Evkafı Mülhakanın maduttur (bellidir) ve Nezareti Evkafı Hümayuna racidir (aid). Binaenaleyh, zürriyet munkati olursa vaziyed eder. Hâlbuki onu Evkaf Nezaretinin haricinde bırakmak da olmasın. Diğer evkaf ile beraber lüzum hiss olunursa onları da alsınlar, varidatını tahsil etsinler. Ancak ötekiler gibi alsınlar. Evkaf Nezaretinin, Nezareti zaide suretinde eğer şartı vakıf mucibince zürriyet munkati olursa, ona, Evkaf Nezareti vaziyed eder, alır, haliyle sarfeder. Teklifim bundan ibarettir.” İfadelerine yer vermiştir.

Konu ile ilgili:

“Meclisi Mebusan Riyaseti Celilesine

Bu maddede, Evkafı Mülhakanın icarei vahide bedellerinin, mütevellî müracaat etmedikçe Evkaf İdarelerinin kendilerinden tahsile teşebbüsle aidatı tahsiliyye talep edememeleri için bir kaydın ilavesi zımında maddenin Encüme iadesini teklif ederim.” Teklifinde bulunmuş ve verdiği teklif hakkında:

“Müşteşar Beyefendi, bendenizin söylediği sözlere karşı verdiği cevapta müeccelât ve mukaattaata ait sözler söyledi. Onların da bir dereceye kadar fevaidi (faydaları) olduğu bendeniz de teslim ederim. Ancak, bir şey mütelaa edildiği vakit, tabii, hem fevaid, hem mahzur cihetleri düşünülür. Buna bir cevap vermemelidir. Böyle senevi peşin peşin alınan bedeli icarları, Evkaf İdaresi, bundan gidip de rüsumu tahsiliyye namıyla yüzde 10 almak, sonra bundan harcı muhasebe ve vekalet ve kaübiyye, sonra harcı maktu almak ciheti, arz ettiğim gibi Taşralarda fena tesir hasil ediyor. Başka başka cereyanlar hasil ediyor. Buna karşı cevap vermediler. Bir şey buyurmadılar Gerçi Mazbata Muharriri, icare-i vahidelere şümulü yoktur gibi bir söz söylediler ise de, maddede öyle bir kayıt yok. Maddede mutlak olarak vuku bulacak tahsilat deniyor. Bunların içinde böyle olacak olursa, arz ettiğim gibi, mahzurlar nedir? Bunu bendenize söylesinler. Binaenaleyh bu mahzurları defedecek bir şey yoksa tabiidir ki, mahzurun defî için nazarı dikkate alınacak şey, celbi menafiden ziyade defî mazarratı düşünmek icap eder. Her halde madde tashih edilmesi için Encüme gitmesini teklif ederim.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 20, Oturum 1, s.469-473.

meselesi muvafık olabilir. Bu adam cünha ile mahkûm olduğu gibi memuriyetten çıkarılacak. 29 sene hizmet etmiş olsa bile mesleki Kazadan kaldırılıp atılacak. Şu halde hakkı tekaüde de nail olamayacak. Bu, gayet münasebetsiz olacak. Ahengi Devlet ve kavanini de bozacaktır. Bunun bu suretle izah edilmesi lazımdır. Eğer olmazsa büyük gadir, büyük zulümdür.”¹⁹⁶ Açıklamalarını dile getirmiştir.

“Tekâlifî fevkalade vazına dair kanun Lâyihası” hakkında son konuşmacı olarak söz hakkı alarak konunun hassasiyetine dikkatleri çekmiş ve konu hakkında:

“...Heyeti Vükela, mesuliyeti üzerine alarak bu kanunu muvakkati ilan etmiştir. Ve millet hakkında bu kanunu nafi görmüştür. Şimdi bu kanun bizim reddimizle merdud olursa, nasıl muvafık olur? Acaba Vükela bu hususta ısrar ediyor mu? Olabilir ki ısrar eder. Bizimle ihtilaf hâsıl olursa, Kanunu Esasinin diğer maddesi araya girer. Kısmen red ve kısmen tağyir ve tebdil edilen kanunları ne yapacağız? Kısmen reddettiğimizde, taşralarda böyle ilan mı edeceğiz? Bu cihet gayet mühimdir. Bendenize kalırsa, bunu ayrıca bir güne talik de rek müzakere edelim, bu noktalara ait ayrıca izah lazımdır.”¹⁹⁷ sözleri ile konunun başka bir zaman etraflıca görüşülmesini teklif etmiştir.

¹⁹⁶ Hükkâmı Şer Kanunu Lâyihası ve 1330 senesi Seyrisefain İdaresi bütçesi münasebetiyle. “Bunların birtakımları vardır ki hizmetleri onbeş seneyi bulmamıştır. Bugün mektebe girmek için vakit lazım. Bunların maişetlerini temin etmek için bir şey vermek icap edecek. Zannedirim ki, böyle bir müracaat ve öyle bir teklif vaki olmuş idi. Bu gibi teşkilat ve tensikat sebebiyle açıkta kalanlara mazuliyet maaşlarına kesbi istihkak etmedikleri halde, bunlara Muhassasatı Zatiyyeden veyahut Müstahikkini İlmiyye tertibinden bir şey verilir deniliyor. Ama Müstahikkini İlmiyye tertibinden, tedriste bulunan muhtacini ulemaya verilmektedir. Bunlara tahsis edilecekse edilsin; onu teklif ederim.”teklifinde bulunmuş 2. Oturum başlangıcında ise:

“Müsaade buyurunuz, madde encüme gitti geldi, bu veçhile maddenin tadil edilmesini istirham ediyorum. Mesele mühimdir. Henüz takrirler muamelededir. Şimdi bir kaçının bidayeten mesleki Kazaya kabul edilmesi için cünha ile mahkûm olmamak meselesi muvafık olabilir. Bu adam cünha ile mahkûm olduğu gibi memuriyetten çıkarılacak. 29 sene hizmet etmiş olsa bile mesleki Kazadan kaldırılıp atılacak. Şu halde hakkı tekaüde de nail olamayacak. Bu, gayet münasebetsiz olacak. Ahengi Devlet ve kavanini de bozacaktır. Bunun bu suretle izah edilmesi lazımdır. Eğer olmazsa büyük gadir, büyük zulümdür. Arz ettiğim gibi, kavanini ihlal eder.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 2, Birleşim 39, Oturum 1-2-4, s. 459-463-494.

¹⁹⁷ Tekâlifî fevkalade vazına dair kanun Lâyihası münasebetiyle. “Bendenizin hatırıma bir kelime geliyor. Şimdi, red ile merdud olmak meselesini gayet ehemmiyetle telakki etmek lazım gelir. Mesele gayet mühimdir. Her cihetin etraflıca düşünülmesi lazımdır. Reddin birkaç nevi vardır. Bir kere heyeti umumiyyeyi red var. Bir de tebdil ve tağyir gibi kısmen red var. Bunları iyice düşünmek ve bir hüküm, bir teamül cereyan ettirmek lazım gelirken, Meclisin vereceği kararda tenakuz olmasın. Red ile merdud olur, demekte Heyeti Vükela ile Meclisi Mebusan arasında bir ihtilaf ihtimali de vardır. Bunun kuvvei teydiyyesi nedir? Heyeti Vükela, bu reddimizi ihtimal ki kabul eder. Heyeti Vükela, mesuliyeti üzerine alarak bu kanunu muvakkati ilan etmiştir. Ve millet hakkında bu kanunu nafi görmüştür. Şimdi bu kanun bizim reddimizle merdud olursa, nasıl muvafık olur? Acaba Vükela bu hususta ısrar ediyor mu? Olabilir ki ısrar eder. Bizimle ihtilaf hâsıl olursa, Kanunu Esasinin diğer maddesi araya girer. Kısmen red ve kısmen tağyir ve tebdil edilen kanunları ne yapacağız? Kısmen reddettiğimizde, taşralarda böyle ilan mı

“Ziraat Bankası Kanunu Lâyihası münasebetiyle” yaptığı konuşmasında ise ele alınan layihaya şaşkınlığını vurgulayarak, bankanın milli bir kurum olduğunu ve dolayısı ile millete ait olduğunu ifade etmiş ve ele alınan layihada milletin menfaatlerinin ve mal güvenliğinin arka planda tutulduğunu:

“Bendeniz buna taaccüp (şaşakalmak) ediyorum. Zira banka millî bir müessesedir, para da yine Milletindir. Millet parasını bankaya tevdi edecek, banka da o parayı başkalarına ikraz edecek. Bununla yine Milletın hesabına bir fayda hâsıl olacaktır. Şimdi, banka kendi kavli mücerredi ile filanın zimmetinde alacağım var diyecek, bir kâğıt ibraz edecek. Bunun neticesine bendeniz böyle görüyorum ki, bu ise kavaidi umumiyeye mugayirdir. Bir insan, kendi kavli mücerredi (soyut mefhumlar) ile başkasına bir zimmet isnat ettiği halde, katan bunu tahkik ettirmeksizin ispat etmeksizin, kendi iddiasıyla bir hak tanımak, bu zürrain hukukunu muhafaza değil, bilakis ayakaltına almaktır...”¹⁹⁸ cümleleri ile dile getirmiştir. Alınacak karaların kanuna ve halkın menfaatlerine uygun olması gerekliliğini savunarak konuşmasına son vermiştir.

---

edeceğiz? Bu cihet gayet mühimdir. Bendenize kalırsa, bunu ayrıca bir güne talik de rek müzakere edelim, bu noktalara ait ayrıca izahat lazımdır.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 2, Birleşim 40, Oturum 1, s. 525.

¹⁹⁸ Ziraat Bankası Kanunu Lâyihası münasebetiyle. “Bendeniz buna taaccüp (şaşakalmak) ediyorum. Zira banka millî bir müessesedir, para da yine Milletindir. Millet parasını bankaya tevdi edecek, banka da o parayı başkalarına ikraz edecek. Bununla yine Milletın hesabına bir fayda hâsıl olacaktır. Şimdi, banka kendi kavli mücerredi ile filanın zimmetinde alacağım var diyecek, bir kâğıt ibraz edecek. Bunun neticesine bendeniz böyle görüyorum ki, bu ise kavaidi umumiyeye mugayirdir. Bir insan, kendi kavli mücerredi (soyut mefhumlar) ile başkasına bir zimmet isnat ettiği halde, katan bunu tahkik ettirmeksizin ispat etmeksizin, kendi iddiasıyla bir hak tanımak, bu zürrain hukukunu muhafaza değil, bilakis ayakaltına almaktır.

Vakia biz, memurlarımızdan eminiz amma, bu hal de vaki olabilir, ya bir memur suistimale meydan bulursa, kendisi kontrol edilmezse, vazifesini pek kolaylıkla suiistimal eder. Bu arz ettiğim ahvalden naşi, Milletın hukuku tecavüze maruz kalmış olur ve kavaidi umumiyemize de muhaliftir. Bir mukriz bin parayı ikraz ettim demesiyle ve bu yolda bir kâğıt çıkarmasıyla bunu tasdik edivermek muvafık değildir. Binaenaleyh, Sadık Efendi biraderimizin söylediği gibi, Devletın büyük bir bankasının verdiği bir para için bunu aramıyoruz da, bir heyeti idarenin mütesarrıf ve kaymakamın bütün heyeti idaresiyle aşar ihale ettiği vakit, mukavelattan tasdik ettirerek ve illa olmaz diyoruz. Binaenaleyh, tasdik edilmeyip de, böyle bilamuhakeme velahüküm tasdik muvafık olamaz.” Sözlerini dile getirmiştir.

34. madde ele alındığında ise kendisinden önce konuşma yapan Halep Mebusu Artın Boşgezenyan Efendi’ye hitaben konuşmasına başlayan Raif Efendi:

“Efendim şimdi Artın Efendi buyuruyorlarki bu söylenilen söze karşı verilen cevap kanunî değildir. Mutlaka ya inkâr veyahut ikrar edecektir. Şimdi burada bir makamı resmiye karşı nasıl diyebilirizki inkâr etsin ki kaydı resminde bu para vardır, sonra sahibi hak geldiği zaman, hakkını istediği zaman, hayır senin paran burada yoktur mu diyecek, resmen yalanını söylesin? Kanun bunu nasıl emredebilir. Ki, varittir ve onu söylediği zaman kanunen tekadümü zaman (zaman aşımı) ile hak sakıt olmaz. O paralar burada mevcut kıyametın son gününe kadar, o para orada durdukça faiz işlemez ama hak zail olmaz ve o para orada kayden mevcut iken sahibi hak da var iken nasıl olur? Bendenizin reyimce bu veçhile karar verilmesini teklif ederim.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 10, Oturum 1, s.127-131.

“Mahakimi Şeriyede icrayı vekâlet edenler hakkında kanun Lâyihası” konusunda Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi'nin düşüncelerine katıldığını ifade eden Raif Efendi konu hakkında halkın içinde bulunduğu maddi sıkıntıya değinerek vekâlet ettirebileceği kişilerin daha geniş kapsamda tutulursa halkın mağdur olmayacağını söyleyerek:

“Abdullah Azmi Efendinin fikrine iştirak edeceğim. Şimdi yalnız kendi evladiyla zevce ve abai ecdada münhasır kalıyor. Hâlbuki kardeşleri, amcaları, kardeşlerinin oğulları bunda dâhil değildir. Bunların da dâhil olması münasiptir. Çünkü bazı kimseler vardır ki fukaradır, kendisi kadın da olması dolayısıyla kendi kardeşini yahut amcasını göndermek lazım gelecek. Bunları da ithal etmek için bu tabiri koymak lazım gelir. Vekâlet edecek kimselerin zevceleriyle demeli, abai ecdat (babalar ve dedeler) ve onların evlatlarına denilmeli ki, o vakit onların amcaları ve kardeşleri dâhil olur...”¹⁹⁹

teklifini dile getirmiştir.

“Bedeli nakdi Kanunu Lâyihası münasebetiyle” söz hakkı alarak hazırlanan layihada bazı durumları daha açık bir şekilde ifade edilmesini savunmuş ve seferberlik nedeni ile askerlik karşılığı bedel ödenecek durumların daha iyi belirlenmesi ve askerliğe alınan kişilerle bedel ödeyenler arasında adaletsizliği önlemek gerektiğini savunarak konuşmasında:

“Ciheti Askeriyyenin gösterdiği mukteza pek mühimdir. Tahsin Bey bir mahzur dermiyan (öne sürmek) ediyor, bunun ikisini tevhit edelim de ortada bir hal bulalım. Bendeniz görüyorum ki bu teklif kabili tatbik olmayan bir tekliftir. Diyorlarki, silâh altına emsalleri davet edilirse o bedel kalkar, edilmezse iade edilsin. Edilirse acaba kaç gün silâh altında kalacak? Bir gün silâh altına alındılarda olabilir ki terhis edildiler, o halde mi iade edeceğiz yoksa kaç gün kalacak, kaç ay kalacak bunların daha ilerisi düşünülükçe kıymeti tatbikiyyesi kalmıyor demektir. Bedeli nakdi vermek

¹⁹⁹ Mahakimi Şeriyede icrayı vekâlet edenler hakkında kanun Lâyihası münasebetiyle. “Abdullah Azmi Efendinin fikrine iştirak edeceğim. Şimdi yalnız kendi evladiyla zevce ve abai ecdada münhasır kalıyor. Hâlbuki, kardeşleri, amcaları, kardeşlerinin oğulları bunda dâhil değildir. Bunların da dâhil olması münasiptir. Çünkü bazı kimseler vardır ki fukaradır, kendisi kadın da olması dolayısıyla kendi kardeşini yahut amcasını göndermek lazım gelecek. Bunları da ithal etmek için bu tabiri koymak lazım gelir. Vekâlet edecek kimselerin zevceleriyle demeli, abai ecdat (babalar ve dedeler) ve onların evlatlarına denilmeli ki, o vakit onların amcaları ve kardeşleri dâhil olur. Babasının cüzleri ve ecdadı gibi ıstılahatı fıkhiye var, feraizde (cüzü eb, cüzü ced) var. Bunlar da amca ve kardeşler demektir. Encümen kabul ederse o suretle teşmil edilmiş olur.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 15, Oturum 1, s.220.

meselesini esasen biz kabul edecek olursak, Millet'in üzerine teveccüh eden bir vazifeyi manen görmek üzere kendisine bir müsaade veriliyor demektir.

Beriki adam tabiidirki işinden, gücünden geri kalıyor, vazifesini görmek için gidiyor, kanını sarf ediyor, bunun için her zaman hazır bulunuyor, onu hazır bulundurduğumuz halde bu da demekki silâh altına alınmak için her halde müheyyadır. Şimdi onu hazır bulundurduğumuz halde ötekine sen para ver demek, bu parayı da icabı halinde sana iade edecekler demek, diğerine karşı adaletsizlik olur...”²⁰⁰ sözlerini dile getirmiş ve konuşmasının devamında hazırlanan layihada değiştirilmesi gereken ifadelerin açıklamalarını yapmıştır.

“Belediye rüsumu Kanunu Lâyihası”nın 4. Maddesi ele alındığında Raif Efendi konu hakkında belediyelerin ihtiyaç halinde vergi almasına karşı çıkmış, halkın rızasının olması şartıyla bu verginin alınmasını savunarak konuşmasında:

“...Bir taraftan Belediyeyi, diğer taraftan ahaliyi düşünelim. Belediye istediği vakitte icra eylediği tebhirattan resim almasın.

Böyle olmazsa ahalinin hukukuna tecavüz edilmek ihtimali vardır. Tebhirat için ahali kendisi talep ederse resim versin, talep etmediği halde resim vermeye mecbur

²⁰⁰ Bedeli nakdi Kanunu Lâyihası münasebetiyle. “Ciheti Askeriyyenin gösterdiği mukteza pek mühimdir. Tahsin Bey bir mahzur dermiyan (öne sürmek) ediyor, bunun ikisini tevhit edelim de ortada bir hal bulalım. Bendeniz görüyorum ki bu teklif kabili tatbik olmayan bir tekliftir. Diyorlarki, silâh altına emsalleri davet edilirse o bedel kalkar, edilmezse iade edilsin. Edilirse acaba kaç gün silâh altında kalacak? Bir gün silâh altına alındılarda olabilir ki terhis edildiler, o halde mi iade edeceğiz yoksa kaç gün kalacak, kaç ay kalacak bunların daha ilerisi düşünüldükçe kıymeti tatbikiyyesi kalmıyor demektir. Bedeli nakdi vermek meselesini esasen biz kabul edecek olursak, Millet'in üzerine teveccüh eden bir vazifeyi manen görmek üzere kendisine bir müsaade veriliyor demektir.

Beriki adam tabiidirki işinden, gücünden geri kalıyor, vazifesini görmek için gidiyor, kanını sarf ediyor, bunun için her zaman hazır bulunuyor, onu hazır bulundurduğumuz halde bu da demekki silâh altına alınmak için her halde müheyyadır. Şimdi onu hazır bulundurduğumuz halde ötekine sen para ver demek, bu parayı da icabı halinde sana iade edecekler demek, diğerine karşı adaletsizlik olur. Para vermek meselesi bedenen yapılacak hizmete nisbetle hafiftir.

Bendenizce mademki zaten bedeli kabul ediyoruz, bundan daha ilerisine gitmek olamaz. Zaten bedeller de pek hafif bir miktara inmiştir. Ve bu bedel bu defaki seferberliğe mahsustur yani bu defaki seferberlikte kabul edilecektir. Şu halde bazı senelere ait efradı mükellefe terhis, tecil, edildi ve zaten bundan sonrasına ait olmayacaktır. Hatta bendeniz diyorum ki: 1330 tarihinde ilan olunan seferberliğin devamı müddetince, Gerçi diğer maddelerde tasrih edildiğinden dolayı başka mana çıkmaz isede ve böyle denilecek ise de, bu da yine terahhum (merhamet) derecesinde bir şey ifade ediyorki bu seferberlik devam ettiği müddetçe bedel kabul olunacaktır, hâlbuki öyle denilmemelidir. Bu seferberliğin devamı müddetince kabul edilecek demeli ki, şeraiti kabul de aşağıda söyleniyor. Yoksa devamı müddetince dersek bu yukarıda seferberliğin devamı müddetince denilmiş sonra diğer maddelerde de onbeş gün zarfında bu müddet içinde kabul edeceğiz diyoruz.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 26, Oturum 1, s. 353.

tutulmasın ve zannederim ki, ileli sâriye zuhurunda onu yapacak ve meccanen de yapacaktır. Başka bir zamanda ihtiyaten gider söylerse o zaman ücret versin.”²⁰¹ sözlerini dile getirmiştir.

“İfayı vazife edemeyen malul veya sinleri dolayısıyla açığa çıkarılan Ziraat Bankası tahsildarlarına maktuen beşbin kuruş itasına dair Kanunu muvakkat münasebetiyle” söz hakkı olarak özellikle iki konu üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi açığa alınacak kişilerin hangi şartlarda alınacağı, ikincisi ise görevlerinde yirmi beş seneyi tamamlayanlara ödenecek olan harç. Konu hakkında:

“Bendenizin de bir mütalaam vardır ki, eğer Kavanin-i Maliye Encümenine gitmeyecekse, buna dair cevap versinler. Şimdi bir kere sinlerinin terakkisinden dolayı tabirinden maksatları nedir, yani altmışbeşe vasıl olmak mıdır, yoksa nezarete bir hakk-ı takdir bırakacaklar mı, yani elli yaşında da mesela, ihtiyar oldun, sen artık tahsildarlık yapamayacaksın diye çıkarılacaklar mıdır? Bir Tahdit-i Sin Kanunumuz vardır, o kanun mucibince altmış beş yaşından sonra istihdam edilmeyecekler midir? Bu tabirden maksatları acaba o mudur?

Saniyen böyle malul olanlara beher sene hizmetleri için bir şey veriliyor. Şimdi böyle hasbessin çıkarılacaklar yirmi beş sene hizmet etmiş olmaları şartı konuluyor. Bu veçhile meselâ, bir adam yirmi dört sene on bir ay hizmet etmiş olursa, buna hiçbir şey verilmeyecek midir? Eğer bu suretle olursa müsavata, adalete riayet edilmiş olmaz. Bunların da hizmetlerinin senesi nispetinde bir şey yapılırsa daha muvafık olur...”²⁰²

²⁰¹ Belediye rüsumu Kanunu Lâyihası münasebetiyle. “Encümenin düşündüğü de vardır. Böyle olursa herkes ihtiyaten eşyasını tebhir etmek cihetini iltizam edecek. Bendenize kalırsa yalnız bir kaydın ilavesi lazımdır. Yalnız Emrazı müstevliyye olduğu zamanların gayrisinde dahi talep vukuunda bu talep kabul olunmalı. Emrazı müstevliyyenin gayri bir zamanda herkes kendi müracaat eder de, yapmak isterse, bilet alsın. Yok, bilip, kendisi yapmak isterse, o başka.

Bir taraftan Belediyeyi, diğer taraftan ahaliyi düşünelim. Belediye istediği vakitte icra eylediği tebhirattan resim almasın.

Böyle olmazsa ahalinin hukukuna tecavüz edilmek ihtimali vardır. Tebhirat için ahali kendisi talep ederse resim versin, talep etmediği halde resim vermeye mecbur tutulmasın ve zannederim ki, ileli sâriye zuhurunda onu yapacak ve meccanen de yapacaktır. Başka bir zamanda ihtiyaten gider söylerse o zaman ücret versin.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 27, Oturum 1, s. 384-385.

²⁰² İfayı vazife edemeyen malul veya sinleri dolayısıyla açığa çıkarılan Ziraat Bankası tahsildarlarına maktuen beşbin kuruş itasına dair Kanunu muvakkat münasebetiyle. “Bendenizin de bir mütalaam vardır ki, eğer Kavanin-i Maliye Encümenine gitmeyecekse, buna dair cevap versinler. Şimdi bir kere sinlerinin terakkisinden dolayı tabirinden maksatları nedir, yani altmışbeşe vasıl olmak mıdır, yoksa nezarete bir hakk-ı takdir bırakacaklar mı, yani elli yaşında da mesela, ihtiyar oldun, sen artık tahsildarlık

sözlerini dile getirerek konu hakkında dile getirdiği sorunların karar verilmeden önce dikkate alınmasını teklif etmiştir.

“Meclis-i Mebusan Nizamnamei Dâhilîsi münasebetiyle” yapılan müzakere encümenin şekilden ibaret bir müessese olduğuna dair yapılan eleştirilere cevap vermek amacı ile söz hakkı alarak encümence ele alınan ve araştırılan konuların meclis çalışmalarını kolaylaştırdığını ifade ederek konuşmasında:

“...Cahit Beyefendiye bir şey soracağım. Bir misal irad buyurdular. Bu, Nizamnamei Dâhili de böyle oldu, biz bundan istifade ettik, dediler. Kendisine sorarım. O mütehassısları çağırdılar. Reylerini aldılar mı, yoksa onlar oraya gidip de müzakere bulundular da mı söylediler? Bendenize kalırsa, hazır bulunan gitmiş, söylemişlerdir ve ondan istifade etmişlerdir.

Demek oluyor ki, bugün Heyeti Umumiyyeye, kabule şayan bir tarzda gelmiştir ve bendeniz yine zannediyorum ki, böyle encümenlerde mütalaa beyan etmekten diğer azaları men etmek muvafık değildir. Çünkü orada söyleyeceği sözü burada da söyleyecektir. Orasını işgal etmek mi doğrudur, burasını işgal etmek mi? Zannederim encümende anlaşmak daha doğrudur, ta ki, buraya gelip Meclisi işgal etmesin.”²⁰³

sözlerini dile getirmiştir.

---

yapamayacaksınız diye çıkarılacaklar mıdır? Bir Tahdit-i Sin Kanunumuz vardır, o kanun mucibince altmış beş yaşından sonra istihdam edilmeyecekler midir? Bu tabirden maksatları acaba o mudur? Saniyen böyle malul olanlara beher sene hizmetleri için bir şey veriliyor. Şimdi böyle hasbessin çıkarılacaklar yirmi beş sene hizmet etmiş olmaları şartı konuluyor. Bu veçhile meselâ, bir adam yirmi dört sene on bir ay hizmet etmiş olursa, buna hiçbir şey verilmeyecek midir? Eğer bu suretle olursa müsavata, adalete riayet edilmiş olmaz. Bunların da hizmetlerinin senesi nispetinde bir şey yapılsa daha muvafık olur. Bir de bunlardan bazıları vardır ki, vefat edip, aileleri perişan kalıyor. Bunlardan da meselâ, yirmi dört sene hizmet etmiş, sonra vefat etmiş, bunların ailelerine de hizmetleri derecesinde bir şey verilse muvafık olur zannediyorum. Eğer Kavanin-i Maliye Encümenine havale olunacaksa, bu arz ettiğim cihetler de nazar-ı dikkate alınsın.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 6, Oturum 1, s. 116.

²⁰³ Meclis-i Mebusan Nizamnamei Dâhilîsi münasebetiyle “Hüseyin Cahit Beyefendi buyurdular ki, encümendeki müzakere, idadî bir şekilden ibarettir. Neticesi itibariyle Heyeti Umumiyyeye gelecek, binaenaleyh Heyeti Umumiyyede uzun uzadıya Meclisin vaktini işgal etmektense, o bapta mütalaa beyan olan encümene gidip söylese, her halde daha ziyade faydayı mucip olur. Orada mütalaa beyan etmek, o encümeni iş görmekten men eder demek değildir. Evvelce de Nizamnamemizde vardı. Gider, dinler, söz alır; yalnız reye iştirak etmez, karar ittihazında tesiri olmaz. Binaenaleyh, bu kalmalıdır.

Cahit Beyefendiye bir şey soracağım. Bir misal irad buyurdular. Bu, Nizamnamei Dâhili de böyle oldu, biz bundan istifade ettik, dediler. Kendisine sorarım. O mütehassısları çağırdılar. Reylerini aldılar mı, yoksa onlar oraya gidip de müzakere bulundular da mı söylediler? Bendenize kalırsa, hazır bulunan gitmiş, söylemişlerdir ve ondan istifade etmişlerdir.

Demek oluyor ki, bugün Heyeti Umumiyyeye, kabule şayan bir tarzda gelmiştir ve bendeniz yine zannediyorum ki, böyle encümenlerde mütalaa beyan etmekten diğer azaları men etmek muvafık değildir.

“Meclis-i Mebusan Nizamnamei Dâhilîsi” konusunun 44. maddesi hakkında mebusların yaptığı konuşmalara dâhil olan Raif Efendi konu hakkında:

“Şefik Beyefendi biraderimizin söylediği gibi, Meclis küşad edilemeyerek kapanırsa ve yevmi ahara talik edilirse, bu veçhile Makam-ı Riyaset, celsenin açıldığını beyan ederek, Zabıt Kâtipleri yazı yazmaya başlayacaktır. Binaenaleyh, yoklamada namevcut olanlar zarurî alarak zabta geçecektir. Hazır olan Azanın miktarı hadd-i nisabda değilse, bu madde mucibince makam-ı Riyaset ne yapacaktır?” sorusu üzerine İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey:

“Bu madde mucibince Makam-ı Riyaset, yine yoklama yapacaktır.” Cevabını vermiş ve Hüseyin Cahit Bey’in verdiği cevabı onaylayan Erzurum Mebusu Raif Efendi ise konuşmasının devamında:

“Buyurduğunuz doğru ve o vakit tabî Meclis küşad edilmiştir, haddi nisabda olmadığını anlayıp, yoklama yapıp, Meclisi kapatıyor.” sözlerini dile getirmiştir.

Hüseyin Cahit Bey ise tekrar Raif Efendi’ye hitaben:

“Zaten yoklamanın yapılmasındaki hikmet budur. Hadd-i nisabında olduğunu görseydi, tabî, yoklamaya lüzum yoktu.” ifadelerini kullanmış Raif Efendi ise tekrar cevap vererek:

“Öyle ise ibareyi keselim, Azanın miktarı hadd-i nisabda olmadığını bildiği halde yoklama yapacak diyelim.” sözlerini dile getirmiştir.

Madde hakkında yapılan müzakere, mebuslar arasında uzun süre devam etmiş, toplantının ilerleyen safhalarında Raif Efendi tekrar söz alarak konu hakkında:

“Meydana gayet mühim bir mesele çıktı. Burada elimizdeki maddedeson içtimadan bahsediyorduk ve ona dair müdavele-i efkârda (bir mesele üzerine konuşma) bulunuyorduk. Şimdi mesele intikal etti. Umum zavabıtın imza edilip edilmemesi meselesi zuhur etti.”

Çünkü orada söyleyeceği sözü burada da söyleyecektir. Orasını işgal etmek mi doğrudur, burasını işgal etmek mi? Zannederim encümende anlaşmak daha doğrudur, ta ki, buraya gelip Meclisi işgal etmesin.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 2, Birleşim 34, Oturum 1, s. 167-168.

İki fıkra yapmalı.«Zevâbıt» kelimesi kullanılmalı, «her günün zabıtları»denilmeli, ahkâm-ı umumiyye vaz'etmeli.»²⁰⁴ fikrini meclise sunmuştur. Madde meclis oyuna sunularak kabul edilmiştir.

“Meclis-i Mebusan Nizamnamei Dâhilîsi münasebetiyle ve İnzibat-ı Hükkâm Kanunu Lâyihası münasebetiyle” söz alarak öncelikle 4. fıkranın tadilata ihtiyacı olduğunu, lehte ve aleyhte konuşma yapma hakkının mebuslardan alındığını ifade etmiş, müzakerenin devamında ise İnzibat-ı Hükkâm Kanunu Lâyihasının 12. maddesinin görüşüldüğü sırada tekrar söz hakkı alarak:

“...Bendeniz, tekliflerin orta bir şeklini teklif edeceğim. Buyurdıkları gibi maddeye mutlaka muhilli şeref ve haysiyet kaydını koyacak olursak, mukaibelen elinden bir kaza çıkmış hâkimleri birçok hapislerden sonra tekrar hâkimlikte bulundurmamak mahzuru meydana gelecek ki, bu da caiz değildir. Ancak, bugün, bazı şehir adamlarının hâkimi, bir suretle mevkiinden ıskat için haysiyet ve şanına, şerefine dokunacak suretlerle kendisine bazı tecavüzde bulunup, mukabeleyle kendisini davet ederek, o suretle o hâkimi büyük bir müşkilata, büyük bir zarara sokmak istemeleri muhtemeldir. Bu ihtimali red için kanunun şu maddesine şunun ilavesini teklif ediyorum: «Dava vekillerinden istidane eylemek ve mukabele veya müdafaa veya muhafazai ırz ve can ve mal haysiyet gibi âdeten mazur addedilecek mevaddan gayri bir fiilden dolayı bir haftadan ziyade hapis cezası ile mahkûm olmak, hâkimlikten sükûtu müstelzimidir» Şu suretle bu madde tashih edilecek olursa, hem öteki mahzuru reddedilmiş olur, hem de beri tarafta bu gibi mahzurlara meydan vermemiş oluruz...”²⁰⁵ sözlerini dile getirmiştir.

²⁰⁴ Meclis-i Mebusan Nizamnamei Dâhilîsi Münasebetiyle, Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 36, Oturum 1, s. 226-231.

²⁰⁵ Meclis-i Mebusan Nizamnamei Dâhilîsi münasebetiyle ve İnzibat-ı Hükkâm Kanunu Lâyihası münasebetiyle “Hüseyin Cahit Beyefendi buyurdular ki, madde, 3 kısımdan mürekkeptir. Ya lehte ya aleyhte yahut hakkında. Şimdi mutlak olarak ya aleyhte söyleyecekler veya aleyhte söyleyecekler için tadil teklifi aramayacaklar. Arkadaşlarımızdan biri «hakkında» diye kürsüye çıkıp da bir tadil teklifi serdederse, diğerlerinin bu teklifin leh ve aleyhinde söz söylemek ihtimali var mıdır, yok mudur? O halde böyle bir teklife karşı lehte veya aleyhte söz söyleyemeyeceğiz. Çünkü lehte ve aleyhte değildir. Hakkında da değildir. Binaenaleyh dördüncü bir derecedir. Bu suretle Mehmet Nuri Efendi biraderimizin buyurdıkları gibi, serbestii kelamı ihlal ediyoruz. Birinci müzakerelerde Meclisin müzakeresini kasretmiş oluyoruz, fakat mesai katıyyen tenevvür etmez, belki de mazaratı muciptir. Bunun için ikinci fıkranın tayyını teklif ediyorum.

Bunu isteyen ne yapacaktır? O tadil teklifi kanunun lehinde midir, aleyhindemidir?

“Meclis-i Mebusan Nizamnamei Dâhilîsi” konusunun 53. maddesi ele alındığında kendisinden önce konuşma yapan İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey’in konuşmasına hitaben söz hakkı alan Raif Efendi:

“...Cahit Beyefendi buyurdular ki, iki defadan fazla söz söyleyecek olursa, bir meselenin neticelenmesi kabil değildir. Malbuki müzakerenin kifayetine karar verilmek suretiyle bu gibi hallerin önünü almak kabildir. Onun için bir takrir sahibi, takririne karşı defaatla müdafaa ve mukabelede bulunabilir, ikame ettiği davasına efkârını

Ben bir madde hakkında söz söylerim. Olabilir ki, ona karşı söylenen kısmen lehte ve aleyhte olduğu halde dördüncü bir kısım olur.” Sözlerini dile getirmiştir. Raif Bey’in bu sözlerine karşılık mesele hakkında Diyarbekir Mebusu Fevzi Bey:

“O, tadilin tadilidir. Bir tadil teklifinde daha bulunacaksınız demektir ki, en evvel o teklif hakkı tekaddümü haizdir. O çıkan mesele, Mecliste hallolunur. Ondan sonra diğer meseleler halledilir.” Açıklamasında bulununca cevap olarak Raif Efendi:

”O halde teklife karşı teklif olur.” Sözlerini dile getirmiştir.

Müzakerenin devamında konu hakkında söz alan Erzurum Mebusu Raif Efendi:

“Cahit Beyefendi biraderimiz bir söz buyurdular. Yani ciddiyetle müzakere arzu edilmiyor gibi bir mânâ çıkardılar. Bendeniz kendi hesabıma bunu katiyyen kabul edemem. Çünkü maddeye bendemiz de itiraz ettim. Bendenizce, bu maddede koydukları tabirin kühhüne vâkıf olmamışlar. Arzettiğim gibi «hakkında» tabiri ile ayırdıkları bir kısım, usûl hakkındaki müzakerede arkadaşlarımızın, leh ve aleyhte söz söylemek imkânı kalmıyor. Çünkü söz alacağı vakit, demek ki, bir kere Makam-ı Riyasete hitaben ben söz isterim diyecek, arkadaşlarımızdan biri de yeni bir mesele ileri sürmüş olabilir ki, bu da o maddenin kısmen lehinde, kısmen aleyhinde olabilir. Arkadaşımız söz alacağı vakit ne diyecek? Madde hakkında mı diyecek, lehindemi yahut aleyhinde mi diyecek? Söz söylemek için, lehte söz söyleyeceğim, aleyhinde söyleyeceğim diyecektir. Farzedelim ki kendi nazariyelerince o öyle değil; ayrıca bir madde hakkında söylemiş oldu; elinde takrihi yoktur diye ona: «senin söyleyeceğin sözünü keenlemeyekûn hükmünde mi addettik» diyeceğiz? Bakınız bu şeklin kabulüne ne kadar müşkilat çıkacaktır. O halde söyleyeceği söz lehtemi, aleyhte mi, yoksa hakkında mıdır? Binaenaleyh bu fikranın bu şekilde kalması müzakeratı teshil etmeyecek, belki bin türlü müşkilat ikâ edecektir ve iş, daha ziyade uzayacaktır. Bendeniz, bu fikranın tayyını teklif ediyorum. Bu fikranın tayyı, Meclisin ciddiyetle iş görmesini temin noktasından lâzım. “ düşüncelerini dile getirmiştir.

48. madde hakkında mebuslara tadil tekliflerini sunmasını söyleyen Reis Hacı Ali Beyefendi, diğer maddenin müzakeresini başlatmıştır.

İnzibat-ı Hükkâm Kanunu Lâyihasınının 12. Maddesinin görüşüldüğü esnada konu hakkında söz hakkı alan Erzurum Mebusu Raif Efendi:

“Bendeniz, tekliflerin orta bir şeklini teklif edeceğim. Buyurdukları gibi maddeye mutlaka muhilli şeref ve haysiyet kaydını koyacak olursak, mukaibeleten elinden bir kaza çıkmış hâkimleri birçok hapislerden sonra tekrar hâkimlikte bulundurmamak mahzuru meydana gelecek ki, bu da caiz değildir. Ancak, bugün, bazı şehir adamlarının hâkimi, bir suretle mevkiinden iskat için haysiyet ve şanına, şerefine dokunacak suretlerle kendisine bazı tecavüzde bulunup, mukabeleye kendisini davet ederek, o suretle o hâkimi büyük bir müşkilata, büyük bir zarara sokmak istemeleri muhtemeldir. Bu ihtimali red için kanunun şu maddesine şunun ilavesini teklif ediyorum: «Dava vekillerinden istidane eylemek ve mukabele veya müdafaa veya muhafazai ırz ve can ve mal haysiyet gibi âdeten mazur addedilecek mevaddan gayri bir fiilden dolayı bir haftadan ziyade hapis cezası ile mahkûm olmak, hâkimlikten sükûtu müstelzimdir» Şu suretle bu madde tashih edilecek olursa, hem öteki mahzuru reddedilmiş olur, hem de beri tarafta bu gibi mahzurlara meydan vermemiş oluruz. Olabilir ki, muhafazai ırz ve can için eve geceleyin bir hırsız girmiş olur.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 2, Birleşim 38, Oturum 1, s. 286-287-289-299-300.

tenviriden iki sözle onu men'etmek, her halde maksadını akim bırakmak olur. Binaenaleyh bendeniz o kaydın tayını teklif ediyorum."²⁰⁶ teklifinde bulunmuştur.

"Mebusandan ihtiyarî olarak tekaüt ve mâzuliyet aidatı ahzına dair kanun Lâyihası münasebetiyle" söz hakkı alarak tahrir vermesindeki amacın, konunun özetinin çıkarılarak daha net ve açık ifadelerle ele alınmasını sağlamak olduğunu dile getirmiş ve konuşmasında:

"...Şimdi meselede iki nokta var. Bir mebus intihap olduğu müddetçe memuren ve mazulen geçirdiği müddete kıyasen tamamı müddeti tekaüt ve mazuliyete istihkak için yahut mazuliyet ve tekaüt müddetlerinin zımında hesap edilecek müddetin yekûnuna mahsup edilmek meselesi vardır.

Bir de bu aidatı tekaüdiyeyi vererek o aidatı tekaüdiyeden nispet dairesinde istifa etmek vardır. Şimdi zaten tekaüt müddetine dâhil oluyor. Yani mebuslukta geçirilen müddet haricinde mazulen bulunduğu müddetçe mebuslukta müddetin 2 seneye kadar tamamı, mütebakisinin nısfı tekaüt müddetine mahsup ediliyor. Mazuliyete de yine bu veçhile mahsup edilsin. Maaştan istifade noktasına gelince: Eğer aidatı tekaüdiyeyi verirse bundan Tekâüt Kanununa tevfikân istifade etsin, yoksa istifade etmesin. Böyle olacak olursa, aşağıdaki maddelerdeki hesap karışıklığı ortadan kalkar. Bendenizin maksadım budur."²⁰⁷ açıklamalarına yer vermiştir.

²⁰⁶ Meclis-i Mebusan Nizamnamei Dâhilîsi münasebetiyle. "Bendeniz Cahit Beyefendinin sözüne cevap vereceğim. Sebep de, Şefik Beyefendinin sözü bittiğinden dolayı biçare cevap veremez bir halde kaldı. Onun için cevap vereceğim. Cahit Beyefendi buyurdular ki, iki defadan fazla söz söyleyecek olursa, bir meselenin neticelenmesi kabil değildir. Malbuki müzakerenin kifayetine karar verilmek suretiyle bu gibi hallerin önünü almak kabildir. Onun için bir tahrir sahibi, tahririne karşı defaatla müdafaa ve mukabelede bulunabilir, ikame ettiği davasına efkârını tenviriden iki sözle onu men'etmek, her halde maksadını akim bırakmak olur. Binaenaleyh bendeniz o kaydın tayını teklif ediyorum." Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 2, Birleşim 39, Oturum 1, s. 321.

²⁰⁷ Mebusandan ihtiyarî olarak tekaüt ve mâzuliyet aidatı ahzına dair kanun Lâyihası münasebetiyle. "Bendenizin tahrir vermekten maksadım, iş biraz daha karıştırılmış olduğundan, böyle olacak olursa, daha mülâhhas (özeti çıkarılmış), daha muvazzah (açıklanmış), daha müfid (faydalı) olur zannediyorum. Şimdi meselede iki nokta var. Bir mebus intihap olduğu müddetçe memuren ve mazulen geçirdiği müddete kıyasen tamamı müddeti tekaüt ve mazuliyete istihkak için yahut mazuliyet ve tekaüt müddetlerinin zımında hesap edilecek müddetin yekûnuna mahsup edilmek meselesi vardır.

Bir de bu aidatı tekaüdiyeyi vererek o aidatı tekaüdiyeden nispet dairesinde istifa etmek vardır. Şimdi zaten tekaüt müddetine dâhil oluyor. Yani mebuslukta geçirilen müddet haricinde mazulen bulunduğu müddetçe mebuslukta müddetin 2 seneye kadar tamamı, mütebakisinin nısfı tekaüt müddetine mahsup ediliyor. Mazuliyete de yine bu veçhile mahsup edilsin. Maaştan istifade noktasına gelince: Eğer aidatı tekaüdiyeyi verirse bundan Tekâüt Kanununa tevfikân istifade etsin, yoksa istifade etmesin. Böyle olacak olursa, aşağıdaki maddelerdeki hesap karışıklığı ortadan kalkar. Bendenizin maksadım budur." Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 11, Oturum 1, s.118.

“İcra Kanunu Layihası Münasebetiyle” söz hakkı alarak nizamât kaydının ilgası isteğinin açıklamasını:

“...Bendeniz, bu muvafakati teslim etmeyeceğim, çünkü sabıkan, müsaheletenbazı tâbirat kullanılmış Ve kanun, nizam yerinde; nizam, kanun mevkiinde istimal edilmiştir. Fakat şimdi onu muhafaza edeceğiz diye burada nizamât ile Devairi İcraiyeye lâzimülicra birtakım vesaik sevk etmek, badema nizam ile Daire-i İcraya birtakım şeyler gönderip icra ettirmeye meydan verir.

Binaenaleyh, bu kaydın burada bırakılması, Kanunu Esasi ve Meşrutiyet noktasından düşünecek olursak, bendenizce pek faydalı değil, belki muzırr (zararlı) olur. Bunun için o «nizamât» kaydının ilgasını istiyorum.”²⁰⁸ ifadeleri ile dile getirmiştir.

“İcra Kanunu Lâyhasının” 13. maddesi hakkında söz alarak memur kelimesinin kullanılmasından doğacak sorunları:

“Efendim, maddede «Devairi icraiye memur ve muavin ve ketebe vemübaşirlerinin...» deniliyor. Bendenizce buradaki «memur» kaydının kalkması lazım geliyor. Çünkü icra memurunun kendi mührü resmiyle kendisine evrak veriliyor

²⁰⁸ İcra Kanunu Layihası Münasebetiyle Konu hakkında maddeler ele alınmaya başlandığında Umur-u Hukukiye Müdürü Esat Bey konu hakkında:

“Ticaret mesailinde de, Daire-i İcra yapılmaması mültezem (gerekli) ise Ticaret Kanununu değiştirmeli. Eğer bunun için sarahatı kanuniye yok diyorsanız, bu doğru değil. Çünkü Ticaret Kanununda sarahat vardır. Sonra, serdedilmiş bir itiraz daha vardır. Ne gibi evrak lâzımül icradır? Bunlar tasrih (belirtme) edilmemiştir deniliyor. Buradaki tasrih, lâlettayın, ruhlu birkaç misal alarak göstermek içindir. Binaenaleyh, herhangi bir ilamın bu maddeye girmediğini bendeniz göremiyorum. Vakıa, 8’inci madde buyruluyor...

Bu mevaddın ahkâmı umûmiyyeden olmadığı bahsine gelince: Gerek Encümen ve gerek Hükümet, bu mevaddı, ahkâmı umûmiyyeden gördü. Fakat daha mantıkî bir rabıta bulunursa maalfitihar kabul ederiz.” İtirazında bulununca Erzurum Mebusu Raif Efendi konuya dâhil olarak:

“Efendim, kavanin ve nizamâtı hususiye ile tenfizi İcra Dairelerine mevdu evrak olabilir. Lâkin nizamâtı hususiye ile İcra Dairelerine icrası mevdu hangi evraktır ve ne gibi şeylerdir? Bu bapta bir iki misal irad buyrsalar.

Bendeniz, bu muvafakati teslim etmeyeceğim, çünkü sabıkan, müsaheletenbazı tâbirat kullanılmış Ve kanun, nizam yerinde; nizam, kanun mevkiinde istimal edilmiştir. Fakat şimdi onu muhafaza edeceğiz diye burada nizamât ile Devairi İcraiyeye lâzimülicra birtakım vesaik sevk etmek, badema nizam ile Daire-i İcraya birtakım şeyler gönderip icra ettirmeye meydan verir.

Binaenaleyh, bu kaydın burada bırakılması, Kanunu Esasi ve Meşrutiyet noktasından düşünecek olursak, bendenizce pek faydalı değil, belki muzırr (zararlı) olur. Bunun için o «nizamât» kaydının ilgasını istiyorum.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 18, Oturum 1, s. 236.

manası çıkıyor; yani icra memuru kendi kendine evrak veriyor gibi bir mana anlaşılıyor... ”²⁰⁹ sözleri ile dile getirmiştir.

“İcra Kanunu Lâyihasının” 25. maddesi hakkında kişilerin mallarının haczedilmesi hakkında yaptığı konuşmasında, haciz kararı çıkana kadar kişilerin mallarının kullanımına izin verilmesi gerektiğini savunarak konuşmasında:

“...Şimdi ortalıkta hiçbir karine, hiçbir hüküm, hiçbir şey olmadığı halde onun hükmünü, o haczi ve icra muamelatını devam ettirmek herhalde adaletkarane bir muamele olmaz. Müddeî tekrar bidayeten bir hüküm istihsal edinceye kadar yahut bir esbabı mucibe veya vesika-i mütebere gösterekten bir Mahkeme veya İcra kararıyle haciz vazettirinceye kadar malında tasarruftan menedilmesin.

Çünkü o adam kablelhaciz nasıl ki, mahcuz malında keyfemayeşa (istediği gibi) tasarruf ediyordu, şimdi o hale avdet etmiştir. O, malında ve mülkünde, ta ki bir Mahkemedden bir hüküm ve karar sadır oluncaya kadar keyfemayeşa tasarruf etmelidir. Adalet ve mantık bunu icap ve iktiza ettiriyor. Bendeniz Şakir Beyin reyine bu suretle iştirak ediyorum... ”²¹⁰ sözlerini ile dile getirmiştir.

²⁰⁹ İcra Kanunu Lâyihası münasebetiyle “Efendim, maddede «Devairi icraiye memur ve muavin ve ketebe vemübaşirlerinin...» deniliyor. Bendenizce buradaki «memur» kaydının kalkması lazım geliyor. Çünkü icra memurunun kendi mührü resmiyle kendisine evrak veriliyor manası çıkıyor; yani icra memuru kendi kendine evrak veriyor gibi bir mana anlaşılıyor. Zannederim ki, bu ibare diğer mevad tadil edilmezden evvel yazılmış, tayyedilecekken, her nasılsa tayyedilmemiş, kalmıştır. Eğer Encümen kabul ediyorsa bunun tayyı muvafık olur.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 20, Oturum 1, s. 268.

²¹⁰ İcra Kanunu Lâyihası münasebetiyle. İcra Kanunu Lâyihası konusunun 25. Maddesi: “Tehiri icrayı mutazammın evrakın ibrazından mukaddem cereyan eden muamelatı icraiyenin iadesi iktiza etmez ve medyunun emvali tahtı hacze alınmış olduğu surette, emvali mahcuze (haczedilmiş) neticei muhakemeye değin alahalihi mahcuzen kalır.

Şu kadar ki, emvali mezkûrenin neticei muhakemeye kadar muhafazasında zarar bulunduğu ve medyun tarafından deynine sair suretle kefalet veya teminat gösterilemediği surette veyahut zarar melhuz olmamakla beraber mahkûmunaleyh tarafından talep vukuunda satılarak, esmanı hıfzedilebilir ve eğer haciz, maaş ve ücret ve bedeli icar gibi şahsı şalisin zimmetine zamanen terettüb (icab edecek) edecek düyun üzerine mevzu ise, mikdarı matlubu (talebedilen) tekabül edinceye kadar tahsilâta devam ve vezne hıfzolunur.

Medyunun emvaline haciz vazını istilzam eden ilamın fesh veya nakzı, medyun tarafından mübrez (ibraz olunmuş) diğer bir ilam ile anlaşıldığı surette, daine (alacaklı) alelusul ihbarname tebliğ olunarak ikinci ilam üzerine tekrar mahkemeye müracaat eylediğini isbat edemediği takdirde haczi mevzu fek ve bedeli mezkûr sahibine iade olunur.” Açıklamalarının okunmasının ardından öncelikle Yozgat Mebusu Şakir Bey ve Tokat Mebusu Tahsin Rıza Bey söz almışlar ardından Erzurum Mebusu Raif Efendi yapılan konuşmaları göz önünde bulundurarak konu hakkında:

“Bendeniz, Şakir Beyefendinin reylerine iştirak edeceğim. Encümen Mazbata Muharriri Beye diyorum ki, verilen hükmü ibtidai ya istinafen veya itirazen veya temyizen nakzedildikten sonra ortalıkta bir şahsı,

İcra Kanunu Lâyihasının 30 maddesi hakkında söz alan Raif Efendi icra konusunda halkı mağdur edecek boşlukların olduğunu ifade ederek:

“...O halde bunu da nazarı dikkate almamız lâzım gelir. Çünkü olabilirki, o, mahkûmunbihi aldıktan sonra başka bir yerde satmıştır ki, icra vasıtasıyla satılmamıştır. Belki mahkûmunleh tarafından satılmış olur. O da bir mesele teşkil eder ve bir Mahkemeye aksedecek bir hal kesbeyler zannederim. Onun için de bu maddede yine bir hüküm vazedilmek icap eder. Çünkü buradaki kayıt yalnız icra.

---

malında tasarruftan menedecek hiçbir kuvvet kalmıyor. Haciz o malı mahcuzda malikin tasarruf ve temellükünü men manasınadır.

Şimdi ortalıkta hiçbir karine, hiçbir hüküm, hiçbir şey olmadığı halde onun hükmünü, o haczi ve icra muamelatını devam ettirmek herhalde adaletikarane bir muamele olmaz. Müddeî tekrar bidayeten bir hüküm istihsal edinceye kadar yahut bir esbabı mucibe veya vesika-i mütebere gösterekten bir Mahkeme veya İcra kararıyla haciz vazettirinceye kadar malında tasarruftan menedilmesin.

Çünkü o adam kablelhaciz nasıl ki, mahcuz malında keyfemayeşa (istediği gibi) tasarruf ediyordu, şimdi o hale avdet etmiştir. O, malında ve mülkünde, ta ki bir Mahkemedden bir hüküm ve karar sadır oluncaya kadar keyfemayeşa tasarruf etmelidir. Adalet ve mantık bunu icap ve iktiza ettiriyor. Bendeniz Şakir Beyin reyine bu suretle iştirak ediyorum.

Tahsin Beyefendi, anlaşılammış, ilâm hükmü nakzedilmemiştir buyurdular. Hâlbuki maddenin son fıkrasında: “Medyunun emvaline haciz vazını istilzam eden ilâmın fesih veya nakzı, medyun tarafından mübrez diğeri bir ilâm ile anlaşıldığı surette.” denildiği vakit bu ilâm, bu hüküm, artık vardır denilebilir mi? Nakzı müstelzim hüküm ve ilâm meydanda oluyor.

Yani evvelce haciz mucip olan hüküm kalkmıştır, ortada yoktur. Nazariye, bunun üzerine yürütülüyor. Bundan dolayıdır ki, haczin vazını icap eden karar ortadan kalktığından, o adama, malında ve mülkünde keyfemayeşa tasarruftan men edecek hiçbir şey kalmıyor. Tekrar bir hüküm alınmaya kadar o adam malında tasarruf edebilir, maaşını da alabilir. Tekraren ve Bidayeten bir ilâm almadıkça İcranın devamını burada gösteriyorlar...

...Mahkemelerden ilâm istihsalini bir kere de düşünmeli buyuruyorlar. Acaba dain hakkında böyle düşünüldüğü halde, medyun hakkında ne için düşünülüyor? Medyun, emvali haczolunduğu halde Mahkemelere müracaat etmiş, o haczin bigayri hakkın vaki olduğunu isbat etmiş, ilâm almış. Buyuruyorlar ki, ihtimal ki bir sukut kararı almış; bu ihtimal öyle, ama diğeri bir ihtimale göre de belki evvelce kendisine dehşetli bir gadr yapılmıştır ve bu suretle haksız olan bir ilâmı ancak bin müşkilâtla esastan nakzettirmiştir. Şu halde o adamın mağduriyet-i muhakkakasını, berikin mehum bir hakkı davası ile neden idame ettirmeli.” Sözlerine dile getirmiş Tahsin Rıza Bey mefhum değildir diyerek karşı çıkınca Raif Efendi konuşmasını Tahsin Rıza Bey’e hitaben:

“Mevhumdur efendim. Çünkü arz ettiğim gibi, Bidayeten verilen ilâm nakzedilmiştir. Bu suretle berikin mağduriyeti muhakkaktır. Çünkü emvali, bilâsebep haczedilmiştir. Bilâ-sebep. Evet, çünkü o ilâm ortadan kalktı.

Binaenaleyh burada da bizim medyunun hukukunu muhafaza etmemiz lâzım gelir. Artin Efendi arkadaşımızın buyurdukları gibi, dain, isterse tekrar Mahkemeye müracaat etsin. Vesikası, karinesi varsa, havz-i ihtiyatı vazettirsin.

Medyunu, malından keyfemayeşa tasarruftan menetmeleri hakikaten büyük bir gadirdir. Çünkü bendenizin nazariyemce o medyun denilen mağdur oluyor, dain olmuyor. Müddeinin bilâahara alacağı olduğu tahakkuk eder de, medyun malını kaçırmış olur gibi bir ihtimal düşünülür ama vaktiyle müddeî, o adam ile zaten bir muameleye girişmiş, bir alışveriş yapmış olduğunu beyan ediyor.

Eğer şimdi bir alacağı, hakkı varsa, gitsin, tahakkuk ettirsin de ondan sonra emvalini tekrar haczettirsin ve o adama dain, evvelce, muamelesi ile bir dereceye kadar emniyet etmiş gibidir. Şimdi o kadar fena adamdır da denemez, öteki medyundur «müddeî geldi, bigayrihakkın benim emvalimi haczettirdi» diyor.

Binaenaleyh mağduriyet halinde kalan herhalde medyundur.” Sözlerini dile getirmiştir. Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 24, Oturum 1, s. 352-353-356-357.

Yalnız icra iade olunur deniliyor. Sonra Daire-i İcraca satılan şey, menkul ve gayrimenkul olabildiği gibi belki bunlar mahkûmunbihtir. O suretle müddeiye, sahibi olmak üzere verilmiştir. Sonra onun beyiyle şahsı sâiisin uhdesine geçmiştir. Onlar hakkında ne yolda muamele yapacağız? Birincisi budur.

Onun için maddenin, bu noktadan Encümene iade edilip bir şey düşünülmesini teklif ediyorum... ”²¹¹ teklifinde bulunmuştur. Ancak teklifini yazılı olarak beyan etmediği madde meclis oyuna sunularak diğer maddenin görüşülmesine geçilmiştir.

²¹¹ İcra Kanunu Lâyihası münasebetiyle. “Bendeniz, bu maddede mahkûmunbih veyahut müddeabihin yalnız bir deyn bir alacak olmak farziyle vazedilmiş olduğunu görüyorum. Hâlbuki müddeahih, daima yalnız böyle bir alacak olamaz. Müddeahih ve mahkûmunbih, bir ayn da olabilir ve bir hüküm ve ilamda mahkûmunbih ayn olup da o ilam icra edildikten sonra nakzedilmiş bulunursa, encümen buna karşı hiçbir şey tasavvur etmiş midir?

Böyle bir meselede de bu maddenin ahkâmı mı tatbik edilecektir, yoksa onun için ayrıca bir madde vazedilmiş midir? Evvelâ bendeniz bunu Encümeden anlamak istiyorum. İcra Kanununun diğer yerlerinde buna dair bir şey görmüyorum. Buna ne buyuruyorlar? Müddeahih, mahkûmunbih bir ayndır. Emvali menkuleden bir şeydir. O da İcraen mahkû- munlehe teslim edilmiş, işte bunda bir iade-i icra iktiza ettiği vakit, aynı madde ile mi muamele yapacağız, bunu anlamak istiyorum.

Yani onun için iadeten icranın ne surette olacağına dair ahkâm var mıdır? Buna dair bendeniz bir şey göremiyorum. Zannediyorum ki bu cihet düşünülmemiştir.

O halde bunu da nazarı dikkate almamız lâzım gelir. Çünkü olabilirki, o, mahkûmunbihi aldıktan sonra başka bir yerde satmıştır ki, icra vasıtasıyla satılmamıştır. Belki mahkûmunleh tarafından satılmış olur. O da bir mesele teşkil eder ve bir Mahkemeye aksedecek bir hal kesbeyler zannederim. Onun için de bu maddede yine bir hüküm vazedilmek icap eder. Çünkü buradaki kayıt yalnız icra.

Yalnız icra iade olunur deniliyor. Sonra Daire-i İcraca satılan şey, menkul ve gayrimenkul olabildiği gibi belki bunlar mahkûmunbihtir. O suretle müddeiye, sahibi olmak üzere verilmiştir. Sonra onun beyiyle şahsı sâiisin uhdesine geçmiştir. Onlar hakkında ne yolda muamele yapacağız? Birincisi budur.

Onun için maddenin, bu noktadan Encümene iade edilip bir şey düşünülmesini teklif ediyorum. Bir dedeyn olarıktan mahkûmuribih hükmedilmiş, sonra mahkûmunaleyhin bazı emvali o hükme binaen satılmış, İcra ikmal edilmiş, sonra hüküm nakzedilmiş. Bunda İcranın iadesinde acaba bu mebi, müşterinin elinden mi alalım? Asıl evvelki mahkûmunaleyheki bu defa nakzı hükümle haklı olduğu tahakkuk etmiştir ona mı verelim, yoksa evvelki mahkûmunlehten tazmin mi ettirelim?

Bunun hangi şıkkı ehvendir buyuruluyor. Bendeniz diyorum ki, mademki bir mal icra marifetiyle satılmıştır, Sadık Efendi biraderimizin de hemen söylediği bir nokta vardır ki, bendeniz onu biraz daha izah edeceğim işin içine velayeti âmme meselesi girmiştir. İcradan yapılan o muamele bir nevi hükümdür. Şu halde, bu, velayeti âmme itibarıyla yapılmış bir iş, aktedilmiş bir âkit olmakla fesih nakz etmek pek muvafık olamaz. Bu zaruridir. Bu cihete hiç gidemeyeceğiz. Öteki adamın zararını tazmin ettirmek meselesine gelince, bu da her halde ilâmlar katiyet kesbetmeden evvel icra edilmesinden dolayı meydana gelen bir mahzurdur.

Şimdi mademki ilâmlara, katiyet kesbetmemiştir diyoruz. Dava edilen hak oradayken beynessübut vez zeval bir haldedir. Şimdi bir hakkı ihkak(yerine getirmek) etmek için tahakkuku katî lâzımdır. İcrayı tam tahakkuku katiden sonra olmalıdır. Müddeinin alacağı ilâmdaki mahkûmunbih mademki derecata tabi ve henüz katiyet kesbetmemiştir, orada tahakkuku katî yoktur.

Binaenaleyh o ilâmın tamamen icrası pek de adalet olmuyor. Yani böyle tamamiyle tahakkuk etmemiş bir hakka binaen beri taraftan tamamiyle bir muamele yapmak pek de muvafıkı maadelet olamaz zannederim. Binaenaleyh ilâmlar tamamiyle katiyet kesbetmeksizin tamamiyle icra edilmemeli, bütün bütün de bırakılmamalı.

Mademki bir mahkemeden bir hüküm verilmiştir, o adama biz bir medyunu mümatıl olabilmek derecesinde müttehim farzetmeliyiz ve ona göre onun emvaline haciz vazetmeliyiz. Bununla bir dereceye kadar mahkûmunaleyhin hukukunu temin ve mahkûmunalehi de kısmen haczetmiş ve o nisbette de

“Mülga Mülkiye ikinci sınıf talebelerinden Fazıl Zeki Efendi'nin kaydının terkini hakkında İstida Encümeni mazbatası münasebetiyle” söz hakkı alarak hastalık mazereti ile kişilerin sınıfta kalmalarına rağmen tekrar eğitimlerine devam etme konusunda:

“Mesele hastalık, mazeret-i meşrua addedilip edilmemesi meselesidir. Eğer hastalığı varsa, imtihana kabul edilecek mi, edilmeyecek mi? Bunun hallidir ve burada nazar-ı dikkate alınacak esas mesele budur. Şu halde Nazır Beyefendi bunun esasına muvafakat ediyorlarsa, yani hastalığı tahakkuk ettiği halde imtihana kabul edilecekse, mesele bitmiştir. Yani hastalık, mazeret-i meşruasıyla 2 sene sınıfta kalmış olanları mektebe kayıt ve kabul edip etmemek meselesidir. Buradan verilecek karar da, mazeret-i meşruası tahakkuk etmişse veyahut ederse kabul edilsin, şeklinde çıkabilir. Onun için bu suretle çıkmasında da mahzur yoktur.”²¹² sözleri ile düşüncelerini dile getirmiştir.

“İcra Kanunu Lâyihasının” 43. maddesi hakkında mahkemelerce hüküm verilmemiş davaların icra dairesine sevk edilmesinin yanlış olduğunu vurgulayarak konu hakkında:

“Efendiler, İcra Kanununda esasen bir cihet nazarı dikkate alınmaksızın bazı mesaili fîruat olarak yani farzedilmiş bir hadise üzerine mevad tanzimi ile hüküm

---

kendisine bir ceza tertip etmiş oluruz. Sonra, ilâmın kesbi katiyyet etmesiyle o hakkın tahakkuku tamamiyle taayyün ettiği anda da mahkûmunaleyhin malını katiyyen satın tamamiyle ihkaki hak etmiş olmalıyız.

Bendenizin arzettiğim nokta bu. Bu teklifim de böyledir. Her halde arzettiğim gibi, mahkûmunbihin, deyn in gayri mal olmak itibiriyle maddenin balada bu noktadan bir kere daha Encümende müzakere edilmesi muvafıktır zannediyorum.” Sözlerine yer vermiştir. Müzakerenin ilerleyen safhasında madde ile ilgili tekrar söz almak istemiş ancak reis beyin yazılı tahrir vermesi gerektiği uyarısı karşısında tahririni meclise sözlü olarak:

“Maddede arz ettiğim gibi mahkûmunbih olan şey, mahkûmunlehe teslim edilmiş ve mahkûmunlehin elinde iken yine o hükme ve o ilama binaen mahkûmunlehe, «malımdır» demiş ve o şeyi götürmüş, başka bir kimseye satmış olsa, hüküm ne olacak diye sarahat yok. Şimdi Nedim Beyefendi buyurdular ki o hükümet tarafından satılmamıştır, o adam satmıştır. Mademki Hükümet tarafından satılmamıştır, İcranın iadesi iktiza ettiği vakit gitsin, o adamdan istirdat etsin. Yani edebilsin. Hâlbuki bir mal, deyn mukabilinde satılıyorsa, istirdat edilenlesin. Mahkûmunbih aynen mevcut olup da yedi ahara geçmişse onu, gitsin, istirdat (geri gönderilmesini isteme) etsin denilirse, mesele de bu suretle hüküm, şimdiye kadar burada cereyan eden nazariyenin münakızı olur. Çünkü mahkeme hükmetti, o adam «bu benim malımdır» dedi, götürdü sattı. Şimdi mahkûmunlehin o şeyi götürüp satması ile İcraen satılması beyinde bir fark olmamak lazım gelir ve maddede, Reis Beyin dediği gibi bir hüküm yoktur, öyle bir şey olmadığı halde, Encümen, maddede öyle bir hüküm vardır buyurdular. Hâlbuki bu yoktur. Madde gayet mühim olduğundan, her halde Encümene gitmelidir, benim reyim budur.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 1, Birleşim 27, Oturum 1, s. 413-421-422.

²¹² Mülga Mülkiye ikinci sınıf talebelerinden Fazıl Zeki Efendi'nin kaydının terkini hakkında İstida Encümeni mazbatası münasebetiyle, Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 2, Birleşim 35, Oturum 1, s. 133.

vazedilmiş; şöyle ki: Mahkeme tarafından tamam olmayarak verilmiş olan bir hükmün, Encümen cevazen vukuunu farzediyor ve bunun üzerine de birtakım ahkâm cazı ile natamam şeylerle ikmal ettirilmesini arzu ediyor. Bendeniz böyle görüyorum, nitekim şimdi Artin Efendinin buyurdıkları gibi deniliyor ki, misliyyattan ise, Mahkeme, mislini hükmeder. Sonra İcraya geldiği vakitte bunun mislinin bulunup bulunmadığının tetkiki cihetine gidilmek iktiza eder. Hâlbuki bu noktalar zaten muhakemede hallolunacaktır ve muhakemeten hükme raptolunur. Hüküm muayyen olduğu halde Dairei İcraya tevdi edilecektir, yani usulen her cihet ilamiçinde musarrah (belirtilmiş) olduğu halde İcraya gelecektir; yoksa hüküm böyle nakıs olarak verildikten sonra İcra Dairesinde onlar ikmal edilecek değildir ve böyle nakıs hüküm doğru bir şey değildir. Çünkü bir şeyin misli ile hükmedileceği vakit o şeyin misliyyattan olması lazımdır, yani çarşı ve pazarda misli bulunursa misliyle hükmedilir. Zaten bir müddei gelipte bir hakkını dava ettiği vakit, Mahkemede diyecek ki, müddeaaaleyh, benim şu kadar buğdayımı ya gasben aldı, telef etti veyahut borcudur ve şimdi çarşı ve pazarda misli vardır, mislini bana versin. Buna karşı her iki cihetten mesele tetkik edilecektir.

Gerek onun deyni ve gerek çarşıda, pazarda onun misli bulunup bulunmaması takdir ve hükmü Mahkemeye aittir ve bunun kıymetinin miktarı hini hükümde tayin edilecek kıymet miktarıdır yani mislin kıymete tebeddülü verilecek bir hüküm ile olacaktır ve misil de kıymete inkılab edecektir ve ne vakit misli çarşıda, pazarda munkatidir, Mahkeme o vakit hükmen bir karar verecektir ve mahkûmunbih o suretle tahsil edilecektir; yoksa o vakitte varmış da sonra İcra Dairesine gelmiş. Binaenaleyh İcra Dairesi bunu tekrar tetkik etsin diye farzetmek ve bunun üzerine ahkâm vaz etmek bendenizce doğru değildir, hatta aynalarda bile, yukarıda, böyle geçti...²¹³ sözlerini dile getirmiştir.

²¹³ İcra Kanunu Lâyihası münasebetiyle. “Efendiler, İcra Kanununda esasen bir cihet nazarı dikkate alınmaksızın bazı mesaili fûruat olarak yani farzedilmiş bir hadise üzerine mevad tanzimi ile hüküm vazedilmiş; şöyle ki: Mahkeme tarafından tamam olmayarak verilmiş olan bir hükmün, Encümen cevazen vukuunu farzediyor ve bunun üzerine de birtakım ahkâm cazı ile natamam şeylerle ikmal ettirilmesini arzu ediyor. Bendeniz böyle görüyorum, nitekim şimdi Artin Efendinin buyurdıkları gibi deniliyor ki, misliyyattan ise, Mahkeme, mislini hükmeder. Sonra İcraya geldiği vakitte bunun mislinin bulunup bulunmadığının tetkiki cihetine gidilmek iktiza eder. Hâlbuki bu noktalar zaten muhakemede hallolunacaktır ve muhakemeten hükme raptolunur. Hüküm muayyen olduğu halde Dairei İcraya tevdi edilecektir, yani usulen her cihet ilamiçinde musarrah (belirtilmiş) olduğu halde İcraya gelecektir; yoksa hüküm böyle nakıs olarak verildikten sonra İcra Dairesinde onlar ikmal edilecek değildir ve böyle nakıs hüküm doğru bir şey değildir. Çünkü bir şeyin misli ile hükmedileceği vakit o şeyin misliyyattan olması lazımdır, yani çarşı ve pazarda misli bulunursa misliyle hükmedilir. Zaten bir müddei gelipte bir hakkını

“Zevci Merhum Raif Beyden Müntakil arazinin Hazine tarafından zapt edildiği hakkında Medihe Hanımın arzuhali ve İstida Encümeni mazbatası” hakkında mebuslar arasında gergin konuşmaların geçtiği sırada Raif Efendi meclisin içinde bulunduğu durumu belirterek:

“Usulü müzakereye dair bir şey söyleyeceğim. Bendeniz görüyorum ki, Mecliste bir asabiyet hâsıl oldu. İhtimaldir ki, selameti fikr ile bir karar veremeyeceğiz.

Deminde zaten karar verildi ki, bu meselenin bu suretle keşmekeşte kalması Nizamnamemizin gayrisarih olmasından tevellüt etmiştir ve Nizamnamemizin o maddesinin daha güzel, daha vazih bir surette yapılması için de bir karar verildi. Bu kararname tashih edilip gelinceye kadar bu müzakerinin tehirini teklif ediyorum. Nizamname halledildikten sonra bu kanun da hallolunur.”²¹⁴ sözlerini dile getirmiştir.

---

dava ettiği vakit, Mahkemede diyecek ki, müddealeyh, benim şu kadar buğdayımı ya gasben aldı, telef etti veyahut borcudur ve şimdi çarşı ve pazarda misli vardır, mislini bana versin. Buna karşı her iki cihetten mesele tetkik edilecektir.

Gerek onun deyni ve gerek çarşıda, pazarda onun misli bulunup bulunmaması takdir ve hükmü Mahkemeye aittir ve bunun kıymetinin miktarı hini hükümde tayin edilecek kıymet miktarıdır yani mislin kıymete tebeddülü verilecek bir hüküm ile olacaktır ve misil de kıymete inkılab edecektir ve ne vakit misli çarşıda, pazarda munkatidir, Mahkeme o vakit hükmen bir karar verecektir ve mahkûmunbih o suretle tahsil edilecektir; yoksa o vakitte varmış da sonra İcra Dairesine gelmiş. Binaenaleyh İcra Dairesi bunu tekrar tetkik etsin diye farzetmek ve bunun üzerine ahkâm vaz etmek bendenizce doğru değildir, hatta aynlarda bile, yukarıda, böyle geçti. Şimdi bir aynın hini davada mahkûmunaleyhin yerinde bulunması şart olduğu gibi, hini hükümde de bulunması şarttır. Eğer hini hükümde o mal, mahkûmunaleyhin yedinde ise zaten aynın red ve teslimi ile hükmolunabilir ve verilen hüküm de doğru olabilir.

Eğer şüpheli ise yahut hiç tetkik edilmemiş yahut hini davada mevcut ama hini hükümde mevcut değil veya başkasının yedine geçmiş, bunlar ziyadır. Hatta müddealeyhin inkariyle o şey telef ve zayi olmuş addolunur. Kavaidi umumiyemizde, ahkâmı umumiyemizde bu vardır. O vakit mahkeme onun aynen iadesine hükmetmez, belki kıymetiyle hükmeder. Yani inkârı telef addeder ve ona sorar; bunun kıymeti nedir? Badehu onun kıymetiyle hükmetmek lazım gelir.

Hatta müddeiler dava ettikleri vakit müddealeyhin müddeabihe vazülyed olup olmadığını söylemezse dava sahih olmaz. Mahkemede ikamei dava ettiği vakit söyleyecek ki, şu alımı bigayrihakkın aldı, vazı yed etti, şimdi yoktur diyor, vermiyor. Mevcut ise aynen, müstehlek ise zamanen kıymetini versin. Böyle ikamei dava edecek. O vakit ona karşı müddealeyh de ya aynen mevcuttur der ve o hini hükümde de müddealeyhin yedindedir, aynıyle hükmedilmiş olur yahut benim yedimde yoktur der, ona karşı da muhakemeten tetkikat cereyan eder. Mahkûmunaleyhin yedinde olmadığı tahakkuk ederse, telef edilmiş addedilir, onun tazmini ile hükmedilir ki, o vakit icraen bu gibi tetkikata, falana hacet kalmaz ve bu suretle kalacak olursa, İcra Daireleri ayrıca Mahkeme haline girmiş olur ve Mahkemelerin yapacağı vazife ise hüküm ile teyyüd edebilir. Mahkemelerle İcra Dairelerinin vazifeleri ayrıdır. Hükümler İcra Dairesinde yapılmış olursa, bu, doğru bir esas olamaz. İcra Dairesinde takdiri bazı şeyler olabilir de, böyle bir şeylerde hükmetmek üzere İcra Reislerine selahiyet verilmesi doğru değildir zannediyorum.”

Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 2, Birleşim 40, Oturum 1, s. 233-234.
²¹⁴ Zevci Merhum Raif Beyden Müntakil arazinin Hazine tarafından zapt edildiği hakkında Medihe Hanımın arzuhali ve İstida Encümeni mazbatası münasebetiyle. Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 2, Birleşim 45, Oturum 1, s. 355.

“Medaris-i İlmiyye Kanunu münasebetiyle” söz hakkı alarak üst sınıflara belirli sayıda dışarıdan öğrenci alınmasının diğer öğrencilere haksızlık olacağını dile getiren Raif Efendi konu hakkında:

“...Şimdi tahsili ilm için buraya gelmiş, lazım gelen ehliyeti haiz olduğunu da göstermiş, ya bidayeten duhul itibariyle veyahut bir sınıfta bir de ikmalî tahsil eyledikten sonra terfii sınıf etmek için lazım gelen imtihande tamamiyle ehliyetini ibraz etmiş olan bir adama, biz bundan yukarıki sınıfa adam alacağız, binaenaleyh seni almayız, Sen artık çık git demek, her halde bendenizce muvafık olmaz ve böyle medreselere talebe kaydı için mahdut bir miktar koymak ve mahdut bir miktar talebe almak hiç de doğru delildir.

Zaten hal, hali harptir. Şimdi mevcut talebimizin miktarı bir mikyasa addedilemez ve hükümet tarafından söylenildiği veçhile, medreselerin birtakım ıslahat ve teşkilatında evvelce mevcut olan bazı ahval tebdil edilmiştir. Askerlik ve sair meseleler dolayısıyla ihtimal ki bu nisbette talebe bulunmayacaktır veyahut fazla bulunacaktır.

Onun için şimdiden böyle bir miktar tayin etmek bendenizce katiyyen muvafık değildir ve bu maddenin burada bulunmasında hiçbir zaruret görmüyorum. Binaenaleyh maddenin tayyını teklif ediyorum...”²¹⁵ sözlerini dile getirmiştir.

²¹⁵ Medaris-i İlmiyye Kanunu münasebetiyle. “Efendim, hükümetin teklifinde, leylî ve neharî kaydı olmaksızın bir miktar tayin edilmiş, Muvazenei Maliye Encümeni, leylî kaydını koyduktan sonra, miktar hakkında o da ayrıca bir takyid (şart koşma) koymuş.

Bendeniz soruyorum: Bir kere talebe, medreselerde leylî olup olmamak meselesinde muhtar mı olacak, yoksa mecburi mi olacaktır? Şimdi leylî talebe, yalnız Hazinei Maliyeden mi iâşe edilecek, yoksa Evkaf Nezaretinde birçok mürettebat vardır, ondan dahi iâşe olunacak mı?

Nitekim medreselerin talebelerinden bir haylisi şimdi de Evkaf mahsusalarından iâşe ediliyor. Yine onlardan mı iâşe edilecek? Bendenize kalırsa, bunların her ikisinden de iâşe olunacaktır. Şimdi tahsili ilm için buraya gelmiş, lazım gelen ehliyeti haiz olduğunu da göstermiş, ya bidayeten duhul itibariyle veyahut bir sınıfta bir de ikmalî tahsil eyledikten sonra terfii sınıf etmek için lazım gelen imtihande tamamiyle ehliyetini ibraz etmiş olan bir adama, biz bundan yukarıki sınıfa adam alacağız, binaenaleyh seni almayız, Sen artık çık git demek, her halde bendenizce muvafık olmaz ve böyle medreselere talebe kaydı için mahdut bir miktar koymak ve mahdut bir miktar talebe almak hiç de doğru delildir.

Zaten hal, hali harptir. Şimdi mevcut talebimizin miktarı bir mikyasa addedilemez ve hükümet tarafından söylenildiği veçhile, medreselerin birtakım ıslahat ve teşkilatında evvelce mevcut olan bazı ahval tebdil edilmiştir. Askerlik ve sair meseleler dolayısıyla ihtimal ki bu nisbette talebe bulunmayacaktır veyahut fazla bulunacaktır.

Onun için şimdiden böyle bir miktar tayin etmek bendenizce katiyyen muvafık değildir ve bu maddenin burada bulunmasında hiçbir zaruret görmüyorum. Binaenaleyh maddenin tayyını teklif ediyorum. Bilahare ihtiyaç nisbetinde lazım gelen veçhile Makamı Meşihatça nizamnamelerle bir şey yapılabilir.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 3, Birleşim 60, Oturum 2, s. 362.

“Dâirei Saadette bir Darülhikemi İslâmiyye teşkili ve teferruatı hakkında kanun Lâyihası münasebetiyle” yapılan müzakerede ele alınan konunun maddeleri görüşülmeye başlanmış ve oylanmaya sunulmuştur. 5. maddenin görüşülmesi sırasında madde hakkında tadilat yapılmasını isteyen mebuslar olmuştur. Bu durum üzerine Raif Efendi:

*“Efendim, bu teşkilattır. Bunun hakkında 86’ncı madde tatbik olunursa, badema teşkilat kanunlarının umumunda da böyle bir itiraz karşısında kalır ve hepsinde Maliye Nezaretinin muvafakatini almak ve hükümetle görüşmek mecburiyetinde bulunuruz; bu doğru olamaz; bu bir teşkilat kanunudur ve binaenaleyh, Nizamnamede gösterilen madde ile mukayyet değildir zannediyorum.”*²¹⁶ fikrini sunmuştur meclise. Ancak maddenin tadili konusunda diğer mebusların ısrarı üzerine reis, maddenin tadilatı için oylamaya gitmiş ve teklif meclis tarafından kabul edilerek diğer maddelerin görüşülmesine geçilmiştir.

“Vaktiyle istihsal olunan bir irade-i keyfiye ile hükümsüz bırakılan ilâmı şer’inin infazını teminen yeni bir irade-i seniye istihsaline dair İstida Encümeni mazbatası münasebetiyle” yapılan meclis görüşmesinde Sefullah Efendi birinci oturumda görüşülen “Bayazıt Mebusu Süleyman Sudi Efendi ve 71 refiki ile Gümüşhane Mebusları Hayri ve İbrahim Lütfi Efendilerin; Trabzon-Erzurum demiryolunun bir an evvel inşasına dair takrirleri” konusu hakkında Erzurum hattının önemi üzerinde duran mebusların, bu hattın yapımına başlanması gerektiği vurgusunu yaptıkları konuşmalar sırasında birkaç cümle ile konuya dâhil olmuş ve:

“Bu yolsuzluk yüzünden ahali pek müşkilat çekiyor. Cihâti askeriye, siyasiye, iktisadiyede nazarı mütalaâyâ alınarak o tarikin bir an evvel sahile raptedilmesini rica ediyorum.” sözleri ile düşüncelerini dile getirmiştir.

İkinci oturumun başlaması ile birlikte, “Vaktiyle istihsal olunan bir iradei keyfiye ile hükümsüz bırakılan ilâmı şer’inin infazını teminen yeni bir iradei seniye istihsaline dair İstida Encümeni mazbatası” konusu görüşülmeye başlanınca söz hakkı alan Seyfullah Efendi konu hakkında:

²¹⁶ Dâirei Saadette bir Darülhikemi İslâmiyye teşkili ve teferruatı hakkında kanun Lâyihası münasebetiyle. Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, cilt 2, Birleşim 37, Oturum 1, s. 55.

“Sahibülhayrattan Hacı Bayramağa, yaptırmış olduğu camii şerifiyle Feyziye Mektebine Beyoğlu’ndan on yedi bin liralık bir musakkafat terkeylemiş bu musakkafatı da Bahçivan oğlu vereseşi füzulen müdahale etmesinden dolayı medresenin de derhanelerin de metrukiyetine sebebiyet verilmiştir.

Bunun üzerine mütevellî tarafından ikamei dava olunarak kırk bin kuruş kadar masarifi muhakeme ihtiyar olunduktan ve üç yüz lira da icra mesarifatı verildikten sonra istihsal edilen hükmü şer’i derecatı mehakimden geçtikten ve layettegayyer (değişmez) halini aldıktan ve ismen icra edildikten sonra, Tahsin Paşa yani Tahsin Efendi, Haşim Efendi Bahçivanoğlu vereselerini himayesine alarak Şurayı Devletçe tanzim ettirmiş oldukları bir mazbatada güya hükmedilen mahalli musakkafatı bir ufacık arsadan ibaret imiş gibi göstererek ve o arsayı da mütevellîlere teslim edilmiş gibi beyan ederek başkaca hükmü ilâmın tenzifine mahal kalmadığına dair bir İradei Seniye istihsal etmişler. Ve mütevellîler ikamei dava etmek iddiasında bulunmuşlarsa da gerek Tahsin Efendinin gerek Haşim Efendinin ifadelerinden naşi sükût etmişlerdir.

Devri Hürriyette davaya kıyam ederek bu ciheti meydana koymuşlar, istida da Encümenimize gelmiş, Encümenimiz tarafından da Evkaf Nezaretine havale edilerek devairi dolaştıktan sonra deniliyor ki bu istidanın tehiri İradei Seniye ile vukubulmuştur. İcrası yine bir İradei Seniye mütevakkıftır. Onun için bu evrakı heyeti muhteremenin nazarı hakkaniyetine arz ediyorum. Hakikaten zayi olan hukuk büyüktür, diğer cihetleri heyeti celilenin takdirine aittir.” sözlerine yer vermiştir.

Ancak konu hakkında söz alan İzmir Mebusu İsmail Sıtkı Bey konu hakkında devletin yaptığı uygulamalar ile hukuk sisteminin yapmış olduğu uygulamaların birbirinin tersi olduğunu ifade ederek yapılan uygulama ve açıklamalara karşı çıkmıştır. Bu durum üzerine Seyfullah Efendi söze dâhil olarak:

“Sıtkı Bey biraderimiz beyan ediyorlar ki hükmü şer’inin esbâbı meşrûaya müstenid olmamasına dair İradei Seniye sâdır olabilir. Hâlbuki sâdır olan İradei Seniye o hükmü meşruiyete muvafık değildir. İcradan men ediyor. Şer’e mugayeretinden dolayı men etmiyor. Diğer bir cihet daha beyan buyuruyorlar ki kuyudu Hâkanîile de bir ziddiyet hâsıl olur. Muteber olan ahkâmiyle amel caiz olan kuyudu Hâkani, bu defterler değil.” Sözlerini söyleyince Seyfullah Efendiye cevaben; *“Kuyudu Hakani dedikleri*

Sultan Süleymanı Kanuni zamanında tanzim edilmiş ve şimdi Hazine de mahfuz olan kuyudattır. Bendeniz bunu demiyorum.” sözleri ile konuşmasına devam etmiştir.

Müzakerenin devamında Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi söz alarak konu hakkında asıl meselenin sorunu çözümü için nereye havale edileceği olduğunu ifade edince Seyfullah Efendi konuya tekrar dâhil olmuş:

“Zaten bu bapta muhakemece cereyan etmiş, tahkikatı yapılmış ve ilam verilmiş iken, dairei iadesi diyor ki temyiz edilmemesi hakkında İradei Seniye vardır. Bunun için tereddüt ediyor. Mesele, bu tereddütü men’etmektir. İnfaz edilir mi, edilmez mi?”²¹⁷ sözleri ile sorunun çözümü için ne yapılacağı konusu hakkında mebusları düşünmeye ve çözüm üretmeye davet etmiştir.

Konu hakkında mebuslarının görüşlerini dile getirmelerinin ardından Reis Ahmet Rıza Beyefendi gelen teklifleri okuyarak mecliste oylama yapmış ve konu Adliye Nezaretine havale edilmiştir.

“Muhtelif sebeplerle Meclisin küşadından sonra Meclise iltihak etmiş olan bir kısım mebusanın tahsisat talepleri hakkında Tetkik-i Mezuniyet Encümeni mazbatası münasebetiyle” yapılan meclis görüşmesinde birleşimin esas konularına geçilmeden önce bir önceki on sekizinci birleşimde görüşülmesi eksik kalan konulardan, Muhtelif sebeplerle Meclisin küşadından sonra Meclise iltihak etmiş olan bir kısım mebusanın tahsisat talepleri hakkında Tetkik-i Mezuniyet Encümeni mazbatası münasebetiyle yapılan görüşmede Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi’nin hastalık ve karantina gibi ciddi durumlarda alınacak raporlar ile mebuslara maaşlarının verilmesi konusunda fikirlerini dile getirmesi üzerine Seyfullah Efendi konu hakkında:

“Efendim, Vehbi Efendi, iki suretle mazeret kabul olunmasından bahsettiler. Birisi doktor raporu, diğeri Karantina evrakı bendeniz karantina evrakını mazeretten addetmiyorum. Çünkü yedi iktidarında olmayan esbabın haylûlet (mani olma) etmesidir. Her birerlerimiz, bulunduğumuz dairelerde bilirdik ki gideceğimiz güzergâhın iki veyahut üç yerinde karantina vardır, ona tâbiiz, bunu bilerek memleketimizden ona göre hareket ederdik. Hâlbuki biz günlerimizi bilakis geçirerek Teşrinisaninin 25’inde

²¹⁷ Vaktiyle istihsal olunan bir irade-i keyfiye ile hükümsüz bırakılan ilâmı şer’inin infazını teminen yeni bir irade-i seniye istihsaline dair İstida Encümeni mazbatası münasebetiyle. Seyfullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, cilt 2, Birleşim 37, Oturum 1-2, s.193-202-204-205.

infikâk ediyoruz ve buraya gelip tamamen tahsisat alıyoruz. Kendimize karşı aldığımız vakitte serbestçe alıyoruz. Millete karşı da bu çoktur, fazladır diyoruz. Bendenizin itikadım böyledir, bunların verilmesi kat'iyyen lazım gelmez. Ortada esbabı mânia yoktur, yalnız doktor raporu yedi ihtiyarda olmayan esbabı mâniadan dolayı olursa kabul edilmeli.”²¹⁸ sözleri ile düşüncelerini dile getirmiştir.

“Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey’in Erzurum Valisinin kuşat eylediği iddia olunan mektup bakılında Dâhiliye Nezâretinden istizah tavrı ve Dâhiliye Nâzırı Mehmet Talât Bey’in cevabı münasebetiyle” konu başlığı ile müzakereye başlayan mecliste ilk olarak Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey söz alarak söz konusu mektup hakkında Erzurum Valisi ile yaptıkları görüşmede bu mektubun Erzurum valisine, Erzurum’da verilmediğini ifade ederek, Bayazıt’tan gönderilmiş olduğunu açıklamış ve mektup hakkında meclise açıklamalarda bulunmuştur. Mektubun kim tarafından nasıl geldiğine dair mebuslar arasında etraflıca bir müzakere yapılmasının ardından Seyfullah Efendi söz hakkı alarak konu hakkında:

“Efendim, bu mektupların küşadına dair değildir. Bidayeten mektuplar Erzurum Valisi tarafından elde edilmiş diye birlaf çıkmış idi. Bunu ben deniz merak ettim. Bu, hakikaten idarei Meşrutaya mugayir bir tarzda oluyor. Nasıl olmuş da Erzurum’da elde ediliyor? Erzurum’da kendinden daha mutemet bildiğim birtakım zevat ile muhabere ettim. Bu mektuplar Erzurum Postahanesinden ne suretle alınmıştır diye sordum. Almış olduğum cevaplarda, bu mektuplar, kat'iyyen Erzurum Postahanesinden alınmamıştır. Mürselünileyhlerine vâsıl olduktan sonra Bayazıt’tan gönderilmiş. Buna kanaat etmedim. Sonra Erzurum’dan tüccarı mutebereden gelen haberler de bu raddededir. Bugün bu mektuplar mürselünileyhlerine (tebliğ olunan kimse) vâsıl olduktan sonra, Erzurum’dan gönderilmiş olduğu tevatüren (haber) sabittir...”²¹⁹ sözlerini dile

²¹⁸ Muhtelif sebeplerle Meclisin küşadından sonra Meclise iltihak etmiş olan bir kısım mebusanın tahsisat talepleri hakkında Tetkik-i Mezuniyet Encümeni mazbatası münasebetiyle, Sefullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, cilt 1, Birleşim 19, Oturum 1, s. 667.

²¹⁹ Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey’in Erzurum Valisinin kuşat eylediği iddia olunan mektup bakılında Dâhiliye Nezâretinden istizah tavrı ve Dâhiliye Nâzırı Mehmet Talât Bey’in cevabı münasebetiyle, “Efendim, bu mektupların küşadına dair değildir. Bidayeten mektuplar Erzurum Valisi tarafından elde edilmiş diye birlaf çıkmış idi. Bunu ben deniz merak ettim. Bu, hakikaten idarei Meşrutaya mugayir bir tarzda oluyor. Nasıl olmuş da Erzurum’da elde ediliyor? Erzurum’da kendinden daha mutemet bildiğim birtakım zevat ile muhabere ettim. Bu mektuplar Erzurum Postahanesinden ne suretle alınmıştır diye sordum. Almış olduğum cevaplarda, bu mektuplar, kat'iyyen Erzurum Postahanesinden alınmamıştır. Mürselünileyhlerine vâsıl olduktan sonra Bayazıt’tan gönderilmiş. Buna kanaat etmedim. Sonra Erzurum’dan tüccarı mutebereden gelen haberler de bu raddededir. Bugün bu mektuplar

getirmiştir. Birçok mebusunda ortak paydada bulunduğu sorun, mektupların başkalarının eline geçmesi ya da devlet dâhilinde açılıp okunup okunmaması mümkün müdür soruları olmuştur. Konu hakkında birçok mebusun söz alması ve tartışmanın uzun zaman alması üzerine Reis Ahmet Rıza Beyefendi tartışmaya ara vererek 1. oturumu sonlandırmıştır.

“Polis mektebinden mezun olduğu sırada sarhoş görülmesi sebebiyle kaydı terkin olunan Hüseyin Hüsnü Efendi hakkında İkinci İstida Encümeni mazbatası münasebetiyle” toplanılan mecliste öncelikle, Beşinci Ordu Beşinci Topçu Kumandanı sabıkı Mustafa Natık Beyin vaki müracaatı hakkında İkinci Arzuhal Encümeni mazbatası konusunun görüşüldüğü sırada söz alan Seyfullah Efendi konu hakkında:

“Müfit biraderimizin beyan buyurdıkları evrak-ı resmiyyeyi her ne kadar Natık Bey nezdinde görmüş isek de dairei iadesinde bulunan evrakı biz istiyoruz vermiyorlar. Evrak-ı resmiye tetkik olunarak ona göre karar verilmelidir. Eğer Arzuhal encümeni bu vazifeyi haiz değilse, bir karar verin. Badema istemeyelim. Eğer Meclisin hakkı murakebesi varsa, karar verirsiniz, isteriz. Yoksa bundan sonra hiçbir evrak istemeyelim.” ifadeleri ile evrakın araştırılması ve incelenmesi hususunda vurgu yapması üzerine diğer mebuslardan da aynı istekler gelince konunun görüşülmesi evrak temin edilmesi gerekçesi ile başka bir oturumda görüşülmesine karar verilmiştir.

Müzakerenin devamında “Polis mektebinden mezun olduğu sırada sarhoş görülmesi sebebi ile kaydı terki olunan Hüseyin hüsnü efendi hakkında İkinci İstida Encümeni mazbatası” konusunun görüşülmesi hakkında mazbata ile ilgili duyuru yapılırca, Seyfullah Efendi görevinden alınan polis hakkında görev sırasında sarhoşluk

---

mürselünileyhlerine (tebliğ olunan kimse) vâsıl olduktan sonra, Erzurum'dan gönderilmiş olduğu tevatüren (haber) sabittir.

İsmail Bey biraderimiz buyurdular ki, bu mektuplar her ne kadar Bayazıt'tan gönderilmiş gibi gösteriliyorsa da mürsenüliyhler Eleşkirt ve Karakilise'dedir. Bu doğrudur. Çünkü böyle lisan istimal olunuyor. Zaten posta, bir çanka olarak Bayazıt'a gidiyor ve kazalara taksim olunuyor. Her vakit için, ayrı ayrı her kaza için, her nahiye için bir posta çantası yoktur. Binaenaleyh bir şey zikredilirse, bugün bendeniz, vilâyetim dâhilinde bir yer için bir fikir beyan etsem, Erzurum'a ait söylesem, böyle Karakilise, Eleşkirt kazalarında meskûn bulunanlara yazılmış mektupları bir delil gösteriyor. Bu, kat'iyyen doğru değildir. Binaenaleyh Erzurum Valisinin bugüne kadar mugayiri (aykırı) hal ve kanun ve Meşrutiyet hiçbir muamelesi yoktur. Şayet Süleyman Sudi Efendinin bubabda bir iddiası varsa, bunu tahkik edecek, Erzurum Valisini mahkûm edecek kanun mevcut olduğu gibi, onun cürmü şahsîsini tayin edecek mahkeme de vardır. O şahsın cürmü (suç) nedir? Bu suretle elde edilen mektubun elde edilmesi, mucibi mücâzât mı, değil mi? Bunları da takdir edecek Hey'eti Mahkemedir. Binaenaleyh istizahın kifayetini ve ruznameye geçilmesini teklif ederim.” Sefullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, cilt 5, Birleşim 98, Oturum 1, s. 501.

suçu işlemediğini belirterek verilen cezanın ağır olduğunu vurgulamış, üst düzey güvenlik görevlilerinden bazı kişiler hakkında bilgi vererek bunların görev sırasında işledikleri suçlar ve görevlerinin kötüye kullanmaları konularında meclise açıklamalarda bulunarak, bu kişilerin işledikleri büyük suçlara rağmen hala görevlerinde olduklarını belirterek, konuşmasında:

“Efendim, polis mektebinde okuyan talebeden Hüseyin Hüsnü Efendi, mezun olduğu bir sırada sarhoş olduğu görülerek Makrıköy Kaymakamlığı tarafından jurnal edilmiş ve bunun üzerine kaydı terkin olunmuştur. Bu zat bunun üzerine bir istida takdim ediyor. Bu cezaya layık olmadığını iddia ediyor. Biz bunun esbabı azlini Nezaret vasıtasıyla sual ediyoruz; diyorlar ki sarhoş idi. Hâlbuki bir adam mezun olduğu bir gün sarhoş olmuş, bunun cezası hemen tart mı olmalıdır? Hâlbuki Mehmet Efendi namında biri memuriyeti başında karakolda sarhoş olmuş, karakol merkezine sarhoş olduğu halde ve sekri hal ile leyle bir muktediye bir kadının kapısına gitmiş, seni daireden istiyorlar diyerek başka bir fikirle evine girmiş olduğu halde 2 günlük maaşı kat olunmuştur...”²²⁰ açıklamalarını dile getirmiştir. Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat

²²⁰ Polis mektebinden mezun olduğu sırada sarhoş görülmesi sebebiyle kaydı terkin olunan Hüseyin Hüsnü Efendi hakkında İkinci İstida Encümeni mazbatası münasebetiyle. “Müfit biraderimizin beyan buyurdıkları evrak-ı resmiyyeyi her ne kadar Natık Bey nezdinde görmüş isek de dairei iadesinde bulunan evrakı biz istiyoruz vermiyorlar. Evrak-ı resmiye tetkik olunarak ona göre karar verilmelidir. Eğer Arzuhal encümeni bu vazifeyi haiz değilse, bir karar verin. Badema istemeyelim. Eğer Meclisin hakkı murakebesi varsa, karar verirsiniz, isteriz. Yoksa bundan sonra hiçbir evrak istemeyelim.” İfadeleri ile evrakın araştırılması ve incelenmesi hususunda vurgu yapması üzerine diğer mebuslardan da aynı istekler gelince konunun görüşülmesi evrak temin edilmesi gerekçesi ile başka bir oturumda görüşülmesine karar verilmiştir.

Müzakerenin devamında “Polis mektebinden mezun olduğu sırada sarhoş görülmesi sebebi ile kaydı terki olunan Hüseyin hüsnü efendi hakkında İkinci İstida Encümeni mazbatası” konusunun görüşülmesi hakkında mazbata ile ilgili duyuru yapılınca Erzurum Mebusu Sefullah Efendi:

“Efendim, orada bir derkenar var, İstanbul Polis Müdürü yazıyor, o da okunsun ki, ondan sonra beyanı mütalaa edeceğim.” ifadeleri ile kısa bir uyarıda bulunmasının ardından polis müdürünün derkenarı okunmuş ve Sefullah Efendi konu hakkında söz alarak:

“Efendim, polis mektebinde okuyan talebeden Hüseyin Hüsnü Efendi, mezun olduğu bir sırada sarhoş olduğu görülerek Makrıköy Kaymakamlığı tarafından jurnal edilmiş ve bunun üzerine kaydı terkin olunmuştur. Bu zat bunun üzerine bir istida takdim ediyor. Bu cezaya layık olmadığını iddia ediyor. Biz bunun esbabı azlini Nezaret vasıtasıyla sual ediyoruz; diyorlar ki sarhoş idi. Hâlbuki bir adam mezun olduğu bir gün sarhoş olmuş, bunun cezası hemen tart mı olmalıdır? Hâlbuki Mehmet Efendi namında biri memuriyeti başında karakolda sarhoş olmuş, karakol merkezine sarhoş olduğu halde ve sekri hal ile leyle bir muktediye bir kadının kapısına gitmiş, seni daireden istiyorlar diyerek başka bir fikirle evine girmiş olduğu halde 2 günlük maaşı kat olunmuştur. Hâlbuki bu adam kırda, mezun olduğu bir gün sarhoş olduğu için kaydı terkin ediliyor. Hulasa, biz bu istida üzerine bu meselenin dosyasını istedik. Azmi Bey bu zatın İstida Encümeninden aldığı cesaret üzerine Daireyi tehdit ettiğini beyan ediyor. Şayet o memur Daireyi tehdit eylemiş ise, bir zabıtname tanzim ettirip muamele lazimesini ifa etmeli idi; fakat Azmi Bey kendisini o kadar büyük görüyor ki, bu zatın tehdit cürmünü bile affediyor. Hâlbuki bir cürmün affı, onun gibi bir adamın iktidarı dâhilinde değildir. Zaten Azmi Beyin tahakkümünden polisler ifayı vazife edemiyorlar. İstedigine ağır ceza veriyor, istemedigine hafif ceza veriyor. Hilafı usul ve kanun, istediğini

Bey'in konu hakkında vatandaş ve meclis ile ilgili usule aykırı davranan kişiler hakkında tahkikat başlatacağına dair teklifinin kabul edilmesinin ardından konu meclis gündeminde kapatılmıştır.

“Arıza-i Cevabiyye müsveddesinin 1.inci Fıkrası” hakkında teklif sunan Zihni Bey:

“Bu birinci fıkraya bir cümle ilavesini teklif edeceğim. Hatta o zaman mütevaliyen Kabinelerin değişmesi de arzuyu milliye müracaat lüzumunu göstermiştir. Onun için fıkra- ki «... Dördüncü Devre-i İntihabiyyesinin birinci içtimanı küşad ve bu suretle...» kaydından sonra «Kanunu Esasi ahkamına mugayir olarak husule gelmiş olan nevuma bir fasıla-i Meşrutiyet ve vaziyetine nihayet vererek pek buhranlı bir hengamda...» cümlesinin ilavesini teklif ediyorum efendim.»²²¹ sözlerini dile getirmiştir.

“Divanı Âlinin usulü muhakemesine dair kanun Lâyihası hakkındaki Karesi Mebusu Orhan Şemsettin ve Edirne Mebusu Şeref Beylerin tavrı ve Arızai cevabiyye müsveddesi münasebetiyle” yapılan meclis görüşmesinde ise Ziya Bey öncelikle:

“Okunacak tavriler teklif-i kanunî şeklinde olmayanlardır. Orhan Şemsettin Beyin tavrinin bir kısmı teklif-i kanuniyi ihtiva ediyor. Bir kısmı da ne ise bilmiyoruz ki okunmadı. Diğer cihetlerini ayrıca bildirsın. Böyle olmadığı takdirde şıkkı evvele

---

azlediyor. Bir mahkemenin hükmü olmadıkça bir memur nasıl tart olunur? Hâlbuki bu zat Heyeti Muhteremenin hakkı murakebesine ne suretle mukabele ediyor? Rey sizindir.” Sözleri üzerine Kengiri Mebusu Mehmet Tevfik Efendi konu hakkında İstida Encümeninin bu konuyla ilgili bir karar verme yetkisi olmadığını vurgulayarak yapılan uygulamanın haksızlığına dair işlem başlatılmış olma ihtimalini dile getirince Sefullah Efendi cevaben:

“Karar tebliğ edilmemiş, dosyasını istedik, dosyayı vermedi” sözlerini dile getirmiştir.

Birçok mebusun tartışma konusu hakkında farklı fikir ve düşüncelerini dile getirmeleri üzerine tekrar konuya dâhil olan Sefullah Efendi:

“Talat Bey ifadesinde diyorlar ki, bu istida, usulü dairesinde Dâhiliye Nazırına gidip Emniyeti Umumiye müdüriyetine havale olunup sonra polis müdürüne tevdi olunacaktı dediler. Hâlbuki bizde o usule tebaiyet etmişiz. O usul dairesinde hareket etmişiz. Dâhiliye Nezaretine gitmiş, Emniyeti Umumiye Müdüriyetine Nazaretten havale olunmuş, cevabı tekrar avdet etmiştir. “ Sefullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, cilt 6, Birleşim 125, Oturum 1, s. 625.

²²¹ Arızai cevabiyye müsveddesi münasebetiyle. “Bu birinci fıkraya bir cümle ilavesini teklif edeceğim. Hatta o zaman mütevaliyen Kabinelerin değişmesi de arzuyu milliye müracaat lüzumunu göstermiştir. Onun için fıkra- ki «... Dördüncü Devre-i İntihabiyyesinin birinci içtimanı küşad ve bu suretle...» kaydından sonra «Kanunu Esasi ahkamına mugayir olarak husule gelmiş olan nevuma bir fasıla-i Meşrutiyet ve vaziyetine nihayet vererek pek buhranlı bir hengamda...» cümlesinin ilavesini teklif ediyorum efendim.” Zihni Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 10, Oturum 2, s. 122.

göre, yani mukaddemesi teklif-i kanunî olarak başladığına göre tahririn şubeye gitmesi doğrudur.”²²² teklifinde bulunmuştur.

Müzakerenin devamında ise “Arızai cevabiyye müsveddesi” konusu ele alınmış ve Ziya Bey tekrar söz alarak tadilat yapılması gereken kelimler hakkında açıklamalarda bulunarak tadilat teklifinde bulunmuştur.

“Zaptı sabık hakkında” söz hakkı alan Ziya Bey konu hakkında:

“Malumu âliniz, «Ahd-ı Millî» Beyannamesinin neşrine geçen gün karar verildi. «Ahd-ı Millî «Beyannamesiyle birlikte bir de «Tecziye Ahdi» vardı «Ahd-ı Millî» neşredildiği sırada onun da ayrıca neşri takarrür etmişti. O gün buna dair bir bahis geçmedi. Binaenaleyh evvelki kararımız veçhile, Tecziye dair olan ahdin da neşrini talep ediyorum ve gelecek ruznameye ithal edilerek neşredilsin.”²²³ teklifinde bulunmuştur.

²²² Divanı Âlinin usulü muhakemesine dair kanun Lâyihası hakkındaki Karesi Mebusu Orhan Şemsettin ve Edirne Mebusu Şeref Beylerin tahriri ve Arızai cevabiyye müsveddesi münasebetiyle. “Okunacak tahrirler teklif-i kanunî şeklinde olmayanlardır. Orhan Şemsettin Beyin tahririnin bir kısmı teklif-i kanuniyi ihtiva ediyor. Bir kısmı da ne ise bilmiyoruz ki okunmadı. Diğer cihetlerini ayrıca bildirsün. Böyle olmadığı takdirde şıkkı evvele göre, yani mukaddemesi teklif-i kanunî olarak başladığına göre tahririn şubeye gitmesi doğrudur.” Teklifinde bulunmuştur.

Müzakerenin devamında Arızai cevabiyye müsveddesi konusu ele alınmış Ziya Bey tekrar söz alarak konu hakkında:

“Deminden beri söz istiyordum. Bendeniz müsveddeyi ilk okuduğum zaman birinci fıkradaki iğlaka kail olmuşum. Fıkarda «... ve Meşrutiyeti Osmaniyenin Dördüncü Devre-i İntiha- biyyesinin birinci içtimamı küşad...» denildikten sonra «bu suretle mukadderatı milliyemizin pek buhranlı bir hengamında Milletvekilleri vasıtası ile efkâr ve amalini izhar» cümlesindeki «izhar» kelimesi yerine «tehyie» kelimesi konuldu. Hâlbuki tehyie kelime değildir. Çünkü izharda ki kuvvet başkadır. Tehyiedeki kuvvet başkadır. Burada «izhar» kelimesi yerine konuluyor efendim.

Tehyie tâbiri bu iğlâkı izale edemez. Onun için bendeniz bu cümlelerin şu suretle tashihini teklif ediyorum. «Dördüncü devre-i intihâbiyyenin birinci içtimamı...» teklifinde bulununca mebuslar kelimenin “içtimamı” olduğunu ifade ettiklerinde Ziya Bey tekrar cevap vererek:

“O zaman ibare düşük olur. «Dördüncü devre-i intihalbiyyesinin birinci içtimamı küşad ve bu suretle mukadderat-ı milliyemizinpek buhranlı bir bengâmında Milletin vekilleri vasıtası ile efkâr ve amalini izhar» demekten ise demin arkadaşımızın söylediği gibi «masunuzzeval» kelimesini de kaldırarak «efkâr ve amalini izhara ve hukuk-u mukaddesesini müdafaaya imkân ihzar...» şeklinde ifrağ edecek olursak ibare hem iğlâktan kurtulur, hem de daha selis bir şekil almış olur. Fıkranın bu şekilde tashihini teklif ediyorum.” teklifinde bulunmuştur. Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 10, Oturum 1-2, s. 109-122-123.

²²³ Zaptı sabık hakkında, “Malumu âliniz, «Ahd-ı Millî» Beyannamesinin neşrine geçen gün karar verildi. «Ahd-ı Millî «Beyannamesiyle birlikte bir de «Tecziye Ahdi» vardı «Ahd-ı Millî» neşredildiği sırada onun da ayrıca neşri takarrür etmişti. O gün buna dair bir bahis geçmedi. Binaenaleyh evvelki kararımız veçhile, Tecziye dair olan ahdin da neşrini talep ediyorum ve gelecek ruznameye ithal edilerek neşredilsin.” Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 12, Oturum 1, s. 155.

Tecziye ahdini muhtevi bulunan madde-i münferidenin ruznameye ithaline dair takriri nedeni yapılan müzakerenin başlangıcında “Müteaddit, evrak-ı mevruddenin ait oldukları makamata havalesi” konusu ele alınmış ve konu hakkında Ziya Bey:

“O işin evveliyatı Dahiliye Encümenindedir. Onun için bunu da Dahiliye Encümenine havale buyursanız münasip olur” tavsiyesinde bulunmuş, bir sonra ki görüşülen ”Erzurum Mebusu Ziya Bey’in, tecziyeahdini muhtevi bulunan madde-i münferidenin ruznameyeithaline dair takriri” hakkında ise Reis Abdülaziz Mecdi Efendi’ye hitaben:

“Ruznameye ithali değil efendim. O zaten kararlaştırmıştır. Riyasetçe bu karar hükmünün icrasını teklif ediyorum.” teklifinde bulunmuştur.

Ancak Reis Beyin:

“Misâk-ı Millî burada okunduğu gibi teczie (kısım kısım) ahdinin de burada okunarak zabta geçmesini ve intişârını arzu buyuruyorlar.” sözlerini söylemesi üzerine cevap olarak:

“Bu da kabul olundu idi ve ruznameye ithal edilecek idi, hâlbuki edilmedi. Şimdi ruznameye ithal edilmelidir”²²⁴ ifadelerini dile getirmiştir.

Ertuğrul Mebusu Ahmet Bey’in mebusluğunun kabul edilip edilmemesi hakkında müzakere yapılırken yanlış isim okunması üzerine meclisi uyarmak amacı ile söz alan Ziya Bey:

“Bu zatın ismi okunduğu vakit Ertuğrul Mebusu denilmeyerek Erzurum Mebusu denildi. Paşa Hazretleri kimin mazbatasını okunduğunu intikal etmedi.

Hatta hoca efendi bile intikal edemedi. Bendeniz tasrih ettim. Erzurum değildir, dedim. Bunun üzerine söz istemeye zaman kalmamıştır. Mesele yanlışlığa uğramıştır. Bir arkadaşımızın da zan altında olarak bu Meclise devamı caiz olamaz. Binaenaleyh

²²⁴ Tecziye ahdini muhtevi bulunan madde-i münferidenin ruznameye ithaline dair takriri, Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 15, Oturum 1, s. 228.

*Paşa Hazretleri söyleyeceklerini söylemelidirler. Bundan sonra bu zatın mebusluğa kabul edilip edilmeyeceğine dair kararımızı veririz.*²²⁵ sözlerini dile getirmiştir.

3.2. SOSYO-EKONOMİK MESELELER

3.2.1. Bütçe

Bütçe, devletin yıllık gelirlerini ve giderlerini daireler ve müesseseler itibariyle tahmini (muhammenat) olarak açıklayan ve bunların uygulanmasına yetki veren ve bu yetkiyi (izni) içine alan kanundur. Devletlerin mali sistemleri içerisinde hukuki açıdan bütçelerin yeri ve önemi tartışmasızdır. Bütçe olmaksızın her hangi bir şekilde ne tahsilât ne de tahsisat söz konusu olamaz. Olması halinde ise kanunsuzluk ortaya çıkar.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk bütçe İkinci Meşrutiyetin ilanı ile birlikte hazırlanarak Mebusan Meclisi'ne sunulmuş ve kabul edilmiştir. Bununla birlikte Mebusan Meclisi'nin anayasaya ve bütçe hakkına uygun olarak kabul ettiği ilk bütçe 1325 (1909–10) bütçesidir²²⁶.

Meşrutiyet döneminde bütçe kanunları iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım; gelirlerin toplanmasını (istifa) ve harcamaların yerine getirilme şartlarını göstermekte diğer kısım ise ilgili yıla ait miktar ve rakamları gösterir cetvellerden oluşmaktadır. Birinci kısım bütçe kanununun metni olması dolayısıyla Meclis-i Umumi'de diğer kanunlar gibi madde madde, ikinci kısım yani cetvel ise fasıl fasıl müzakere olunurdu. Bunlardan başka, bütçede yer alan varidatın hangi kanunlara müsteniden toplandığını gösterir bir cetvel bulunurdu²²⁷.

İkinci Meşrutiyet döneminde hazırlanan ve yürürlüğe konulan bütçelerde farklılık olarak göze çarpan hükümler şunlardır:

- 1326 yılı bütçesi ile muvazene-i maliyeyi tesis için Maliye Nazırı'na ilk defa beş seneyi geçmemek üzere kısa vadeli istikraz akdine izin verilmiştir. Bununla

²²⁵ Ertuğrul Mebusu Ahmet Bey'in mebusluğunun kabul edilip edilmemesi hakkında, Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, cilt 1, Birleşim 3, Oturum 1, s. 28.

²²⁶ Öztel, Muharrem, İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı Maliyesi, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.30.

²²⁷ Öztel, a.g.t., s.31.

birlikte Hazine-i Maliye dört sene içinde bir milyon 5, 10, 20 ve 40 paralık ufaklık para basmaya izinli sayılmıştır.

- Askeriye, mülkiye ve ilmiye tekaüt sandıklarıyla mazulin sandığı Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Askeri tekaüt sandığına ait borçların hazinece kapatılması kabul edilmiştir.
- 1327 (1911–12) mali yılı bütçesiyle yol inşaatı ve tamirâtı için Maliye Nezaretine borçlanma yetkisi verilmiştir. Vilayet yolları inşaat ve tamirâtı için konulan tahsisatın harcanamayan kısmının sonraki seneye intikali ve sarf edilmesi kabul edilmiştir.
- 1330 (1914–15) bütçe kanunuyla bir mühendis mektebi ve adliye binası inşası, Maarif Nezareti ders alet ve gereçleri yapımı için ilgili Nezaretlere gelecek yıllar için taahhütte bulunmaya yetki verilmiştir. Bununla birlikte mektep inşası için 25 yılda ödenmek üzere taahhütte bulunmaya Maliye ve Maarif Nezaretleri yetkili kılınmıştır.
- 1330 (1914–15) mali yılı bütçe kanunuyla ilk defa muayyen bir işin yerine getirilmesi için şahıslar ve müesseseler tarafından verilecek bağışların devletçe şarta bağlı olarak kabul edilmesi ve bütçeye irad kaydedilip ilgili iş için tahsisat kaydı benimsenmiştir.
- 1331 (1915–16) mali yılı bütçe kanunu çok kısa olmakla beraber, kanunda yer alan bir hükümlerle 1325–27 ve 1330 yılları bütçe kanunlarının özel kanunlarla fesih edilmeyen hükümlerinin yürürlükte kalması sağlanmıştır. Böylece bütçelerin bir yıl içinde geçerli olan hükümlerinin uzun süreli olarak “usul kanunu” gibi uygulanması kabul edilmiştir²²⁸.

Erzurum Mebuslarının da Meclis-i Mebusan'da aktif oldukları konuların başında bütçe tasarıları yer almaktadır. Hangi devlet idari mekanizması için ne kadarlık maddi bütçe ayrılabilir, hangi şehirlerin yapılandırılması gerektiği, savaş tahribatının şehir yapılanması üzerinde oluşturduğu olumsuz faktörleri iyileştirmeye yönelik nasıl uygulamalar yapılması gerektiği, şehirlerin ne gibi ihtiyaçları olduğu ve bu şehirlerin ne kadar maddi desteğe ihtiyacı olduğu konuları, toplanılan birleşimlerde etraflıca tartışılmıştır.

---

²²⁸ Öztel, a.g.t., s. 32-33.

“1325 Senesi Muvazenei Umumiyye Kanun Lâyihasının” görüşüldüğü birleşimde 6. fasıl Turuk ve Maabir (yollar ve geçitler) memurinin maaşatı konusunun ele alındığında öncelikle Ahmet Ziya Bey söz alarak inşaat ve tamiratın olamayacağı illerde görevli memurlara boşuna maaş verilmemesi hakkında düşüncelerini ifade ettiği konuşmasında:

*“...Bağdat, Basra, Bingazi, Musul için tamirat ve inşaatına hiçbir şey tahsis edilmemiş olduğundan memurlarının maaşatı tamirat ve inşaat tahsisatından fazla bulunan Bitlis ve Dersaadet mülhakatı ve Zor ve Trablusgarb ve Van memurları adet ve maaşlarının tenziliyle görecekları iş nisbetinde tadilini ve Basra ve Bağdat ve Bingazi ve Musul’da mademki bir senelik tamirat ve inşaat vuku bulmayacaktır. Şu halde beyhude maaş verilmemek üzere bu memuriyetlerin de şimdilik lağvını teklif ve talep ederim.”*²²⁹ sözlerini dile getirmiştir.

“1325 Senesi Muvazenei Umumiyye Kanun Lâyihası” konusunun görüşüldüğü birleşimde ise, mebuslar tarafından etraflıca ele alınan bütçe tasarısı hakkında söz hakkı alan Ahmet Ziya Bey ihaleye çıkarılan orman ve maden alanlarının kullanım ölçüleri ve ihaleye çıkarılacak arazi ölçüleri hakkında bilgi vererek yabancı devletlerin bu ihalelere girdiklerini belirtmiş ve kullanıma açılan alanların çok yüksek miktarlarda olduğunu vurgulayarak konu hakkında:

“...Binaenaleyh, iki yüz bin, yüz elli bin metre mikâp kat’iyata, müsaade ile ihale edilmiş, bunun hakkında müracaat olunmuş, mesmû olmamış. Hattâ yetmiş beş bin metre mikâp jorj Apostol namında bir Yunan demiryolu kumpanyasına ihale edilmekte imiş. Nazır Paşa Hazretlerinin hasafeti (hükümde sağlamlığı), emniyeti böyle şeylere

²²⁹ 1325 Senesi Muvazenei Umumiyye Kanun Lâyihası, “Nafia Bütçesinin (bayındırlık işleri bütçesi) taşra Turuk ve Maabir memuriniyle müfeül işler maaşatı müfredatını havî altı numaralı cetvelde Bitlis için 93 600 ve Bağdat’a 30 000 ve Basra’ya 18 000 ve Bingazi için 24 000 ve Dersaadet mülhakatı için 151 800 ve Zor Sancağı için 44 400 ve Trablusgarb’e mahsus olarak 24 000 ve Musul’a 58 800 ve Van Vilayetine 58 800 kuruş tahsis olunmuş iken, Turuk ve Maabir tamirat ve inşaatı mesarifi olmak üzere tahsisi istenilen mebalîği havi sekiz numaralı cetvelde Bitlis’e 50 439 ve Dersaadet mülhakatına (dersaadete bağlı olan yerler için) yalnız 150 000 ve Zor sancağına 22 228 ve Trablusgarb’e 1 756 ve Van’a 2 000 kuruş tertip olunarak Bağdat, Basra, Bingazi, Musul için tamirat ve inşaatına hiçbir şey tahsis edilmemiş olduğundan memurlarının maaşatı tamirat ve inşaat tahsisatından fazla bulunan Bitlis ve Dersaadet mülhakatı ve Zor ve Trablusgarb ve Van memurları adet ve maaşlarının tenziliyle görecekları iş nisbetinde tadilini ve Basra ve Bağdat ve Bingazi ve Musul’da mademki bir senelik tamirat ve inşaat vuku bulmayacaktır. Şu halde beyhude maaş verilmemek üzere bu memuriyetlerin de şimdilik lağvını teklif ve talep ederim.” Ahmet Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 6, Birleşim 126, Oturum 2, s. 172-173.

müsaade etmez zannederim. Binaenaleyh bu Meclisi İdare, kontrol vazifesini fen memurlarına karşı ifa ederken, böyle bir yolsuzluğun meydana vermeyecekleri tabii olduğundan, eski Meclisi İdare yerime bunun ikamesini muvafık görmüyorum. Zannederim rüfekayı (arkadaşlar) kiram da muvafık görmezler. Zira sui İstimalat ziyadeleşiyor. Bizim muhtaç olduğumuz dağlar tahrip edilirse, sonra bilâhara Avrupa'dan dehşetli paralarla satın almak mecburiyetinde bulunuyoruz. Bu dağda elli yedi bin metre mikâp meşe ağacı kait'ına mezuniyet veriliyor. Hâlbuki bu da, Ahi Dağı nam mahalde imiş ki bu pek ziyade lâzım bir dağ. Buna Nazur Beyin müsaade etmeyeceğinden eminim.”²³⁰ sözlerini dile getirmiştir.

“Defter-i Hakani (tapu ve kadastro)Nezaretine 1327 senesi bütçesi münasebetiyle” toplanılan mecliste öncelikle söz hakkı alarak, kurumlarda görevlendirilen memurların maaş ve zamları hakkında ayrıntılı bilgi vererek bütçeden hangi kuruma ne kadar maadi bütçe ayrıldığını izah etmiştir. Konuşmasının sık sık kesildiği ve birçok sorunun yöneltildiği bu açıklamaları sırasında en fazla tartışma konusu görevlendirilen mühendislerin sayısı, onlara ayrılan bütçe miktarı ve görevleri hakkında olmuştur. Konu hakkında:

“...Mühendislerin yaptıkları icraat 1325 senesinde 39'dan ibaret iken, 1326'da 240 adedine baliğ olmuş. İki Mühendis vardı, bu sene de iki tane ilâve edildi. Hâlbuki altıdan ziyade mühendisle, hatta bir de kâtip isteniliyordu. İşin ehemmiyetine bakılarak kâfi görüldü de bin beşyüz kuruşluk maaşlı iki Mühendis ilâve olundu. Yoksa istenilen altıdan ziyade idi. İşin de, 1325'de 39'dan ibaret iken, 1326'da 240 adedine baliğ olduğu şu resmî pusuladan anlaşılıyor.” ifadelerine yer vermiştir. Konuşmasının sık sık

²³⁰ 1325 Senesi Muvazenei Umumiyye Kanun Lâyihası. “Orman ve Maadin (madenler) Nezaretinde mâmulünbih (yürürlükte olan) olan bir nizamnamede binden beş bine kadar, haddi asgarîsi bin, haddi azamisi beş hin metre mikâp olmak üzere katiyete (kesinlik) cevaz verilmiş. Bu meselede, keşfiyat (keşifler) ve damga darbından sonradır. Zannedersem badel Meşrûtiyet dahi bu nizamname ahkâmı mer'i ve mu'teber (güvenilir) iken, iki yüz bin metre mikâp kat'iyata müsaade edilmiş.

Binaenaleyh, iki yüz bin, yüz elli bin metre mikâp kat'iyata, müsaade ile ihale edilmiş, bunun hakkında müracaat olunmuş, mesmû olmamış. Hattâ yetmiş beş bin metre mikâp jorj Apostol namında bir Yunan demiryolu kumpanyasına ihale edilmekte imiş. Nazır Paşa Hazretlerinin hasafeti (hükümde sağlamlığı), emniyeti böyle şeylere müsaade etmez zannederim. Binaenaleyh bu Meclisi İdare, kontrol vazifesini fen memurlarına karşı ifa ederken, böyle bir yolsuzluğun meydana vermeyecekleri tabii olduğundan, eski Meclisi İdare yerime bunun ikamesini muvafık görmüyorum. Zannederim rüfekayı (arkadaşlar) kiram da muvafık görmezler. Zira sui İstimalat ziyadeleşiyor. Bizim muhtaç olduğumuz dağlar tahrip edilirse, sonra bilâhara Avrupa'dan dehşetli paralarla satın almak mecburiyetinde bulunuyoruz. Bu dağda elli yedi bin metre mikâp meşe ağacı kait'ına mezuniyet veriliyor. Hâlbuki bu da, Ahi Dağı nam mahalde imiş ki bu pek ziyade lâzım bir dağ. Buna Nazur Beyin müsaade etmeyeceğinden eminim.” Ahmet Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 6, Birleşim 127, Oturum 1, s.200-201.

kesilmesi ve hesaplar hakkında sorular yöneltilmesi üzerine konuşmasına yaptığı açıklamalarla devam eden Ahmet Ziya Bey:

“Şimdi, Mühendisler için şurasını İzah edeyim. Nazaretin istediği bir Sermühendis ve dört Mühendis, bir Kâtip tahsisatı olmak üzere (87.600) kuruş idi, Encümen bundan yalnız (36.000) kuruşunu kabul etmiştir.”²³¹ açıklamalarında

²³¹ Defter-i Hakani (tapu ve kadastro)Nezaretî 1327 senesi bütçesi münasebetiyle. “Defter-i Hakani bütçesi, heyet-i umumiyesiyle (tamamı) Encümene iade olunduktan sonra, Müdür-i Umumî efendi hazretlerinin Encümene getirdiği müfredat defterinde muharrer (yazılı) (2.113.200) kuruşun en mühim kısımları olmak üzere, talebinde ısrar olunan (625.200) ve Liva için otuz beş kâtip tahsisatı olmak üzere, istenilen (157.200) kuruştan başka, Defteri Hakani Tahrirat Kalemi için altı katip tahsisatı olarak (38.400) kuruş talep olunmuş ve Yanya Vilayeti Defter-i Hakani Müdürünün maaşına şehri beş yüz kuruştan altı bin kuruşun zammı dahi mevzubahs olmuş idi.

Encümenice icra olunan müzakere ve tetkikat neticesinde mecmuu (816.000) kuruşa baliğ(vasıl olmuş) olan işbu metalip (talep olunan) ve (19.800) kuruşu müceddeden (yeni baştan) teşkil olunan Tebük ve Firzovik Gove Kazaları Tapu Katipleri maaşlarıyla Kaşut ve Mis ve Sönbeki ve Kerpe Adaları Tapu Katibi vazifesini ikişer yüz kuruş maaşla ifa eden ketebenin (katiplerin) yüz ellişer kuruş maaşlarına zam, (149.400) kuruş, ikisinin maaşı, iki yüz ellişer ve iki yüz kırk beşinin maaşı üçer yüz kuruş raddesinde bulunan iki yüz elli Tapu Katipleri maaşının üç yüz ellişer kuruşa iblağına (vardırma) ve otuz altı bin kuruş Mekke-i Mükerrreme’de müceddeden teşkil olunacak iki bin kuruş maaşlı Defter-i Hakani Müdürüyle bin kuruş maaşlı katiplik inzimamıyla (zam olunma) Tapu Katipliği maaşına on sekiz bin kuruş Defter-i Hakani Dairesince ilaveten üçer yüz kuruş maaşla istihdam olunacak iki Defterci ile, yine üçer yüz kuruş maaşlı üç nefer hademe maşatına ve yüz elli yedi bin iki yüz kuruş, on sekiz Vilayet ve Liva merkezlerinde ilaveten istihdam olunacak otuz beş katip maşatı ve yüz iki bin kuruş Dersaadet ve Taşra Senedat kısımlarıyla yine Senedat kısmının Kayıt Şubesi Mümeyyiz ve Ketebesine ve yirmi sekiz bin sekiz yüz kuruş Defter-i Hakani Ketebesine ve yirmi sekiz bin sekiz yüz kuruş Defter-i Hakani Kalemi Ketebesine ve otuz altı bin kuruşu, bin beşer yüz kuruş maaşlı iki mühendise ve dokuz bin altı yüz kuruşu mükeffel ve mesul olmak üzere, ikinci veznedara ait olmak üzere min haysül mecmu’(256.800) kuruşun kabul ve itası tensip olunarak, diğerleri, Encümenice red olunmuştur. Kabul ve itası Encümenice tensip olunan mebaliğin müfredatı füsul ve mevaddında beyan ve izah olunacaktır.

Şimdi, birinci faslın ikinci maddesine (148.600) kuruş ilave olunacak. Dersaadet kısmına bir Mümeyyiz (bir dairede yazıcıların yazdıkları yazıları düzelten kâtip) maaşı bin beş yüz kuruş, yekün on sekiz bin kuruş. Yine o Dersaadet Şenedat kısmına bir katip, bin kuruş maaşlı, yekunu on iki bin kuruş. Yine o kısma sekiz yüz kuruş maaşlı bir kâtip, yine o kısma altı yüz kuruş maaşlı kâtip tahsisatı olarak yedi bin iki yüz, yine o kısma dört yüz kuruş maaşlı bir Kâtip tahsisatı olarak dört bin sekiz yüz,” ifadesini kullandığı sırada Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi ve Kayseri Mebusu Ömer Efendi, Ahmet Ziya Bey’in sözünü keserek müfredat ve Maliye Nezaretinin haberi olup olmaması hakkında açıklama istemişler, bu sorular üzerine Ahmet Ziya Bey konuşmasına:

“Geçen senenin müfredatının aynıdır. Bu sene Encümene geldikten sonra ilave olunanlardır. Şimdiye kadar okuduklarım, Dersaadet Senedat kısmına ait idi. Sonra Taşra Senedat Kısımına 1.000 kuruş bir kâtip maaşı on iki bin kuruş. Sekiz yüz kuruş maaşlı bir kâtip tahsisatı dokuz bin altı yüz kuruş. Altı yüz kuruş maaşlı bir kâtip tahsisatı yedi bin iki yüz, dört yüz kuruş maaşlı bir Kâtip tahsisatı dört bin sekiz yüz, sonra yine bu maddede Senedat Kısım Şubesine sekiz yüz kuruş maaşlı bir Kâtip tahsisatı dokuz bin altı yüz kuruş, yine Senedat Kısım Kayıt Şubesine altı yüz kuruşlu bir Kâtip yedi bin iki yüz kuruş, bin beşer yüz kuruşlu iki mühendis maaşı olarak otuz altı bin kuruş. Mükeffel bir Veznadar maaşı dokuz bin altı yüz ki, mecmuu yüz kırk yedi bin altı yüz kuruşa baliğ oluyor. Bu faslın birinci maddesine ilave olunacak bunlardır. Sonra üçüncü maddesi geliyor. Onu okuyalım.” Sözlere ile devam etmiştir. Mühendisleri görevlerinin ne olduğuna dair soru yöneltince konuşmasının devamında:

“Bunların vazifeleri zaten muayyendir. Taşra ve Dersaadet Senedat kısmındaki ketebenin (kâtipler) âdemi kifayetinden dolayı iki mühendise lüzum görülüyor. Mühendisler harita alıyorlar. O haritalardan alınan paralar irad kaydolunuyor. 1326 da ondan dolayı beş tane mühendis istiyorlardı. İki tanesi kabul olundu. Merkeze ait. Yine merkeze ait olmak üzere birinci faslın üçüncü maddesine ilave olunacak.

bulunmuştur. Yaptığı açıklamaların ardından bütçe tasarısı meclis oyuna sunularak konu kapatılmıştır.

“Adliye Nezareti 1327 senesi bütçesi hakkında Meclisi Ayan Riyaseti tezkiresi ve Defter-i Hakâni Nezareti 1327 senesi bütçesi hakkında Meclis-i Ayan Riyasetü tezkiresi münasebetiyle” toplanılan mecliste Defteri Hakani Nezareti 1327 senesi bütçesi hakkında Meclisi Ayan Riyaseti tezkiresi konusu ele alınarak tezkire mecliste okunmuş ve konu hakkında Ahmet Ziya Bey söz hakkı alarak:

“Meclisi Ayan Riyasetinin tezkeresinde Defteri Hakani Bütçesinin 3 üncü faslının 1 inci ve 3 üncü maddelerinden tenzili(azaltma) tasvip ve tasdik edildiği işar

1322, 1323, 1324 senesinin evrakı teslim olunarak, 1325 senesi için (838.453) evrak çıkmış, 1326 senesinde (912.066) ya baliğ olmuş. Şu halde, mesalihin (işler) tekessürü (çoğalma) taayyün (meydana geldiği için) ettiği için fazla kâtip tayin olundu.

Mühendislerin yaptıkları icraat 1325 senesinde 39’dan ibaret iken, 1326’da 240 adedine baliğ olmuş. İki Mühendis vardı, bu sene de iki tane ilâve edildi. Hâlbuki altıdan ziyade mühendisle, hatta bir de kâtip isteniliyordu. İşin ehemmiyetine bakılarak kâfi görüldü de bin beşyüz kuruşluk maaşlı iki Mühendis ilâve olundu. Yoksa istenilen altıdan ziyade idi. İşin de, 1325’de 39’dan ibaret iken, 1326’da 240 adedine baliğ olduğu şu resmî pusuladan anlaşılıyor.” İfadelerine yer vermiştir. Konuşmasının sık sık kesilmesi ve hesaplar hakkında sorular yöneltilmesi üzerine konuşmasına yaptığı açıklamalarla devam eden Ahmet Ziya Bey:

“Şimdi, Mühendisler için şurasını İzah edeyim. Nazaretin istediği bir Sermühendis ve dört Mühendis, bir Kâtip tahsisatı olmak üzere (87.600) kuruş idi, Encümen bundan yalnız (36.000) kuruşunu kabul etmiştir.” Açıklamalarında bulunmuştur.

Birinci faslın üçüncü maddesi görüşülmeye başlanılınca konu hakkında Ahmet Ziya Bey:

Birinci faslın üçüncü maddesini, Encümence kabul edilen 46 800 kuruştur; bu da Defteri Hakani Kalemine bir kâtip, maaşı şehri 1 000 kuruş olarak 12 000 kuruş muhassasat; yine o kaleme 600 kuruşluk bir kâtip tahsisatı 7 200 kuruş; yine o kaleme 400 kuruş maaşlı 2 kâtip tahsisatı olarak 9 600 kuruş; sonra üçeryüz kuruşluk maaşlı 2 defterci tahsisatı olarak 7 200; üçeryüz kuruşluk maaşlı 2 defterci tahsisatı olarak 10 800 kuruş ki mecmuu (46 800) kuruşa baliğ olur.

Esasen, hükümet tarafından bu mektep için yüz bu kadar bin kuruş tahsisat talep edilmiş, Encümence kabul edilmemiştir. Ahiren, bütçenin Encümene iade ve tevdiinde Nazır Beyefendi Hazretleri buraya teşrif ettiler, talebinde ısrar ettikleri mebalîğ meyanında da bunun için bir şey istemediler. Verirsiniz verirsiniz...

...Yine Taşra Tapu Kâtiplerinden iki yüz ellişer kuruş maaşlı iki Kâtibin maaşına yüzer kuruş ilavesiyle, onların da üç yüz elliye iblağından dolayı (2 400) kuruş. Sonra efendim İzmir, Adana, Edirne, Ankara, Beyrut, Bağdat, Halep, Hüdavendigâr, Suriye, Selânik, Medine-i Münevvere, Priştine, İpek, Senice, Prizren, İlbasan, Taşlıca, Basra için istenilen (35) Kâtip maaşâtı olmak üzere (157 200) kuruş ki, bunların müfredatım havi şu defteri veriyorum, zapta geçsin.

Bu kâtipler merkezde kalacaktır. Merkezlerin maaşâtı kesir olduğu için bunlara ilaveten Maiyyet Ketebesini (büyük memur kâtibi) olarak istihdam edecekler.

Ahalinin hukukunu muhafaza eden defterhanedir. Fakat Taşrada birçok memurlar var, bu üçüncü faslın üçüncü maddesine ilave edilen mebalîğ bu kadardır.” Diyerek sözlerine son vermiştir.

Bütçe hakkında diğer mebusların itiraz ettiği birçok nokta olmuştur. Bu eleştiriler karşısında Ahmet Ziya Bey:

“Müdürler maâşâtı hâsılat ve varidatın miktarı nisbetinde geçen sene tayin olunmuştur. Şimdi o usulü tağyir etmek için bir sebep görülemiyor; Yanya Müdüriyeti maaşı tağyir olunacak olursa, diğerleri hakkında itiraz olunan müdüriyetlere de öyle yapmak icabeder ki bu da karma karışık bir hale geliyor. Bunun için caiz değildir, Encümence tecviz (izin verme) olunmadı.” Ahmet Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 6, Birleşim 93, Oturum 1, s. 270, 271, 272, 275, 276, 277, 278, 281.

kılınan ve Mekkei Mükerrerme Defteri Hakani müdiriyet ve Kitabeti maaşlarının karşılığı olan 36 000 kuruşun tenzili, Encümente muvafık görülmüş ise de bu 36 000 kuruşun tenzilinden sonra faslı mezkûr (adı geçen) yekûnu (7 491 000) kuruş değil, (7 853 400) kuruş kalacağından, bu yekûnun ol veçhile ve mezkûr bütçe yekûnu umumisinin (11 659 900) kuruş olmak üzere tashih buyurulması için, evrakın Heyeti Ayana iade ve tevdiine karar verilmesini Encümen namına arz ve teklif eylerim.” ifadelerini kullanmıştır.

Mekke-i Mükerrerme için görevlendirilen memurlar için gereksiz olduklarına dair eleştiriler yapılırken konu hakkında mebuslara açıklamalarda bulunan Ahmet Ziya Bey:

“Mekkei Mükerrerme ve Medinei Münevvere için geçen sene kabul olunmuştu. Şayet tayin etmeyecek olursa tabiidir ki sarf olunmayacak.

Hükümet, Bütçeye koymamıştı, Defteri Hakani Nazırı geldi, burada talep etti; Hükümet, esasen bunu istememişti.

Heyeti Ayan, Müsakkafat Kanununa müstenid olarak böyle bir teklifte bulunuyor; Encümen de kabul ediyor.

Zuhulen kabul edilmiş, Heyeti Ayanın tashihi kanuna müstenittir.” ifadelerini dile getirmiştir. Görüşmenin devamında “Adliye Nezareti 1327 senesi bütçesi hakkında Meclisi Ayan Riyaseti tezkiresi” ele alınmıştır. Konu hakkında ilk olarak söz hakkı alan Ahmet Ziya Bey:

“Adliye Bütçesi esasen buraca tasdik olunduktan sonra, adliye müfettişlerinin üç aylık tahsisatı için, 99 000 kuruş istenilmiş idi ki, bunlarda değil maddelerde bulunanlardan tenzil olunarak kabul olunan, bundan başka cezayı nakdi tahsil harçları için de 30 000 kuruş aidat olmak üzere ve onun mukabilinde 12 000 kuruş, maaşat mukabilinde 11 inci faslın 1 inci maddesinden tenzil etmiştik. 18 000 kuruşun yekûnu umumiye zammolunmasına karar vermiştik. Şimdi bu iki esasa müstenid(istinaden) olarak kabul etmiş bazı sehivler var ki, o da Kanunu Esasiye dokunmayacak sehivlerdir. Söyleyeceğim, Heyeti Ayan Muvazene Encümeni mazbatasının 4 üncü faslına aitfikrasında sehivden münbais olacağı veçhile, 4 üncü tenvir ve teshin maddesine

bedel, üçüncü denilmesi ve yedinci faslın yekûnu 32 400 kuruş iken bu fasla ait fıkraya yine sehven 324 000 rakamı vaz olunması ve mazbata yekûnunda kesirlerin terkiyle yekûnların lira olarak zikredilmesi müstesna olmak üzere, mazbataı mezkure münderecatı, Meclisi Mebusanca evvel ve ahir kabul ve tebliğ olunan esaslara muvafık olduğundan, mezkûr Bütçenin yekûnu umumisi 78 645 224 kuruş olmak üzere kabulü ile Heyeti müşarun ileyhaya (en yüksek rütbeye) iade edilmesini Encümen namına teklif ederim.”²³² teklifinde bulunmuş ve bütçe meclise oylamaya sunulmuştur.

“Defter-i Hakânı Bütçesi münasebetiyle” toplanılan mecliste bir önceki yıla nazaran kurumlara ayrılan düşük bütçe miktarları hakkında bilgi vererek, tasarının bazı bölümlerinde eklemeler olması gerektiğini ve memurların maaş zamlarının biraz daha yukarıda tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Milletvekillerinin yeni memurlar tayin edilsinteklifine karşılık ülkenin içinde bulunduğu durumu da konuşmasında vurgulayan Ahmet Ziya Bey:

“...“Bu vilâyetler için istenilen kâtipler, kalemlere fazlaca bir teshilât (kolaylıklar) olsun diye istenilen kâtiplerdir. Bu ihtiyaç her yerde derkârdır (aşikârdır). Yalnız, Hükümet, bütçesini kabartmamak, milyonlara varmış olan açığını daha ziyade artırmamak için lüzum gösterilmemiş, tasarruf edilmiştir. Her memur, hasbelhamiyye (hamiyet icabı), bir parça fazla olarak çalışacaktır. Bu kapı açılınca, Ankara’da, Sivas’ta, hepsi aynı haldedir. Bunların hepsi ister. Bu on memur için (86 000) kuruş isteniyor. O halde yirmi beş vilâyete daha zam ediniz, ne kadar binlere balığ olacaktır. Binaenaleyh, bu bir müsavatsızlık teşkil edecek. Bu sene sabrolunsun. Gelecek sene bir teşkilat yapılsın, o vakit verelim efendim”²³³ sözlerine yer vermiştir.

²³² Adliye Nezareti 1327 senesi bütçesi hakkında Meclisi Ayan Riyaseti tezkiresi ve Defter-i Hakânî Nezareti 1327 senesi bütçesi hakkında Meclis-i Ayan Riyaseü tezkiresi münasebetiyle. Ahmet Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 7, Birleşim 109, Oturum 1, s. 260, 261, 262.

²³³ Defter-i Hakânı Bütçesi münasebetiyle. “Defteri Hakânî Nezaretinin 1325 senesi bütçesi (11 382 000) kuruştan ibaret olduğu halde, Hükümet, 1326 senesi için (400 000) kuruşluk noksanıyla (10 982 000) kuruş teklif etti, icra olunan tahkikat neticesinde (154 200) kuruş birinci fasla, (127 000) kuruş ikinci fasla, (156 000) kuruş üçüncü fasla, (343 200) kuruş dördüncü fasla ait olmak üzere (780 400) kuruş tenzilât icra edildiği gibi, yine birinci fasla (49 200) kuruş, ikinci fasla (20 000), üçüncü fasla (401 400) kuruş, dördüncü fasla (60 500) kuruş zam vukua gelmiştir. (531 100) kuruşa balığ olan bu zamaim berveçhi bâlâ tenzilattan tarh olunursa, (249 300) kuruşluk tenzilât icra olunmuştur. (531 100) kuruşluk zamaimin başlıcası bulunan dört yüz bin kuruş, taşrada olan tapu kâtiplerinin maaşları iki yüz ellişer kuruş olup, bunların yedinden geçen muamelat senevî altmış bin kuruş veyahut yüz bin kuruş olduğundan, bu derece az maaşlı bir kâtibin bu vazifeyi hakkıyla ifa edemeyeceği tabîi olduğundan, bunların maaşına hâsılâtın nispeti dairesinde zamaim icra olunacak. Başlıca zamaim bunlardır. 1325 senesine nispetle Encümence (649 300) kuruş ve Hükümetin teklifine nispetle (249 300) kuruş noksanıyla

“Tedavülde bulunan bir kısım paraların meskûkât addedilmeyeceğine dair kanun Lâyihası münasebetiyle” söz hakkı alarak, layiha içerisinde birbirinin zıttı ifadelere yer verildiği için:

“Muhterem refikimiz Rıza Paşanın buyurduğu gibi birinci maddede 1331 senesi iptidasından itibaren meskûkâtın addolunmayacaktır denilmekten sonra ikinci maddede Meskûkât İdaresi tarafından mübadele olunacaktır denilmesi yekdiğerine mütenakızdır (zıttır). Bunun için, birinci maddedeki ibarenin 1331 senesi iptidasından

---

(10 732 700) kuruşa bütçe tanzim olundu. Bu bütçe tanzim olunduktan sonra, Hükümetçe vükûbular teklif üzerine birtakım zamaim icrası daha lazım gelirdi. Encümence icra kılınan tetkikatta mazbatai umumiyenin on dördüncü sayfasında müfredatı gösterildiği üzere şâyânı kabul görülenlerden, geçenlerde cereyan eden müzakere üzerine Meclisi Âlinizce verilen karara mebnî (karardan dolayı) Eskişehir ve Antep livalarına ait olmak üzere o cetvele dahil edilmiş olan mebalîğın tenzilinden sonra asıl bütçeye (166 031) kuruş daha zammı icabediyor ki bunun da (33 600) kuruşu Medinei Münevver'e de tesis edilecek Defteri Hakani idaresine muktazî maaşata verilmesi lazım. (66 000) kuruş da kuyud(kayıtlar) ve sicillatın ıslahı için Kalem tahsisatı talep olunmuştu ki, bu da Encümence kabul edildi ki maddeler geldiğinde sırasıyla birer birer zam olunacaktır. (23 400) kuruş da geçende kabul olunan Çamlığın Defteri Hakani memurin ve ketebesi maaşına, (43 032) kuruş da Defteri Hakani binasının mesarifi inşaiyesine henüz tesviye olunmayan düyûn (borçlar) mukabilinde verilmesi lazım gelen meblağdır ki, bu da Encümence kabul olunmuş. Bunların mecmuu da (166 031) kuruşa baliğ olur. Esbabı mucibesinde mazbatada vâzihan (açık olarak) gösterilmiştir.” İfadelerine yer vermiştir.

Üçüncü fasılın okunmasının ardından tekrar söz alan Ahmet Ziya Bey:

“Bütçenin tab” ve neşrinden sonra Encümence şâyânı kabul görülen mebalîğden Antep ve Eskişehir zammıyatı geçenlerde verilen karar mucibince kabul olunmamıştı. Onlara ait maaşat tenzil olunduktan sonra (166 631) kuruş kalıyordu ki, demin okunmuştu. Tekrar okuyayım. Bunun (33 600) Medinei Münevver'e de tesis edilecek Defteri Hakani İdaresinin masraf ve maaşatıdır. Sonra, (66 000) kuruş da kuyud ve sicillatın ıslahı için merkezce teşkil olunacak kalem tahsisatıdır ki, emvali gayrimenkule kanununun mevkiî icraya vaz'ından mütehassıldır. Zaten bu kalemin de lüzumu ve ehemmiyeti meydanda bulunduğu için, bu da Encümence kabul olunmuştu. Sonra Çamlığın livaya tahvüinden dolayı zaten Meclisi Âlinizce kabul olunan ketebe ve memurin maaşatı için de (23 400) kuruş verilmesi icabediyordu. Defteri Hakani binasının mesarifi inşaiyesinden henüz tesviye olunmayıp verilmesi lazım gelen (43 031) kuruş ki mecmuu (166 031) kuruşa baliğ oluyor. Ait oldukları fasılda kabul edilmek üzere kabulünü teklif ediyoruz. Bunlar mesarifi zaruriyyedir, kabul olunmalıdır.

Eskişehir ile Antep'ten mâdâ Zor Sancağında Kevkep Nahiyesi kazaya tahvil edilmiş. Onun için üç bin altı yüz kuruş bir tapu kâtibi maaşı teklif olunmuştu, Encümence kabul ettik. Sonradan, Meclisi Âlice verilen kararda bu gibi teşkilatın bütçeye taalluk (ait olma) hasebiyle tahsisat verilmemesi karargir (kararlaştırılmıştır) olmuştu. Şu halde, şu üç bin altı yüz hariçte kalacak. Şimdi kabul olunacak yüz altmış altı bin otuz bir kuruştan ibaret kalıyor.” İfadelerine yer vermiştir. Mebuslardan görevli memur sayısının artırılması isteği üzerine mebuslara cevaben:

“Bu vilâyetler için istenilen kâtipler, kalemlere fazlaca bir teshilât (kolaylıklar) olsun diye istenilen kâtiplerdir. Bu ihtiyaç her yerde derkârdır (aşıkârdır). Yalnız, Hükümet, bütçesini kabartmamak, milyonlara varmış olan açığını daha ziyade arttırmamak için lüzum gösterilmemiş, tasarruf edilmiştir. Her memur, hasbelhamiyye (hamiyet icabı), bir parça fazla olarak çalışacaktır. Bu kapı açılınca, Ankara'da, Sivas'ta, hepsi aynı haldedir. Bunların hepsi ister. Bu on memur için (86 000) kuruş isteniyor. O halde yirmi beş vilâyete daha zam ediniz, ne kadar binlere baliğ olacaktır. Binaenaleyh, bu bir müsavatsızlık teşkil edecek. Bu sene sabrolunsun. Gelecek sene bir teşkilat yapılsın, o vakit verelim efendim” Ahmet Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 5, Birleşim 95, Oturum 1, s. 402, 404, 405.

itibaren meskûkâtı mütedavileden (tedavülde bulunan) addolunmayacaktır diye tashih olunmasını teklif ediyorum.”²³⁴ teklifinde bulunmuştur.

“1330 senesi Emniyet Sandığı bütçesi münasebetiyle 1330 Senesi Emniyet Sandığının Mart, Nisan ve Mayıs aylarına ait muvakkat bütçesine dair kanun layihasının” fasıllarının görüşmeye açılması ile birlikte söz hakkı alan Ahmet Ziya Bey bütçeye verilen ek miktarın yeterli olduğunu ifade ederek verilmek istenen ikramiye miktarına karşı çıkmış ve konu hakkında:

“...Evet varidatın, 1329 senesi muhamenatı (tahmin edilen),varidat cetvelin de görüleceği veçhile, 1 512 078 kuruştan ibaret iken 1330 senesi muhammenatı 2 190 211 kuruş tahmin ediliyor ki, şu halde tezyid (artan) etmekte olan varidat 368 767 kuruştur. Bunun da onundan yüzde onunu tecavüz etmemek üzere 36 876 kuruş ikramiye verilmek icap eder. Halbuki fazla olarak bütçeye 37 741 kuruş ithal edilmiş. Bunun yüzde onundan fazlasının bütçeye ithal edilmesinin sebebi hakkında da Mazbata Muharriri Beyefendinin izahat vermesini ve yanlış vuku bulmuş ise tashihini teklif ederim”²³⁵ önerisinde bulunmuştur.

“1330 senesi Muvazenei Umumiyye Kanunu Lâyihası münasebetiyle” toplanılan mecliste 1330 senesi Düyununu Umumiyye Bütçesi konusunun görüşülmesi ile başlayan oturumda 7. fasıl görüşmesi başlangıcında Ahmet Ziya Bey:

²³⁴ Tedavülde bulunan bir kısım paraların meskûkât addedilmeyeceğine dair kanun Lâyihası münasebetiyle. Ahmet Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem: 3, Cilt: 1, Birleşim: 15, Oturum: 1, Sayfa: 292.

²³⁵ 1330 senesi Emniyet Sandığı bütçesi münasebetiyle. “Efendim, Mazbata Muharriri, biraz evvel söylemişti ki, bunun umumi bütçeye taalluku (ilgisi) yoktur, ayrıca bir müessesedir. Bütçeye âdemi taallukundan dolayı ehemmiyetten sukutunu istilzam etmez. Bununla beraber, zaten bu müessese, Hükümetin tahtı zaman ve kefaletindedir. Bunun için Müdür Beyefendi buyurdular ki, Nizamnamenin bir maddesi mucibince varidat (gelir) tezayüd (artma) ederse, yüzde onu tecavüz etmemek üzere memurine ikramiye verilir. Evet varidatın, 1329 senesi muhamenatı (tahmin edilen),varidat cetvelin de görüleceği veçhile, 1 512 078 kuruştan ibaret iken 1330 senesi muhammenatı 2 190 211 kuruş tahmin ediliyor ki, şu halde tezyid (artan) etmekte olan varidat 368 767 kuruştur. Bunun da onundan yüzde onunu tecavüz etmemek üzere 36 876 kuruş ikramiye verilmek icap eder. Halbuki fazla olarak bütçeye 37 741 kuruş ithal edilmiş. Bunun yüzde onundan fazlasının bütçeye ithal edilmesinin sebebi hakkında da Mazbata Muharriri Beyefendinin izahat vermesini ve yanlış vuku bulmuş ise tashihini teklif ederim” önerisinde bulunmuştur.

Ziraat Bankası Müdürü Şevket Bey’in.” Bu masraf geçen sene vaki oldu efendim. 1329 senesi temettüü üç binbeşyüz Lira idi.” İfadelerine karşılık Ahmet Ziya Bey:

“Bu sene bununyüzde onu 36 876 kuruş eder. Hâlbuki ikramiye 37 000küsür kuruş olmuş.” Cevabını vermiştir. Ahmet Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 1, Birleşim 23, Oturum 1, s. 523.

“Yedinci fasılda, Melis Heyetiyle memurin maaşatı olmak üzere 1327 senesi için (37 111 986) kuruş gösterilmektedir. Hâlbuki bunda terkolunan yerlerin muhassasatı olarak (8 405 702) kuruş tenzil olunduktan sonra (29) milyon kalmak lazım gelirken, 1330 senesi için (32 869 410) kuruş irae olunuyor. Bu zamaimin sebebi nedir, Mazbata Muharriri efendinin beyan etmesini teklif ediyorum. “²³⁶ isteğinde bulunmuş ve fasıl oylamaya sunularak kabul edilmiştir.

“1330 senesi Adliye Nezareti Bütçesi münasebetiyle” toplanılan meclisin 1. oturumunda son konuşmacı olarak söz hakkı almış ve konuşmasına:

“Maaşları işbu onuncu fasılda münderiç olan Cezairi Bahri Sefid memurlarından bazılarının memuriyete tayin edildikleri istihbar olunuyor. Zaten dokuzuncu fasılda, maaşları derç edilmiş olan memurlarla, bu Cezairi Bahri Sefid memurlarının memuriyete tayin olunanlarından dolayı Encümen (416 000)kuruş tenzil etmiş. Bu sebeble Cezairi Bahri Sefid memurlarının(600 000) kuruşu hakkında... (“Kabul kabul, kâfi " sedaları, "Re'ye " sedaları) “²³⁷ ifadeleri ile devam ederken, meclisten konuşmaların yeterli geldiğine dair seslenişler meydana gelince Reis Halil Beyefendi maddeyi oylamaya sunarak oturuma ara vermiştir.

“1927 senesi muvazene-i Umumiyye Kanunu lâyihası a) Adliye ve Mezahip Nezareti bütçesi” konusu ele alındığında söz hakkı alan Ahmet Ziya Efendi bütçe miktarında yapılan artışın sebeplerini encümen adına açıklayarak:

“...Sene-i sabıkaya nisbetle icra olunun zamâimin başlıcaları mukavelât muharrirleri aidatına zammolunan ve sarfi, hâsılat vukuuna vabeste bulunan (700) bin kuruş ile bazı Vilâyât ve Elviyede müstacelen icra olunmasına lüzum görülen teşkilat maâşât ve mesarifi için tahsis ve itası tensip kılınan (1 500 000) kuruş ve tenzilatın mikdâren mühimleri de Müşavir kont İstrorog, kontrat müddeti Haziran niyatenide hitam bulacağı cihetle, tahsisatı seneviyesinden tenzil kılınan (118 400) ve Ceza Tahsil

²³⁶ 1330 senesi Muvazene-i Umumiyye Kanunu Lâyihası münasebetiyle. Ahmet Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 2, Birleşim 28, Oturum 1, s. 36.

²³⁷ 1330 senesi Adliye Nezareti bütçesi münasebetiyle, “Maaşları işbu onuncu fasılda münderiç olan Cezairi Bahri Sefid memurlarından bazılarının memuriyete tayin edildikleri istihbar olunuyor. Zaten dokuzuncu fasılda, maaşları derç edilmiş olan memurlarla, bu Cezairi Bahri Sefid memurlarının memuriyete tayin olunanlarından dolayı Encümen (416 000)kuruş tenzil etmiş. Bu sebeble Cezairi Bahri Sefid memurlarının(600 000) kuruşu hakkında... (“Kabul kabul, kâfi " sedaları, "Re'ye " sedaları) “ Ahmet Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 2, Birleşim 31, Oturum 1, s. 174.

Memurları aidatından tenzil olunan (552 000) kuruluş teşkil etmektedir. Bu zamâim ve tenzilâtın esbabı mûcibesi, bütçe lâyihasının bâlâsındaki raporda izah edilmiştir.

Binaenaleyh, verilen izahattan anlaşıldığına göre tahsisat-ı maruzasını Encümen namına teklif eder ve heyet-i umumiyyesi hakkında şimdilik verilecek izahatın bundan ibaret olduğunu ifade eylerim. ²³⁸ sözlerini dile getirmiştir.

“1336 senesi Mart ve Nisan aylarına mahsus muvakkat Bütçe Kanunu Lâyihası münasebetiyle” yapılan görüşmede Celalettin Arif Bey halkın içinde bulunduğu ekonomik zor şartları dile getirerek, hazırlanan bu yardım miktarının her ne kadar ihtiyaçları tamamen karşılamasa da halkı rahatlatacağını dile getirmiş ve konuşmasında:

“...Ahali açlıktan ölüyor, çünkü yiyeceği yok. Eğer bugün, kendisine bu muavenet yapılmaz ise, bu felâket ve musibet gelecek sene de aynı surette devam edecektir. Erzurum, Bitlis, Van ve sair Vilayat-ı müstahlasanın kâffesi için bir milyon lira nedir? Gayet cüz'i bir meblağdır. Mademki esas itibariyle bütçe meselesi mevzu-u bahs ve müzakere olmadı, onu şimdi Muvakkat Bütçe ile kabul ediyoruz. Fakat bugün ilk fırsattan istifade ile kendilerine seri bir surette muavenette bulunalım. Bendeniz bunu teklif ettim ve Meclis-i Âlinizden de kabulünü beklerim. («Takrirler reye konulsun» sadaları)»²³⁹ sözlerini dile getirmiştir.

²³⁸ 1327 senesi Adliye ve Mezahip Nezareti bütçesi münasebetiyle. “Adliye Nezaretinin(1326) bütçesi (76 368 344) kuruluş ibaret idi. 1327 senesi için Hükümet (1 95 8 600) kuruluş fazla ile (78 326 944) kuruluş istedi. İcra olunan tetkikat üzerine, Encümençe bazı mâzûlîn rüesây-ı rûhâniyye maaşatı olan (288 600) kuruluş taalluku hasebiyle Maliye Nezareti bütçesinin Maâşât-ı Zâtîyye kısmına naklolundu ve minhaysünnetice (410 520) kuruluşenzil olunarak, sene-i sabika bütçesine nisbetle 1327 senesinde (1 259 480) kuruluş fazla ile (77 627 824) kuruluş varidatı takarrür etti.

Sene-i sabıkaya nisbetle icra olunun zamâimin başlıcaları mukavelât muharrirleri aidatına zammolunan ve sarfi, hâsılat vukuuna vabeste bulunan (700) bin kuruluş ile bazı Vilâyât ve Elviyede müstacelen icra olunmasına lüzum görülen teşkilat maâşât ve mesarifi için tahsis ve itası tensip kılınan (1 500 000) kuruluş ve tenzilâtın mikdâren mühimleri de Müşavir kont İstrorog, kontrat müddeti Haziran niyatenide hitam bulacağı cihetle, tahsisatı seneviyesinden tenzil kılınan (118 400) ve Ceza Tahsil Memurları aidatından tenzil olunan (552 000) kuruluş teşkil etmektedir. Bu zamâim ve tenzilâtın esbabı mûcibesi, bütçe lâyihasının bâlâsındaki raporda izah edilmiştir.

Binaenaleyh, verilen izahattan anlaşıldığına göre tahsisat-ı maruzasını Encümen namına teklif eder ve heyet-i umumiyyesi hakkında şimdilik verilecek izahatın bundan ibaret olduğunu ifade eylerim. “ Ahmet Ziya Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 5, Birleşim 73, Oturum 1, Sayfa 43.

²³⁹ 1336 senesi Mart ve Nisan aylarına mahsus muvakkat bütçe Kanunu Lâyihası münasebetiyle. “Efendim, ben zannediyorum ki Vilayat-ı müstahlasa hakkında Makam-ı Riyasete takdim ettiğimiz takrir okununca, Rûfeka-yı Kiramın kâffesi bunu alkışlarla kabul edecek. Çünkü harb-i hazırda en büyük mesaibi üzerinde taşıyan oralarıdır. Bugün oralarda tüter ocağa rast gelmezsiniz. Ahali açlıktan ölüyor, çünkü yiyeceği yok. Eğer bugün, kendisine bu muavenet yapılmaz ise, bu felâket ve musibet gelecek sene de aynı surette devam edecektir. Erzurum, Bitlis, Van ve sair Vilayat-ı müstahlasanın kâffesi için bir milyon lira nedir? Gayet cüz'i bir meblağdır. Mademki esas itibariyle bütçe meselesi mevzu-u bahs ve

“1328 senesi Maliye Nezareti bütçesi münasebetiyle” meclis gündemi başlatılmış ancak Hacı Lütfullah Vehbi Efendi bir önceki madde hakkında konuşma yapmak istemiş ve konuşmasında:

“...Hükümet bugün umur-u iktisâdiyyenin tevsî ve inkişafına hadim bir siyaset-i iktisâdiyye takibini istiyor buyurdular. Gayet güzel ve parlak sözlerdir. Ancak burada, fakir dahi, birkaç söz söyleyeceğim. Şöyle ki, Nâzır-ı müşarünileyhin bu gayet güzel ve parlak sözleri yine müşarünileyhin diğer sözleriyle menkuzdur. Zira müşarünileyh, bir fıkrasında diyor ki; Düyunu umûmiyyemiz eskiden 140 milyon iken bundan 25 milyon tediye olunup, eylevem düyûn-u umûmiyyemiz 115 milyona tenezzül etmiştir. Böyle buyuruyorlar. Bu 115 milyon böyle istisgar ediyor, belki lâşey (pek değersiz iş) addeyiyor. Ve yine 1325 senesi bütçesi 32 milyona balığ olduğu halde, 1326 senesi bütçesi 35 milyona balığ olur. 1327 senesi bütçesi 39 milyon liraya çıktı diyor, bunu dahi kezalik ehemmiyetsiz bir şey tutuyor. Ve diğer sözleri de bunlara kıyas olunsun.”²⁴⁰ sözlerine yer vermiş ancak reis beyin bir sonraki madde hakkında konuşması gerektiği uyarısında bulunmasının üzerine konuşmasını sonlandırmıştır.

“1328 senesi Nâfia Nezareti bütçesi münasebetiyle” bütçenin 11. fasılın görüşmesi esnasında konu hakkında söz hakkı alan Hacı Lütfullah Vehbi Efendi, Erzurum İli adına konuşma yapmış ve Erzurum’da yaşanan ağır, uzun kış şartları ve

---

müzakere olmadı, onu şimdi Muvakkat Bütçe ile kabul ediyoruz. Fakat bugün ilk fırsattan istifade ile kendilerine seri bir surette muavenette bulunalım. Bendeniz bunu teklif ettim ve Meclis-i Âlinizden de kabulünü beklerim. («Takrirler reye konulsun» sadaları)” Celalettin Arif Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem: 4, Cilt: 1, Birleşim: 15, Oturum: 1, Sayfa: 253-254.

²⁴⁰ 1328 senesi Maliye Nezareti bütçesi münasebetiyle. “Efendiler, Mâliye ve Nazır Cavit Beyefendi hazretleri, geçen iki irad eylediği nutkunda bir devletin hâli, aynıyle bir şahsın hâli gibidir. Nasıl bir şahsın, idare-i mahsûsasında tevâzün-ü mâliolmaz ise, yani varidatı masarîfine galip veya müsavi olmazsa, o şahıs, refah ve saadet göremez.

Nizamname-i Dâhilimizin 79’uncu maddesinde «Vükelâ-yı Devletten veya tevkil ettikleri rüe-say-ı memurinden biri, kelâmına hitam verdiği akîbinde istîzâhâtın gayr-ı mevâddı bile, Mebus îrâd-ı kelâm için ruhsat isterse verilir» diyor. Şu halde, benim hakk-ı kelâmım vardır.

Evet, bu bir mukaddemedir, neticesi gelsin bakalım. Kezalik bir devletin terakki ve tealisi ve refah ve saadeti o devletin ancak tarîk-ı iktisâda sülûk etmesiyle olabilir. Hükümet bugün umur-u iktisâdiyyenin tevsî ve inkişafına hadim bir siyaset-i iktisâdiyye takibini istiyor buyurdular. Gayet güzel ve parlak sözlerdir. Ancak burada, fakir dahi, birkaç söz söyleyeceğim. Şöyle ki, Nâzır-ı müşarünileyhin bu gayet güzel ve parlak sözleri yine müşarünileyhin diğer sözleriyle menkuzdur. Zira müşarünileyh, bir fıkrasında diyor ki; Düyunu umûmiyyemiz eskiden 140 milyon iken bundan 25 milyon tediye olunup, eylevem düyûn-u umûmiyyemiz 115 milyona tenezzül etmiştir. Böyle buyuruyorlar. Bu 115 milyon böyle istisgar ediyor, belki lâşey (pek değersiz iş) addeyiyor. Ve yine 1325 senesi bütçesi 32 milyona balığ olduğu halde, 1326 senesi bütçesi 35 milyona balığ olur. 1327 senesi bütçesi 39 milyon liraya çıktı diyor, bunu dahi kezalik ehemmiyetsiz bir şey tutuyor. Ve diğer sözleri de bunlara kıyas olunsun.” Hacı Lütfullah Vehbi Efendi, Dönem 2, Cilt 2, Birleşim 27, Oturum 1, s. 80-81.

halkın fakirliğine vurgu yaparak, yönünün Erzurum İline çevrilmesiyle halkı rahatlatacak bir dereden bahsederek, bu işlem için Erzurum'un beş bin liraya ihtiyacı olduğunu söylemiş ve yapılacak bu yardım sayesinde hem Erzurum'un hem de memleketin kazanacağını ifade ettiği konuşmasında:

“...Maksudum şurasını arz etmektir ki, Erzurum'un cenubî dağları arasında bu araziyi ihyaya kâfi bir nehr-i cari vardır ki abes yere akıyor. Derelerde ve taşlar arasında zayi oluyor. Eğer bu su himmeti ricale mazhar olup, Erzurum'a doğru akarsa arazi-i mezbureyi gereği gibi ihya ve irva edip Devlet ve Millete büyük faydalar bahşeder. Bu da ancak beş bin lira ile husulpezir olabilir.

Binaenalazalık nehr-i mezburun memlekete icra- sı için Nafia bütçesinden beş bin lira tahsis buyurulmasını talep ve teklif eylerim. Nafia Nezareti Celilesi, meblağ-ı mezburun itasında tereddüt buyurmazlar zannederim. Zira nehr-i mezbur biavnihi taala arazi-i mezkûre üzerine cereyan ettiği günü Hazine, on bin lira kazanacaktır. Badehu, tasarruf ve ziraatle ahali pek büyük menfaatler göreceği gibi, Aşar dahi o nisbette tezayüt edecektir.”²⁴¹ sözlerini dile getirmiştir.

“Mehmet Şaban Efendi ise 1328 senesi Nâfia Nezareti bütçesi münasebetiyle” yapılan meclis görüşmesinde Erzurum'a yapılacak yol için ayrılan on bin liraya karşı çıkarak, Erzurum'un fiziki coğrafyası ve ağır kış şartları hakkında bilgi vermiş, çok uzun yıllar boyunca yardımdan mahrum kalmış Erzurum'un memleketin kilit noktası

²⁴¹ 1328 senesi Nâfia Nezareti bütçesi münasebetiyle. “Daire-i intihabiyem olan Erzurum'u şereflişüm serhat olduğu gibi, Anadolu'nun belki umum Bilâd-ı Mah-ruse-i Osmaniyenin kilididir. Belde-i mezbure şimendifer ve turuk-u muntazama gibi vesait-i nakliyyeden ve her türlü esbab-ı servetten külliyyen mahrumdur. Sahilden pek çok baid ve şitası (kış) şedit ve medid (sert ve uzun) olduğu için ahalisinin kısmı azamı fukara ve nafaka-i ruzu neresini tedarikten acizlerdir. Sath-ı bahrden 1 800 metre mürtefi olmakla, sene-i kâmilenin dokuz mahı (ay) berf-ü-baran (kar boran) ile güzeran (geçen) edip ancak üç ay kadar yazı vardır. Böyle belde-i baideye yaşayan ve her türlü şedaidesine tutan vatandaşınıza hasbel uhuvve merhamet ve muavenet buyuracaklarını kaviyyen ümit ederim.

İşte hali arz olunan Erzurum ahalisinin medarı taayyüşü yalnız ziraate münhasır iken, bu ziraat dahi beldenin tarihinde bulunan arazinin cümlesine teşmil edemiyorlar. Çünkü birçok arazi-i haliye vardır ki, susuzluktan arz-ı mevat hükmünde kalmıştır. Buraya kadar söylediğim sözler bastı mukaddemedir. Maksudum şurasını arz etmektir ki, Erzurum'un cenubî dağları arasında bu araziyi ihyaya kâfi bir nehr-i cari vardır ki abes yere akıyor. Derelerde ve taşlar arasında zayi oluyor. Eğer bu su himmeti ricale mazhar olup, Erzurum'a doğru akarsa arazi-i mezbureyi gereği gibi ihya ve irva edip Devlet ve Millete büyük faydalar bahşeder. Bu da ancak beş bin lira ile husulpezir olabilir.

Binaenalazalık nehr-i mezburun memlekete icra- sı için Nafia bütçesinden beş bin lira tahsis buyurulmasını talep ve teklif eylerim. Nafia Nezareti Celilesi, meblağ-ı mezburun itasında tereddüt buyurmazlar zannederim. Zira nehr-i mezbur biavnihi taala arazi-i mezkûre üzerine cereyan ettiği günü Hazine, on bin lira kazanacaktır. Badehu, tasarruf ve ziraatle ahali pek büyük menfaatler göreceği gibi, Aşar dahi o nisbette tezayüt edecektir.” Hacı Lütfullah Vehbi Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, Cilt 2, Birleşim 42, Oturum 2, s. 512-513.

olduğunu vurgulayarak, yapılacak yolun hem askeri, hem ekonomik hemde bölge halkı adına büyük bir fayda olacağını dile getirmiştir. Konuşmasında yol yapımı için uygun zamanın Mayıs olduğuna dikkatleri çekerek konu hakkında:

“...Siz buna vaktiyle yapacak iseniz yapınız da Mayısın iptidasında işe başlasınlar. Yoksa o yolları yapmazsınız emin olunuz ne o ahali memnun kalır ve ne de siz burada uykuda rahat yatarsınız.

Buraya yapılacak yollardan pek çok fayda görülecek. Oradan gelen sığır, oradan gelen keçi bu memleketi doyuruyor. Bu yol yapılırsa, emin olunuz ki, daha on misli çıkacak. Nafiadan maksat, eğer nef ise bu yapılsın. Yoksa bunun hiç nefi yoktur, yazık o verilen yüz otuz milyon kuruşa.”²⁴² ifadelerini dile getirmiştir.

“1328 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu Lâyihası münasebetiyle” söz hakkı olarak devlet gelirlerinde meydana gelen artış konusuna değinmiş ve bu artışın devletin refaha ulaşması yada yaptığı ıslahatlarla olmadığını, yalnızca haklatan alınan verginin fazlasıyla arttırılarak ve devlet zenginlerinin lükse düşmeleri sonucu ülke dışından

²⁴² 1328 senesi Nâfia Nezareti bütçesi münasebetiyle “Efendiler! Bendeniz de Erzurum Vilayetinden bahsedeceğim. Fakat ekseriniz hariçte gezdiniz, en edna bir hana gittiğiniz vakit kendinizi muhafaza için mutlaka o hanın kapısına iki taş korsunuz, buna emin olun ki altıyüz seneden beri Erzurum Vilayetine hiçbir şey yapmamışlardır.

Hazreti Nuh zamanında nasıl ise öyle kalmış. Bu vilayet namus-u mukaddesi Vatanın kapısıdır, anahtarıdır, öyle kulaklarınızı tıkamayan, Erzurum'dan ta İran hududuna, İran hududundan Erzurum-Trabzon hududunu geçerek Karadeniz'e varıncaya kadar, komşumuzun muntazam ve çepçevre bir şosesi vardır. Ta bizim hududumuzun gerisine kadar muntazam şimendiferi vardır.

Bizim bir şeyimiz yok. Burada 35 sene evvelisi Gazi Muhtar Paşa Hazretleri ne kadar sıkıntıya uğradıklarını bizzat takdir ettilerse de, o zaman nasıl bıraktılar ise bugün öylece duruyor. O bedbaht ahali, o zavallı askerler bir çuval un alıp da mevki-i askeriye götürünceye kadar biçare, bataktan, gedikten geçeceğim diye üç gün, üç gece çalışır, ya öküzünün ya kendinin bacağı kırılır. Bunlar nazar-ı dikkate alınacak bir şeydir.

Burada öyle onbin lira ile yirmi bin lira ile yol yapılmaz. Eğer yapacaksanız, adamakıllı yol yapın. Memalik-i Mahruse-i Şahanenin Aksayı Şark-i itlakına seza olan Erzurum, Van, Bitlis, hepsi bu dertten büryan oluyor, burada ne yol var, ne bir şey var.

Eğer siz keçi boynuzu yiyip de bal yiyorum diyorsanız, aklınıza yanarım. (Handeler) Çünkü on bin lira ile orada ne yolu yapıyorsun? Ben, bu hududda o yolları gezdim, hepsini biliyorum, zaten meşhur Zivan ve gediklerden, o bizim Tahir Gediği'nde bulunan yollar, nasılsa, eski halinde duruyor. Allah için düşününüz, Mayısın iptidasında orada yol açılır. Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos deyinince, Ağustos'un onbeşinde ahali soğuktan içeri girerler.

Siz buna vaktiyle yapacak iseniz yapınız da Mayısın iptidasında işe başlasınlar. Yoksa o yolları yapmazsınız emin olunuz ne o ahali memnun kalır ve ne de siz burada uykuda rahat yatarsınız.

Buraya yapılacak yollardan pek çok fayda görülecek. Oradan gelen sığır, oradan gelen keçi bu memleketi doyuruyor. Bu yol yapılırsa, emin olunuz ki, daha on misli çıkacak. Nafiadan maksat, eğer nef ise bu yapılsın. Yoksa bunun hiç nefi yoktur, yazık o verilen yüz otuz milyon kuruşa.” Mehmet Şaban Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, Cilt 2, Birleşim 41, Oturum 2, s. 480-481.

yaptıkları alışverişlerde alınan gümrük ücretleri ile artış olduğunu dile getirmiş, halkın hala fakir ve aç ve imkansızlıklarla boğuştuğunu:

“...Çünkü bizim Erzurum'dan Van Vilâyetine geçmek için - Nazır Beyefendi geçtiler- bir Kılıç Gediği var, insan bu Kılıç Gediğinden geçmeden evvel, otuz defa kılıçtan geçmeye razı olur. Bunu ben söylemedim. Bekir Sami Bey, Fransız Konsolosu ile oradan geçiyor, ben de Karakilise'de kumandan idim. Konsolos demiş ki, «Buradakiler insan olsalar bu yola bir çare bulurlardı» Elân yine de öyledir. NazırBeyefendi oradan geçti, gördü. Ermeninin orada şöyle yapın, böyle yapın diye bağırdığı şu yolu düzeltin ki oradaki malını emniyetle, asayişle şehre getirsin, şehirde satsın ve kemali selâmetle geri gitsin.

O zaman size de dua edecek, daha büyüünüze de dua edecek. Bak, Meşrutiyet böyledir, yolumuz yapıldı diyecek, hâlbuki hiç kimse aldırıyor, ama hiç. Erzurum'un başka ahvalini söylemeyeceğim. (Alkış) ”²⁴³ sözleri ile dile getirmişti.

²⁴³ 1328 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu Lâyihası münasebetiyle. “Varidatın tezâyüdü masrafımızın da tabii nisbeten tezâyüdü İnkılâp geçiren milletler için tabii sayılır. Bizim de şu üç dört sene zarfında varidat ve masarîf âtmamızın birkaç milyon lira arttığını görüyoruz. Bu, inkâr kabul eder bir şey değil. Fakat bendeniz katıyyen iddia ediyor ve kanaat getiriyorum ki, bu tezâyüd (artma) doğrudan doğruya hastalanmış adamların sıcaklığının artmasına benziyor. Çünkü maâşât muntazam verilmeye başladı, birçok, Avrupa'ya siparişler arttı. Meselâ, gümrük varidatımızın, Nazır beyefendinin dedikleri gibi, birkaç milyon artmasının sebebi, emin olmalıyız ki, mutlaka bu siparişlerin artması ve muntazam maaş alıp da, kendi zevk ve eylenemizin ziyadelenmesidir. Güzel güzel urba giyelim; güzel bilmem ne yapalım, işte o gümrükteki varidat, bu suretle artmıştır. Eğer Nazır Beyefendi, hiç olmazsa, bize şu yolda kanaat verseydi ki, size şu yolları açtım, şu limanları yaptım, bir iktisat noktası gözüktü de, ondan dolayı varidat tezâyüd etti deseydi, bir dereceye kadar teselli gelebilirdi; fakat hiçbir vakitte böyle tezâyüd değildir, yani kendiliğinden hâsıl olan tezâyüd değildir. Meselâ, Ağnamdaki artış, bu, cümlenizce malûmdur. Birtakım mutagallibeler ki, onlar eskiden iki bin koyunu varken iki yüz koyun için resim verirdi. Devre Meşrutiyetin hüsnü idaresi diye telâkki edelim ki, şimdi, onlardan, fazla resim alındı. Bu artan resim odur. Âşâr da böyledir. Emin olunuz ki birtakım mütegalibelerin hile ile yedi yüz kuruşa aldıkları Âşârı, bugün, beyefendi tetkik ederlerse görürler ki, yedi bin kuruş artmıştır. Yoksa ahaliye iktisaden gösterilen iyilik yüzünden bu varidat artmamıştır.

Benim kanaat-ı vicdaniyyem buradadır. Eğer biz bu milletin refahını istiyorsak, iktisatta ileri gitsin de, bütçe de yekdiğerini karşılansın, bütçede tevazün hâsıl olsun diyorsak, bunu cidden arzu ediyorsak, mutlaka ahalinin refah ve saadetini artması iktisaden ne gibi şeylere lüzum gösteriyorsa biz ona tevessül edelim. Bir de, şu kürsüde, siyaset-i umûmiyyede, bütçe müzakeresi esnasında nasıl oluyor da bu kadar şiddet gösteriliyor. Şimdi ben de söylemeye başlayayım; fakat buna aklım ermiyor. Bütçede bir fasıl olsa da o fasıldan çıksak, hepimiz derdimizi anlatsak bak ne dertli olduğumu o zaman söyleyeceğim.

Fakat şimdi geç vakitte başınızı ağrıtmamak için söylemek istemem. Yalnız bir istirhamım vardır ki, bu ahalinin iktisadi, hakikaten düşünülecek bir şeydir. Emin olunuz ki, Erzurum'da ahali otuz paraya bir okka odunu zor tedarik ediyor. (Soğanlı) Dağın, ufak bir hata üzerinde, bir içtihat üzerine - yine ağzımı kapayayım - ters türs çizdiler, çaldılar, Rus tarafında kaldı. Bugün odun tedarik edemiyoruz. Ahali ocağın tezek ile yakıyor, öyle ısıyor. Öyle noktalar var ki. Oralarda odun tedarik edilmesi imkân dairesindedir; fakat maalesef yolu yoktur ki gitsin. Yalnız sizden ufak bir ricam var.

Ben de şunu söyleyeyim de derdimden kurtulayım. Nazır Beyefendi bizzat gitti, o dertleri gördü. Şimdi islahat nedir? Ermeni istiyor ki, Patinos Köyünden kalksın iki çuval ununu arabasının üstüne koysun,

“Arızai Cevâbiyye müsveddesinin 8. Fıkrası” hakkında alınması gereken tedbirler ile ilgili teklif sunan Necati Bey konuşmasında:

“...Pek ziyade arzu edilirdi ki bâr-ı tekâlifi çeken müstahsillerimize, zürrain bu gibi yükünü hafifletecek, onları ikdar edecek ve harbin bütün mesaibini taşımış olan müstahsillerimizin vaziyetini ıslah eyleyecek bazı tedabir ittihaz edilsin. Bu tedabir neticesi olarak varidatımızın tezayüdü düşünülün. Onun için bendeniz «Umuru Maliyede tedabiri cedide ittihazı» tabirinden sonra «müstahsillerin ikdarını istilzam edecek tedabire tevessül» cümlesinin ilavesini teklif ediyorum.”²⁴⁴ düşüncelerini dile getirmiştir.

Seyfullah Efendi, “Erzurum ve havalisindeki kahtü gala dolayısıyla Dahiliye Nezaretince mahalli belediyeye gönderilmesi mevut dört bin liranın eda olunmayacağı beyan edildiğinden halkın tehvini ihtiyacı için Nezareti Müşarünileyhaya tebligat yapılmasına dair tavrı münasebetiyle” söz hakkı almış ve Erzurum halkının yaşadığı ekonomik sıkıntılar nedeni ile bu yardımın geri çekilmesinin doğru olmadığını ifade etmiş ve konu hakkında:

---

kemali istirahatla gelsin. Kürt de bunu istiyor, Türk de bunu istiyor. Fakat geliyor derenin içinde yıkılıyor, arabası kırılıyor, bakını yok, edeni yok, Sonra bin müşkilâta Erzurum'a geliyor. Erzurum'dane tedarik ettiyse onu yolda, ya arabasının kırığına veriyor yahut soyulup elinden gidiyor veyahut başka bir kazaya uğruyor. Eğer bu zavallının hiç olmazsa bu deresini düzeltsek şu iki çuval ununu nereden alıp nereye götürecekse ona bir yol bulsak. İşte sana ıslahat. (Bundan dolayı bize dua etmezlerse emin olunuz ki ben her sözümde yalancıyım, ıslahat budur. Biz, avuç dolusu, etek dolusu paralar sarfediyoruz. Zaten bu ıslahat sözüyle biz Osmanlılar hiç ünsiyet etmedik. Biz, ıslahat tâbirini kaldıralım da yerine icraat tâbirini koyalım. Biz ne vakit icrâata başlarsak, o vakit bu, kâfi ve vâfidir.

Çünkü, bizim Erzurum'dan Van Vilâyetine geçmek için - Nazır Beyefendi geçtiler- bir Kılıç Gediği var, insan bu Kılıç Gediğinden geçmeden evvel, otuz defa kılıçtan geçmeye razı olur. Bunu ben söylemedim. Bekir Sami Bey, Fransız Konsolosu ile oradan geçiyor, ben de Karakilise'de kumandan idim. Konsolos demiş ki, «Buradakiler insan olsalar bu yola bir çare bulurlardı» Elân yine de öyledir. NazırBeyefendi oradan geçti, gördü. Ermeninin orada şöyle yapın, böyle yapın diye bağırdığı şu yolu düzeltin ki oradaki malını emniyetle, asayişle şehre getirsin, şehirde satsın ve kemali selâmetle geri gitsin.

O zaman size de dua edecek, daha büyüğünüze de dua edecek. Bak, Meşrutiyet böyledir, yolumuz yapıldı diyecek, hâlbuki hiç kimse aldırıyor, ama hiç. Erzurum'un başka ahvalini söylemeyeceğim. (Alkış)” Mehmet Şaban Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, Cilt 1, Birleşim 24, Oturum 2, s. 615-616.

²⁴⁴ Arızai Cevâbiyye müsveddesi münasebetiyle. “Bizde, mesaili maliyeden bahsedildikçe daima irad bulmak keyfiyeti nazarı dikkate alınır. Pek büyük ricalimizden birinin dediği gibi, bütçeyi ıslah için bazı masarif vardır ki tezyid edilmeli, bazı varidat vardır ki tenkis edilmeli. Bu cihet şimdiye kadar nazarı dikkate alınmamıştır. Arızai cevabiyyede de pek perişan bir halde bulunan vaziyeti maliyemizden bahsedilirken arzu olunurdu ki bu noktai nazarı gösterir bir şey serdedilsin.

Pek ziyade arzu edilirdi ki bâr-ı tekâlifi çeken müstahsillerimize, zürrain bu gibi yükünü hafifletecek, onları ikdar edecek ve harbin bütün mesaibini taşımış olan müstahsillerimizin vaziyetini ıslah eyleyecek bazı tedabir ittihaz edilsin. Bu tedabir neticesi olarak varidatımızın tezayüdü düşünülün. Onun için bendeniz «Umuru Maliyede tedabiri cedide ittihazı» tabirinden sonra «müstahsillerin ikdarını istilzam edecek tedabire tevessül» cümlesinin ilavesini teklif ediyorum.” Necati Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 4, Cilt 1, Birleşim 12, Oturum 1, s. 169.

*“Gerek Erzurum ve gerek Anadolu vilâyâtı sairesinin ihtiyacı olduğu evvelce de malûm. Dâhiliye Nazırı Paşa Hazretleri Erzurum için 4 bin lira iane olmak üzere tefrik edildiğini bu makamda beyan etti. Şimdi o paranın hasbezzarure gönderilemeyeceğini bildirdikleri için Erzurum'dan bu telgrafları veriyorlar. İstizah edelim de, bir çaresine bakılsın. Zira tohum dikme zamanı takarrüb ediyor. İhtiyaç ziyade. İstizah buyurulsun.”*²⁴⁵ sözlerini dile getirmiştir.

“1327 senesi Harbiye Nezareti Bütçesi münasebetiyle” 2. celsede söz alan Seyfullah Efendi konuşmasının başlangıcında kendisinden önce 1. celsede söz alarak konu hakkında düşüncelerini ifade eden Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi’yi, düşüncelerinde desteklediğini ifade ederek seyyar topçu kışlasının askerlerin sıhhati açısından daha uygun bir yere taşınması gerektiğini vurgularak konuşmasında:

*“...Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri'nin nazar-ı dikkatlerini celbederim. Memleket haricinde vâsi yerlerimiz vardır, kışlaların oraya naklini icra etsin. Geçen sene bu askerimize hastaneler tedarik edilmiş ve fevkalade rahat ettirilmiş, askerlerimizin hastanelerde taş üstünde yattıklarına katıyyen kan'i olamam.”*²⁴⁶ sözlerine yer vermiştir.

²⁴⁵ Erzurum ve havalisindeki kahtü gala dolayısıyla Dahiliye Nezaretince mahalli belediyeye gönderilmesi mevut dört bin liranın eda olunmayacağı beyan edildiğinden halkın tehvini ihtiyacı için Nezareti Müşarünileyhaya tebligat yapılmasına dair takriri münasebetiyle. “Gerek Erzurum ve gerek Anadolu vilâyâtı sairesinin ihtiyacı olduğu evvelce de malûm. Dâhiliye Nazırı Paşa Hazretleri Erzurum için 4 bin lira iane olmak üzere tefrik edildiğini bu makamda beyan etti. Şimdi o paranın hasbezzarure gönderilemeyeceğini bildirdikleri için Erzurum'dan bu telgrafları veriyorlar. İstizah edelim de, bir çaresine bakılsın. Zira tohum dikme zamanı takarrüb ediyor. İhtiyaç ziyade. İstizah buyurulsun.” Önerisinde bulunmuştur.

Takririn oya sunulması aşamasında tekrar söz alan Sefullah Efendi konuşmasına:

“Bir şey arz edeyim efendim. Bugün aldığım mektuptan bahsedeyim ki, derece şiddet ne kadardır. Erzurum Belediye Reisi diyor ki, ‘Erzurum fukarası için Dahiliye Nazırının 4 bin lira iane eylediğini gazetelerde görmüş ve ahali de pek serbestleşti.’ Vaktaki bu defa o paranın verilmeyeceği haberini aldıklarında ağlayan ve sızlayanların hesabı yok. Her ne kadar yevmiye yarımşar kıyye ekmek tevzi ve iane ediliyorsa da, bu da temini maksada kâfi olamıyor. Her halde bir çare aramak için bendeniz bizzat Dâhiliye Nazırı Paşa Hazretlerine gideceğim. Bunun için müsaade buyurulursa Dâhiliye Nazırı ile görüşüp, fukaranın halini arzedeceğim. Şu mesele kalksın.” Sefullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 2, Birleşim 37, Oturum 1, s. 132.

²⁴⁶ 1327 senesi Harbiye Nezareti Bütçesi münasebetiyle “Erzurum ile hudutta bulunan emâkin-i askeriyye hakkında Varteks Efendi tarafından söylenen fikre tamamiyle iştirâkle beraber, Erzurum’da bulunan emâkin-i askeriyyenin sıhhat-ı umumiyyeye; yani askerlerin sıhhatine muzır olduğunu arz edeceğim. Erzurum’da seyyar topçu kışlalarından başka kışla yoktur. (Firdevs) kışlası denilen seyyar topçu kışlasından başka kışla yoktur. Diğerleri zaman-ı atikten kalmış ve pek aşağı mevkiilerde bulunan kışlalardır ki, askerlerin sıhhat-ı umumiyyesi orada muhafaza olunamıyor. Tifo çıkıyor, geçen sene (1400)’e yakın neferimiz tifodan terk-i hayat ettiler ki, bunun sebebini, gerek askerî ve gerek mülkî doktorlar 2 cihetten buldular.

“1330 senesi Rüsumat Müdiriyyeti Umumiyyesi bütçesi” konusu görüşülmeye başlanınca mebuslar arasında memlekette teftiş amacı ile görevlendirilen memurların masraflarının devlet tarafından karşılanması konusunda görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Bir kısım mebus memurlara verilen harcın yetersiz olduğunu savunurken bir kısım mebus ise maaşlarının üzerine ek olarak aldıkları harcın yeterli olduğunu ayrıca, teftiş amacının memurlar tarafından istismar edilerek kısa sürede yapılacak görevin günlerce aksatıldığına dikkatleri çekmişlerdir. Harç konusunun İstismar edildiği düşüncesinde olduğunu belirten Seyfullah Efendi konu hakkında:

*“Yevmiye itası müfettişlerin temdidî muamelelerini mucip olduğunu ispat ederim. Erzurum Rüsumat İdaresinde Kırkkilise’den gelmiş (34 000) kuruşluk bir çıkı çalınmış idi. Bunun için müfettişler gelerek üç ay teftiş ettiler, üç ay yevmiye aldılar. Yine, bu tahkik olunamadı. Bu kadar israfat (gereksiz yere harcamalar) olur mu? Mahallince komisyon tetkikat icra etti, yine 34 000 kuruş bu kadar ihtilasın tahkiki için 64 000 kuruş yevmiye ve harcırah varılmış olduğunu anladım. Bundan dolayı bunun kalkması lazım gelir.”*²⁴⁷ açıklamasında bulunmuştur.

“1332 senesi Ticaret ve Ziraat Nezareti bütçesinin faslı mahsusuna 15 milyon kuruşun daha ilavesine dair kanun Lâyihası” konusunun görüşülmesine başlandığında mebuslar özellikle çiftçinin üretim ve ticari satış aşamasında içinde buldukları sıkıntılara değinerek, devletin çiftçinin yaşadığı sıkıntılara çözüm olması yönünde önerilerde bulunmuşlardır. Özellikle tarım alanındaki sorunların üzerine ağırlık verilince Seyfullah Efendi söze dâhil olarak:

“Memaliki Osmaniyenin her ciheti zeriyata muhtaç ise de. Erzurum Vilayeti daha ziyade muhtaçtır.. Nazır Beyefendi, beyanatında Erzurum Vilayeti hakkında ne gibi tedabirde bulduklarını dermeyan buyurmadılar. Erzurum Vilayeti, yalnız

---

Birisi kışlaların mevkilerinin münasip olmaması, diğeri de su menbalarının bozularak açıkta bulunmasıdır. Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri’nin nazar-ı dikkatlerini celbederim. Memleket haricinde vâsi yerlerimiz vardır, kışlaların oraya naklini icra etsin. Geçen sene bu askerimize hastaneler tedarik edilmiş ve fevkalade rahat ettirilmiş, askerlerimizin hastanelerde taş üstünde yattıklarına katiiyen kan’i olamam.” Seyfullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 4, Birleşim 61, Oturum 2, s. 175.

²⁴⁷ 1330 senesi Rüsumat Müdiriyyeti Umumiyyesi bütçesi münasebetiyle. Seyfullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 2, Birleşim 29, Oturum 2, s. 102.

tohumluğa muhtaç değil, hayvanata da muhtaçtır. Bu babta ne gibi tedabir ittihaz buyurmuşlarsa, lütfen izah buyursunlar.”²⁴⁸ vurgulamasında bulunmuştur.

“1327 senesi Defter-i Hakanî bütçesi münasebetiyle” ilk olarak söz hakkı alan Ziya Bey ise konuşmasında:

*“Defter-i Hakaninin 1326 Senesi Bütçesi 10 898 731 ibaretti. Hükümet bu sene 683 386 kuruş fazla ile (11 582 117) kuruş teklif etti. Encümente icra kılınan tetkikât neticesinde mezkûr (683 386) kuruşun tenziliyle sâbıkından yalnız (123 969) kuruş fazlayla 1327 senesi için (11 022 700) kuruş tahsisat itası taht-ı karara alındı. Tenzilât ve zamâimin müfredatı, mevat ve fusulün tetkikinde taayyün edeceğinden ve indeliktiza esbabı da izah olunacağından, heyet-i umumiyyesi için bu kadarla iktifa ve tahsîsât-ı marûzanın kabul buyurulmasını Encümen namına teklif ederim.”*²⁴⁹ teklifinde bulunmuştur.

Raif Efendi, “Evkaf Nezareti 1328 senesi bütçesi”nin müzakeresi sırasında taşranın belirli yerlerinde mühendis sıkıntısının çekildiği ve bunların temini için bir kısım bütçenin ayrılması gerektiği düşüncesini içeren:

“...Erzurum için müracaat etmiştik; hattâ bir miktarını da Belediyeden temin etmek üzere; «varidatımız yoktur, böyle mühendis maaşı veremeyiz» diye red buyurmuşlardı. Şimdi, mademki böyle varidat var, zammiyyât yapacaklar, bu nazar-ı dikkate alınsın. Mühendis ve Fen Memurları böyle bir meslekte bulunmak olurlarsa, Evkaf Daireleri daima keşifleri, gerek evkaf-ı mülhaka ve gerek evkaf-ı mazbuta olsun, keşifleri yaparlar. Vakıflar hüsnü idare edilir, onlar da varidat-ı Hazineye girer.

Yalnız evkafı mazbuta değil, evkaf-ı mülhakanın da keşfi için katiyyen bir masrafı kabul etmiyorlar, her şey için evvelâ keşif lâzımdır. Keşif yapıлып, buraya gelecek doğrudan doğruya...” konuşmasını yaparken diğer mebuslar tarafından sözü kesilerek devletin kendi bünyesindeki mühendislerin görevlendirilmesi gerektiği vurgulanınca konuşmasının devamında:

²⁴⁸ 1332 senesi Ticaret ve Ziraat Nezareti bütçesinin faslı mahsusuna 15 milyon kuruşun daha ilavesine dair kanun Lâyihası münasebetiyle. Seyfullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 1, Birleşim 14, Oturum 1, s. 285.

²⁴⁹ 1327 senesi Defter-i Hakanî bütçesi münasebetiyle. Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 4, Birleşim 68, Oturum 2, s. 446.

“Efendim, bunu arz edeyim ki, Belediyelerimizin Mühendisi yoktur, Belediyelerin varidatı kifayet etmiyor. Nafia Mühendisleri ise kendiışlerini başa çıkaramıyorlar. Bu keşiflerin kısmı küllisi de Evkafa aittir. Binaenaleyh, bu masarifat Evkaf Nezâretince kabul edilmelidir”²⁵⁰ sözlerini dile getirmiştir.

“1328 senesi Sadaret bütçesi” konusu ele alındığında Çamlık Mebusu Mehmet Şahin Bey’in konuşmasına karşılık söz hakkı isteyen Raif Efendi konuşma sırası geldiğinde konuşma yapmayacağını ifade ederek:

“Bendeniz de Şahin Beyefendinin ifadatına karşı söz almıştım, vazgeçtim. Kabine hiçbir vakit, metaneti kaybetmesin. Kemal-i metanetle yürüsün, işlerine devam etsin. Bu Meclis, bu kuvvet, daima kendilerine zahirdir. Mademki Varteks Efendi, âdem-i emniyyet beyan edeceğini izhar etti, işte ben de kemal-i emniyyetle itimat re’yi vereceğimi söylüyorum. Ancak, Hükümet metanetle, kuvvetle yürüsün, milleti kurtarsın. (Al- kışlar)”²⁵¹ sözlerini dile getirmiştir.

“1328 senesi Adliye Nezareti bütçesi”nin 8. fasıl konusu ele alındığında ilk olarak söz alan Raif Efendi halka yardım için ayrılan bütçenin yetersizliğine değinerek konu hakkında konuşmasında:

²⁵⁰ Evkaf Nezareti 1328 senesi bütçesi münasebetiyle. “Bendeniz de Nazır Beyefendinin bir ciheet nazar-ı dikkatlerini celbetmek isterim. Hamdolsun, varidat-ı Vakfiyemiz ziyadeleşmiş, Taşralarda birtakım teşkilât yapacağını buyuruyorlar. Şimdi, Taşra Memûrîn- i Vakfiyesi için, olabilir ki başka zammiyyâtta olsun, bendeniz, bir ciheti arz etmek isterim ki, Taşralarda mühendislerimiz yok. Vâridât-ı Belediye gayet noksan, bu vakıfların, tekliflerini yapmak için Mühendise ihtiyaç görülür, Belediyeye gidilir. Ekseri Zâbitândan istihdam edilen bir mühendis bulunur, onlar vakit bulup keşfe- demiyorlar. Nafiaya gidilir, Nafia işleri gayet çok, onlar da yapamıyorlar. Sonra, keşifler yapılmadığından dolayı Mütevelliler iddia ediyorlar: «tamirattan dolayı vakıflar harap oluyor». Bu mühendis meselesinden dolayı pek çok müşkilât çekiliyor, bir miktar bir şey ayrılın. Taşralara, münasip mevkilere en ziyade varidatı çok olan yerlere birer Mühendis gönderilsin; tamirat için olsun, inşaat için olsun her tarafta yapılacak şeyleri onlara versinler.

Erzurum için müracaat etmiştik; hattâ bir miktarını da Belediyeden temin etmek üzere; «varidatımız yoktur, böyle mühendis maaşı veremeyiz» diye red buyurmuşlardı. Şimdi, mademki böyle varidat var, zammiyyât yapacaklar, bu nazar-ı dikkate alınsın. Mühendis ve Fen Memurları böyle bir meslekte bulunmak olurlarsa, Evkaf Daireleri daima keşifleri, gerek evkaf-ı mülhaka ve gerek evkaf-ı mazbuta olsun, keşifleri yaparlar. Vakıflar hüsnü idare edilir, onlar da varidat-ı Hazineye girer.

Yalnız evkafı mazbuta değil, evkaf-ı mülhakanın da keşfi için katiyyen bir masrafı kabul etmiyorlar, her şey için evvelâ keşif lâzımdır. Keşif yapılp, buraya gelecek doğrudan doğruya...” konuşmasını yaparken diğer mebuslar tarafından sözü kesilerek devletin kendi bünyesindeki mühendislerin görevlendirilmesi gerektiği vurgulanınca konuşmasının devamında:

“Efendim, bunu arz edeyim ki, Belediyelerimizin Mühendisi yoktur, Belediyelerin varidatı kifayet etmiyor. Nafia Mühendisleri ise kendiışlerini başa çıkaramıyorlar. Bu keşiflerin kısmı küllisi de Evkafa aittir. Binaenaleyh, bu masarifat Evkaf Nezâretince kabul edilmelidir” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, Cilt 1, Birleşim 10, Oturum 1, s. 204-205.

²⁵¹ 1328 senesi Sadaret bütçesi münasebetiyle. Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, Cilt 2, Birleşim 33, Oturum 3, s. 332.

“Bütçeye, tenvir ve teshin için masraf konuyor. Bunun, Vilayetlere tevziinde pek adalet gözetilmiyor. Ezancümlle, geçen sene Erzurum'a verilen tahsisat pek noksan idi. Kış ortasında mahrukat (odun kömür gibi yakılacak şeyler) bitti, tahsisat istenildi; yoktur, denildi. Birçok zamanlar sonra, birkaç kuruş gönderildi. Rüesa, kendi keselerinden sarf ettiler. Yine, keselerinden para koydular. Teshin (ısınma) için verilecek mahrukat masrafını Nezaret, bir suret-i adılanede her yerin ihtiyacını, ahvalini gözeterek odun, kömür tahsisatını o nisbette taksim etseler daha iyi olur. Bunu talep ediyorum.”²⁵² ifadelerini dile getirmiştir.

“1328 senesi Nâfia Nezareti bütçesinin” 15. fasıl görüşmesi başlatıldığında ilk olarak söz hakkı alan Raif Efendi tavrini sunmadan önce Anadolu illeri için ayrılan 60 bin liralık bütçe miktarına dikkatleri çekerek, Erzurum halkının uzun yıllar boyuca savaş ve mevsim şartları ile mücadele ettiğini, ancak artık usanma noktasına ulaştığını belirmiş ve meskenlerinin tamiri ve kış ayını geçirebilmeleri için ihtiyaçları oldukları oduna yalnızca ulaşabilecekleri ormanlara yol yaparak mümkün olduğunu ifade etmiş ve konuşmasına:

“...Onun için 60 bin liradan Erzurum - İspir tarikına Nafia Nezareti her kaç kuruş sarfedebilirse etsinler. Zaten ameliyat zamanı geçiyor. Mühendislerimiz de pek noksandır. İştıyorum ki, Mamuretülazizde Yol Mühendislerimiz boş kalmış. Onlardan da bir iki tane Erzurum'a alıp çalıştırırsanız bir miktar bir şeyler yaptırabilirsiniz. Bunu bilhassa rica ediyorum ve takriri de takdim ediyorum.”²⁵³ sözleri ile son vermiştir.

²⁵² 1328 senesi Adliye Nezareti bütçesi münasebetiyle. Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, Cilt 2, Birleşim 41, Oturum 1, s. 469.

²⁵³ 1328 senesi Nâfia Nezareti bütçesi münasebetiyle. “Rüfekayı kiram artık dertleşeceği kadar dertleşti, söylenecek sözler de söylendi. Anadolu ahvali esef (keder) istimaline ait daha bazı şeyler söylendi, onların içinde en ziyade şayanı esef, Erzurum ahvali olduğuna dair birçok sözler söylendi, rüfekayı kiramın cümlesi bunu biliyorlar. Binaenaleyh o cihete dair de izahat vermeyeceğim.

Müsaadenizle yalnız bir iki lakırdı söyleyeceğim, ondan sonra kırk elli imzayı havi bir takririm var onu takdim edeceğim. İnşallah nazarı dikkate alınır ve o suretle kabul buyurulur. Erzurum ahvalinin bu memlekete ne suretle fedakârlık etmiş, ne suretle vatan uğrunda göğsünü gererek fedayı can etmiş olduklarını hepimiz biliyorsunuz. Şu zamanda bu ahali öyle bir halde bulunuyorlar ki memleketlerinden bıkmak, usanmak radesine gelmişler.

Vaktiyle 93 Muharebesinde birçok felâkete uğradılar, ondan sonra da yol yok, umur-u Nafiadan hiçbir şey yapılmamış. Şimdi hiçbir şey olmazsa kendi memleketlerinde vatanlarını, yani evlerini, vatani hususilerini tamir edecek odun bulamıyorlar.

Büyük bir meşe ormanı vardı, o da 93 Muharebesinde Rusya hududunda kaldı bir ufak meşe ormanı vardı o da gitmiş. Şimdi Erzurum'da bir ev yapmak için bunu kat'î söylüyorum inanınız iki tane ev yıkıyorlar, Rusya hududundan odun geliyor, okka ile satılıyor.

“1330 senesi Maarif Nezareti bütçesi”nin 5. faslı ele alındığı sırada söz hakkı almış, bütçeden tasarruf edilen kısımların halkın eğitimi için harcanması gerektiğine değinerek, ülkede yaşanan isyan hareketlerinin halkın eğitimsiz olması sebebine bağlamış ve hem halkın hemde devletin huzur ve birliği için eğitime önem verilmesi gerektiğini belirttiği konuşmasını:

“...Milletin yüzde 98'i okuyup yazma bilmediği halde böyle başka yerlere birtakım fazla masraf yapılmaktan ise, ne yapıp yapmalıyız, Maarif bütçesinde zammiyyatta bulunmalıyız. Hatta bugün bendeniz öyle düşünüyorum ki, buradan gittiğimiz vakit, bütün evkatımızı köylere gidip muallimlik vazifesi edelim, millete okuyup yazma öğretelim. Binaenaleyh buradaki masraflardan mümkün olduğu kadar tasarruf ediniz. Böyle memuriyetler mademki lağvediliyor, bunların maaşları başka taraftan temin ediliyor. Bunların maaşlarını getirip diğer yerlere sarf etmeyiniz. Hayır, bendeniz diyeceğim ki bir, iki Nezaret masraflarını bile muvakkaten kaldırıp talimi İptidaiye hasr etmeliyiz. Emin olunuz ki, vahamet pek büyüktür. Ne dünyada, ne de ukbada kendimizi bu muesuliyetten kurtaramayacağız. (Alkış)”²⁵⁴ sözleri ile sonlandırmıştır.

Şimdi bizim Erzurum'a yirmi saat mesafede bir takım ormanımız var lâkin değil oralara araba, hayvan bile giremiyor. Eğer oraya bir yol yaptırılacak olursa hem Karadeniz tarik-i muvasalası (yola ulaşma) kasredilmiş (kısaltılmış) olacak hem bu suretle o meşeleri Orman Nezareti hüsn-ü muhafaza edecek olursa Erzurum ahali istifade edecek. Zaten oralarda sekiz dokuz ay kış, üç ay yaz görüyorlar. Bu ahali meskenlerini tedarik edip, içlerinde oturup, icabı halinde yine size karakolluk vazifesini ifa edecekler.

Eğer bu yapılmayacak olursa, emin olunuz ki Erzurum ahalisinden çokları artık bıkyorlar. Evini ne ile yapacak? Odun yoktur, ondan sonra da hududa doğru bir yolumuz var, vaktiyle şose suretiyle yapılmamış; bir miktar araba gidip geliyordu, lâkin derelerden tepelerden geçenlerde bir sel gelmiş, birçok mühimmat gönderilirken arkadaşlardan bir tanesi söyledi gitmiş köyün birinde kalmış üç günlük yolu otuz günde gelebilmişti. Bu suretle dertleri daha ziyade deşecek olursak, ihtimal ki hepiniz daha ziyade acıyacaksınız.

Şimdi bütçeye Anadolu Vilayetleri için 60 bin lira bir para konulmuş. Erzurum'da şimdilik bu senelik bir şey yapılamaz; emir verilip ameliyat tatil olunacaktır. Zaten bir madde-i kanuniyye de teklif edecekler. Bu gibi umur-u Nafia için verilecek tahsisatın o sene olmazsa gelecek sene sarfı için mezuniyyet vereceğiz.

Geçen senelerde de böyle bir şey yapılmıştır zannederim, başka senelere de şümulü (kaplayacak şekilde) olmak üzere bu gibi yollara verilecek tahsisat yalnız bir sene için değil, sarfedilemeyen para, ertesi senede sarfedilmek üzere bir madde-i kanuniyyede konulacaktır.

Onun için 60 bin liradan Erzurum - İspir tarikına Nafia Nezareti her kaç kuruluş sarfedebilirse etsinler. Zaten ameliyat zamanı geçiyor. Mühendislerimiz de pek noksandır. İşitiyorum ki, Mamuretülazizde Yol Mühendislerimiz boş kalmış. Onlardan da bir iki tane Erzurum'a alıp çalıştırırsanız bir miktar bir şeyler yaptırabilirsiniz. Bunu bilhassa rica ediyorum ve takriri de takdim ediyorum.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, Cilt 2, Birleşim 42, Oturum 2, s. 523-524.

²⁵⁴ 1330 senesi Maarif Nezareti bütçesi münasebetiyle. “Müsaade buyurursanız birkaç lakırdı söyleyeceğim. Millet, bugün büyük bir dert altında inliyor. Maarif Nazırı Beyefendi düş-û hamiiyetinize tahmil olunan mesele pek büyüktür. Emin olunuz ki, hayat, memmat meselesi diyoruz, hakikidir. Milletın

“Hükkamı Şer Kanunu Lâyihası ve 1330 senesi Seyrisefain İdaresi bütçesi münasebetiyle” yaptığı konuşmasında ise Van Gölü’nde işletilen vapurların bölge ahalisi adına nasıl önem arzettiğini açıklayarak, vapurların arttırılması hakkında:

*“...Bendeniz istirham ederim ki, ikinci bir vapur daha Hükümet tarafından sipariş edilsin. Oradaki o menfaat temin edilsin. Zira geçen defaki Bitlis vakasında, orada bir vapurun, muntazam bir vapurun bulunmamasından epeyce müşkilat çekildi. Binaenaleyh vapur bulunmuş olsaydı, pek çok suhulet ve pek çok menfaat hâsıl olacaktı.”*²⁵⁵ sözlerini dile getirmiştir.

“1332 senesi Ticaret ve Ziraat Nezareti bütçesi”nin 24. fasıl görüşmesinde Raif Efendi takrirleri olduğunu ifade ederek takrir hakkında:

“Erzurumlular, bugün, çoluk çocukları ve hattâ kadınlarıyla beraber göğüslerini germiş ve düşmana karşı hududu müdafaa etmekte bulunmuştur. Fakat bu senenin hâsılat-ı zeriyyesi (toprak gelirleri) karlar altında kalmıştır. Öyle zannederim ki, Erzurum'un mahsulâtı bir hayli zaman ordumuzu ve bizi geçindirecek bir raddede idi. Bittabi, bugün zahirenin ehemmiyeti de anlaşılıyor. Fakat harman makineleri olmadığından ve onları tamir edecek demirhane falan bulunmadığından dolayı hâsılat böyle zâyi oluyor ve bunlar olmazsa bundan sonra da zâyi olacak. Memleketimiz bugün

---

bugün yalnız yüzde 98'i okumak, yazmak bilmiyor. Bunun ne derece vahamet kesbettiğini takdir etmelisiniz. Başımıza gelen felaketlerden ibret almıyoruz. Bugün başımıza gelen felaketlerin çoğu cehaletimizdendir. Arnavutluk'taki felaketin esbabı, ahalinin okuyup yazma bilmemesinden dolayı iki, üç ervah-ı habisenin çıkıp, onları kolaylıkla isyana teşvik oldu, asayişini ihlal etti. Başımıza gelen felaketler hep cehalettendir. Asayişin muhtel olması da yine milletin cehaletinden ileri geliyor. Milletinin yüzde 98'i okuyup yazma bilmediği halde böyle başka yerlere birtakım fazla masraf yapılmaktan ise, ne yapıp yapmalıyız, Maarif bütçesinde zammiyyatta bulunmalıyız. Hatta bugün bendeniz öyle düşünüyorum ki, buradan gittiğimiz vakit, bütün evkatımızı köylere gidip muallimlik vazifesi edelim, millete okuyup yazma öğretelim. Binaenaleyh buradaki masraflardan mümkün olduğu kadar tasarruf ediniz. Böyle memuriyetler mademki lağvediliyor, bunların maaşları başka taraftan temin ediliyor. Bunların maaşlarını getirip diğer yerlere sarf etmeyiniz. Hayır, bendeniz diyeceğim ki bir, iki Nezaret masraflarını bile muvakkaten kaldırıp talimi İptidaiye hasr etmeliyiz. Emin olunuz ki, vahamet pek büyüktür. Ne dünyada, ne de ukbada kendimizi bu mesuliyetten kurtaramayacağız. (Alkış)” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 2, Birleşim 34, Oturum 1, s. 256.

²⁵⁵ Hükkamı Şer Kanunu Lâyihası ve 1330 senesi Seyrisefain İdaresi bütçesi münasebetiyle. “Sipariş olunacak vapurlar bedelinde bir şey var. Van denizinde vapur işletmek üzere birçok defalar müracaat edildi. Mahallinden de işar edildi. Orada vapur işletilmesi hakikaten pek mühim ve nafi bir teşebbüstür. Şimdi işittiğime nazaran bir vapur getirilmiş, bir vapur kifayet etmez. Her halde o denizde iki tane, üç tane vapur bulundurulacak olursa, gerek sevkiyyatı askeriye noktasından ve gerek ticaret noktasından pek ziyade faydayı mucip olacaktır. Bendeniz istirham ederim ki, ikinci bir vapur daha Hükümet tarafından sipariş edilsin. Oradaki o menfaat temin edilsin. Zira geçen defaki Bitlis vakasında, orada bir vapurun, muntazam bir vapurun bulunmamasından epeyce müşkilat çekildi. Binaenaleyh vapur bulunmuş olsaydı, pek çok suhulet ve pek çok menfaat hâsıl olacaktı.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 2, Birleşim 39, Oturum 1-2-4, s. 459-463-494.

ziraatle ihya edilecektir diyoruz. Lâkin memleketimizdeki mahsulâtı kaldıracak âlât ve edevatımız bulunmazsa tabîdir ki maksat hâsıl olmaz. Burada vereceğiniz tahsisatın en evvel ehemmini mühimmine tercih etmek lâzımdır ve zannederim ki bu suretle Vatana bihakkın hizmet edilmiş olur. Şimdi Erzurum'dan ehem bir mahal tasavvur olunuyorsa Sason Efendi söylesinler, buna karşı da söyleyeceğim var.”²⁵⁶ sözlerini dile getirmiştir.

“1333 senesi Adliye ve Mezahip Nezareti bütçesi”nin 6. faslı için “4 197 675” kuruluş olması teklifi gelince mebuslar arasında tazminat ve komisyon kurulması hakkında görüş ayrılıkları meydana gelmiş konu hakkında Raif Efendi de düşüncesini:

“Efendim, bu mesele hakkında eğer geçen gün verdiğimiz kararın hilafında hareket edecek olursak, zannediyorum ki, henüz o kararımızın yazısı kurumadan bir tenakuz yapmış olacağız. Nazır Beyefendi Hazretleri buyurdular ki, bu levayihi vazifeleri dâhilinde olan bazı memurin hazırlıyorlar. Demek ki, şu halde, vazifelen yapılmış olan birtakım şeyler Nezaretçe hazırlanıyor. Tabiidir ki, kanunun merci-i tetkiki olmak üzere, onlar buraya gelecektir. Binaenaleyh böyle ikinci derecede komisyonlar teşkil edilerek bu suretle tatkiyat yaptırılmasını bendeniz fazla görürüm ve bu suretle millet hazinesinden de gayri mahdud ve gayri muayyen bir miktarda mükâfat ve tazminat namıyla bir şeyler verilmesini muvafık görmüyorum.”²⁵⁷ sözleri ile dile getirmiştir.

3.2.2. Vergi

Devletin kamu harcamalarının en temel kaynağını vergiler oluşturmaktadır. Vergileme, kanun teklif ve/veya tasarısının hazırlanmasından, mükellefin vergiyi ödemesine kadar uzun bir süreci içermektedir. Bu süreç içerisinde verginin tarafları karşılıklı olarak iletişim sürecine girmektedir. Vergi, çok geniş ve kapsamlı, bir o kadar da karmaşık karar alma süreçlerinin yönetildiği bir olgudur. Devlet, siyasal anlamda vatandaş olan kişileri ve kar elde etme amacıyla kurulan işletmeleri bir araya getirerek birbirleriyle farklı farklı koşullar altında alınmış değişik kararları ve davranış biçimlerini etki-tepki ve/veya heterojen kütleleşme gibi oluşumlar doğurmakta ve yeni

²⁵⁶ 1332 senesi Ticaret ve Ziraat Nezareti bütçesi münasebetiyle. Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 1, Birleşim 27, Oturum 1, s. 575.

²⁵⁷ 1333 senesi Adliye ve Mezahip Nezareti bütçesi münasebetiyle, Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 1, Birleşim 53, Oturum 1, s. 180.

meydana gelen şartlar karşısında yeni karar alma süreçlerini tetiklemektedir. Bu süreçler verginin tarafları arasında şekillenmekte, bu taraflar da vergisel kültürü oluşturan ve etkileyen temel belirleyiciler olmaktadır²⁵⁸.

1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra daire ve nezaretlerde üç ayrı azaltma yapılmıştır. Nazırlar dairelerini ıslah için kurala aykırı meydana getirilmiş olan kalem, meclis ve komisyonları lağvetmeye ve lüzumsuz memurları kadro haricine çıkarmaya başladılar. Ziya Paşa’nın maliye nazırlığı sırasında teşkilâta aşar, vergi ve beyt-ül mâl müdüriyetleri ile muhasebat-ı atika muhasebeciliği lağvedildi. Lüzumsuz olan, yararlanılamayan memurlar çıkarıldı veya istifa etti. Memurların sayısı ve maaşlarının miktarı indirildi ve maliye teşkilâtı; Defter-i Kebir Muhasebesi, Varidat Muhasebesi, Masarifat Muhasebesi, Düyun-ı Umumiye Muhasebesi, Hukuk Müşavirliği ve Ser Veznedarlık biçimine geldi. Cavit Bey maliye nazırı olunca memurlar arasında tekrar tensikat (düzenleme) yapılmıştır. 350 adet memur kadro harici bırakılarak merkezdeki memur sayısı 550’ye indirilmiştir. Cavit Bey’in döneminde yapılan önemli değişikliklerden biri de Maliye Müşaviri Fransız Mösyö Laurent (Loran) raporu üzerine görüşülerek kabul edilmiş olan teşkilattır. Laurent’a göre dairelerin görev ve sorumlulukları belirlenmeli, nezaret kuvvetleri ayrılmalı ve ahenkli bir şekilde dağıtılmalıdır. Bu görüşlere dayanarak yapılan değişiklikler sonucunda Maliye Nezareti şu şekli almıştır:

Her müdürlük gereken sayıda kaleme ayrılmıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey döneminde Maliye Teftiş Heyeti takviye ve kesin şekilde ihya olunmuştur. Maliye Memurları Mekteb-i Âli’si (Maliye Mektebi) kurulmuştur. Rüsumat Emaneti ile Posta ve Telgraf Nezareti 1909 yılında Umum Müdürlüğe dönüştürülerek ita amirliği yönünden bağımsız olarak Maliye Nezareti’ne bağlandı. Rüsumat İdare-i Umumiyesi ile Posta ve Telgraf İdare-i Umumiyesi’nin Teşkilâtı Hakkında Nizamnameler hazırlanarak aynı yıl yürürlüğe konuldu. Defter-i Hakani (tapu) Nezareti’nin yalnız mali kısımlarının Maliye Hazinesi ile bağlantısı devam ettirilmiştir. Daha sonra 1913 yılında Defteri Hakani (tapu) Nezareti Defteri Hakani Eminliği’ne çevrildi ve eminlik Maliye Nezareti’ne tâbi kılınmıştır. Böylece 1912 yılında ilk çalışmalarına başlayan kadastro teşkilâtı ile birlikte tapu teşkilâtı Maliye Nezareti’ne bağlanmış oldu.¹⁰⁷ Aynı şekilde

²⁵⁸ Gencil, Ufuk, Elif Kuru, Vergi Kültürü ve Vergi Politikaları Etkileşimi: Türkiye Değerlendirmesi, Yönetim Bilimleri Dergisi, c.10, Sayı 20, Çanakkale, 2012, s.29-30.

reji (tekel) idaresi de aynı yıl (1913) Maliye Bakanlığı'na bağlı bir idare haline gelmiştir. Maliyenin bu teşkilâtı milli hükümetin kurulmasına kadar, pek önemli olmayan kimi değişiklikler ile devam etmiştir²⁵⁹. Meclis-i Mebusan'da tartışılan önemli konulardan biri de vergi meselesidir. Erzurum milletvekillerinin mecliste yaptıkları konuşmaları değerlendirdiğimiz zaman vergi alınması konularındaki tavırları genellikle halk lehine olmuştur.

“Harp Vergisi Kanunu Lâyihası”nın 2. maddesi hakkında söz hakkı alan Raif Efendi topraklarını işleten halkın aşar vergisi verdiğini alınmak istenen bu vergiden muaf tutulmaları gerektiğini savunduğu konuşmasında:

*“Arazi vergisini istisna etmek, muvafık-ı adalet değildir. Bu araziyi bütün bütün çıkaracak olursanız, Hükümete ehemmiyetli miktarda bir şey hâsıl olmaz. Esbab-ı mucibede gösteriliyor ki, bunlar zürrâdır; Aşar veriyorlar. Bundan başka harp vergisi de vermesinler. Lâkin bilfiil zürra olanlar, bunlardan müstesna tutulsun. Yani, arazilerini kendileri ekenler müstesna tutulsun. Lâkin arazisini ortakçılığa vermiş veyahut icarda kullanıyor veyahut çiftlik sahibidir, bunlara zam olunmalıdır. Bendeniz bunu teklif ediyorum.”*²⁶⁰ teklifinde bulunmuştur.

Ma'füvviyet-i (affolunmuş) Askeriye Vergisi nâmı ile istifa olunacak vergi hakkında kanun Lâyihasının maddeleri sırası ile meclis tarafından görüşülmeye başlanmış 2. maddenin görüşülmesi esnasında söz hakkı alarak:

“Takrirden benim de imzam vardır. Müsteşar Beyefendi, müstesneyatı çoğaltmayalım diyorlar. Hâlbuki istisna edilenleri kıyas edecek olursak, şimdi bizim istisnasını teklif ettiğimiz kısım, müstesnaların başında bulunmak lazım gelir. Çünkü bunlar, acezeden bulunuyorlar ve her bir verginin müstesneyatında enevvel o vergiyi vermeye iktidarı olmayanlar ve âdemi iktidarı sabit bulunanlar zikredilir. Bugün Hükümetin muavenetiyle geçinmekte olan ve bu husus için Meclisi aliden birçok tahsisat alınmak suretiyle iâşe edilen adamları bu müstesneyat meyanından çıkarmak muvafıkı madelet (adalet) ve maslahat (dirlik düzenlik) olmaz. Binaenaleyh bendeniz, bu müstesneyatın içinde en evvel bunların zikredilmesi lazım geleceği zannın

²⁵⁹ Açar, Serkan, “Geçmişten Bugüne Mali İdare”, TBB Dergisi, Sayı 73, Ankara, 2007, s.426-428.

²⁶⁰ Harp Vergisi Kanunu Lâyihası münasebetiyle. Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, Cilt 2, Birleşim 30, Oturum 1, s. 210.

dabulduğum için teklifimizin kabulünü rica ediyorum.”²⁶¹ teklifinde bulunmuştur. 2. maddenin oylamaya sunulması ile mebuslar red kararı verince, Reis Hacı Adil Beyefendi maddeyi fıkra fıkra oylamaya sunmuş müzakerenin devamında diğer maddelerin görüşülmesine geçilmiştir.

Sefullah Efendi ise “Erzurum mebusları tarafından verilen zürradan alınan faizin haddi itidale düşürülmesi, kaydiyenin kaldırılması ve istikraz muamelatının teshiline dair takrir hakkında Lâyiha Encümeni mazbatası münasebetiyle” söz hakkı alarak, faiz oranının % 6 yapılmasına karşı çıkmış, halkın zaten yokluk içerisinde mücadele ettiğini vurgulamış ve konu hakkında:

*“...Bugün, bir rençberin borcunu ifa edememesinden dolayı Ziraat Bankaları arazilerini müzayedeye koymuş, diğer rençberler de vakitleri olmadığından dolayı alamamışlardır. Bugün bizim kura zürrâlarından gördüğümüz gibi 20 lira değerinde olan arazi 300 kuruş mukabilinde bankaya satılmış. Çünkü diğer zürrâda iktidar yok ki alsın. Hariçten müşteri zuhur etmezse Ziraat Bankası da fazlayı koymaz. Kendi matlubatı neden ibaret ise, onu alıp üzerine zamme diyor. Nakl olabilir. 300 kuruş, bu ne? Vaktiyle borcunu veremese, bir tarla irae edilsin. Bu ne için? Borcunu veremezse. Sebebi nedir efendim? Hem faizin, hem muamelâtın ağırlığı.”*²⁶² sözleri ile konuşmasına son vermiştir.

²⁶¹ Ma'füvviyet-i (affolunmuş) Askeriyye Vergisi nâmı ile istifa olunacak vergi hakkında kanun Lâyihası münasebetiyle. Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 1, Birleşim 34, Oturum 1, s. 620.

²⁶² Erzurum mebusları tarafından verilen zürradan alınan faizin haddi itidale düşürülmesi, kaydiyenin kaldırılması ve istikraz muamelatının teshiline dair takrir hakkında Lâyiha Encümeni mazbatası münasebetiyle. “Bendenizsahibi istidayım efendim.

Şimdi, rüfekayı muhteremem tarafından beyanbuyuruluyor ki, % 6 faiz fahiş değildir. Bendeniz de tasdik ederim. Fakat kim için fahiş değildir? Öylebir rençber için ki, onun sermayesi vardır. Bugün Anadolu'da, sabanın bir tarafına rençber, diğer tarafına öküz koşulmaktadır. Bunu inkâr edecek hiçkimse yoktur.

Bir öküz, bir rençber beraber koşuluyor. Zehairneden ibaret olacak ki, hem idaresini temin edebilsin hem de borcunu versin. Şu halde caiz midir beyefendi? Ancak, bu sermaye ki, teşekkül etmiş, tecemmü etmiş bir şirket tarafından tüccaran tarafından. Sahibi sermaye tarafından inzımam etmemiştir. Zürrân kendi parasına böyle faiz vermek işte galidir, fahiştir. Çünkü faiz bu % 6 ile kalmıyor. Zürra 20 saatlik, 25 saatlik yoldan geliyor. 4-5gün işten kalıyor, işini terk ediyor. Bir ilmühaber alıyor. Gidiyor, onu Heyeti İhtiyariyeye getiriyor. 5gün de orada kaybediyor. Sonra avdet ediyor parayı almak muamelei resmiyesini icra için kahve köşelerinde, orada, burada dolaşiyor. 10 gün de orada, 20 gün Yevmiye 5'er kuruştan 100 kuruş eder. Zaten aldığı para 300 kuruştur. % 50'yi tecavüz ediyor. Onun için, zürra; kendi parasına % 50 faiz vermek pek çoktur. Muamelat sadeleşmeli, böyle kalması lâzım gelmez. Hem faiz tenkis edilmeli, hem de..”

Alkışlarla lafi kesiliyor. Konuşmasına tekrar devam ederek:

“Bugün, bir rençberin borcunu ifa edememesinden dolayı Ziraat Bankaları arazilerini müzayedeye koymuş, diğer rençberler de vakitleri olmadığından dolayı alamamışlardır. Bugün bizim kura

“Zebhiye resmi ile alâkalı olarak celepler tarafından vaki müracaat hakkındaki Birinci İstid'a Encümeni mazbatasını münasebetiyle” söz hakkı alarak alınmak istenen verginin kasaplardan alınması gerektiğini ifade ederek, celeblerin ödedikleri birçok vergi olduğunu ve üstelik bu kadar vergi ödemelerine rağmen kullanacakları bir salhanenin olmadığını ifade ettiği konuşmasında:

“...Şimdi, böyle bir masraf ihtiyarıyla salhane yapmamasından dolayı kendi noksanıyetinden zuhur eden bir muameleden nâşi celeb esnafını mutazarrır etmeye hiçbir veçhile kanun müsaade etmez. Celebp esnafı resmi munzam namıyla bir para veriyor. Bir de korta namıyla bir para veriyor. Bir de iskele yanında ziruh olarak sattığı hayvanattan zebhiye resmi veriyor. Buna kanun müsait değildir, adalete de münafidir.

Şu halde, resm-i vakun tamamıyla kasaplardan alınması hususunun tahtı karara alınmasını teklif ederim.”²⁶³ sözlerini dile getirmiştir.

3.2.3. Belediyeler Hakkında Yapılan Görüşmeler ve Şahısların Alacakları Maaş ve Yardım Meseleleri

Belediye idarelerinin ihtiyaç duydukları yardımlar hakkında ve kişilerin yerel yönetimlerce çözülemeyen sorunlarının ele alındığı birleşimlerde, ilk olarak yer

---

zürûrâlarından gördüğümüz gibi 20 lira değerinde olan arazi 300 kuruş mukabilinde bankaya satılmış. Çünkü diğer zürûrâda iktidar yok ki alsın. Hariçten müşteri zuhur etmezse Ziraat Bankası da fazlayı koymaz. Kendi matlubatı neden ibaret ise, onu alıp üzerine zamme diyor. Nakl olabilir. 300 kuruş, bu ne? Vaktiyle borcunu veremese, bir tarla irae edilsin. Bu ne için? Borcunu veremezse. Sebebi nedir efendim? Hem faizin, hem muamelâtın ağırlığı.” Seyfullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 2, Birleşim 34, Oturum 1, s. 13.

²⁶³ Zebhiye resmi ile alâkalı olarak celepler tarafından vaki müracaat hakkındaki Birinci İstid'a Encümeni mazbatasını münasebetiyle. “Zebhiye rüsumunun kasaplardan alınması hakkında geçen sene müzakere sebkemmiş ve kasaplardan alınması tahtı karara alınmıştı. Bu karar hilafına olarak Şehremaneti yine celeblerden almakta ısrar ettiğinden ve hatta celebler (kasaplara sığır satan büyük tüccarlar) vapurlardan ihraç etmiş oldukları hayvanatı günlerle mavunalarda ve zabitanın nezareti tahtında aç ve susuz bekletilerek celeb esnafının külli mazarrata dücar (uğramış) olmaları münasebetiyle celebler istida veriyorlar. Bu istida Dahiliyye Nezareti marifetiyle Şehremanetine tebliğ edildiğinde hilafı kanun olarak cibayet (vergi) edilen zebhiye rüsumunun Şehremaneti muntazam zebihhaneler yaptırmadığından dolayı kasap esnafından cibayeti müşkülata tesadüf ettiğinden, celeblerden tahsili daha suhuletli olduğundan bahis ile o suretle cibayette devam eylemekte olduğu anlaşıldı. Hâlbuki bu rüsumun tarh ve talebinin Beledî Sandıklarına terkten maksat, salhanelerin inşasına sarfedilen bir meblağın karşılığı olmak lâzım gelir.

Şimdi, böyle bir masraf ihtiyarıyla salhane yapmamasından dolayı kendi noksanıyetinden zuhur eden bir muameleden nâşi celeb esnafını mutazarrır etmeye hiçbir veçhile kanun müsaade etmez. Celebp esnafı resmi munzam namıyla bir para veriyor. Bir de korta namıyla bir para veriyor. Bir de iskele yanında ziruh olarak sattığı hayvanattan zebhiye resmi veriyor. Buna kanun müsait değildir, adalete de münafidir. Şu halde, resm-i vakun tamamıyla kasaplardan alınması hususunun tahtı karara alınmasını teklif ederim.” Seyfullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 5, Birleşim 72, Oturum 1, s. 12.

verdiğimiz Erzurum Mebusu Raif Efendi, “Esnayı harpte kaybolan zabitan ve efrad ailelerine tahsisi muktezi maaşata dair kanun Lâyihası konusunun ele alındığı sırada söz alarak tahrir vermesinin nedenini açıklayarak, savaş sırasında çocukları kaybolan ailelere verilen maaşın şehit aileleri içinde geçerli olması gerektiğini savunmuş ve konu hakkında:

*“...Mademki kaybolanların ailelerine maaş veriyoruz, aile maaşı tahsis edilinceye kadar şehit olanların ailelerine muinsiz maaşının evleviyetle (evlalık) verilmesi lazım gelir. Bu tahrirden maksadım bunu kanun hükmüne koymaktır”*²⁶⁴ sözlerini dile getirmiştir.

“Uhdelerinde (vazife) dersiamlık, müderrislik ve zeyli meşihat bulunan memurin ve müstahdemini ilmiye ve muavinlerine tahsis olunacak tekaüt veya aile maaşına dair kanun Lâyihası”nın 2. maddesi hakkında ise, tekaütlerin neye göre hesaplandığının açıklanması gerektiğini ifade ederek konu hakkında:

“...Şimdi buyurduğu gibi, vaktiyle fazla maaş alan bazıları var, ama bazılarının memuriyetlerine bugün pek noksan maaş tahsis edilmiştir. Arz ettiğim gibi, vaktiyle nuzzardan (nazırlar) dört yüz, beş yüz lira maaş alanlar vardı. Onların tekaüdiyelerini hesap ettikleri vakit, o miktar üzerinden mi yoksa tensik üzerinden mi hesap ediyorlar? Aldıkları miktar üzerinden hesap ediyorlarsa, bunları da öyle yaparlar. Yoksa

²⁶⁴ Esnayı harpte kaybolan zabitan ve efrad ailelerine tahsisi muktezi maaşata dair kanun Lâyihası münasebetiyle. “Rüfeka-i Kiramın bâtır-ı âlilerinde olmalıdır ki, bendeniz bu tahriri verdiğim vakit, Hüseyin Kadri Beyin bu suretle bir kanun teklifinden bahsetmişim ve ondan dolayı o kanuna maaş tahsisi uzun müddet kalırsa şöyle bir ikaydın, ilâvesi suretiyle bunun temin edileceği fikrindeydim ve o suretle Heyet-i Aliyye bunu kabul etmişti. Dediler ki, bu maksat hâsıldır ve yapılıyor. Şimdi, kendilerine sorarım, eğer bu kanun yapılıyorsa bunu hangi kanuna müsteniden yapıyorlar ve o vakit Hüseyin Kadri Beyefendi biraderimizin buyurdıkları gibi, yapılmayanlara niçin yapılmamıştır? Eğer bunu kanunsuz yapıyorlarsa şu suretle kanuna böyle bir kaydın ilâvesi fikrimce daha doğru ve daha iyi olur. Sonra muvakkaten maaş îtâsı için tebligat icra ettik buyuruyorlar. Muvakkat maaş îtâsı hangi kanun ile yapılmıştır ve ne suretle veriliyor ve veriliyorsa niçin bazılarına veriliyor, bazılarına verilmiyor? Ezan cümle Hüseyin Kadri Beyefendinin söyledikleri gibi bizim de bildiğimiz aileler vardır. Haber-i şahadetle beraber maaşlarının kat'ı haberi ikisi birden bir aileye ihbar ediliyor.

İkisi birden bir aileye ihbar ediliyor. Vakıa müstahkik-ı maaş ailelerin kimler olduğu tahkik edildikten sonra maaş verileceği muhakkak ise de bunun böyle sürüncemede kalmak ihtimali vardır. Evrak gelecek muhassasat-ı zatiyyede muamelat görülecek falan edecek. Mademki kaybolanların ailelerine maaş veriyoruz, aile maaşı tahsis edilinceye kadar şehit olanların ailelerine muinsiz maaşının evleviyetle (evlalık) verilmesi lazım gelir. Bu tahrirden maksadım bunu kanun hükmüne koymaktır” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 2, Birleşim 40, Oturum 1, s. 339.

*ötekilerde başka, bunlarda başka türlü hesap muvafıkı adalet olamaz.*²⁶⁵ ifadelerini dile getirmiştir.

“Tensikat Komisyonu tarafından tekaüde sevkedilen bir kısım askerî cerrah ve eczacılar hakkında İkinci Arzuhal Encümeni mazbatası” konusu görüşülmek üzere mazbatanın okunmasının ardından Reis Ahmet Rıza Beyefendi öncelikli olarak Arzuhal Encümeni Reisi Erzurum Mebusu Seyfullah Efendi’ye söz hakkı vererek konu hakkında izahat vermesini rica etmiştir. Konu hakkında Seyfullah Efendi sekiz yıl görev yapmış biri ile elli yıl görev yamış birine verilen maaş miktarlarının aynı olmasının adaletsizlik olduğunu savunarak konu hakkında:

“...Sekiz sene hizmet eden bir yüzbaşıya altı yüz kuruş veriliyor, hâlbuki bunlar elli bir sene hizmet etmiş, nasıl olur da bu kadar sene hizmet etmiş olan bir Livaya altı yüz kuruş verilir? Bununla beraber garip bir şey daha var. Bunların tâyinâtından tekaüdiye verilmediği için bunu zimmet yazıyorlar. Bir livaya altı yüz kuruş veriyorlar,

²⁶⁵ Uhdelerinde (vazife) dersiamlık, müderrislik ve zeyli meşihat bulunan memurin ve müstahdemini ilmiye ve muavinlerine tahsis olunacak tekaüt veya aile maaşına dair kanun Lâyihası münasebetiyle. “Efendim maddede «memurin ve müstahdemin-i ilmiyyeden olup da tarik maaşı dahi almış olanların hini tekaütlerinde evvelce memuriyet maaşı ile birlikte almış oldukları tarik maaşı Mülkiye Tekaut Kanunu mucibince tekaüt maaşının tayini miktarına mehaz (kaynak) olan son on seneye müsadif olduğu takdirde...» deniliyor. Şuraya kadar geldikten sonra, Mülkiye Tekaut Kanunundan ayrı bir usul vazedilmek isteniyor. Bunun sebep ve lüzum-u hakikisini göremiyorum. Çünkü tarik maaşı dahi evvelce mütemmim olmak üzere verilmiş bir muhassasattır bunlardan müntesibin-i İlmiyye alelusul tevkifat vermiştir. Şimdi tekaütlerinde bunların bir miktarının tenzil ederekten tekaüt veyahut aile maaşı verilmesi herhalde bunların gadrini (haksızlık) mucip olur. Vaktiyle Tarik maaşları memuriyet maaşları noksan olduğundan dolayı müntesibin-i İlmiyyeye ikmalen verilir, bunlar da o maaşlarla, o vazifeyi ifa ederek o maaşlardan alelusul tekaüdiye ita ederlerdi. Şimdi badettensik (düzenlemeden sonra) o memuriyetlere tahsis edilen maaşlar nisbetinde Tarik maaşından katedilsin de mütebakisi hafzedilsin deniliyor.

Bunun sebebi nedir? Diğer memuriyetlerde memurini mülkiyeden, tensiktan (düzenleme) evvel fazla maaş almış olan memurinin hali hazırdaki maaşları nisbetinde mi hesap ediliyor? Zannedirim ki öyle değil. Vaktiyle bir memuriyete ne maaş verilmişse o memuriyet maaşı nisbetinde tekaüdiyesini vermiş ve hini tekaüdünde son 10 seneye tesadüf eden memuriyetin maaşı her kaç kuruş ise, o vechile dâhili hesap ediliyor.

Şimdi memurini ilmiyeye, müntesibini ilmiyeye geldiğinde tensik nazarı itibara alınıyor ve tarik maaşları dâhili hesap edilmiyor. Hâlbuki bunlar, aldıkları maaş nisbetinde tekaüdiye ve tevkifat vermişlerdir. 10 seneye tesadüf ettiği halde de tarik maaşı tamamıyla dâhil hesap edilsin. Bendeniz bunu teklif ediyorum.

Tarik maaşları ya mütemmim maaşdır veyahut diğer bir memuriyet maaşdır. Eğer diğer bir memuriyet maaşı ise, hiç dâhil hesap edilmemek lâzım. Eğer mütemmim maaş ise, tamamıyla dâhili hesap edilmek lâzım gelir. Bunun ikisinin ortası yoktur. Mademki (mütemmim) maaş olarak kabul ediliyor buna sebep ne gösteriliyor?

Şimdi buyurduğu gibi, vaktiyle fazla maaş alan bazıları var, ama bazılarının memuriyetlerine bugün pek noksan maaş tahsis edilmiştir. Arz ettiğim gibi, vaktiyle nuzzardan (nazırlar) dört yüz, beş yüz lira maaş alanlar vardı. Onların tekaüdiyelerini hesap ettikleri vakit, o miktar üzerinden mi yoksa tensik üzerinden mi hesap ediyorlar? Aldıkları miktar üzerinden hesap ediyorlarsa, bunları da öyle yapsınlar. Yoksa ötekilerde başka, bunlarda başka türlü hesap muvafıkı adalet olamaz.” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 1, Birleşim 19, Oturum 1, s. 251-252.

45 bin kuruş zimmet yazıyorlar. Ondan da üç bin kuruş kat ediliyor. Tekaiüt kanununun 10 uncu maddesine tatbiki hareket edilerek bunların mezkûr madde mucibince tekaütleri icra edilmesinin dairei iadesi bulunan Harbiye Nezaretine tebliğ olunmasını teklif ediyorum... ”²⁶⁶ sözlerini dile getirmiştir.

“Orduyu Osmanî’de cerrahlık mesleğinde mirlivalığa kadar irtika eden Tensikat Komisyonunca haklarında tekaüd muamelesi talik edilen bazı müştekiler hakkında Arzuhal Encümeni mazbatası” konusu görüşülmek üzere Arzuhal Encümeni Reisi Seyfullah Efendi’nin Meclis-i Mebusan’a:

“Cerrahlık mesleğinden yetişerek mirliva, miralay ve kaymakamlığa kadar irtika eden müstediler tarafından muta iş bu arzuhal Harbiye Nezaretine ledel havale devairi aidesinden tahrir edilen mütelaat kanaatbahş olacak derecede görülmedi. Şöyle ki; münderecatiistidadan müntehim buyurulacağı veçhilemüstedilerin otuz altı seneden elli bir seneye kadar rnütefavit (biribirinden farklı) müddet ve rütbelerle mesleklerinde hizmetmiş oldukları halde bu kerre mevkii tabike konulan Tasfiyei Rütbe Kanunu mucibince nizamati esasiyelerindemeratibi askeriye mevcut olmayan ve olmamasıicabeden takımdan addiyle rütbeleri ilga edilmiş ve şu halde kanunu

²⁶⁶ Tensikat Komisyonu tarafından tekaüde sevk edilen bir kısım askerî cerrah ve eczacılar hakkında İkinci Arzuhal Encümeni mazbatası münasebetiyle, “Efendim, tevarihî muhtelifede Mektebi Tıbbiyye Askeriyyeden Cerrahlık, Eczacılık sınıfına dâhil olarak bâşehadetname neş’et ederek otuz altı seneden elli bir seneye kadar istihdam olunarak her biri müddeti istihdamlarında Kaymakamlık, Miralaylık, Livalık gibi rütbelere nail oluyorlar. Bu kerre mevkii tabika konulan Tasfiyei Rütbe Kanunu ahkâmınca bunların nizâmâtı esasiyelerinde rütbe olmamasından dolayı rütbeleri lağvolunuyor. Bu adamlar rütbelerinin lağvından dolayı şikâyet etmiyorlar. Diyolar ki tekaüt maaşımız böyle lâ alettayın altı yüz kuruş olmak lazım gelmez. Zira Tekaiüt Nizamnamesinin onuncu maddesine tatbik olunma iktiza eder. İstidaları Encümene havale olunur. Encümence tekrar Nezareti âidesine havale edilir. Nezaret yine eski kararında ısrar ediyor. Hâlbuki Nezaretin kararında isabet görülüyor. Çünkü bunların derecelerine göre bir nisbet dairesinde tekaüd edilmeleri lazım gelir. Sekiz sene hizmet eden bir yüzbaşıya altı yüz kuruş veriliyor, hâlbuki bunlar elli bir sene hizmet etmiş, nasıl olur da bu kadar sene hizmet etmiş olan bir Livaya altı yüz kuruş verilir? Bununla beraber garip bir şey daha var. Bunların tâyinâtından tekaüdiye verilmediği için bunu zimmet yazıyorlar. Bir livaya altı yüz kuruş veriyorlar, 45 bin kuruş zimmet yazıyorlar. Ondan da üç bin kuruş kat ediliyor. Tekaiüt kanununun 10 uncu maddesine tatbiki hareket edilerek bunların mezkûr madde mucibince tekaütleri icra edilmesinin dairei iadesi bulunan Harbiye Nezaretine tebliğ olunmasını teklif ediyorum. Bunlar tekaüt hisselerini vermişler, elli sene de hizmet etmişler, bundan böyle ne iş görebilirler?” diye soru yöneltince Reis Ahmet Rıza Efendi Harbiye Nezareti namına iki kişini olduğunu, birde onlara sorulmasını söyleyince, Gümilcine Mebusu İsmail Hakkı Bey söze karışmıştır. Bu konunun önemli bir konu olduğunu ve ruznameye konulması gerektiğini, tetkikata konulması gerektiğini ifade edince, Erzurum Mebusu Seyfullah Efendi konuşmasına devam ederek: “O kadar uzun gitmeye lüzum yoktur. Daire aidesince bir sehiv yapılmış. Kanunun mevaddı mahsusası elimizdedir. Ona göre tashihi keyfiyet olunur. Bunlar vaktiyle tekaüdiyelerini vermişler, terfi zamanlarında farkı maaşlarını da tesviye etmişler, yedinci madde ahkâmını da tamamıyla icra eylemişler.” Sözlerine yer vermiştir. Seyfullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 2, Birleşim 48, Oturum 1, s. 548-549.

mezkûrun on altıncı maddesimucibince rütbeleri tenzil olunanlar misillü bâdettasfiye haiz oldukları rütbe itibariyle tekaütleri cihetine gidilmeye mahal olmayıp mezkûr on beşinci madde muktezasınca tarihi duhule göre taayyün edecek derecenin mikyası hesap ittihazı muktazi bulunmuş olmasınabni alesseviye altışar yüz kuruş maaşla tekaütedilmeleri gayri musip gibi görülmekle keyfiyetin Heyeti Umumiyece bilmüzakere ittihaz edeceği karar dairesinde hareket olunması encümenimizce tezekküredildi. “ sözlerini dile getiren yazısı sunulmuştur.

Konu hakkında mebuslar cerrah ve eczacıların aldıkları maaş miktarları konusunda kısa bir müzakerede bulunmalarının ardından, görüşülen konu hakkında açıklama yapmak üzere Seyfullah Efendi söz konusu kişilerin maaşları hakkında rütbelere göre maaş miktarı belirlenmesi gerektiğini vurguladığı konuşmasında:

“Bendeniz Encümen namına izahat vereceğim. Şimdi beyefendi buyuruyorlar ki bunlar mekteptenneş'et etmemişlerdir. Evvelki moda mucibincebirer suretle intisap etmişlerdir. Hâlbuki bunların her birerleri Haydar Paşa Mektebinden çıkmışlardır. Binaenaleyh, ellışer sene hizmet etmiş, livalık rütbesini ihraz etmiş ve rütbei mezkûre üzerine muhassasolan maaştan tekaüdiyesini terk etmiştir. Şu haldesenei sabıkta Heyyeti Mubteremenin tasdikine ittiraneden kanun zaten bunların mesleki askeriyelerindeki rütbe bu kadar almış oldukları maaşlara göre tarihi duhulleri nazarı dikkate alınarak tekaüd edilmeleri iktiza eder ki, Harbiye Nezaretinden lâakal muntazaman livalık maaşından tekaüdiyesi tediye edilmiş olan adama da altı yüz kuruş vermiş. Hâlbuki o nisbette de onun tayinatından dolayı elli bin kuruş da borç yüklüyorlar. Bunda hiç müsavat yoktur. Tanzim olunan kanun Dairei Harbiye Nezaretince yeniden muamele icrası ve usule tevfikân maaşlarının tayinini teklif ediyorum...²⁶⁷ sözlerine yer vermiştir.

²⁶⁷ Orduyu Osmanî'de cerrahlık mesleğinde mirlivalığa kadar irtika eden Tensikat Komisyonunca haklarında tekaüd muamelesi talik edilen bazı müşterekler hakkında Arzuhal Encümeni mazbatası münasebetiyle. “Cerrahlık mesleğinden yetişerek mirliva, miralay ve kaymakamlığa kadar irtika eden müstediler tarafından muta iş bu arzuhal Harbiye Nezaretine ledel havale devairi aidesinden tahrir edilen mütelaat kanaatbahş olacak derecede görülmedi. Şöyle ki; münderecatiistidadan müntehim buyurulacağı veçhilemüstedilerin otuz altı seneden elli bir seneye kadar rütrefavit (biribirinden farklı) müddet ve rütbelere mesleklerinde hizmetetmiş oldukları halde bu kerre mevkii tabike konulan Tasfiyei Rütpe Kanunu mucibince nizamâtı esasiyelerindemeratibi askeriye mevcut olmayan ve olmamasıicabeden takımdan addiyle rütbeleri ilga edilmiş ve şu halde kanunu mezkûrun on altıncı maddesimucibince rütbeleri tenzil olunanlar misillü bâdettasfiye haiz oldukları rütbe itibariyle tekaütleri cihetine gidilmeye mahal olmayıp mezkûr on beşinci madde muktezasınca tarihi duhule göre taayyün edecek derecenin

“Ve Rûfekası Erzurum Şehri dâhilindeki surların hedmi dolayısıyla usule gelen arsaların Belediyeye terkine dair takriri münasebetiyle Erzurum Mebusu Seyfullah Efendi ve arkadaşlarının Erzurum Şehri dâhilindeki surların hedmi dolayısıyla usule gelen arsaların Belediyeye terkine dair takriri”nin görüşülmesi için sunulan;

“Riyaseti Celileye

Erzurum şehri dâhilinde zamanı kadîmden kalmışsur duvarları 1282 tarihinde hedmolunarak, enkaziterâfi şehrin devrei muttasılasına tarzı cedidsuretinde inşa edilen istihkâmata sarf edilip, hâlikalan arsalarını da İstihkâm Komisyonu benimsenmekteidi. Bu arsalarda teraküm etmekte olan sularla müzahrafatın husule getirdiği taaffınat (pis kokular) oralarını âdeta mikrop menbai haline koymuş ve bu yüzdenshahrin meşhur olan havayı safisi muhtel olduğu gibi, nezofeti belediyeye dahi halel târî olarakşu haller emrazi müstevliye zuhuruna ve nüfusçatelefât vukuuna sebebiyet vermekte bulunmuştu.

mikyası hesap ittihazı muktazi bulunmuş olmasınamebni alesseviye altışar yüz kuruş maaşla tekaütedilmeleri gayri musip gibi görülmekle keyfiyetin Heyeti Umumiyece bilmüzakere ittihaz edeceği karar dairesinde hareket olunması encümenimizce tezekküredildi. “ sözlerini dile getiren yazısı sunuldu. Konu hakkında mebuslar cerrah ve eczacıların aldıkları maaş miktarları konusunda kısa bir müzakerede bulunmalarının ardından, görüşülen konu hakkında açıklama yapmak üzere Arzuhal Encümeni Reisi Erzurum Mebusu Sefullah Efendi söz alarak:

“Bendeniz Encümen namına izahat vereceğim. Şimdi beyefendi buyuruyorlar ki bunlar mekteptenneş'et etmemişlerdir. Evvelki moda mucibincebirer suretle intisap etmişlerdir. Hâlbuki bunların her birerleri Haydar Paşa Mektebinden çıkmışlardır. Binaenaleyh, ellışer sene hizmet etmiş, livalık rütbesini ihraz etmiş ve rütbei mezkûre üzerine muhassasolan maaştan tekaüdiyesini terk etmiştir. Şu haldesenei sabıkta Heyyeti Mubteremenin tasdikine ittiraneden kanun zaten bunların mesleki askeriyelerindeki rütbe bu kadar almış oldukları maaşlara göre tarihi duhulleri nazarı dikkate alınarak tekaüd edilmeleri iktiza eder ki, Harbiye Nezaretinden lâakal muntazaman livalık maaşından tekaüdüyesi tediyе edilmiş olan adama da altı yüz kuruş vermiş. Hâlbuki o nisbette de onun tayinatından dolayı elli bin kuruş da borç yüklüyorlar. Bunda hiç müsavat yoktur. Tanzim olunan kanun Dairei Harbiye Nezaretince yeniden muamele icrası ve usule tevfiikan maaşlarının tayinini teklif ediyorum.” sözlerinin üzerine mecliste bu cihet çok hoş sadaları yükselmiştir. Ancak konuşma sırasında Harbiye Nezareti sıhhiye Reisi Sanisi:

“Cerrahlar ve eczacılar mektepten çıkmadı demedim. Bunlar Haydarpaşadan çıkanlar. Şimdi bu Meclisin kabul ettiği nizamname mucibince tasfiyeyetabi olarak bizim daireye yani Sıhhiye Dairesine gönderdiler. Tekaüdlerini istedikleri vakit elde maaşolan altıyüz kuruş.” İfadelerini kullanınca Erzurum Mebusu Sefullah Efendi cevaben:

“Onbeşincimaddeye tatbik edilirse böyle olmak lâzım gelmez, altışar yüz kuruşla tekaüd olmazlar. Dereceleri nazarı dikkate alınmalı. Tarihi duhülleri nazarı itibare alınmalı.” Sözlerini dile getirince Harbiye Nezareti Sıhhiye Reisi Sanisi tekrar cevap olarak:

“Rütbeden tecrit olanlara asker değilsin, rütbe de yoktur denildi. Ondan sonra bu adam diğer arkadaşları gibi Sıhhiye Dairesine geldi. Sıhhiyedâiresi onlara arkadaşlarının haddi azamisi olan maaşı bunlara tayin etti. Sonra tekaütlüklerini istediler. Tekaüd Nezareti bize sorduğu vakitte maaşları budur, tayinatları şudur dedik.” İfadelerini dile getirmiştir.

Bu sözler üzerine Sefullah Efendi'nin:

“Tekäüdiyesi beş bin kuruşluk livalık maaşından vermiş olanlara da altı yüz kuruş, kolağalık maaşından tekaüdiye verene de altı yüz kuruş veriyor. Bu nasıl müsavat, nasıl adalet? “ vurgulamasının ardından konu mebuslar tarafından tartışılmış ve Reisvekili Evveli Mustafa Asım Beyefendi tarafından Şurayı Devlet'e havalesi oylamaya sunulmuş ve 2. Oturuma son verilmiştir. Seyfullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 3, Birleşim 51, Oturum 2, s. 36-37.

Mezkûr arsaların esas itibariyle Belediyeye aidiyetine mebnî ciheti Askeriyyenin keffi yed ve Belediyeye terk edilmesi mazarratı mârûzanın ref veizalesine çaresâz olacağı düşünülerek ol veçhile teşebbüsatta bulunulmuş ve keyfiyet derdesti muhabereiken, bunlara ciheti Maliyyece vaz'ı yed edilmesi gibi diğer bir arızaya tesadüf olunarak, bu cihet, her ne kadar vilâyetten Maliye Nezaretine resmen iş'ar ve buraca da takip olunmuş ise de, umuru maliyyeye taalluku hasebiyle Meclisi Mebusan Hey'eti Umumiyesinin tasdikine iktiran etmedikçe bunlardan keffi yed edilmek mümkün olamayacağı cevabı verilmiştir. Hazinece hiçbir irad alınamayan ve varidatı umumiyyeye tesiri olmayan arsaların Belediyeye terk edilmesi, memleketin nezafet ve taharetine ve üzerlerine Belediye tarafından ebniye inşa edilmek noktasından mamuriyyetine, bhusus ekseri Vilâyetlerde olduğu gibi iradı masrafına tekabül etmeyen beledî varidatının tezayüdüne medar olmakla beraber, sıhhati umumiyyeyi tehdid eden mazarratı mâruza da olveçhile mündefi olacağından, mezkûr arsaların Erzurum Belediyesine terki hususunun tahtı karara alınmasını teklif eyeriz.”²⁶⁸

takririnin okunması üzerine, müzakere edilmesi hakkında takrir, oylanmaya sunulurak diğer konuların görüşülmesine geçilmiştir.

“Erzurum Mebusu Seyfullah Efendi ve arkadaşlarının Erzurum şehri dâhilindeki surların hemdi dolayısıyla husule gelen arsaların Belediyeye terkine dair takriri” konusu 93. birleşimde de ele alınmış ancak sorunun çözümü aşamasında kesin bir karar alınamamıştır. Bu nedenle konu tekrar meclis gündemine taşınmış ancak, mebuslar bu konunun daha kapsamlı görüşülebilmesi ve diğer illerinde bu soruna benzer sorunlarının olması nedeni ile diğer illerin sorunlarının da aynı konu içerisinde tartışılmasının istenmesi sebebi ile takririn görüşülmesinin bir sonraki sene başlangıcında yapılmasına karar verilmiş ve konunun görüşülmesi geçici olarak ertelenmiş, diğer konuların müzakere edilmesine karar verilmiştir²⁶⁹.

“Rütbeleri ilga edilen cerrah ve eczacıların tekaütlükleri hakkında kanun Lâyihası münasebetiyle” söz alarak daha önceki meclis toplantılarında bu konunun

²⁶⁸ Ve Rûfekası Erzurum Şehri dâhilindeki surların hedmi dolayısıyla usule gelen arsaların Belediyeye terkine dair takriri münasebetiyle. Seyfullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 5, Birleşim 93, Oturum 1, s. 319-321.

²⁶⁹ Ve Rûfekası Erzurum Şehri dâhilindeki surların hedmi dolayısıyla usule gelen arsaların Belediyeye terkine dair takriri münasebetiyle. Seyfullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 5, Birleşim 104, Oturum 1, s. 699-701.

görüldüğü ve meclis olarak yapılacak uygulamaya karar verildiğini ifade etmiş ve konuşmasında:

“...Bunların rütbeleri ref edilerek muhafaza edecekleri rütbe hangi rütbede ise bu rütbede tekaüt edeceği tahtı karara alınmıştı. Ve askeri encümenine de tebliğ edilmişti. Geçen devrei içtimaiyemizin sonuncu müzakeresinde bu cihet müzakere edildi. Bu devrenin ruznamesine geçirilmiş idi. O evrak da heyeti tahririyededir. Binaenaleyh onlar hakkında mez’olunmuştur. Sıtkı Bey biraderimizin de buyurdıkları gibi 15’inci madde ahkâmının tatbiki lazım gelir. O yolda karar verilmesini teklif eylerim.”²⁷⁰ teklifinde bulunmuştur.

“Sultan Abdülaziz’in İkinci Mabeyincisi Fahri ve Şeyhülislamı Sabık Merhum Hayrullah Efendi Zade Mekki Beylere maaş tahsisi hakkındaki kanun Lâyihası” konusunun görüşüldüğü sırada söz alan Sefullah Efendi, konusu ele alınan üç zatın maaşları hakkında:

“Mağdurini siyasiye hakkında yapılan kanununun bunlara şumülü yoktur. Esasen bunlar üç adamdır, 2500 kuruş aldığı halde, bu adamın maaşını 500’e tenzil etmişler. 90 yaşında bir zattır, idare edemiyor, emsalleri nisbetinde terakkisini istirham etmiş, 90 yaşında bir adama maaş vereceksiniz, laf söylemeye değmez. Emsallerine göre verilsin.”²⁷¹ sözlerini dile getirerek konu hakkında düşüncelerini paylaşmıştır.

“Kadıköy Belediye Müdürü sabık Hüseyin Bedrettin Efendi’nin maaşının tenzili hakkında İstida Encümeni mazbatası münasebetiyle” söz hakkı alarak söz konusu

²⁷⁰ Rütbeleri ilga edilen cerrah ve eczacıların tekaütlükleri hakkında kanun Lâyihası münasebetiyle, “Efendim, cerrahlar hakkında geçen devrede bir mübahase sebkât etmişti. Galip Efendi biraderimizin telakki buyurdıkları gibi değildir. Bu adamlar, yani Sıtkı Bey biraderimizin buyurduğu 8 kişi mektepten neş’et etmişlerdir. Ve her birerleri de alâmeratibihim (rütbelere ve derecelerine göre) livalığa kadar irtika etmişler. 50’şer sene de hizmetleri sebkât etmiştir. Bunlar buldukları müddet zarfında muntazaman tekaüdiyelerini de tesviye ettikleri halde beşer yüz kuruşla tekaüt edilmişlerdir. Vermiş oldukları şeyler üzerine yine heyeti aliyece müzakere cereyan etti. Tekâüt kanununun 15 inci maddesinden istifade etmek, yani mesleki esasilerinde rütbeleri olmayıp da muahharen rütbe alanların rütbeleri tay ediliyor. Bunların rütbeleri ref edilerek muhafaza edecekleri rütbe hangi rütbede ise bu rütbede tekaüt edeceği tahtı karara alınmıştı. Ve askeri encümenine de tebliğ edilmişti. Geçen devrei içtimaiyemizin sonuncu müzakeresinde bu cihet müzakere edildi. Bu devrenin ruznamesine geçirilmiş idi. O evrak da heyeti tahririyededir. Binaenaleyh onlar hakkında mez’olunmuştur. Sıtkı Bey biraderimizin de buyurdıkları gibi 15’inci madde ahkâmının tatbiki lazım gelir. O yolda karar verilmesini teklif eylerim.” Sefullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 3, Birleşim 47, Oturum 1, s. 238.

²⁷¹ Sultan Abdülaziz’in İkinci Mabeyincisi Fahri ve Şeyhülislamı Sabık Merhum Hayrullah Efendi Zade Mekki Beylere maaş tahsisi hakkındaki kanun Lâyihası münasebetiyle, Sefullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 7, Birleşim 109, Oturum 2, s. 271.

kişinin maaşının yükseltilmesine dair muhalif olduğu konuyu açıklamak üzere konuşmasında:

“...bu adamın memuriyeti hakikaten lağvolunmamış. Yalnız müdiriyet namı Riyasete tahvil olunmuş ve maaşı da 2 500 kuruşa tenzil edilmiştir ki, şimdi usulen ve kanunen 2 500 kuruş üzerinden maaş alması lazım gelir. (“Hayır” sadaları) Eğer biz, bu ciheti kabul ederek buna maaşı aslisinden maaş verecek olursak, -bunun birçok emsalini düşündük- bu bütün müteakidene sirayet edecek ve bütçeye de büyük bir masraf açmış olacağız. Binaenaleyh bunun reddini talep ederim.”²⁷² sözlerini dile getirmiştir.

3.3. TOPLUMSAL MESELELER

3.3.1. Doğal Afetler ve Mülteci Meselesi

Osmanlı Devleti Meclis-i Mebusan'ı bu dönemde yalnızca askeri ve maddi sıkıntılar ile ilgili konularda değil, doğal afetlerle meydana gelen olumsuz hayat

²⁷² Kadıköy Belediye Müdürü sabıki Hüseyin Bedrettin Efendi'nin maaşının tenzili hakkında İstida Encümeni mazbatası münasebetiyle. “Bendeniz Encümenimim. Fakat bu babda muhalif olduğum için sebebi muhalefetimi arz edeceğim.

Hüseyin Bedrettin Bey, 7 500 kuruş maaşla Onuncu Kadıköy Dairei Belediyyesi Müdiriyetinde müstahdem iken, ilam Meşrutiyeti müteakip infisal (azledilme) eder, yerine intihabı ahaliyle ve 2 500 kuruş maaş ile bir reis tayin olunur. Hini tensikte, Tensik Kanununun 5 inci maddesi mucibince caizülistihdam olduğundan dolayı kendisine 2 500 kuruş üzerinden 900 kuruş maaş tahsis edilir.

Zeyli Tensik Kanunu mucibince de yüzde 50 zammıyla maaşı 1 575 kuruşa iblağ olunur. Badehu, müddeti hizmeti 15 seneyi mütecevaz olduğundan dolayı, 1327 senesi Bütçe Kanununun 15 inci maddesi mucibince Mazulin Kanunundaki derecatına istinaden “1 Haziran 1327” tarihinden itibaren eseri zühul olarak maaşı muaddeli tahattur edileni eyip, müdiriyet maaşının sülüsü olan 2 500 kuruş maaş bir müddet verildikten sonra Dairei aidesince sehvin vukuu anlaşılacak maaşının maaşı muaddeli olan 2 500 kuruşun sülüsünü teşkil eden 830 kuruşa tenzil edildiğini fevkalkanun bir muamele addederek, mumaileyh Meclisi Mebusan Riaseyi Celilesine bir istida takdim eder. Bu istida, encümenimize geldi. Encümenimiz, meseleyi, keyfiyeti Maliye Nezaretinden istifsar etti. Maliye Nezareti de bunda eseri zühul ve sehv olduğunu anlayarak, kanun dairesinde muameleyi tashih ettiğini ve maaşım 830 kuruşa tenzil ettiğini bildirdi. Biz, tetkikat icra ettik. Mülkiye Mazulin Kanununun 9'uncu maddesindeki “Son memuriyet maaşından maaş ita olunur” ifadesini mutlak gördük. Bunun maaş aslisine mi, yoksa maaşı muaddeline mi teşmil edileceğini kestirmek mümkün olmadığından ve keyfiyet de tefsire muhtaç bulunduğundan Şûrayı Devlete gönderdik. Şûrayı Devlet, vermiş olduğu cevabında diyor ki, evet, bu hususta diğer memurin tarafından vuku bulan müracaat üzerine işi tetkik ettik. Müzakere ettik, mazuliyet maaşının, mutlaka maaşı muaddelinden verilmesi lazım gelir. Bunun üzerine biz, cereyanı muameleyi muvafık görerek, müstediye cevap verdik. Müstedi, itiraz şeklinde dedi ki, emsalim hakkında her ne kadar böyle bir kanun tatbik ediliyorsa da, ben mazul değilim. Kadro harici de çıkmamışım, memuriyetimin lağvedilmiş olmasından dolayı bana 7 500 kuruş üzerinden maaş verin. Bu istidası da yine Şûrayı Devlete verildi. Şûrayı Devlet yine eski kararında ısrar ediyor ki, her iki karar, dosyası meyanında mevcuttur. Halbuki bu adamın memuriyeti hakikaten lağvolunmamış. Yalnız müdiriyet namı Riyasete tahvil olunmuş ve maaşı da 2 500 kuruşa tenzil edilmiştir ki, şimdi usulen ve kanunen 2 500 kuruş üzerinden maaş alması lazım gelir. (“Hayır” sadaları) Eğer biz, bu ciheti kabul ederek buna maaşı aslisinden maaş verecek olursak, -bunun birçok emsalini düşündük- bu bütün müteakidene sirayet edecek ve bütçeye de büyük bir masraf açmış olacağız. Binaenaleyh bunun reddini talep ederim.” Seyfullah Efedî, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 2, Birleşim 34, Oturum 1, s. 114.

şartlarıyla da ciddi bir mücadele vermiştir. Sel, hayvanlarda görülen salgın hastalıklar, kıtlık, tohumluk ihtiyacı gibi özellikle Osmanlı tarım ve hayvancılığını olumsuz etkileyen durumlar karşısında, meclis, devlet gelirinin önemli bir kısmını elde ettiği bu alanlardaki sorunların çözümü için de büyük çaba sarf etmiştir.

Tarımsal alt yapı geri durumdadır. Köylülerin ve çiftçilerin çoğu üzerinde tarım yapacak toprağa sahip değildir. Böyle bir yapıda tarım topraklarının büyük bir bölümü devlete ait olup devlet adına işletildiğinden, üretim bu topraklar üzerinde yaşayan maraba - köylüler tarafından yapılmakta ve karşılığında da geçimleri için bir miktar ürün onlara bırakılmaktadır. Kendi toprağı olan çiftçiler de hayvan gücüne dayalı geleneksel tarım yöntemi ile üretim yapmakta, çok emeğe karşı düşük verimle üretim çalışmalarını sürdürmektedir. Yol, ulaşım ve haberleşme yokluğu da ürünü değerlendirmede ayrı bir zorluk yaratmaktadır. Çiftçilerden alınan aşar vergisi miktarı ve uygulama biçimi çiftçiye canından bezdirici noktaya getirmiştir. Yıllarca süren savaşlar da tarımsal üretimi kısıtlamıştır. Bunlara ek olarak devletin de, dengeli bir toprak dağılımı, üretime bağlı adil bir vergi sistemi, sulama, tohum geliştirme, kredi desteğı, ürün değerlendirme, ulaşım gibi olanakları sağlayıcı bir politikası olmadığından tarım sektöründe gelişim gerçekleşmemiştir. Görüldüğü gibi bu dönemde gerçek bir tarım politikası olmayınca, tarımsal üretimi artırmak adına alınan yüzeysel girişimler etkisiz kalmış ve istenen gelişme sağlanamamıştır. Sonuçta, kapalı ekonomi faaliyeti içinde kendi ihtiyacı için üretim yapan çiftçiler kentlerin ihtiyacını karşılayamazken, tarım ürünlerinde dış alım da zorunlu olmuştur²⁷³.

Halkın yaşadığı bu sıkıntılar karşısında devletin o günkü imkân ve olanaklarıyla çiftçiye destek çıkmak amacıyla, Meclis-i Mebusan'da yapılan müzakerelerde salgın hastalıklar, hayvanlarda görülen veba hastalıkları, tarımsal verimi olumsuz etkileyen faktörler, çiftçilerin tohumluk ihtiyacı, sel ve yangınlar gibi doğal afetler, doğal afetlerin tahrip ettiği tarımsal arazilerin ve kişi mülklerinin telafisi ve iyileştirilmesi, devlete ait yer altı ve yerüstü kaynaklarının devlet tarafından değerlendirilme yolları ve bu kaynakların yabancıların kullanma isteklerine ve faaliyetlerine karşılık devlet menfaatlerini koruma amaçlı alınan tedbirler gibi önemli konular ele alınmıştır.

²⁷³ Dernek, Zeynep, Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler, Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 1 (1), Isparta, 2006, s.12.

Ahmet Ziya Bey “Ve iki refiki Anadolu'nun birçok yerlerinde görülen vebayı bakarinin (sığır cinsinden hayvanlara ait hastalığın) önlenmesi hakkındaki takriri” konusu ele alındığında meclise sunduğu takrirdede, hayvanlar arasında görülen bu bulaşıcı hastalık nedeniyle çiftçilerin yaşadıkları zirai sıkıntıların yanı sıra, hayvanlarının da bu şekilde hastalanıp ölmesi üzerine durumlarının kötülüğünün üzerinde durmuş:

“Riyaseti Celileye

Anadolu Vilâyatı Osmaniyesinin ekser mahallerinde birkaç senedenberi hükümünü icra etmekte olan vebayı bakari birçok çiftçilerin hanümanlarını (evlerini) harap etmiş ve bu hale nazaran tohumluk zahireye ihtiyaç şedidi bulunan zürra' (ziraatçiler) tohumluk elde etse bile çift hayvanatı bulamayacak bir hale gelmiş olduğu halde, bu hastalığın ref' (lağvetme) ve izale ve hiç olmazsa men'i sirayeti için şimdiye kadar tedabiri (tedbirler) kâfiye ittihaz olunmadığı gibi lüzumu miktar baytar ve serum irsali hakkında Erzurum Vilâyetinden vukubulan iş'arın (yazı ile bildirme) is'af (birinin isteğini kabul edip yerine getirme) ve terviç (destekleme) ve hatta telef olan hayvanatın kaldırılıp defnedilmesi için miktarı kâfi gardiyan tayin ve istihdam edilmemiş olması hasebiyle keyfsizliğin daire-i sirayeti (yayılması) gündün güne tevessü ederek ziraate ve peynir, yağ gibi mahsulâta külli sekte ve nedret (az bulunma) âriz olması yüzünden ahalide duçarı müzayaka (sıkıntıya) ve zaruret olmakta bulunduğundan bu bapta bir an evvel tedabiri mukteziyeye (lazımgelen) tevessül (başvurma) olunması lüzumunun Ziraat Nezaretine tebliğ buyurulması talep olunur.”²⁷⁴

İfadelerinin yer aldığı takrir meclise okutularak oylamaya sunulmuş ve takririn kabul edilmesi üzerine diğer konuların görüşülmesine geçilmiştir.

“Ceza Kanununun 230'uncu maddesininin zeyl-i evvel ve zeyl-i sânisini makamına kâim madde-i müzeyyelenin nihayetine iâve edilecek fikra-i kanuniye” konusu ele alındığında Hacı Lütfullah Vehbi Efendi söz hakkı alarak hazırlanan kanunda kullanılan ifadelerin farklı anlamlara gelebilecek durumlara dikkatleri çekerek konu hakkında:

²⁷⁴ Ve iki refiki Anadolu'nun birçok yerlerinde görülen vebayı bakarinin (sığır cinsinden hayvanlara ait hastalığın) önlenmesi hakkındaki takriri. Bkz. Ahmet Ziya Bey, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 1, Birleşim 11, Oturum 1, s. 207.

“...Hükümet - i Seniyyenin muvakkaten mevkii icraya vaz'ını ve kavanin-i Devlete ilâvesini irade buyurduğu fikra-i muvakkate-i kanuniyye aynen kabul olunup, yalnız delâlet kelimesinden sonra «veya vesâtet «yazılması muvafık olacağı fikrindeyim. Zira delâlet ve vesâtetin manaları başka başka olmakla, birinin zikri ahardan olamaz.

Hele Encümen-i Adliyyenin beyanı veçh üzere «ahz-u-itasına» tabiri yerine, bey'ü-şirasına» tabiri vaz' ve tahriri, fikranın mazmununu ihlâl eder.

Zira «ahz-ü ita» (alışveriş), «bey'ü-şiraya» denildiği gibi, hibe ve ittihab, icar ve isticar, iare ve istiare, ibda ve istibada' rehn ve irtihan, ikraz ve istikraz vesaire gibi birçok muamelâta denilir ki, bunlara dahi bilerek delâlet veya vesâtet edenler cezayı mezkûra müstahak olurlar.» «Ahz-u-ita» yerine «bey'-şûra» yazılırsa bunlara şamil olmaz. Şu halde fikra-i kanuniyye, vukua gelecek sürmün aksamını hasır olmak zannındayım.” sözlerini dile getirmiştir.

Birleşimin ilerleyen safhalarında “bütün bir mahallenin yanması sebebiyle muvakkaten ahar mahalle nakl-i mekân edenlerin emlâkinin bulunduğu mahalde intihâbâta selâhiyetdar bulunmaları hakkında kanun Lâyihası konusu” ele alınmış ve konu hakkında tekrar söz hakkı alan Hacı Lütfullah Vehbi Efendi düzeltilmesi gereken ifadeler hakkında:

“«Harik ve tuğyanı miyah (su baskını) gibi afat dolayısıyla hanesi muhterik veya münhedim olmaktan nâşi muvakkaten diğer mahalleye nakli mekân eden kimse. Belediye intihabatında şeraiti kanuniyye ilââhirihi». Bu madde-i kanuniyyede, «diğer mahalleye nakli mekân eden» terkibinde «diğer mahalleye nakleden» yazmalı, söylemeli. Yani mekânı hazfetmeli. Zira mahalle mekân mânasını müstemil (içine almak) olmakla bu terkip aynen Babı Hümayun Kapısı ve Sicilli Ahval Defteri gibi amiyane bir tabir olur fikrindeyim.”²⁷⁵ sözlerini dile getirmiştir.

“Zaptı sabık münasebetiyle” toplanılan mecliste “Trabzon, Erzurum, Van, Sivas, Mamuretiülaziz, Diyarbekir ve Bitlis Vilâyatı dahilinde inzibat ve emniyeti umumiyeyi

²⁷⁵ Ceza Kanununun 230'uncu maddesininin zeyl-i evvel ve zeyl-i sânisî makamına kâim madde-i müzeyyelenin nihayetine iâve edilecek fikra-i kanuniyye münasebetiyle ve bütün bir mahallenin yanması sebebiyle muvakkaten ahar mahalle nakl-i mekân edenlerin emlâkinin bulunduğu mahalde intihâbâta selâhiyetdar bulunmaları hakkında kanun Lâyihası münasebetiyle. Hacı Lütfullah Vehbi Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 2, Cilt 1, Bileşim: 8, Oturum 1, s. 128-129-133.

muhil ve sunufu tebea beyinde münazaa ve münafereți mucip her türlü harekât ve tecavüzatın ref ve izalesi için bu vilâyata bir heyeti islâhiye izamına dair Sadaret tezkiresi” konusu ele alındığında mebuslar arasında bu teklifi kabul edenler ve etmeyenler arasında etraflıca bir tartışma yapılmıştır.

Mebuslardan bir kısmı memleketin durumunun teftiş edilmesinin devlet adına iyi olacağını düşünerek, yöneticilerin halka karşı olan yaklaşımlarının ve yönetimdeki hal ve davranışlarının denetlenmesinin iyi olacağı düşüncesi ile komisyon kurulmasını desteklerken, bir kısım mebus ise bu işin devlete ayrıca maddi bir külfet oluşturacağı düşüncesi ile komisyon kurulmasına karşı çıkmıştır. Konu hakkında Seyfullah Efendi ise:

“Asayişin ihlâlîne dair Erzurum Vilâyeti hakkında bir fikra var. Bu babda Sadareten varid olan tezkerede, gönderilen heyetin maaşının itası hakkında bir kanun yoktur. Hâlbuki bu heyet ne vazife ifa edecek? Tâyini vazifelerine dair bir kanun olmadığından, evveleminde gerek maaşları ve gerek vazâifinin ifası hakkında bir kanun lâzım ki, heyet oraya gidip bir vazife yapsın.

*Şimdi ne yaparsa yapsın, kanuna muhalif olur. (Doğru sadaları) Bunun hilafı, istibdattır.”*²⁷⁶ sözlerine yer vermiştir. Görüşmenin devamında Reis Ahmet Rıza Efendi tezkireyi meclisin oyuna sunarak konuyu kapatmıştır.

Rusya'nın 19. yüzyılda takip ettiği Ruslaştırma ve karşıdakine yaşama şansı bırakmayan sert politikaları neticesinde, sırf Türk ve Müslüman oldukları için yurtlarından kovulan milyonlarca göçmen, çareyi Osmanlı Devleti'ne sığınmakta bulmuştur. Tarihin en büyük ve dramatik göç olaylarından biri olan Kırım ve Kafkas göçlerinde binlerce insan yollarda ölmüş, Osmanlı Devleti'ne ulaşabilen milyonlarca insan da çok büyük sıkıntılar yaşamıştır. Şiddetli Rus baskısı başlayınca, dünyadaki tüm Müslümanların hamisi ve Halifesi olan Osmanlı Padişahı da zor durumda kalan insanlara kucak açmış, elden gelen en iyi şartlarda onları misafir etmiş ve yerleşip, hayatlarını idame ettirebilecekleri yeni bir yurt sağlamıştır. Bu faaliyetler esnasında Erzurum da üzerine düşen vazifeyi hakkıyla ifa etmiş, maddi ve manevi olarak elinden gelen her şeyi yapmıştır. Tüm bu yardım faaliyetleri esnasında göçmenler ile yerli halk

²⁷⁶ Zaptı sabık münasebetiyle. Seyfullah Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 1, Cilt 1, Birleşim 24, Oturum 1, s. 503.

arasında ortaya bir takım anlaşmazlıklar ve uyum sorunları çıkmış olsa da, herkes elinden geldiğince bu meseleleri suhuletle halletmeye çalışmıştır. Kısa zamanda bir sel şekline dönen Müslüman göçleri Erzurum'a ekonomik olarak çok ciddi bir yük bindirmiş, ancak gerek devletin gerekse yardımseverlerin desteğiyle bu sorunlar da aşılmıştır²⁷⁷.

Yaşanılan toprak kayıpları nedeni ile Osmanlı Devletinin yaşadığı en büyük sorunlardan birisi de mülteci sorunlarıdır. Doğuda ve batıda kaybedilen topraklardan Osmanlı sınırlarına gelen Müslüman halkın yanısıra Ruya'dan göç eden Müslümanlar sorunu Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik ve askeri sıkıntıyı daha ağır hale getirmiş olsa da dönemin Erzurum Milletvekilleri bu sorun üzerine eğilmekten kaçınmamış ve konuyu meclis gündemine taşımışlardır.

Erzurum Milletvekillerinden Raif Efendi “Bilumum muhacirinin silâhı altına celp ve davetleri için Mükellefiyeti Askeriye Kanununa zeyl kanun lâyihası konusunun 98 numaralı Lâyiha-i Kanuniyyenin 1 inci maddesi” ele alındığı sırada söz hakkı alarak savaş sebebi ile Rusya'dan sürgün edilen Müslüman ailelerin içinde buldukları kötü yaşam şartlarına dikkatleri çekmiş ve konu hakkında:

“...Ancak gördüğüm bazı ahvali arz etmek isterim ki, daha ziyade nazar-ı dikkatlerini celbedeyim. Rusya hududu dâhilinde kadimen bulunan bazı İslam aileleri, bu harp dolayısıyla Rusya'nın tazyiki üzerine bütün memleketlerini terk ile çıkarılmışlardır. Bunun için hiç olmazsa bir tarafta iskân edilip, çocukları iskân ve iâşe edilinceye kadar kalsınlar efendim. Zaten kanunda lüzum ve ihtiyaç görülürse deniliyor. Bir de bizim memalik-i müstevliyyemizden bazıları, yani Bayazıt taraflarında bazı yerlerin ahalisi bütün bütün çırılçıplak olarak bazı muhacirlerimizi bizim hududumuza göndermişlerdir. Onlar pek ziyade mağdur ve mutazarrır olmuşlardır. Olabilir ki, daha ziyade mutazarrır olurlar. O gibiler hakkında biraz müsaadekâr bulunsalar...”²⁷⁸

²⁷⁷ Keha, Murathan, “1877-1878 Osmanlı Rus Harbine Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu”, EKEV akademi Dergisi, sayı 57, 2013, s. 105.

²⁷⁸ Bilumum muhacirinin silâhı altına celp ve davetleri için Mükellefiyeti Askeriye Kanununa zeyl kanun Lâyihası münasebetiyle. “«Edebilir» tabiriyle zaten celbedileceklerini gösteriyor. Binaenaleyh, onun için Nezaret bazı cihetleri nazar-ı dikkate almamıştır. Bu cihetlerin de nazar-ı dikkate alınacağına eminim. Ancak gördüğüm bazı ahvali arz etmek isterim ki, daha ziyade nazar-ı dikkatlerini celbedeyim. Rusya hududu dâhilinde kadimen bulunan bazı İslam aileleri, bu harp dolayısıyla Rusya'nın tazyiki üzerine bütün memleketlerini terk ile çıkarılmışlardır. Bunun için hiç olmazsa bir tarafta iskân edilip, çocukları iskân ve iâşe edilinceye kadar kalsınlar efendim. Zaten kanunda lüzum ve ihtiyaç görülürse deniliyor. Bir

sözlerini dile getirmiştir ancak Reis Hacı Adil Beyefendi dile getirilen bu ifadelerin konu dışında olduğunu belirterek diğer söz hakkı alan mebusların konuşmalarına yer vermiştir.

---

de bizim memalik-i müstevliyyemizden bazıları, yani Bayazıt taraflarında bazı yerlerin ahalişi bütün bütün çırlıçiplak olarak bazı muhacirlerimizi bizim hududumuza göndermişlerdir. Onlar pek ziyade mağdur ve mutazarrır olmuşlardır. Olabilir ki, daha ziyade mutazarrır olurlar. O gibiler hakkında biraz müsaadekâr bulunsalar...” Raif Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Dönem 3, Cilt 1, Birleşim 18, Oturum 1, s. 361.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Anadolu topraklarında Türk Parlamento hayatının tam anlamı ile şeklini aldığı İkinci Meşrutiyet Dönemi, millet isteklerinin ön plana çıktığı ve savunulduğu, devlet idaresinde millet idaresinin egemen olduğu ve yalnızca siyasal yaşamda değil, basın hayatında da halkın sesinin yüksek çıktığı bir dönem olmuştur.

Yaşanılan siyasi, sosyal, ekonomik sıkıntılar içerisinde devlet yönetim mekanizmasının halk lehine ve halk ile birlikte çalışmalar yaptığı bu dönem içerisinde, Erzurum İli'nin gerek siyasi gerek basın ve ideolojik alanlarda aktifliğini ortaya koyduğunu görmekteyiz.

Erzurum, her ne kadar elverişsiz coğrafyasının ve ağır sert ikliminin güçlükleri ile savaşmak zorunda kalmış olsa da, uğradıkları işgal ve maruz kaldıkları katliamlara rağmen, devlet menfaati adına üstlerine düşen siyasi, askeri ve idari görevleri layığı ile yerine getirmeye çalışan bir il olmuştur.

Ele aldığımız Meclis-i Mebusan'ın faal olduğu dört dönem içerisinde Erzurum Milletvekilleri olan, Seyfullah Efendi, Ziya Bey, Ahmet Ziya Efendi, Ahmet Ziya Bey, Şevket Efendi, Mehmet Rıza Efendi, Feyzullah Efendi, Hacı Lütfullah Vehbi Efendi, Mehmet Şaban Efendi, Raif Efendi, Celalettin Arif Bey Hüseyin Avni Bey, Necati Bey, Zihni Bey, Ohannes Varteks Efendi, Karakin Varteks Efendi ve Varteks Efendi isimlerindeki toplam 18 Erzurum mebusu, Meclis-i Mebusan müzakerelerinde özellikle bütçe, vergi, askeri kanun layihaları, yabancı ülkelere tanınmak istenen imtiyazlar ve Erzurum'un ihtiyacı olan yardımlar konusunda aktif rol üstlenmişler, yerelde ve genelde ülke lehine uzun tartışmalarda bulunmuşlardır. Gerek sundukları tahrir ve tekliflerle ve gerekse ülke aleyhine yapılan konuşmalara verdikleri tepkilerle Türk Parlamento Tarihinde elde ettikleri saygın yerlerini, Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde yaptıkları hizmetler ile de taçlandırmışlardır.

Ele aldığımız dönem içerisinde meclis görüşmelerinde Ermeni Meselesi konusunun olmaması dikkat çeken durumlardan birisidir. Bu konu yalnızca Kürt Meselesinin görüşüldüğü birleşimlerde Kürtlerle Ermeni olaylarının kıyaslanması-karşılaştırılması

ile dile getirilmiştir. İlerleyen zamanlarda üstünde çalışılması gereken bu hassas eksiklik, ümit ederiz ki akademisyen arkadaşlarımızında dikkati nazarını celp eder ve konu hakkında kapsamlı çalışmalar ortaya konulabilir.

Çalışmamız sırasında Erzurum Milletvekillerinin şahısları adına yapılan çalışmaların çok yetersiz olduğunu gördük. Üzerinde durulması gereken ve yeni çalışma alanı açacağını umut ettiğimiz bu konu hakkında da ilerleyen süre içerisinde güzel çalışmaların ortaya çıkarılmasını ümit etmekteyiz. Ayrıca Meşrutiyet Dönemi'nde Erzurum Milletvekilleri'nin yaptıkları meclis çalışmaları hakkında genelden ziyade, bir konu etrafında yaptıkları konuşmalar ve çalışmalar ele alınırsa, Türk Parlamento Tarihi'ne yaptıkları katkı ve hizmetlerinin daha iyi anlaşılacağı fikrindeyiz.

KAYNAKÇA

- Ağar, Serkan, Geçmişten Bugüne Mali İdare, TBB Dergisi, Sayı 73, Ankara, 2007.
- Ahmad, Feroz, İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler), çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, Doruk Yay., Ankara, 2002.
- Akşin, Sina, “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt: 25, Ankara, 1970.
- Akşin, Sina, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Akşin, Sina, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 17. Baskı, İstanbul, 2013.
- Akşin, Sina, Metin Kunt, Suraiya Faroqhi, Zafer Toprak, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, Türkiye Tarihi 3 “Osmanlı Devleti 1600-1908”, 7. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Arslan, Mukaddes, “Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı 85, Mart, 2013
- Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam Cilt 1 (Mustafa Kemal 1881-1919), 17. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Berkes, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yay., 15. Baskı, İstanbul, 2010.
- Cevizliler, Erkan, Ali Servet Öncü, “Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey’in Vilayetteki Çalışmalarına Dair Raporu (1905)”, History Studies Volume 5 Issue 1 Ocak/January 2013.
- Çalen, Mehmet Kaan, II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının Çalışmaları (1908-1912), Trakya Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.

- Çavdar, Tevfik, Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri, Kız Yay., İstanbul, 1974.
- Çavdar, Tevfik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- Çolakoğlu, Elif, "Kent Tarihi ve Yerel Yönetim İlişkisi Yönüyle Erzurum", Türk İdare Dergisi, sayı 479.
- Dernek, Zeynep, Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler, Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 1 (1), Isparta, 2006.
- Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, haz. Aydın Sami, Güneş, 22. Baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2005.
- Ekinci, Tarık Ziya, "Kürt Siyasal Hareketi'nin Sınıfsal Kökenleri", www.gelawej.net, 2006.
- Erden, Ömer, "Milli Mücadele Döneminde Erzurum Valisi Münir Bey", Atatürk Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 54, 2015.
- Erler, Mehmet Yavuz, "Meşrutiyet idaresi altında Erzurum Sel baskını 1910" Yakın dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, sayı 11, 2007.
- Ertan, Temuçin Faik, Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012.
- Geçikli, Recep Murat, 1946-1960 Yılları Arasında Erzurum'da Siyasi Hayat, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010.
- Gencel, Ufuk, Elif Kuru, Vergi Kültürü ve Vergi Politikaları Etkileşimi: Türkiye Değerlendirmesi, Yönetim Bilimleri Dergisi, c.10, Sayı 20, Çanakkale, 2012.
- Gül, Abdülkadir, "Osmanlı Devletinde Kuralık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)" Uluslararası Sosyal

Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, Volume 2/9 Fall 2009.

Güneş, İhsan, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.

Güneş, İhsan, Türk Parlamento Tarihi, "Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet", Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:15, c. II, Eskişehir, 1997.

Kansu, Aykut, 1908 Devrimi, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2002.

Karaer, Medyan, II. Meşrutiyet Döneminde Ermeni Milletvekilleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi Cilt IX İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918), TTK. basımevi, Ankara, 1996.

Karataş, Yakup, Sacit Uğuz, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem İç Gümrük Rejimi ve Bunun Taşradaki Yansımaları: Erzurum Örneği" History Studies: International Journal of History ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print) Volume 4 Issue 2, July 2012.

Karpat, Kemal H., Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012, Timaş Yay., İstanbul, 2012.

Karpat, Kemal H., Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset, Çev. Haz. Güneş Ayas, Timaş Yay, İstanbul, 2010.

Karpat, Kemal H., Türk Demokrasi Tarihi "Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller", 2. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, 2012.

Keha, Murathan, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbine Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu", EKEV akademi Dergisi, sayı 57, 2013.

Kızılkaya, Oktay, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Erzurum Vilayetinde Yaşanan Zorluklar(1914-1915)", Turkish Studies - International

Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/7 2014, Ankara.

Kızıltan, Yılmaz, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c.26, Sayı 1, Ankara, 2006.

Kili, Suna, Türk Anayasa Metinleri “Sened-i İttifaktan Günümüze”, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., yayın no 269, İstanbul, Tarih yok.

Küçük, Cevdet, “Erzurum”, İslam Ansiklopedisi, cilt 11, 1995.

Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Boğaç Babür Turna, 4. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010.

Metin, Erhan, II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Olayları, Çankırı Karatekin Üniversitesi <http://websitem.karatekin.edu.tr>.

Ortaylı, İlber, Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu Seçme Eserler II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2008.

Öncü, Ali Servet, “Erzurum Valisi Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'in Erzurum-Trabzon Yolları ile İlgili Bir Raporu”, Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, sayı 4, 2008.

Öznel, Muharrem, İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

Polat, Ezgi güzel, “Osmanlı'dan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”, Ankara Barosu Dergisi, sayı 3, Ankara, 2011.

Sander, Oral, Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü “Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme”, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.

Selvi, Haluk, Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Tanör, Bülent, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 10. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004.

Taşıyürek, Muzaffer, Erzurum Kongresi ve I.BMM'de Erzurum Milletvekilleri, Erzurum Kitaplığı, 1.baskı, İstanbul, 2000.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Resmi Sitesi

tr.wikipedia.org.

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet dönemi Cilt 1), 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1998.

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3 "İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, İletişim Yay., İstanbul, 2000.

Türkçe Sözlük, Haz. Şükrü Haluk Akalın... (ve başk.), 11. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011.

Türkiye İstatistik Kurumu, "Seçilmiş Göstergelerle Erzurum 2013", Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2014.

www.edebiyatgretmeni.net

Yurddaş, Rıza, İrfan Neziroğlu, Tutanak Hizmetleri Başkanlığı Tutanak Yazım Rehberi, 2005.

Zeynal, Abdurrahman, XIX-XX Yüzyılda Erzurum Ekonomisi, Bayrak Yay., İstanbul, 2011.

EKLER

EK 1: Ahmet Ziya Bey 1. Dönem, 6. Cilt, 26. Birleşim

MECLİSİ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ

Yüz Yirmi Altıncı İnikad (Birleşim)

DEVRE: 1 CİLT: 6 İÇTİMAİ SENESİ: 1

25 Temmuz 1325 Cumartesi

(Miladi: 7 Ağustos 1909 – Hicri: 20 Recep 1327 Cumartesi)

1325 Senesi Muvazenei Umumiyye Kanun Lâyihası.

(Dönem: 1, Cilt: 6, Birleşim: 126, Oturum: 2, Sayfa: 172-173)

Müzakere Edilen Konular:

- 1- 1325 senesi Muavezenei Umumiye Kanun lâyihası.
- 2- Dersaadet polis memurlarından açığa çıkarılan 854 komiser ve memura ita edilecek maaşat hakkında lâyihai kanuniye konularının ele alındığı birleşimde 2. Oturum Reis Ahmet Rıza Beyefendi başkanlığında başlatılmıştır.

6. Fasıl Turuk ve Maabir (yollar ve geçitler) memurinin maaşatı konusu ele alındığında öncelikle Erzurum Mebusu Ahmet Ziya Bey söz alarak:

“Nafia Bütçesinin (bayındırlık işleri bütçesi) taşra Turuk ve Maabir memuriniyle müfeül işler maaşatı müfredatını havî altı numaralı cetvelde Bitlis için 93 600 ve Bağdat’a 30 000 ve Basra’ya 18 000 ve Bingazi için 24 000 ve Dersaadet mülhakatı için 151 800 ve Zor Sancağı için 44 400 ve Trablusgarb’e mahsus olarak 24 000 ve Musul’a 58 800 ve Van Vilayetine 58 800 kuruş tahsis olunmuş iken, Turuk ve Maabir tamirat ve inşaatı mesarifi olmak üzere tahsisi istenilen mebalığı havi sekiz numaralı cetvelde Bitlis’e 50 439 ve Dersaadet mülhakatına (dersaadete bağlı olan yerler için) yalnız 150 000 ve Zor sancağına 22 228 ve Trablusgarb’e 1 756 ve Van’a 2 000 kuruş tertip olunarak Bağdat, Basra, Bingazi, Musul için tamirat ve inşaatına hiçbir şey tahsis edilmemiş olduğundan memurlarının maaşatı tamirat ve inşaat tahsisatından

fazla bulunan Bitlis ve Dersaadet mülhakatı ve Zor ve Trablusgarb ve Van memurları adet ve maaşlarının tenziliyle görecekları iş nisbetinde tadilini ve Basra ve Bağdat ve Bingazi ve Musul'da mademki bir senelik tamirat ve inşaat vuku bulmayacaktır. Şu halde beyhude maaş verilmemek üzere bu memuriyetlerin de şimdilik lağvını teklif ve talep ederim." İfadelerine yer vermiştir.

Konu diğeri mebuslar tarafından da ele alındıktan sonra, oylama yapılarak sonlandırılmıştır.

EK 2: Ahmet Ziya Efendi 1. Dönem, 6. Cilt, 115. Birleşim

MECLİSİ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ

Yüz On Beşinci İnikad (Birleşim)

DEVRE: 1 CİLT: 6 İÇTİMAİ SENESİ: 2

3 Haziran 1326 Perşembe

(Miladi: 16 Haziran 1910 – Hicri: 7 Cemazeyilahir 1328 Perşembe)

Ve Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi Erzurum'un Hasankale kasabasında vuku bulan seylapten mutazarrır olanlara iane olarak tahsisat itasına dair takriri.

(Dönem: 1, Cilt: 6, Birleşim: 115, Oturum: 1, Sayfa: 323)

Müzakere Edilen Konular:

- 1- Erzurum Mebusları Ahmet Ziya ve Ohannes Varteks efendilerin; Erzurum'un Hasankale kasabasında vuku bulan seylapten mutazarrır olanlar iane olarak tahsisat itasına dair takriri
- 2- 1326 senesi Muvazenei Umumiye kanunu layihası
  - a) Harbiye Nezareti Bütçesi
  - b) Bahriye Nezareti Bütçesi
  - c) Nafia Nezareti Bütçesi konularının ele alındığı birleşimde 1. Oturum Reis Ahmet rıza Beyefendi başkanlığında başlatılmıştır.

Erzurum Mebusları Ahmet Ziya ve Ohannes Varteks Efendilerin; Erzurum'un Hasankale kasabasında vuku bulan seylapten mutazarrır olanlar iane olarak tahsisat itasına dair takririn okunmasının ardından meclise oylamaya sunulmuş ve konu kapatılmıştır.

EK 3: Celalettin Arif Bey 4. Dönem, 1. Cilt, 2. Birleşim

MECLİSİ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ

İkinci İnikad (Birleşim)

DEVRE: 4 CİLT: 1 İÇTİMAİ SENESİ: 1

22 Kânunusani 1336 (1920) Perşembe

(Miladi: 22 Ocak 1920 – Hicri: 1 Cemazeyilevvel 1338 Perşembe)

Zaptı sabık hakkında İçtimai Fevkaladeden ne kastedildiğine dair.

(Dönem: 4, Cilt: 1, Birleşim: 2, Oturum: 1, Sayfa: 9)

Müzakere Edilen Konular:

- 1- İstiklali tasdik olunan AzerbaycanHükümetine bir tebrik telgrafi keşidesine dairBolu Mebusu Tunalı Hilmi Beyin teklifi
- 2- Muhtelif meyzulardaki müteaddit evrakıvaridenin ait oldukları Encümenlere havalesi
- 3- Erzurum Mebusu Celâlettin Arif Beyin, İyadeti Hümayunu Mülükanelerine giden heyet namına beyanatı konularının ele alındığı birleşim Reis Hacı İlyas efendi başkanlığında başlatılmıştır.

Zaptı sabık hakkında İçtimai Fevkaladeden ne kastedildiğine dair söz hakkı alan Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey:

“Muhterem refiklerim; bir seneyi müteceviz devam eden fasıla-i Meşrutiyetten sonra bugün Meclisimizi açıyoruz. Fakat herhalde mevzuubahs ve münakaşa olan ve Rıza Nur Bey refikimiz tarafından serdedilen itirazı zannederim ki nazar-ı dikkate almak mecburiyetindeyiz. Fakat iyice tetkik etmek icap eder. Zat-ı Hilâfetsemat Hazret-i Padişahi, Nutk-u Hümâyûnlarında bu ciheti isabet buyurarak, Memalik-i Osmaniyyenin bilcümle mahallatında (mahallelerinde) intihap icra olunamadığından dolayı beyan-ı teessüfat (teessüfler) ve teessürat (üzüntüler) buyuruyorlardı.

Zannederim ki Meclis-i Âlinizin bütün efradı da bu teessüfat ve teessürata iştirak ederler. («Şüphe yok, hay hay» sadaları) İntihabatta da nazar-ı itibare alınacak olan esas, Hükümet-i Seniyyenin intihabat icra ettirebildiği mahallerdir. Bugün görüyoruz ki, Dahiliye Nezaretinden Makam-ı Riyasete varid olan cetvelden de anlaşıldığına göre bu suretle ancak 170 âza intihap olunabiliyor.

Bunun da nisab-ı ekseriyyeti nısfının bir ziyadesi olan 86 Mebus ile hâsıdır. Bununla beraber bizim Meclisi açmamız ve müzakereye ibtidar (bir işe süratle başlama) etmemiz hiçbir suretle intihap (seçim) icra olunmayan mahallerdeki hukukumuzu terk ve feda eylediğimizi işrab (bir maksadı kapalı olarak anlatma) eylemez. Teessürat-ı Şahanaye, iştirak etmekle beraber biz daha ileri gideriz; ahval-i mücbire ve fevkaladeyi nazar-ı dikkate alarak bu ahval-i fevkaladenin icabatı icra olunamadığından dolayı Meclisi protestoya davet ederim ki bu da bizim hukukumuzun bir kâfilidir. (Alkışlar)” sözlerini dile getirerek konuşmasını sonlandırmıştır.

EK 4: Hacı Lütfullah Vehbi Efendi 2. Dönem, 1. Cilt, 6. Birleşim

MECLİSİ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ

Altıncı İnikad (Birleşim)

DEVRE: 2 CİLT: 1 İÇTİMAİ SENESİ: 1

5 Mayıs 1328 (1912) Cumartesi

(Miladi: 18 Mayıs 1912 – Hicri: 1 Cemazeyilahir 1330 Cumartesi)

Arizai Cevabiyye Encümeni mazbatası münasebetiyle.

(Dönem: 2, Cilt: 1, Birleşim: 6, Oturum: 1, Sayfa: 67)

Müzakere Edilen Konular:

- 1- Ârıza-i Cevabiyye Encümeni mazbatası
- 2- Tetkik-i İntihabat Encümeni mazbataları konularının görüşüldüğü birleşim Ries Halil Beyefendi başkanlığında başlatılmıştır.

Arizai Cevabiyye Encümeni mazbatası konusu ele alındığında Erzurum Mebusu Hacı Lütfullah Vehbi Efendi söz hakkı alarak düzeltilme yapılmasının istendiği kısım için tadilata gerek olmadığını ifade ederek:

“Müddet-i muayyene zarfında intihabat-ı cedide icrası ile... İlaahir, bu ibarede hiçbir tadilata lüzum göremiyorum. Yalnız bazılarının söyledikleri gibi, bu fıkra karine-itafsiliyye (uzun uzadıya görüşülerek çözülmesi) ile malumdur ki, bu teşekkür, huzur-u Şahane içindir, onun için. Öyle ise bu kısımda hiçbir mahzur yoktur. Bu veçhile aynı savap olduğunu itiraf edenlerdenim. Yalnız şurası fesholunup, böyle yazılırsa her veçhile evfak olur itikadındayım.

Bir de Padişahımız Efendimiz kelimesi zam olunsun.” isteğini dile getirmiştir.

SÖZLÜK

A

Abaüecdad: atalar, babalar ve dedeler.

Ahz-ı Asker: askere alma.

Ahz-ü ita: alışveriş.

Akaliyyet: 1. Azlık 2. Azınlık, bir ülkede hakim unsurların dışında kalan ve ekseriyet teşkil etmeyen etnik varlıklar. (bkz.: ekalliyet).

Ala meratibihim: rütbelerine ve derecelerine göre, sırasıyla. (bkz: aled-derecat).

Alam: kederler, elemeler, acılar, sızılar. (bkz: ahzan).

Ari: 1. Çıplak. 2. Hür. 3.e. –sız.

Avamfirib: halkı avlayan, halkın hoşuna gidecek şekilde hareket eden, demagog.

B

Badettensik: 1. düzenlemeden sonra, sıralamadan sonra, düzene koyduktan sonra, düzeltmeden sonra.

Bakari: sığır cinsinden hayvanlara ait, onlarla ilgili.

Baliğ: 1. Bülüğa eren. 2. Erişmiş, vasil olmuş, varan, yetişen. 3. Yekün, toplam. 4. Son mertebeyi bulan.

Berayı icra: icra için.

Berf-ü baran: kar boran.

C

Celeb: sığır, daha çok koyun getirterek kasaplara satan büyük tüccar. (kelimenin aslı: “koyun, keçi, sığır” manasına gelir).

Ceraim: suçlar, kabahatler, cinayetler.

Cibayat: cabilikler, vergi, gelir toplamalar.

Cürm: suç.

D

Dain: alacaklı.

Darüleytam: yetimler yurdu, yetimlerin barındırıldığı bir kurum, yoksullar yurdu.

Defter-i hakani: devletin mal, mülk ve arazi işleriyle uğraşan dairesi, tapu ve kadastro.

Derkar: 1. Malum, aşikar, bilinen, belli. 2. İşde, iş üzerinde bulunan.

Dermiyan Etmek: ortaya koymak, öne sürmek, söylemek, anlatmak, ileri sürmek.

Duçar: tutulmuş, uğramış, yakalanmış.

Duçarı müzayaka: sıkıntıya, parasızlığa, yokluğa yakalanmak.

Düyun: borçlar.

E

Ebniye: binalar, yapılar.

Eimmei Askeriye: askeriye âlimleri.

Emvali miriye: devlet hazinesine ait mülkler.

Esef: acıma, keder, hüzn, gam, tasa.

Esvar: kaleler, hisarlar.

Eşcar: ağaçlar.

Eşet: meydana gelme, ileri gelme, çıkma, yetişme.

Evleviyet: 1. Evlevilik, evlalık, üstün tutulmaya layık olma. 2. Diyecek kalmama.

Eytam ve eramil: yetimler ve dullar.

Eyyam: günler, gündüzler.

F

Fevaid: 1. Menfaatler, faydalar, karlar, kazançlar. 2. 1888'de Murat Emir tarafından İstanbul'da on beş günlük olarak yayımlanmış edebi, fenni bir dergi.

G

Gadr: 1. Hainlik, vefasızlık. 2. Zulüm, merhametsizlik. 3. Haksızlık. 4. Yazık.

Gaybubet: kaybolma, yokluk, bulunmayış, göz önünde olmayış.

Geştügüzar: 1. Gezme, gezip tozma. 2. Geçme.

Giriftar: 1. Tutulmuş, yakalanmış, esir. 2. Düşkün, uğramış, tutkun.

Güzeran: geçici, geçen.

H

Haffaf: kavaf, ayakkabı, terlik ve saire yapan ve satan, kavaf.

Hanüman: ev, bark, ocak.

Harir: ipek.

Hasafet: 1. Hükümde sağlamlık, kuvvet ve olgunluk. 2. Rey sağlamlığı.

Hasbelhamiyye: hamiyet icabı, hamiyet yüzünden.

Hasılat-ı zeriyye: toprak gelirleri.

Haylulet: yolu kapama, mani olma, araya girme.

Hedm: yıkma, harabetme.

Heyet-i umumiye: 1. Genel kurul, umumi heyet. 2. Bir şeyin hepsi, tamamı, tümü, her tarafı.

Hidemat: hizmetliler, hizmetler, işler, vazifeler.

İ

İbلاغ: 1. Vardırma, vardiırılma. 2. Eriştirme, eriştirilme. 3. Ulaştırma. 4. Gönderme.

İbttidar: bir işe süratle, çabuklukla başlama.

İğtişaat: karışıklıklar, bozukluklar, fenalıklar.

İhdas: meydana getirme, ortaya çıkarma.

İhkak: hakkı yerine getirme, hak, yerine getirilme.

İkdar: 1. Kudret verme, kudretlendirme, gücünü arttırma. 2. Birini kayırma. 3. Geçimini temin etme.

İkmal: 1. kemale erdirme, tamamlama, bitirme. 2. Eksiği doldurma.

İnfisal: 1 ayrılma, yerinden ayrılma, yerini bırakıp gitme. 2. azledilme, memurluktan çıkarılma.

İntihab: 1. seçme, seçilme. 2. Seçim. 3. en güzel.

İntisab: 1. bir kimseye mensup olma. 2. bir yere bağlanma, kapılanma. 3. birinin adamı olma.

İnzimam: 1. zam olunma, katılma. 2. Kim. *katım.

is'af: birinin isteğini kabul edip yerine getirme.

İsrafat: gereksiz yere harcamalar.

İstikraz: 1. ödünç para alma, alınma. 2. faizle para alma.

İstimâl: kullanma.

İstirdad: 1. geri alma, alınma. 2. verilmiş veya gönderilmiş bir şeyin geri gönderilmesini isteme geri isteme.

iş'ar: yazı ile bildirme.

İşrab: 1. içirme, içirilme. 2. bir maksadı, kapalı olarak anlatma)

K

Kamilen: noksansız; tam olarak, hep, bütün. (bkz: cümleten, kaffeten, tamamen).

Karargir: kararlaştırılmış, kararı verilmiş, karara bağlanmış. (bkz: mukarrer).

Karine-i tafsil: uzun uzadıya görüşülerek çözülmesi.

Kasr: kısa kesme, kısaltma, kısma.

Katîyet: kat'ilik, kesinlik.

Keşfiyat: keşifler, bulup meydana çıkarılan şeyler.

Ketebe: kâtipler.

Keyfe mayeşa': nasıl isterse, istediği gibi.

Kıla: kaleler, surlar.

Kurena: yakınlar.

Kuyud: 1. kayıtlar, bağlar. 2. deftere geçirmeler.

L

Laşey: bir şey değil, pek değersiz iş.

Layettegayyer: değişmez, bozulmaz. (bkz: sabit).

Ledel iktiza: gerektiği zaman.

M

Ma'füvviyet: 1. affolunmuş, suçu bağışlanmış. 2. istisna edilmiş, müstesna, ayrı tutulan.

Maadin: madenler.

Mabhus-ün-anh: bahsolunmuş, sözü geçmiş (nesne).

Madelet: adalet, adillik, insafılık.

Madud: 1. sayılı, sayılmış. 2. muayyen, belli.

Mah: 1. Astr. Ay. (bkz: kamer). 2. senenin on ikide bir kısmı. (bkz: şehir).

Mahallat: mahalleler.

Mahcuze: hacedilmiş, mahkemece rehin altına alınmış.

Mahrukat: odun kömür gibi yakılacak şeyler.

Maiyyet: 1. beraberlik, arkadaşlık. 2. büyük bir memurun emri altında bulunma.

Maluliyet: ma'lulluk, sakatlık, hastalık.

Mamülünbih: kendisiyle amel olunan, yürürlükte olan, hükmü geçer (kanun, nizam; gramer kaidesi)

Maslahat: 1. iş, emir, husus, madde, keyfiyet. 2. ehemmiyetli iş. 3. barış, dirlik düzenlik.

Matlub: 1. talebedilen, istenilen, aranılan şey. 2. alacak.

Mazuliyet: azledilmiş olma, işinden çıkarılmış olma.

Mebni: 1. bina olunmuş, yapılmış, kurulmuş. 2. bir şeye dayanan. 3. ...-den dolayı, ...-den ötürü.

Meccanen: bedava, parasız, ücretsiz olarak.

Mehaz: bir şeyin alındığı, çıkarıldığı yer; kaynak.

Mehma emken: mümkün olduğu kadar, olabildiği kadar.

Menfa: nefyedilen, sürülen yer, sürgün yeri.

Menkuş: 1. nakış olunmuş, işlenmiş, resim yapılmış, boya ile süslenmiş. 2. İ.g.s. nakışlı pencere, alçı pencere.

Menut: asılı, asılmış, raptedilmiş, bağlı.

Merbutiyet: merbutluk, bağlılık, eklilik.

Meriyülicra: yürürlüğe girme.

Mesaib: 1. Felaketler. 2. S. Mec. uğursuzlar.

Mesalih: işler.

Meşihat: şeyhlik, şeyhislanlık payesi, makamı.

Metalip: talep olunan, istenen şeyler.

Mevrud: gelmiş, gelen.

Meyus: yeise düşmüş, ümidi kesilmiş, ümitsiz. (bkz: meftur).

Mezkûr: zikrolunmuş, adı geçmiş, anılmış. (bkz: mebhus).

Mu'teber: 1. itibarlı, hatırı sayılır, saygın. 2. inanılır, güvenilir. 3. yürürlükte olan, geçer. 4. Kadın adı.

Muaccelat: peşin ödemeler.

Mugayir: aykırı, uymaz, başka türlü.

Muhammena: tahmin edilmiş veya edilen, sanılmış, sanılan.

Muharrer: tahrir olunmuş, yazılmış, yazılı.

Muhassasat: 1. bir kimseye verilmiş olan maaş, tayın. 2. bütçeden devlet daireleri için ayrılan para, ödenek.

Muhassasatı mütehavvile cetveli: değişen ödenek cetveli

Muhavvel: 1. tahvil olunmuş, değiştirilmiş. 2. havale edilmiş, gönderilmiş, ısmarlanmış bırakılmış.

Muhtacin: ihtiyaç sahipleri, fakirler, yoksullar.

Muhtel: (a.s. halel'den). (bkz: muhtell).

Muhtelif: 1. ihtilaf eden, birbirine uymayan, zıt. 2. türlü, çeşitli, çeşit çeşit.

Muhterik (a.s. hark'dan): ihtirak eden, tutuşup yanan, yanmış, yanık.

Muin: iane eden, yardımcı.

Mukataat: 1. kat'edilmiş, kesilmiş, kesik şeyler. 2. Ed. Matla'sız şiir parçaları. 3. Türlü gazel ve kasidelerden seçilmiş beyitler. 4. Her biri kelimeye dalalet eden harfler ve tamamlanmamış cümleler. 5. Kısaltmalar.

Mukayyed: 1. kayıtlı, bağlı, bağlanmış. 2. Ayağında zincir ve pranga bulunan. 3. Bir işe ehemmiyet veren. 4. Kaydolunmuş, deftere geçmiş.

Muktezi: iktiza eden, lazım gelen, icabeden, icabettiren, gereken, gerektiren.

Murahhas: 1. ruhsatlı, izinli. 2. delege, devlet veya bir teşekkül, bir kurum adına salahiyyetli olarak bir yere birinin makamına gönderilen kimse.

Musaddak: tasdik olmuş, gerçekliği, geçerliği resmi olarak yazı ile bildirilmiş.

Musarrah: tasrih olunmuş, açık söylenmiş, belirtilmiş, apaçık.

Muterif: itiraf eden, kendi kusur ve kabahatini gizlemeyerek söyleyen, anlatan.

Muvazzah: tevzih edilmiş, izah olunmuş, açıklanmış, etraflıca anlatılmış.

Muzaf: 1. izafe olunmuş, katılmış, bağlanmış, bağlı. 2. Gr, (isim takılarında) belirtilen, başka bir isme katılmış ve onu tamamlamış olan isim.

Muzır: zararlı, zara veren, zarara sokan.

Mübayaa: satın alma.

Müberrat: yol, çeşme gibi hayrat ve hasenat nevinden olan şeyler.

Mübeşşer: tebşir olunmuş, kendisine müjde verilmiş.

Mübrez: ibraz olunmuş, gösterilmiş, meydana çıkarılmış.

Mücazat: 1. Karşılık. 2. bir suçta karşı ceza çektirme.

Müceddeden: yeni olarak, yeni baştan

Müceddeden: yeni olarak, yeni baştan.

Mücerred: 1. tecrid edilmiş, soyulmuş, çıplak. 2. tek, yalnız. 3. karışık ve katışık olmayan. 4. Yalın, *soyut. 5. Eski yazıda noktasız harflerle yazılmış manzume yahut mensure.

Müctemian: cemaatle, toplu bir halde.

Müfid: 1. ifade eden, anlatan, manalı. 2. faydalı. 3. Erkek adı.

Mülahasas: telhis edilmiş, hülasası (özeti) çıkarılmış

Mülhakat: 1. katmalar, ekler. 2. bir merkeze bağlı olan yerler. (bkz: muzafat)

Mültezem: 1. iltizam olunmuş, lüzumlu, gerekli görülen. 2. Kayırılan.

Mümeyyiz: 1. temyiz eden, seçen, ayıran. 2. bir dairede yazıcıların yazdıkları yazıları düzelten kâtip. 3. imtihanında bulunup talebenin bilgisini yoklayan kimse.

Münakale: 1. Taşıma. 2. Ulaştırma. 3. Aktarma. (Arapçadaki asıl manası “sıra ile birbirine fıkra, hikâye anlatmak”dır.).

Münakid: 1. inikadeden, düğümlenmiş, bağlanmış, bağlı. 2. iki taraf arasında resmi olarak kabul olunmuş. 3. teşkil olunmuş. 4. kurulan, içtima eden.

Münakkah: 1. tenkih edilmiş, soyulmuş, ayıklanmış, temizlenmiş. 2. en iyisi seçilmiş (bkz: güzide, müntehab). 3. idare maksadıyla fazlası kesilmiş (masraf). 4. Haşivsiz söz.

Mündefi: indifa etmiş, geçmiş, anlatılmış, savuşturulmuş(hastalık, harb, sıkıntı v.b.).

Münhedim: inhidameden, yıkılan, yıkılmış, harabolmuş.

Müntalik: intilak eden, giden, bırakılmış, koyuverilmiş, salıverilmiş.

Mürsel-ün-ileyh: 1. ona gönderilen. 2. söz kendisine tebliğ olunan kimse. 3. nakliyat mukavelesi gereğince malı teslim etmeye yetkili kimse.

Müsakkafat: musakkaf olan, üzeri dam ile örtülü olan yerler. (ev, han, dükkan...gibi)

Müsellehan: silahlı olarak.

Müstaceliyet: acil olma hali, ivedilik.

Müstenid: 1. istinaden, dayanan, yaslanan, güvenen. 2. bir delili şahidi olan.

Müşarunileyh: kendisine işaret olunan, adı geçen, adı anılan (erkek), Tanzimattan sonra bahsedilen en yüksek rütbe için bu kelime kullanılmıştır.

Müştemil: iştimal eden, kavrayan, saran, içine alan.

Müteallik: 1. asılı, bağlı. 2. taalluk eden, ilgili, ilişkisi olan (bkz: aid, dair, merbut).

Mütedavil: tedavülde bulunan, elden ele gezen, geçen, kullanılan.

Mütefavit: birbirinden farklı, çeşitli olan, aralarında fark bulunan (bkz: mütenevvi).

Mütenakız: 1. tenakuz eden, birbirine muhalif, zıt olan. 2. ikinci sözü birinci sözüne zıt olan, uymayan. 3. Mant. *çelişki.

Müteselsile: teselsül eden, zincir gibi birbirine bağlı olan, zincirleme, zincirleme giden.

Müvadele-i efkâr: düşüncelerini birbirine söyleme, bir mesele üzerinde konuşma.

N

Nafia: 1. bayındırlık işleri. 2. kadın adı.

Natık: 1. söyleyen, konuşan, lakırdı eden. 2. İdrak eden, düşünen. 3. Bir ifadesi olan. 4. Bir şeyi gösteren. 5. Beyan eden, bildiren, bildirici. 6. Erkek adı. 7. Tas. Allah'ın insanda dile gelme durumu.

Nebean: pınar suyunun yerden kaynaması.

Nedret: azlık, seyreklik, az bulunma

Nevahi: 1. yanlar, taraflar. 2. nahiyeler, bucaklar. 3. Yasak şeyler.

Nısıf: yarım.

Nuzzar: nazırlar.

R

Raci: 1. geri dönen. 2. münasebeti ilgisi olan. (bkz: aid, dair). 3. Bir şahıstan kinaye olan zamir.

Rahnedar: 1. gediği yıkığı olan. 2. eksiği, bozuğu olan. 3. zarara uğramış.

Ref': 1. Kalkındırma, yüceltme. 2. Yukarı kaldırma. 3. lağvetme, kaldırma, hükümsüz bırakma. 4. Arapça bir kelimenin sonunu ötreli okuma.

Rüfeka: arkadaşlar.

S

Salahiyet-dar: salahiyetli, yetkili, vazifedar.

Sarahat: açıklık, ibarede açıklık.

Sayd-ü şikâr: avlanmaya çalışmak, çabalamak.

Seyri sefain (gemilerin yürümesi): Akay İdaresi iken şimdi Deniz Bank olan müessese.

Sini mükellefiyet: mükellefiyet çağı

Sini: çağ

Sirayet: yayılma, dağılma, geçme, bulaşma

Sunufumuhetife: çeşitli sınıflar

Ş

Şedit ve medit: sert ve uzun

Şita: kış (kış mevsimi)

Şümul: 1. içine alma, kaplama. 2. ait olma, dalalet etme, manaları arasında bir manası daha olma. 3. Fels. *kaplam.

T

Taaccüp: şaşakalma.

Taaffünat: fena, pis kokular.

Taalluk: 1. asılı olma, asılma. 2. ilişkisi, ilgisi olma. 3. Sevme. 4. ait olma. 5. Dünya ilgisi

Taayyün: 1. meydana çıkma, aşikar olma, belli olma, belirme. 2. Ayan sırasına girme, itibarlanma, belli başlı adam olma.

Tagriyat: başkalaştırma, değiştirme, bozma

Tahvil: 1. değiştirme, değiştirilme, çevirme, döndürme. 2. Borç senedi; aksiyon.

Taktil: çok öldürme, öldürülme.

Takyid: 1. kayıt ve şartla bağlama, şart koşma. 2. Bağlama. 3. harfe nokta ve hareke koyma.

Tarik-i muvasala: yola ulaşma.

Tashih: sağlığını iade etme, iyiletme. 2. Yanlış doğrultma, düzeltme; yanlış düzeltilme.

Tecemmuat: toplanmalar, yığılmalar, birikmeler.

Tecviz: caiz görme, görülme, izin verme, verilmeler.

Teczie: kısım kısım ayırma, bölme, doğrama, ufalama.

Teessüfat: teessüfler, eseflenmeler, acınmalar, üzülmeler.

Teessürat: teessürler, üzüntüler, üzülmeler, acılar, kederler.

Teferrüc: 1. açılma, ferahlama. 2. Gezinti. 3. gezintiye çıkıp gam dağıtma.

Tefevvühat: münasebetli münasebetsiz sözler, boş boğazlıklar, dedikodular, cezaya çarptırılmasını gerektiren sözler.

Tehcir: göç ettirme.

Tehvin: 1. ehvenleştirme, ehvenleştirilme, kolaylaştırmalar, kolaylaştırılma, hafifletme, hafifletilme, ucuzlatma, ucuzlatılma. 2. alçaltma, alçaltılma.

Tekadüm: 1. geçmiş bulunma. 2. zaman aşımı.

Tekaüd: 1. karşılıklı oturma. 2. emekliye ayrılma. 3. emeklilik.

Tekessür: çoğalma.

Teklifat: teklifler, önermeler, öneriler.

Tensik: 1. düzenleme, düzene, yoluna koyma, sıralama, düzeltme. 2. Bir isme birçok sıfat sıralama.

Tenzil: 1. indirme, azaltma, aşağı düşürme. 2. Kur'an-ı Kerim.

Terahhum: merhamet etme, acıma.

Terettüb: 1. sıralanma, sırasında olma, sırası gelme. 2. ait olma, icap etme, gerekme. 3. düşme. (bir iş birinin üzerine).

Terfih: refah verme, bollukta yaşatma, rahat yaşamasını sağlama.

Terviç: 1. Kıymet ve itibarını artırmalar. 2. Geçirmeler. 3. tutma, destekleme (bir fikri-).

Teshilat: kolaylıklar.

Teshin: ısıtma, ısıtılma, kızma, kızdırılma.

Tesiiye: teselli verme, avutma.

Tevatüren: ağızdan ağza yayılarak. (söz, haber...).

Tevellüd: 1. Doğma. 2. Doğum.

Tevessül: 1. Sarılma. 2. İnanma. 3. Sebep tutma. 4. başvurma, girişme.

Tezayüd: 1. sıkışma, 2. çoğalma, artma.

Tezyid: ziyadeleştirme, ziyadeleştirilme, arttırma, artırılma.

Tezyil: 1. ekleme, katma, ilave etme. 2. altına devam etme, ilave suretiyle yazma.

Tuğyanimiyah: su taşkını, su baskını.

Turuk ve Maabir: yollar ve geçitler.

U

Uhde: 1. söz verme, bir işi üzerine alma. 2. vazife, birinin üzerinde bulunan iş. 3. yapma, becerme. 4. sorumluluk.

Ü

Ücurat: ücretler.

V

Varidat: 1. gelir (yıllık-aylık). 2. hatıra gelen, içe doğan şeyler.

Vazıhan: açık olarak, açık açık.

Vesatet: araya girme, vasıta olma, aracılık etme.

Vikaye: 1. kayırma, koruma, esirgeme. 2. Herhangi bir hastalık için önleyici tedbir alma.

Vürud: geliş, gelme, varma, yetişme.

Z

Zemmükadh: yergi ve sövme.

Zeval: 1. Yerinden ayrılıp gitme. 2. Zail olma, sona erme. 3. Güneş'in başucunda bulunma zamanı, öğle vakti, saat tam 12.00.

Zürra' : ziraatçiler, çiftçiler, ekinciler.

ÖZGEÇMİŞ**Kişisel Bilgiler**

Adı Soyadı : Meryem AYDIN

Doğum Yeri ve Tarihi : 14.05.1986 İZMİR

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Pamukkale Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

e-posta Adresi : maydin041@hotmail.com

Tarih : 10.09.2015